

ISSN 1728-8940

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№ 1 (53)

Алматы, 2016

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

УДК 32:061.234

ДИНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ ӘРЕКЕТ ЕТУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТТЫҢ КЕЙБІР ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Шаукенова З.К. – Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым комитеті Философия, саясаттану және дінтану институтының директоры,
Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі,
әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор,

Жандосова Ш.М. – Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым комитеті Философия, саясаттану және дінтану институтының
Ғалым хатшысы, PhD докторы

Мақалада діни экстремизмге қарсы мемлекеттік саясаттың құқықтық аспектілері қарастырылған. Авторлар Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіретін діни экстремизм мен терроризмге қарсы қызметтердің тиімді механизмдерін реттейтін кейбір нормативтік-құқықтық актілерге саясаттанулық талдау жасаған.

Түйін сөздер: діни экстремизм, терроризм, мемлекеттік саясат, ұлттық қауіпсіздік, құқықтық реттеу механизмі, Заң.

Әлем қаупі болып табылатын экстремизмге қарсы күрес трансұлттық сипат алып, халықаралық террористік ұйымдардың пайда болуына байланысты, әсіресе 2001 жылдың 11 қыркүйегіндегі АҚШ оқиғасынан кейін, аталмыш қауіппен бірлесе отырып күресу мәселесі айқындалды. Қазақстан географиялық орналасуы жағынан Батыс пен Шығыстың, Азия мен Еуропаның тоғысқан тұсы болып табылатындықтан сәйкесінше, халықаралық антитеррористік шараларға белсенді қатысып, осы бағыттағы 12 Конвенцияның 7-не қосылды [1]. Мемлекеттік және ұлттық қауіпсіздікті сақтау мен экстремизм, терроризм мәселелеріне қатысты тәуелсіздік алған жылдары қабылданған Заңдар өзгертілді. Бүгінгі таңдағы экстремизм әлеуетінің өсуіне байланысты 2017 жылға дейінгі Бағдарлама қабылданды.

Қазақстанның лаңкестік мәселесіне қатысты ұстанымына келетін болсақ, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Ұлттық қауіпсіздік стратегиясында»: «халықаралық лаңкестікпен күрес Қазақ-стан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі алғышартты бағыты болып табылады, сондай-ақ, лаңкестікпен ешқандай мемлекет жалғыз, жеке күресе алмайды, өйткені, қазіргі кездегі лаң-кестіктің шегі жоқ, демек, әлемнің барлық мемлекеттері күш-қуаттарын біріктіру қажет», – деп айтты [2].

Бүгінгі таңда әлемдік қауымдастыққа конфессияаралық, ұлтаралық қайшылықтарға әкелетін діни экстремизм құбылысы қауіп төндіруде. Діни экстремизмнің ерекше белгісі оның мемлекеттік құрылымды өзгерту, билікті жаулап алу, мемлекет аумағының тұтастығын жою секілді мақсаттарына қол жеткізуде күш көрсету әдістерін қолдану болып табылады. Діни экстремизм «таза» түрінде сирек кездеседі және діни-құқықтық нормалар мен догмаларды қолданатын терроризммен қатар жүреді. Сол себепті, діни экстремизмнің салдары тұтас елдердің рухани, моральдық қалпына келуімен бірге экономикалық-әлеуметтік дағдарыстарды еңсеру мәселелерін тереңдете түседі.

Қазақстан Республикасы әлемдік қауымдастықтың белсенді мүшесі ретінде терроризм, сепаратизм, жалпы экстремизм түрлерімен, оның ішінде діни экстремизммен халықаралық заңдарға сәйкес, халықаралық ұйымдар шеңберінде күресу жұмыстарын жүргізіліп келеді. Діни экстремизм мен терроризмге қарсы мұндай ұйымдардың негізгі бағыттары келесідей:

- діни экстремизм мен терроризмге қарсы келісілген әрі нәтижелі қызмет атқару үшін халықаралық құқықтық базаны дайындау;
- халықаралық антитеррористік орталықтарды құру және экстремизмге қарсы күресте қарулы күштерді қолдану;
- қарулы қақтығыстардың ошағы болып табылатын мемлекеттердегі әлеуметтік-экономикалық жағдайларды оңалту, т.б.

Экстремизм мен терроризмге қарсы күрес қағидаты, терроризмге қарсы күрестегі мемлекеттердің өзара ықпалдастығының маңыздылығы: ол әмбебап сипаттағы халықаралық конвенцияларды; аймақтық халықаралық келісімдерді; екі жақты халықаралық қылмыспен күрес саласындағы шарттарды; Біріккен Ұлттар Ұйымы қарарларын, басқа да халықаралық ұйымдардың шешімдерін және мемлекеттердің ұлттық заңдарын қабылдау, оларды орындау арқылы жүзеге асырылады. Атап айтсақ:

- 1937 жылы Терроризмнің алдын алу мен оны жазалау туралы Конвенция;
- 1977 жылы Терроризмнің алдын алу туралы Еуропалық Конвенция;
- 1987 жылы Оңтүстік Азия мемлекеттері аймағында терроризмнің алдын алу туралы Конвенция;
- 1994 жылы Халықаралық терроризмді жою шаралары туралы халықаралық Конвенция;
- 1997 жылы Жарылғыш терроризммен күрес туралы халықаралық Конвенция;
- 1999 жылы ТМД мемлекеттерінің терроризммен күресінің ынтымақтастығы туралы Шарт;
- 2001 жылы Терроризм, сепаратизм және экстремизммен күрес туралы Шанхай Конвенциясы;
- 2001 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымы Қауіпсіздік Кеңесінің № 1373 қарары және т.б. қабылданды.

1996 ж. терроризммен халықаралық құқықтық күрес мәселелерін әлемнің жетекші мемлекеттері мен үкімет басшылары кең талқылаған болатын. Дегенмен, Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясы халықаралық, аймақтық және ұлттық терроризм туралы оннан астам қарарлар (резолуция) қабылдағанына қарамастан, осы құбылыстың қандай да бір ортақ және тиімді пайдалануға болатын анықтамасын қабылдай алған жоқ [3].

Лаңкестікпен күрес мәселесін шешу барлық деңгейдегі мемлекетаралық өзара әрекеттестікті талап ететінін есепке ала отырып, Республикамыз осы салада бірқатар халықаралық және мемлекетаралық шарттар мен келісімдерге қол қойылды. Лаңкестікпен күрес саласында республикамыз ТМД елдерімен, сондай-ақ ШЫҰ шеңберінде Қытаймен тығыз қарым-қатынас жасауда. Лаңкестікпен күрес ісіне қолда бар келісімдердің негізінде түркі тілді мемлекеттермен жасалып жатқан ынтымақтастықтар өзінің ауқымды үлесін қосуда.

1998 жылдың 1 қаңтарынан бастап Қазақстан Республикасының Қылмыстық және Қылмыстық-процессуалдық кодекстерінің жаңа редакцияларын іс-әрекетке енгізу егемен мемлекетіміздің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп-қатер төндіретін қылмыстар ретіндегі лаңкестік пен экстремизмнің (ҚР ҚК 167-, 233-баптары және басқалары) алдын алу мен жолын кесудің әсерлі механизмдерін жасау барысында бастау алар нүктеге айналды. Осы бағыттағы келесі қадам Қазақстан Республикасындағы лаңкестікпен күрестің, жеке меншік түрлеріне қарамастан, мемлекеттік органдар мен ұйымдардың қызметтері тәртібінің, сондай-ақ азаматтардың құқықтары, міндеттері мен кепілдіктерінің құқықтық және ұйымдастырушылық негіздерін белгілеп берген 1999 жылдың 13 шілдесіндегі «Лаңкестікпен күрес туралы» ҚР Заңы болды [4].

2000 жылдың 10 шілдесінде Қазақстан Республикасы Президентінің мемлекеттік органдардың қызметтерін және Ұлттық қауіпсіздік комитетінің үйлестірушілік рөлін нақты белгілей отырып, еліміздегі лаңкестікке қарсы біркелкі саясатты біртіндеп жүзеге асыруды қарастыратын «Лаңкестік пен экстремизм белгілерінің алдын алу және жолын кесу жолындағы шаралар туралы» Жарлығы шықты. Соның негізінде Қылмыстық және Қылмыстық-процессуалдық Кодекстерге, Қазақстан Республикасының «Лаңкестікпен күрес туралы» Заңына, Қазақстан Республикасының «Жедел іздестіру қызметі туралы» Заңына өзгерістер енгізілді, бұл өзгерістер лаңкестік әрекеттердің алдын алуда, анықтауда және жолын кесуде тиімді іс-қимыл жасауға септігін тигізеді.

Қазақстан Республикасы Халықаралық заңдарға сай, Лаңкестікке, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясы (Шанхай, 2001 жылы 15 маусым) негізінде қабылданған Қазақстан Республикасы 2002 жылы 18 сәуірдегі № 316 – II Заңы, Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы, Тәжікстан Республикасы және Өзбекстан Республикасы арасындағы Шарт (Ташкент қ., 2000 жылы 21 сәуір) негізінде қабылданған Қазақстан Республикасы 2000 жылы 9 қараша № 97 – II Заңы, Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы Келісім (Пекин қ., 2002 жылы 23 желтоқсан) негізінде қабылданған Қазақстан Республикасы Президентінің 2003 жылдың 2 маусымындағы № 1098 Жарлығы және басқа халықаралық заңдарға сәйкес нормативтік актілері мен Қазақстан Республикасының «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңы, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі мен басқа нормативтік құқықтық актілер негізінде діни экстремизмнің құбылыстарына қарсы алдын алу жұмыстары жүргізіліп жатыр.

Қазақстан Республикасының «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңына сәйкес діни саладағы экстремизмге тойтарыс беріп, ымырасыз күресу әрбір Қазақстан азаматының міндеті. Атап айтсақ, Заңға сәйкес, діни экстремизммен қарсы күресу мемлекеттік органдардың қызметіне жатады. Яғни адам құқықтары мен азаматтардың бостандықтарын, Ата Заң негіздерін қорғауға бағытталған шараларды жүзеге

асыру көпконфессиялы еліміздің тұтастығы мен ұлттық қауіпсіздігін экстремизм қатерінен қорғап, экстремизмнің алдын алу, анықтау, жолын кесу және оның салдарын жою, сондай-ақ экстремизмнің жүзеге асуына жол ашатын себептер мен алғышарттарды анықтап, жойып отыру мемлекеттік органдардың басты міндеті. Бір сөзбен айтқанда, заңнамалық деңгейде экстремизмнің тамырын терең жаюға мүмкіндік бермейтін алғашқы кезеңінен бастап оны залалсыздандырып отыруға басымдық беріледі.

Діни экстремизм қирату әлеуетімен ғана қауіпті емес, ол сондай-ақ тұлғаның психологиялық және дүниетанымдық құлдырауын жүзеге асыратын идеологиясы ерекше қауіпті. Қазақстан діни экстремизм, радикализм, терроризм мәселелерін шешу бойынша әлем қауымдастығы бола отырып, ұлттық қауіпсіздікті – егемендік, конституциялық құрылымды сақтау, аумақтық тұтастық, тұрақты экономикалық даму, ұлтаралық және дінаралық келісімді сақтауға ерекше мән береді. Бұл бағытта мемлекетіміз ұлттық және діни қайшылықтардың алдын алу бағытында: діни және этносаралық шиеленістердің алдын алу бойынша заңнамалық нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру, экстремизм, терроризм түрлерінің таралуына жол бермеудің – жедел іздестіруге, саяси, экономикалық және өзге де антитеррористік сақтандыру шараларының тиімді құқықтық механизмдерін дайындауға, экстремизм мен терроризмге қарсы бағытталған халықаралық келісімдер мен шараларға қатысу сияқты кешенді қызметтерді жүзеге асырады [5].

Уақыттың өтуіне сәйкес, қоғамдағы діни ахуалдың өзгеруі мен қазіргі таңдағы діни экстремизм мен терроризмнің қатерлерін ескере отырып, кейбір заңнамалық актілерге өзгерістер енгізілді, кейбіреулері күшін жойды. Мысалға, Қазақстан Республикасының 26 маусым 1998 жылғы «Ұлттық қауіпсіздік туралы» Заңы, 15 қаңтар 1992 жылдың «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» Заңы өз күштерін жойып, олардың орындарына жаңа нұсқадағы заңнамалық актілер: «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі» және «Діни қызмет және діни бірлестіктер» қабылданды.

Осы орайда, Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздікке қатер төндіретін экстремизм мен терроризмге қарсы қызметтердің тиімді механизмдерін реттейтін бірақатар нормативтік-құқық актілерге тоқталып өтуге болады:

– Қазақстан Республикасының 2012 жылдың 6 қаңтарында қабылданған «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңы ұлттық қауіпсіздік саласындағы құқықтық қатынастарды реттейді және адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің мазмұны мен қағидаттарын, Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесін, мақсаттары мен бағыттарын айқындайды. Мұнда ұлттық қауіпсіздік объектілері ретінде – адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары; қоғам, оның материалдық және рухани құндылықтары; мемлекет, оның конституциялық құрылысы көрсетіледі [6];

– Қазақстан Республикасының «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» 1999 жылғы 13 шілдеде қабылданған Заңы терроризмге қарсы іс-қимылдың қағидаттарын, мақсатын, құқықтық және ұйымдастырушылық негіздерін белгілейді. Мұнда терроризм – күш қолдану идеологиясы және халықты үрейлендіруге байланысты және жеке адамға, қоғам мен мемлекетке залал келтіруге бағытталған күш қолдану және (немесе) өзге де қылмыстық әрекеттерді жасау не жасаймын деп қорқыту жолымен мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының немесе халықаралық ұйымдардың шешім қабылдауына әсер ету тәжірибесі ретінде анықталады [7];

– Қазақстан Республикасының «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» 1999 жылдың 23 шілдесінде қабылданған Заңы экстремизм немесе терроризмді насихаттауға және ақтауға, терроризмге қарсы операцияларды жүргізу кезеңінде олардың техникалық тәсілдері мен тактикасын ашатын ақпаратты таратуға, сондай-ақ қатыгездікке, зорлық-зомбылыққа бас ұруды насихаттауға тыйым салады және экстремизмді немесе терроризмді насихаттау, ұлтаралық және конфессияаралық өшпенділікті өршітуге бағытталған материалдарды жариялау және ақпаратты тарату БАҚ-тың таратылуын тоқтатуға негіз болады [8];

– экстремизмге қарсы қызметтерді қылмыстық-құқықтық қамтамасыз етудің маңызды нормативтік-құқықтық актілерінің бірі ретінде 2005 жылдың 18 ақпанында қабылданған Қазақстан Республикасының «Экстремистік әрекетке қарсы іс-қимыл туралы» Заңын айтуға болады. Заң адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, конституциялық құрылыс негіздерін қорғау, Қазақстан Республикасының тұтастығы мен ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында экстремистік әрекетке қарсы іс-қимылдың құқықтық және ұйымдастырушылық негіздерін айқындайды.

Конституцияда анықталған адамның еркіндіктері мен құқықтары және оларды кез келген діни озбырлық, экстремизм мен терроризм секілді көріністерден қорғау Қазақстан Республикасының экстремизм

мен терроризмге қарсы бағыттағы заңдары мен нормативтік-құқықтық құжаттарында сақталатын басты ұстаным екендігі анықталды.

Алайда, 2011 жылы елдің Батыс, Оңтүстік, Орталық өңірлерінде орын алған лаңкестік оқиғалар дін саласын реттейтін, дін мен қоғам, дін мен мемлекеттік қатынастарды жүйелендіріп, діни ортадағы экстремизмнің алдын алу қызметтерін құқықтық қамтамасыз ететін Заңның қажеттілігі туындады. 2011 жылдың 1 қыркүйегінде Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев Парламентке дін саласын, діни бірлестіктердің қызметтерін бақылауға алатын заң жобасын дайындауға тапсырма бергеннен кейін, бір айға жуық уақыт ішінде Парламенттің төменгі палатасы «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заң жобасын бірауыздан қабылдады. Ал қыркүйекте Қазақстан Республикасының Сенаты пленарлық отырыста жаңа заң жобасын ресми түрде қабылдады [9].

Аталмыш заңға сәйкес, құзырлы органдардың уәкілеттіліктері нақтыланған, миссионерлікке қатысты мәселелер реттелген, діни бірлестіктерді құру мен тіркеу тәртібі анықталған, олардың қызмет көрсету тәртібі көрсетілген. Сонымен қатар діни негіздегі партияларға, мақсаттары мен әрекеттері мемлекетте бір діннің үстемдік етуіне, дінаралық алауыздық пен қайшылықтарды туындатуға бағытталған діни бірлестіктерді құруға тыйым салынады. Мемлекеттік органдардың, ұйымдар мен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және азаматтардың денсаулықтары мен өмірлерін қорғауға қатысты қызметтердің аумақтарында және діни мекемелерді алмағанда білім беру орындарында діни рәсімдер мен жоралғылар өткізуге тыйым салынады. Заңға сәйкес, діни бірлестіктерді тіркеуде оның құрамындағы дін ұстанушылардың арнайы мөлшері белгіленген. Мысалы, жергілікті діни бірлестіктердің құрамында 50-ден кем емес дін ұстанушылары, аймақтық бірлестіктер – 500-ден кем емес, ал республикалық деңгейдегі діни бірлестіктер – дін ұстанушылары ел аумағында таралып, елдің әр өңірлерінде тиісті филиалдары мен өкілдіктері болуы тиіс. Діни бірлестіктер заң күшіне енгеннен кейін бір жыл ішінде қайта тіркеуден өтулері тиіс. Бұл үдеріс Қазақстан аумағында сәтті жүзеге асып, дін саласын заңды түрде реттеуге және мемлекет пен діни бірлестіктердің құқықтық шеңберде өзара әрекеттесуіне жағдай жасады.

Миссионерлердің қызмет ету шарттары айқындалған. Мұнда шетелдіктер мен азаматтығы жоқ тұлғалар лайықты мәртебеге ие болулары үшін бірқатар құжаттар, соның ішінде, діни бірлестіктің шетелде тіркелгендігі туралы куәлікті ұсыну секілді талаптары заңды. Бұдан өзге, Қазақстанда тіркелген діни бірлестік тарапынан шақыруға ие болулары тиіс.

Заңды әзірлеуде тек Ресей ғана емес, сондай-ақ Қазақстан секілді зайырлы саналатын Белорусия, Литва, Дания, Испания және өзге де көптеген мемлекеттердің тәжірибелері қарастырылды. Шетел заңнамаларын талдау көшіріп алу мақсатында емес, жаңа, біздің мемлекетіміз бен мемлекеттік дінаралық қатынас механизмдерінің ерекшеліктеріне лайықты болатын әмбебап заң жасау мақсатында болды.

2011 жылдың қазанында Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң қабылданып, оған сәйкес, кейбір заңнамалық актілерге: «Экстремизмге қарсы күрес туралы», «Коммерциялық емес ұйымдар туралы», «Қазақстан Республикасындағы балалардың құқықтары туралы», «Әскери міндет пен әскери қызмет туралы», «Лицензиялау туралы», «Мемлекеттік мүлік туралы», Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқықбұзушылықтар туралы» Кодексіне, Қазақстан Республикасының «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізілді [10].

Қазақстан Республикасының 2011 жылдың 29 қарашасындағы «Қазақстан Республикасының ұйымдасқан қылмыс, террористік және экстремистік әрекеттерге қарсы күрес туралы кейбір заңнамалық актілерге өзгерістер енгізу туралы» Заңына сәйкес, кейбір заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізілді.

2012 жылы діни қызмет пен діни бірлестіктер қызметтерінің құқықтық аспектілерін реттейтін бірқатар заңға бағынысты нормативтік-құқықтық актілер, жекелей алғанда, Үкіметтің миссионерлік қызмет, дінтанулық сараптама, культтік ғимараттарды құру мен оларды өткізу тәртібі, шетелдік діни бірлестіктердің қызметтерін келістіруге қатысты, шетелдік діни орталықтардың Қазақстан Республикасындағы діни бірлестіктердің жетекшілерін тағайындау, ғибадат үйлерінің (намазхана) қызмет көрсетуі секілді мәселелерге қатысты жарлықтары қабылданды.

1 Қазақстан Республикасындағы лаңкестікпен күрестің құқықтық негіздері // Егемен Қазақстан. – 2000, қараша 27.

2 Назарбаев Н.А. Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік стратегиясы // Егемен Қазақстан. – 2002, қараша 27.

3 Зорин Г.А., Танасевич О.В. Понятие и основные признаки транснациональной преступности. – Гродно: Негос. ин-т современных знаний, 1997. – С.32.

4 «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 1998 ж. 26 маусымдағы № 233-І Қазақстан Республикасының Заңы // http://www.mod.gov.kz/mod-kz/index.php?option=com_content&view=article&id=263&Itemid=209&lang=ru.

5 Қазақстан Республикасының «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451_

6 «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңы. 1-бап, 8-пункт // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527>.

7 Қазақстан Республикасының «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңы. 1-бап, 5-п. // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000416_

8 Қазақстан Республикасының «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Заңы. 2-б., 3-п., 13-б., 4-п. // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451_

9 Назарбаев призвал к защите Казахстана от религиозного экстремизма // http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nazarbaev-prizval-k-zaschite-kazahstana-ot-religioznogo-ekstremizma-195913/

10 Косиченко А.Г. Государственно-конфессиональные отношения в современном Казахстане // Свет православия в Казахстане. – 2013. – №2. – С. 26-29.

Резюме

Шаукенова З.К. – директор Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, член-корреспондент Национальной академии наук, доктор социологических наук, профессор, iph@iph.kz

Жандосова Ш.М. – ученый секретарь Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, доктор PhD, sholpan_zhandosova@mail.ru

Некоторые правовые аспекты государственной политики в сфере противодействия религиозному экстремизму

В статье рассматриваются правовые аспекты государственной политики в сфере противодействия религиозному экстремизму. Авторами проведен политологический анализ некоторых нормативно-правовых актов, регулирующие эффективные механизмы противодействия религиозному экстремизму и терроризму, которые несут угрозу национальной безопасности Республики Казахстан.

Ключевые слова: религиозный экстремизм, терроризм, государственная политика, национальная безопасность, механизм правового регулирования, Закон.

Summary

Shaukenova Z.K. – Director of Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies of Committee Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, correspondent member of National Academy of Science of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Sociology, Professor, iph@iph.kz

Zhandosova Sh.M. – Scientific Secretary of Institute for Philosophy, Political Science and Religion Studies of Committee Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, PhD, sholpan_zhandosova@mail.ru

Some Legal Aspects of the State Policy in the Sphere of Combating Religious Extremism

The article deals with the legal aspects of the state policy in the sphere of combating religious extremism. The authors have carried out political analysis of some of the legal acts regulating the effective mechanisms for combating religious extremism and terrorism that threaten the national security of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: Religious Extremism, Terrorism, State Policy, National Security, Mechanism of Legal Regulation, Law.

УДК 141.7

«ИГИЛ» (ДАИШ), ИЛИ ЧУМА XXI ВЕКА

Артемьев А.И. – профессор общеуниверситетской
кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая,
доктор философских наук, artur_proff@mail.ru

В статье профессора Артемьева А. И. на большом фактическом материале рассматривается зарождение и генезис чумы XXI века, так называемого «ИГИЛ» (ДАИШ). Автор пытается понять античеловеческую сущность этого движения сквозь призму различных форм терроризма, в частности, религиозного, разменной картой которого является религиозный фанатизм. Именно на этой почве формируются маниакальные претензии политических и религиозных авантюристов на мировое господство.

Не является исключением и международная террористическая организация «ИГИЛ» (ДАИШ), напротив, она сегодня – главная опасность. Это террористическое формирование отличается совершенно диким зверством, уничтожением общечеловеческого духовного наследия, при этом претендуя на создание мирового халифата.

Анализируя разные аспекты деятельности «ИГИЛ» (ДАИШ), автор пытается ответить на главные вопросы, как победить это античеловеческое экстремистское и террористическое движение, которое не только воюет в Сирии и Ираке, но и пустило свои корни во многие страны мира.

Ключевые слова: террор, экстремизм, фанатизм, авантюризм, «игиловцы», вооруженный конфликт.

Сегодня весь мир живет в напряжении и страхе. Каждый мысленно спрашивает, а где в следующий раз грянет взрыв и сколько будет жертв. Не коснется ли это лично меня и членов моей семьи, моих друзей, коллег и знакомых?

И эти опасения оправданы.

Ведь мировое сообщество в настоящее время столкнулось с разными формами терроризма: это и *государственный терроризм*, т.е. политика, связанная с навязыванием отдельными государствами своей воли другим суверенам путем использования приемов и методов терроризма для подрыва их общественно-политического строя, а если не удастся, то хотя бы стабильности; это *международный терроризм*, направленный на убийство и похищение членов правительств и дипломатических представителей иностранных государств, взрывы помещений посольств, их дипломатических представительств, международных организаций и т.д.; это *индивидуальный и групповой терроризм*, или действия различных экстремистских группировок и их adeptов не только против неугодных им лиц, но и ни в чем не повинных людей с целью устрашения общества в целом [1].

«В современных условиях, - подчеркивается в Энциклопедическом словаре «Политология», - наблюдается эскалация террористической деятельности экстремистских организаций, усложняется их характер, возрастает изощренность и антигуманность террористических актов» [2].

На этом политическом фоне активно заявил о себе *религиозный терроризм*, хотя как явление он имеет глубокие исторические корни. Но сегодня именно мировой терроризм, разменная карта которого – *религиозный фанатизм*, а также маниакальные претензии политических авантюристов на мировое господство и создание однополярного мироустройства, заставил все мировые сообщества жить в постоянном напряжении.

И самое страшное, что политические авантюристы фактически срослись с религиозными экстремистами, снабжая последних и миллиардами денег, и оружием, закрывая глаза на дикое зверство и уничтожение общечеловеческого духовного наследия.

Нельзя не согласиться с А.П. Забияко – автором статьи «Экстремизм религиозный» для Энциклопедического словаря «Религиоведение», который пишет: «Объяснение тезиса экстремизм религиозный - острополемистическая тема не только в религиоведении, но и в широких общественных кругах. Не касаясь дискуссионной проблемы трансцендентного (иного) измерения религии, с полной очевидностью следует констатировать, что в своем реальном, земном бытии религия формируется и проявляет себя как мировоззрение, психология, деятельность конкретных людей и человеческих коллективов. В этом человеческом измерении религия – коллективный психоментальный комплекс особого вида, своеобразная духовная формация. В религии, как и в других массовых духовных формациях (искусстве, нравственности и др.), с одной стороны, находят свое проявление наиболее возвышенные, позитивные, сознательные стороны внутренней жизни индивида и человечества; с другой – обнаруживают себя негативные, деструктивные тенденции человеческой природы» [3].

Основа исламского терроризма – фундаментализм. Практически все «современные мусульманские религиозно-политические движения, идеология которых в различных интерпретациях основана на обращении к религиозному, социальному и политическому опыту раннего ислама времен пророка Мухаммада», отстаивают идеи исламского фундаментализма. [4]

В этом контексте не является исключением и международная организация-интернационал террористов «ИГИЛ» («Исламское государство Ирака и Леванта»), представляющая, пожалуй, главную современную опасность. В отличие от «Аль-Каиды» или «Талибана» (тоже широко известных террористических организаций) «ИГИЛ» не провозглашает как истину какое-то ответвление ислама, он не восхваляет, к примеру, ни ваххабизм или салафизм, а проповедует самый, что ни на есть, «чистый», то есть традиционный, суннитский ислам, но только в абсолютной его форме.

Идеологические корни «ИГИЛа» восходят к Джамаат аль-Таухид валь-Джихад – организации, основанной в Ираке в 2004 году иорданским салафитом и джихадистом Абу Мусаб аль-Заркауи, который изначально заявил о верности и преданности основателю «Аль-Каиды» Осаме бин Ладену и даже переименовал свою организацию на Танзим Аль-Каида фи Биляд аль-Рафидаин (т.е. Организация Аль-Каиды земли Двуречья).

«ИГИЛ» в Сирии – это порождение т.н. «Арабской весны», изначально позиционирующей себя как движение за демократию против диктатора семьи Асадов. Но очень быстро оно стало развиваться по несколько иному сценарию.

В этой связи нельзя не сказать о религиозном факторе. По вероисповеданию население Сирии до происшедшей трагедии делилось на последователей самых разных религий, их толков и сект. Но при этом мусульмане составляли 85% населения. Среди мусульман подавляющее большинство – сунниты, а меньшинство – шииты и отколовшиеся от них направления: алавиты, друзы, исмаилиты и другие. Христианство исповедовало лишь 15% населения. Сирийские христиане в большинстве принадлежат к православной греко-византийской церкви. Следующие по численности – армяне-григориане, униаты, которые представлены тремя вероучениями: греко-католиков, армяно-католиков, сиро-католиков. К униатам же относятся марониты и халдеи. Были последователи и местных автокефальных церквей – яковиты и несториане, а также небольшое число протестантов и католиков.

Клан же Асадов – это алавиты. Данная этноконфессиональная мусульманская община образовалась в X веке в среде «крайних шиитов» Северной Сирии.

Естественно, что засилие алавитов во власти вызывало повсеместное недовольство. Власть держалась и держится на диктате, при этом очень жестком.

Вот как об этом пишет известный российский исследователь данного исторического феномена профессор Андрей Зубов:

- Когда в феврале 2011 года «Арабская весна» достигла Сирии, то это выглядело как движение за демократию. Но не забудем, что в Сирии власть большинства – это власть *суннитского* большинства. То есть это была борьба не просто против режима диктатора, а против режима власти конфессионального меньшинства, ненавидимого большинством. Постепенно и другие национальные меньшинства Сирии отошли от Асада. Отошли друзы, которые живут на юге (3% населения); во многом отошли христиане, потому что их земли отбирали и отдавали алавитам; отошли исмаилиты; ну и курды, разумеется...

Но случилась еще одна страшная вещь. Диктатору не везет. Появилось «Исламское государство Ирака и Леванта». «ИГИЛ» — это отколовшаяся радикальная часть сирийской суннитской оппозиции, то есть в ней есть крыло, которое продолжает старые демократические традиции просвещенного ислама, а есть радикальное крыло, считающее, что надо строить страну на принципах жесткого шариата ваххабитского толка...

«ИГИЛ» стало такой крайней силой в борьбе с Асадом и, я бы сказал, конечно, тоже не мусульманской, не суннитской по факту организацией. Война с ними очень жестока. «Игиловцы» не берут в плен. Захватывая, скажем, военно-воздушную базу (в Тараки, например), они уничтожают весь ее воинский контингент. А контингент — алавитский [5].

Следует также отметить, что изначально группировка, возглавляемая аль-Багдади, являлась частью международной террористической организации «Аль-Каида» в Ираке. В июне 2014 года эта группировка получила мировую известность, так как взяла под контроль значительную часть Северного Ирака, а также территории в Сирии. 29 июня было провозглашено создание «*халифата*» «Исламского государства» был объявлен город Ракка (Сирия).

За короткий срок «игиловцы» выросли до очень мощной уже даже не совсем религиозной, а военно-политической организации, прикрывающейся исламскими лозунгами и знаменами. Распространению влияния на Ливию, Иорданию, Ирак и Сирию «Исламскому государству» способствовали социально-политические процессы в них. А это значит доступ к бесконечному финансовому потоку – нефти, которая сегодня вывозится и перепродается транзитом через Турцию в огромных количествах и по дешевой цене.

«Исламским государством» ведётся широкая пропагандистская работа прежде всего среди мусульман мира. Но поддаются идеологической обработке и представители ряда стран, которые раньше себя мусульманами не считали.

Сошлось на доклад конгресса США, который был подготовлен рабочей группой комитета по внутренней безопасности. По его данным, за несколько лет в ряды «ИГИЛ» влились десятки тысяч иностранных граждан. В 2011 году на стороне исламистов сражалось больше тысячи иностранцев, в 2013-м – уже 8,5 тысячи из 74 стран, в 2014-м – 18 тысяч из 90 стран, а в 2015-м – свыше 25 тысяч из более чем 100 стран мира. Большинство «рекрутов» - выходцы из стран Ближнего Востока и Северной Африки. Среди них лидирует Тунис – «колыбель арабской весны», откуда прибыло 5 тысяч человек. Из неарабских стран больше всех добровольцев прибыло из России – 1700. Среди стран Запада лидирует Франция – 1550. Из Германии и Великобритании – по 700, из США – 250 (возраст от 15 до 47 лет).

Выходцев из США и Европы «игиловцы» используют для особых операций: пыток, казней, терактов.

Как отмечается в докладе конгресса, до сих пор нет единой базы данных о зарубежных рекрутах исламистов. Наиболее полной считается информационная база Интерпола, содержащая 5 тысяч имен иностранцев [6].

Несмотря на то, что в настоящее время «игиловцы» несут в Сирии огромные потери в результате авиаударов российских вооруженных сил, они с лихвой восполнят эти потери за счёт новичков, завербованных в социальных сетях и на специальных интернет сайтах. При этом являются прямыми филиалами «ИГИЛ» или организациями, объявившими себя их союзниками, и действуют сегодня в 18 странах [7].

Получив боевой опыт в Сирии и Ираке, боевики возвращаются в свои страны, чтобы там проводить теракты, которые потрясают своими злодеяниями.

И совершенно ясно, что ни одно государство мира не имеет гарантий спастись от главного зла XXI века, потому что «ИГИЛ» активно продвигает идею построения халифата Хорасан, который должен включить пространство от Северной Африки до Китая, включая Центральную Азию. Сторонники организации уже появились в Афганистане, где и так обстановку нельзя назвать спокойной. А ведь эта страна территориально очень близка к Казахстану.

Не может не вызывать тревоги и то, что в вооруженном конфликте в Сирии и Ираке на стороне «ИГИЛ» участвуют более 150 казахстанцев, с ними находятся свыше 200 жён и вдов боевиков, а также их детей. Эти цифры в середине прошлого, 2015, года привёл на региональной конференции Центральной и Южной Азии по противодействию насильственному экстремизму экс-председатель КНБ РК Нуртай Абыкаев.[8] Думается, что сегодня эти цифры уже значительно выросли.

Тогда на конференции Н. Абыкаев настоятельно рекомендовал называть террористов правильно. В частности, он сказал:

«Террористическая организация ДАИШ, называющая себя «Исламским государством», фактически превратилась в религиозно-экстремистский интернационал, в котором состоят десятки тысяч представителей разных стран. К слову, мы считаем неправильным, когда политики и журналисты широко применяют в отношении ДАИШа обозначение «Исламское государство». Использование термина «государство» в данном случае – вольно или невольно – придаёт этой организации флер легитимности, что, по меньшей мере, некорректно» [9].

На политических площадках и в прессе, по телевидению и радио ведутся бурные дискуссии о том, что надо сделать, чтобы победить Чуму XXI века. Многие справедливо считают, что в этой борьбе должны объединиться все государства. Но ведь реальность такова, что, осуждая в целом терроризм, практически каждое из них имеет свою точку зрения на происходящие события, своё видение целей и задач.

Потому на данном этапе единственный способ справиться с «ИГИЛ» - это полностью пресечь все поставки оружия, а также денежных поступлений от воровской продажи нефти.

Необходимо объединить мировые СМИ в общих усилиях по дискредитации антигуманных целей и задач «ИГИЛ», раскрывая античеловеческую сущность терроризма в любой его форме.

На конференции, о которой шла речь выше, Н.Абыкаев, на мой взгляд, внёс очень важные и перспективные предложения.

По его мнению, пришло время выработать единое понятие термина «терроризм».

- Это исключит возможность произвольного толкования имеющихся международных договорённостей в сфере борьбы с терроризмом и уклонения от их исполнения, - пояснил экс-глава КНБ.

Необходимо также создать единый перечень террористических организаций.

- Самое важное – установить экономические и политические санкции за содействие в организации. Данная мера помогла бы исключить так называемые двойные стандарты, которые, к сожалению, нередко применяются субъектами международного права, - продолжил Нуртай Абыкаев [10].

Но и мы все, кому дорог мир и спокойствие своих семей, не должны стоять в стороне. Наша главная задача – воспитать в молодых людях невосприятие, внутреннее отторжение античеловеческих идей в любых их формах, а также чувство высокой ответственности перед своими близкими, друзьями, товарищами по учёбе и работе, страной, всем человечеством за свои действия.

Давайте вспомним слова казахстанского поэта М.И. Чистякова из стихотворения «Истоки дружбы»:

- Что касается земли родной –
Она у нас одна и неделима...
У нас одна земля, одно и то же небо,
И мы друг друга ценим по делам.
Любовь к стране. Она – как воздух чистый.
Нам без неё не мыслить, не дерзать,
И никакие экстремисты
Не могут нам свой кодекс навязать!

1 Подробнее об этом см.: Политология: Энциклопедический словарь. – М.: Издательство Московского коммерческого университета, 1993. – С. 372-373; Казахская политологическая энциклопедия. – Алматы: Центр политических исследований; Каз ГНУ им. Аль-Фараби, 1998. – С. 376.

2 Политология: Энциклопедический словарь. – М., 1993. – С. 373.

3 Забияко А.П. Экстремизм религиозный // Религиоведение: Энциклопедический словарь. – М.: Академический проект, 2006. – С. 1220-1221.

4 См.: Энциклопедия религий. – М.: Академический проект; Гаудеамус, 2008. – С. 555-556.

5 «Новая газета» №44 (540), 05.11-12.11.2015. – С. 7.

6 См.: «Новая газета» №46 (542), 19.11-26.11.2015. – С. 5.

7 См.: там же.

8 Газета «Время» №96 (2030), 30.06.2015. – С. 2.

9 Там же.

10 Там же.

Түйіндеме

Артемьев А.И. – Абай атындағы ҚазҰПУ жалтыуниверситеттік саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының профессоры, философия ғылымдарының докторы, artur_proff@mail.ru

"ИЛИМ" – ХХІ ғасырдың обасы

Профессор А.И. Артемьевтің мақаласында ауқымды нақты материалдар негізінде «ИЛИМ» (ДАИШ) деп аталатын ХХІ ғасырдың обасының пайда болуы мен генезисі қарастырылады. Автор бұл қозғалыстың адамзатқа қарсы мәнін лаңкестіктің әртүрлі формасы, соның ішінде басшылыққа алатыны діни фанатизм болатын діни лаңкестік тұрғысынан түсінуге тырысады. Саяси және діни авантюристердің әлемдік үстемдікке деген желікпе ұмтылыстары дәл осы негізде қалыптасады.

Халықаралық лаңкестік ұйым «ИЛИМ» (ДАИШ) та олардан ерекше емес, керісінше, бүгінгі таңда ол – ең басты қауіп. Бұл лаңкестік құрылым әлемдік халифатты құруға үміттеніп отырып, мүлде жабайы айуандығымен, жалпыадамзаттық рухани мұраны жоюымен ерекшеленеді. «ИЛИМ» (ДАИШ) іс-әрекетінің әртүрлі жақтарын талдай отырып, автор тек Сирия мен Ирақта ғана соғысып жатпаған, сонымен бірге әлемнің көптеген елдерінде тамыр жайған осы адамзатқа қарсы экстремистік және лаңкестік қозғалысты қалай жеңуге болады деген ең басты сұраққа жауап беруге тырысады.

Түйін сөздер: лаңкестік, экстремизм, фанатизм, авантюризм, «игилдықтар», қарулы қақтығыс.

Summary

Artemyev A.I. – doctor of Philosophical sciences, Professor of Independent Department of Political science and Social and Philosophical disciplines of KazNPU named after Abay., artur_proff@mail.ru

ISIS: the plague of the XXI century

In article of professor Artemyev A. I. on big actual material origin and genesis of plague of the 21st century, so-called "ISIL" (DAISh) is considered. The author tries to understand anti-human essence of this movement through a prism of various forms of terrorism, in particular, religious which bargaining chip is the religionism. On this soil maniacal claims of political and religious adventurists for world supremacy are formed.

Also the international terrorist organization "ISIL" (DAISh), on the contrary, she – the main danger isn't today an exception. This terrorist formation differs in absolutely wild atrocity, destruction of universal spiritual heritage, at the same time applying for creation of the world caliphate.

Analyzing different aspects of activity of "ISIL" (DAISh), the author tries to answer main a question how to win against this anti-human extremist and terrorist movement which not only is at war in Syria and Iraq but also has taken the root to many countries of the world.

Keywords: the terror, extremism, fanaticism, adventurism, "igilovets" armed conflict.

УДК 340.12

СИСТЕМА ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Абсагтаров Г.Р. – зам. директора института полиязычного обучения
КазНПУ им. Абая, кандидат политических наук

В статье рассматриваются политологические вопросы системы правового сознания, которые еще недостаточно изучены в социально-политологической литературе. При этом на материалах Казахстана изучены понятие и принципы правового сознания и его формирования и воспитания в системе правовой политики. В статье подчеркивается, что для успешной реализации правовой политики Республики Казахстан по дальнейшему укреплению законности является поиск новых форм, методов и средств развития правового сознания казахстанцев, четкая координация и планирование всей работы по правовому воспитанию. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: право, политика, государства, общественные организации, закон, правоохранительные органы, права и свобода, обязанность и ответственность, воспитание, правонарушение, личность.

Правовое сознание является недостаточно изученной и актуальной проблемой не только в проведении, но и философии, социологии, политологии. В одной статье невозможно охватить все вопросы правового сознания, поэтому мы рассматриваем на материалах Казахстана некоторые политологические аспекты правового сознания, которые ещё не изучены в политологической науке.

Демократическое, правовое, социальное государство в Казахстане предполагает высокую сознательность народа. Здесь важно отметить, что она включает в себя осознание необходимости соблюдать те обязательные нормы поведения, которые установлены казахстанским государством и в случае надобности охраняется от нарушений аппаратом государственного принуждения. А эти нормы есть нормы казахстанского права. Сознание необходимости казахстанского права, закрепляющего социально-политические принципы жизнедеятельности общества; понимание его основных требований, взгляды на дальнейшее развитие его норм и институтов; оценка действий граждан и организаций как правомерных (законных) или неправомерных (незаконных) в сопоставлении с требованиями казахстанского права – все это и есть правовое сознание казахстанских людей. Казахское право и правовое сознание необходимы при демократическом обществе не только в сфере политики, но и в экономической, социально-культурной сферах, поскольку и здесь принципы и нормы истинной демократии, управление делами общества не обходятся без общеобязательных норм, без требований их соблюдения, без оценки поведения в сопоставлении с требованиями права, с предоставленными законом возможностями выбора такого поведения, т.е. правами и обязанностями.

В казахстанском обществе государство и общественные организации ведут решительную борьбу с любыми нарушениями правопорядка и законности, и прежде всего с преступностью. В результате этого в нашей стране ликвидирована профессиональная преступность, неуклонно снижается кривая наиболее опасных преступлений. Однако не все граждане понимают правильно то, что линия нашего государства направлена не только на искоренение преступности (в этом солидарны самые широкие круги казахстанских людей), но и иных нарушений правопорядка. Укрепление законности в казахстанском обществе предполагает решительную борьбу за повышение организованности и ответственности каждого члена нашего общества на всех уровнях: от рядовых граждан до руководителей; во всех сферах жизни: в области управления, хозяйственной деятельности, в сфере социально-культурного обслуживания населения, в сфере общественного порядка и казахстанского быта. При этом следует сказать, что преступность, любые формы антиобщественного поведения – это социальное, политическое зло, бороться с ним следует повседневно, бороться твердо и решительно.

Вместе с тем наряду с усилением борьбы с некоторыми злостными правонарушениями главная забота проявляется у нас о профилактике правонарушений, о воспитании казахстанских людей в духе уважения к законам и правилам казахстанского общежития [1].

Сила политико-право-воспитательного воздействия должна проявить себя прежде всего там, где еще сохраняется известное пренебрежение к требованиям закона, снисходительность или невнимание к тем нарушениям общественного порядка, экономических связей и производственной дисциплины, которые кажутся отдельным работникам либо «оправданными» местными условиями, либо «не стоящими внимания».

Между тем за такими мелкими правонарушениями стоит в общей совокупности весьма большой

материальный и моральный ущерб для казахстанского общества, снижение богатых возможностей развития современного производства и культуры страны, а многие из них перерастают в более опасные правонарушения, в преступления, приносящие крупный вред нашему обществу.

Следует сказать, что казахстанская законность, беспрекословное соблюдение законов предполагает, что сами законы должны быть установлены в интересах казахстанских людей, того строя, который может действительно их обеспечить, т.е. демократического, гражданского общества. И беспрекословность, незыблемость законности поведения любого лица-казахстанца и любой казахстанской организации отнюдь не поднимают ее над этим строем. Дело состоит лишь в том, что только законодатель, т.е. в конечном счете сам казахстанский народ, вправе определять социально-политическое содержание законов. Все другие лица и организации обязаны исполнять требования законов. Отсюда и вытекает всеобщность требований казахстанских законов для всех без исключения их исполнителей.

Следовательно, требование проведения в жизнь казахстанской законности является одним из наиболее общих, «генеральных» принципов правового сознания в Казахстане. Но другим таким же требованием, имеющим значение общего принципа, выступает идея совершенствования правовых норм в соответствии с требованиями развития общественно-политических отношений.

И вот этот обобщающий «правовой принцип» по своему существу и источнику правовых требований является не «специфически правовым», а соединяющим социально-политические требования к правовой форме законодательства (его систематизации, логической согласованности, публичности, четкости и единообразию терминологии и других элементов оформления правовых, политических актов) и процедуре принятия законов и иных правовых актов с требованиями социально-политического характера. Эти последние выражают стремление казахстанского народа и государства обеспечить наиболее полное соответствие закона, правовых норм вообще уровню экономического, социально-политического и культурного развития общества, потребностям его дальнейшего движения вперед, интересам и воле многонационального и многоконфессионального народа.

Правовое сознание в Казахстане характеризуется также требованиями последовательного закрепления в праве и проведения в жизнь в процессе его применения начал подлинного гуманизма и справедливости. Эти общие социальные начала развития казахстанского общества находят свое прямое выражение в разнообразных институтах и нормах казахстанского права, воплощающих названный принцип правового сознания в Казахстане.

В правовой сфере Казахстана гуманизм и социально-политическая справедливость, несомненно, получают специфические формы. Однако вряд ли можно считать особым принципом казахстанского правового сознания требование ответственности за вину, не упоминая при этом о многих других важных институтах казахстанского права, охраняющих справедливость, гуманный подход к ответственности личности и защите ее прав (например, о воспитательных целях наказания, о всей системе процессуальных гарантий интересов личности в судебном процессе, об институтах казахстанского семейного и гражданского права, направленных на охрану интересов детей, и о многом другом). Социально-политическая справедливость, не отделимая от гуманизма, получает свое выражение и в требованиях казахстанского права и правового сознания о четком проведении в жизнь оплаты по труду, об охране труда в самом широком смысле этого слова, о нормах социального обеспечения и здравоохранения [2, с.11-13] и т.п.

Сегодня мероприятия по формированию правового сознания и повышению правовой культуры населения Казахстана стали предметом большого внимания государственных органов и общественных организаций. Правовая пропаганда стала одним из важных направлений деятельности Министерства юстиции и его местных органов. В прокуратуре, органах внутренних дел также созданы специальные группы, организующие правовую пропаганду.

Следует сказать, что в формировании и развитии правового сознания наряду с сотрудниками суда, прокуратуры, органов внутренних дел должны принимать активное участие лекторы, пропагандисты, работники государственных и общественных организаций. Для этой работы необходимо использовать все средства массовой информации и интернета, все методы политико-воспитательной работы и политические технологий.

Важным вопросом формирования правового сознания является его взаимодействие с другими видами научного мировоззрения и формами общественного сознания населения. Например, педагоги, юристы и представители иных отраслей знания правильно подчеркивают необходимость сочетания формирования правового сознания с политическим и моральным, значение единого, интегрального воздействия на сознание казахстанских людей всеми основными формами общественного сознания народа.

Свое завершение система формирования и развития правового сознания должна найти в

целенаправленной работе производственных коллективов, где формируются новые качества казахстанских людей. Именно здесь, в комплексе политико-правовых, воспитательных мероприятий, должна проявиться роль общественных организаций в выполнении указаний Президента Н.А. Назарбаева и постановлений правительства об усилении развития правового сознания населения. При этом роль трудового коллектива следует видеть не в том, чтобы политико-воспитательная работа его общественных организаций, администрации подменяла собой правовую пропаганду юридических учреждений. Важно, чтобы было налажено деловое взаимодействие между этими звеньями системы формирования правового сознания, с тем чтобы повысить внимание администрации и общественности коллектива к эффективной работе по профилактике правонарушений, укреплению трудовой дисциплины.

Как показывает практика Казахстана, общественные организации многих трудовых коллективов стали уделять больше внимания политико-воспитательной работе с правонарушителями, особенно из числа молодежи, расширению правовой, политической пропаганды, вовлечению общественности в борьбу с правонарушителями, коррупцией.

Одной из необходимых предпосылок успешной реализации правовой политики Республики Казахстан по дальнейшему укреплению законности является поиск новых форм, методов и средств развития правового сознания казахстанцев, четкая координация и планирование всей работы по правовому воспитанию населения.

Правовоспитательный процесс всегда бывает «соткан» из множество видимых и невидимых «нитей» в общественно-политической жизни Казахстана, каждый из которых в отдельности, мы подчас можем и не придавать должного значения. Но разрыв любой из них, вычленение ее из общей казахстанской среды не сегодня, так завтра неминуемо отзовется в виде качественной ущербности всей ткани страны. Забвение этой, как и любой другой истины, всегда чревато непредсказуемыми социально-политическими последствиями.

В условиях реализации стратегии реформирования, модернизации казахстанского общества утрачивают былую эффективность те формы правовоспитательной работы в массах, которые «опираются на утилитарное просветительство и отличается дидактической назидательностью» [3, с. 37]. Отсюда возникает потребность поиска новых форм и средств правовоспитательной работы, которые в наибольшей степени соответствовали бы потребностями политико-правового воспитания у каждого гражданина Казахстана прочного научного мировоззрения, принципиальности, высокой правовой политики, культуры, ответственного отношения к делу, понимания место и роли каждого народа в многонациональном казахстанском обществе и т.д. При этом следует сказать, что мировоззренческого, политико-правового вакуума в Казахстане не существует. Общественно-правовая жизнь Казахстана всегда рождает новые политические проблемы. Решается одни из них, возникает новые. Это естественно и закономерно. И если казахстанец не находит в нашей политике на них ответа, он пытается найти ответ сам либо обратиться к иным мировоззренческим, политико-правовым постулатом. Это обстоятельство не может учитываться носителями воспитания правового сознания населения. Стихийность в этом деле чревата для Казахстана негативными последствиями.

Социально-политическая наука Казахстана о воспитании правового сознания населения пока стоит далеко от реализации всех своих творческих возможностей. От нее требуется серьезное, неординарные идеи, позволяющие теоретически осмыслить накопившиеся позитивные и негативные явления в сфере правовой политики и предложения практике продуманных решений назревших политологических проблем воспитания правового сознания населения Казахстана. Следовательно, воспитание правового сознания казахстанцев является важнейшей задачей государственной политики и проблемой исследования политической науки.

Воспитание правового сознания населения Казахстана-это целенаправленная деятельность государства, политических партий, общественных организаций и объединений, отдельных граждан страны по передаче политико-правового опыта, систематическое воздействие на сознание и поведение казахстанца в целях формирования позитивных представлений, взглядов, ценностных ориентаций, установок, обеспечивающих соблюдение, исполнение и использование правовых, нравственно-политических норм казахстанского общества.

Содержанием воспитания правового сознания населения, таким образом, является приобщение казахстанцев к знаниям о политике, государстве, и праве, законности, справедливости, правах и свободах, обязанностях и ответственности, выработка у граждан устойчивой ориентации на законопослушное поведение и т.д.

Цель воспитания правового сознания в Казахстане – изменение правовых установок и воззрений как

среди населения, так и среди профессиональных работников – политиков и юристов. Поэтому цель этого «воспитания-личность, способная строить жизнь достойную Человеку» [4,с.29].

В заключении, следует сказать, что сегодня ждут углубленного исследования следующие политологические проблемы: место и роль правового сознания в системе общественного сознания и системе правовой политики; взаимодействие политики и права в Казахстане; соотношение правового сознания с политическим, нравственным, патриотическим сознанием; формирование правовое сознание в системе гражданского общества; соотношение правового сознания и правовой культуры; критерия правового сознания; правового сознания в структуре научного мировоззрения, воспитания правового сознания населения Казахстана и другие. Глубокое изучение этих и других политологических проблем позволит решать вопросы правового сознания и правовой культуры казахстанского общества.

Правовое сознание казахстанского народа выступает выражением, отражением как сущность содержания и функций правового государства, так и результатом осуществления правовой политики Республики Казахстан, в основе которых лежит правовое воспитание. Сегодня важно, чтобы решения назревших проблем правового сознания населения Казахстана в целом способствовало сплочению обществе и социальному прогрессу, стабильности демократического, справедливого общества, которому принадлежит будущее.

1 Концепция правовой политики Республики Казахстан с 2010 до 2020 года// Казахстанская правда. – 2009. – 29 августа

2 Конституция Республики Казахстан. – Алматы: Елорда, 2008. – 56 с.

3 Валиев А.Х. Политическая культура в России. – Новосибирск: Университет, 2008. –175с.

4 Сейтешев А. Совершенные проблемы воспитания и пути их решения // Мысль. – 2008, №1. – С. 26-33.

Түйіндеме

Әбсаттаров Ғ.Р. – Абай атындағы ҚазҰПУ,

көптілді білім беру институтының директор орынбасары (050010, қ.Алматы, д. Достық, 13),
саясаттану ғылымдарының кандидаты, электрондық пошта Absat41

Құқықтық сананың жүйесі: мәселенің қойылуы

Мақалада әлеуметтік-саясаттанулық әдебиетте әлі де жете зерттелмеген құқықтық сана жүйесінің саясаттанулық мәселелері қарастырылады. Осы орайда Қазақстандық материалдар негізінде құқықтық сана ұғымы мен қағидалары, оны құқықтық саясат жүйесінде қалыптастыру және тәрбиелеу зерттелінеді. Мақалада заңдылықты одан ары нығайту барысында Қазақстан Республикасының құқықтық саясатын тиімді жүзеге асырыу қазақстандықтардың құқықтық саясатын дамытудың жаңа формаларын, әдістері мен амалдарын іздестіру, құқықтық тәрбиелеуге байланысты барлық жұмысты нақты жоспарлау мен үйлестіру болып табылатыны ерекше айтылған. Сонымен қатар, пікірталас тудыратын сұрақтарға да көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: құқық, саясат, мемлекет, қоғамдық ұйымдар, құқық қорғау органдары, құқықтар мен бостандықтар, міндет пен жауапкершілік, тәрбиелеу, құқық бұзу, тұлға.

Summary

Absattarov G.R. – Deputy Director of the Institute of multilingual education, KazNPU named after Abay, candidate of Political Sciences, e-mail abusattar@mail.ru

The system of legal consciousness: issues statement

In article political questions of system of the right consciousness which are still insufficiently studied in social and political literature are considered. At the same time on materials of Kazakhstan the concept and the principles of legal consciousness and its formation and education of system of legal policy are studied. In article it is emphasized that for successful realization of legal policy of the Republic of Kazakhstan on further strengthening of legality search of new forms, methods and development tools of legal consciousness of Kazakhstan citizens, accurate coordination and planning of all work on legal education is. At the same time the attention and to debatable questions is paid.

Keywords: right, policy, states, public organizations, law, law enforcement agencies, rights and freedom, duty and responsibility, education, offense, personality.

УДК 37.1 (574)

СУЩНОСТЬ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ СЕМЬИ В КОНТЕКСТЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЕМЕЙНОЙ ПОЛИТИКИ

Мукажанова А.Ж. – доцент общеуниверситетской кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, доктор политических наук, almira75@inbox.ru

В статье рассматриваются проблемы сущности и определения семьи как одного из сложнейших социально-культурных явлений, который оказывает воздействие на различные сферы общественно-политической жизни государства. Как специфически феномен человеческой цивилизации на протяжении многих тысячелетий она выступает первичной основой общества, продолжителем человеческого рода и накопителем, трансформатором духовных ценностей. Поэтому исследование семьи, проводимое в данной статье, определение ее сущностных характеристик в контексте семейной политики, реализуемой государством, весьма актуальна.

Ключевые слова: семья, общество, государство, человек, личность, поколение, политика, ценность, духовность.

Семья в качестве одного из основных общественных институтов и первой ступени политической социализации индивида, как любая общественная организация приспосабливаясь к веяниям нового времени, функционируя в соответствии с национальными, общественными интересами, а также формируя их как объективная необходимость развивается вместе с обществом.

Семья во все времена должна была обеспечивать физиологическую, социально-экономическую безопасность своих членов, проявлять постоянную заботу о детях, стариках и больных, а также создавать социальные условия для полноценного роста и развития детей и молодежи.

В контексте сущности и определения государственной семейной политики, на сегодняшний день еще недостаточно изученная в научной литературе, семья является источником любви, взаимоуважения и сотрудничества. Как отмечено в законе «О браке и семье» семья начала XXI века «стимулирующая здоровый образ жизни всех членов» [1] выполняет свои функций и в качестве правовой системы.

В семье в полной мере проявляются все основные достижения, трудности и противоречия национальной, общественной жизни. Вместе с тем, влияние, оказываемое семьей на общественную жизнь несоизмеримо. Она выполняет важную роль в процессе непрерывного самосовершенствования человека и в продолжении человеческого рода. Ей «возлагаются очень важные обязанности по воспитанию детей и подростков, по физиологическому и духовному развитию отдельной личности» [2].

Только глубоко и всесторонне изучив направления развития семьи можно повысить эффективность государственной социальной политики. Поэтому формирование и развитие государственной семейной политики стали актуальной проблемой социально-политических наук.

Семья является основным связующим звеном между людьми и государством, а также между другими социальными институтами и организациями. Полноценное выполнение семьей своих основных функций предполагает создание условия для исторического продолжения человеческого рода, для развития общества, нации и отдельной личности в целом, для сохранения социально-общественной стабильности и прогрессивного развития. В период социально-экономических реформ семья становится одним из основных институтов формирования устойчивых норм поведения человека и новых ценностей.

В процессе исторического, национального развития, в период адаптации к новым социально-экономическим условиям семья претерпевает существенные изменения. Нестабильность этих изменений, множественность культур народов Казахстана определяет различие в моделях семьи переходного характера.

Современная семья, ее характерные особенности связаны, в первую очередь, с своеобразием нынешнего периода развития страны, с реформированием и обновлением общества. Поэтому, на сегодняшний день, перед семьей, рассматриваемой в качестве общественного института, стоят новые проблемы. В действительности можно сказать, что семья в какой-то мере утратив свои жизненно важные функции, столь необходимые для человека, народа и общества, а также в определенных ситуациях находясь в состоянии дисгармонии с другими общественно-политическими институтами, в начале XXI века оказалась на пороге нового кризиса.

Распад СССР и социалистической государственно-партийной системы, ухудшения в экономике, основательное изменение идеологии, снижение уровня культуры привели к значительному ослаблению позиции семьи. Попытка быстрого перехода от тоталитарной системы к общечеловеческим ценностям повлекла за собой последствия в виде упадка основной системы, нарушения общественных отношений. В

результате все элементы общественной системы, в том числе и семья, понесли ущерб. Во-первых, первые шаги в процессе становления капиталистических отношений, развитие предпринимательства, основанное на приватизации государственной собственности, привели к усилению потребительских требований, поклонению богатству, добытого любым приемлемым способом. Произошла и распространилась подмена любви, признательности и духовного родства, являющиеся основой семейного счастья, любви к Родине, составляющая истинную суть человеческой жизни, чувствами, удовлетворяемыми вне семьи, а также поиском дорогих материальных ценностей.

Вместе с тем, немало семей, где родители считают своим основным, единственным долгом рождение детей и зарабатывание средств для существования. Постепенно утрачивает свое значение понимание роли родителей в формировании внутреннего мира детей, их убеждения, идеалов, ценностей. Другими словами, казахстанская семья утрачивает свою обязанность – поддерживать непрерывное духовное, культурное развитие общества. Она распадается не только из-за ускорения темпов исторического развития, связанное с переходом на новое качественное состояние, но и в связи с последствиями духовного кризиса в Казахстане.

Кризисные явления в жизни современной семьи разнообразны и имеют естественные характеристики. Они «влияют на экономическую и демографическую основу семьи, взаимоотношения супругов, даже на воспитание детей» [3].

Семья – это своего рода отражение значимости жизнедеятельности нации, общества, особенно способа материального производства в национальной, социально-экономической и других сферах, которые имеют на нее непосредственное воздействие. Под воздействием способа материального производства происходят изменения в семье и обществе, семье и государстве, обязанностях семьи и отношениях, основанных на духовных, нравственных началах.

Казахстанская семья – семья нового типа, становление которой связана с получением независимости и суверенитета Казахстана, что являются основой преобразования во всех сферах общенародной, национальной деятельности.

Семья финансово, материально, духовно обеспечивает всем необходимым своих членов, особенно детей и подростков всем тем, что необходимо для их роста и развития, а также для ухода за стариками, инвалидами и больными. Семья является важной средой сохранения и передачи культурных ценностей. Вместе с изменениями социальной структуры общества, экономики меняется понимание сущности, природы семьи. В национальном, общественном сознании усиливаются недовольства ситуацией в семейной сфере, набирают силу понимание о необходимости проявления большей активности обществом и его институтами по отношению к семье и семейной политике.

Следует отметить, что можно и нужно осознать политико-социальную реальность касающаяся семьи и то, что только в семье «формируются многие свойства отдельной личности» [4]. Все это порождает необходимость пересмотра государственной семейной политики как способа организации и гармонизации деятельности политико-социальных институтов, обеспечивающие взаимодействие общества и семьи по всем направлениям функционирования семьи в системе государственной политики.

Основной проблемой формирования научной основы государственной семейной политики в нашей стране является определение понятия, которое раскрыло бы сущность термина «семейная политика». В отечественной научной литературе этот термин стал использоваться в 80-годы XX века, однако не получил широкое применение. Только проведение международного года семьи дало возможность широкому применению данного термина в научной литературе, а также сыграло важную роль в его прочном укреплении в научном обороте.

Российский ученый А.Т. Вишневецкий выделяет три подхода к пониманию предмета семейной политики: можно понимать как относительно узкую сферу управленческого воздействия на распространение тех или иных типов или моделей семьи, форм семейного поведения. Также, возможна и более широкая трактовка, включающая в сферу компетенции семейной политики всю управленческую деятельность, непосредственно направленную на изменение или сохранение условий жизни семей, повышение их благосостояния и улучшение социального самочувствия, нейтральную по отношению к конкретным типам и моделям семьи или формам семейного поведения. Наконец, можно раздвинуть область семейной политики еще шире и считать ее ответственной за побочные последствия всех решений, которые принимаются в различных сферах социальной жизни, не направлены специально на семью, но вольно или невольно оказывают на нее влияние[5].

С точки зрения А.И. Антонова, семейная политика – это деятельность государства, политических

партий, общественных организаций, групп интересов и т.п., направленная на возрождение семьи, семейного образа жизни, утраченной на длительном историческом пути культурного развития общества, возвращение семье органически присущих ей социальных функций, направленная, на укрепление семьи как социального института [6].

Если государство задумывается о будущем своего народа и всех наций, проживающих на его территории, то он должен осуществлять правильную семейную политику и воплотить в жизнь комплекс мер, которые будут способны изменить ситуацию в лучшую сторону. Только общественная реформа касающаяся семьи способна вывести семью из кризиса и дать новый толчок развитию ее положительной социально-политической деятельности.

По нашему мнению, семейная политика, в первую очередь, должна быть направлена на регулярное совершенствование условия реализации духовного, экономического потенциала семьи и каждого ее члена, а также на ее эффективное включение в систему общественного разделения труда. Главная цель данной политики – повысить по мере возможности количество семей не нуждающихся в проявлении общественного милосердия, получении государственной социальной помощи в виде материальной поддержки (пенсии, пособия, льготы и т.д.) и других видах обслуживания.

Однако, рассматривая конкретные меры по реализации данной политики, выгодная для всего народа, для всех семей, а также для каждого человека, можно увидеть, что не учитываются особенности отдельной семьи. Хотя они присущи семье, тем не менее нельзя сказать, что в действительности все они являются характерными для семьи вообще. В них отражены те трудности и сложности, что свойственны нашему обществу в целом. Например, многие экономические трудности в жизни современной семьи – последствия кризиса, слабости и низкого уровня экономического развития, несовершенства распределительных отношений и т.д. Для преодоления таких недостатков необходимо не семейная политика, а общая социально-экономическая политика. Если она будет результативной, успешной, то и народ, и семья ожидают определенные достижения.

Вместе с тем, даже в условиях успешного экономического, социально-политического развития, нерешенными остаются группа проблем государственной семейной политики, которые требуют специального внимания. Это проблемы, напрямую связанные с внутренними переменами, переживаемыми семьей в связи с изменениями ее исторического типа, в новом характером ее взаимоотношении с обществом. Без глубокого научного анализа и осознания этих проблем, даже в самом благополучном и процветающем обществе семья может оказаться в кризисной ситуации. Наличие таких проблем в свою очередь предполагает выделение семей политики как отдельной, особенной области государственной политики, смысл которой – содействие поиску нового равновесия между личностью, семьей, этносом и обществом, принимая и признавая постоянно меняющиеся интересы семьи как части перемен, присущие самому обществу и государству.

Таким образом, семейная политика – это составная часть единой политики общества, отстаивающая специфические интересы семьи как одного из многих взаимодействующих между собой институтов, а также личные интересы человека как носителя семейных ролей, которых он выполняет наряду с другими социальными ролями. Впрочем, положительное, позитивное понимание вышеназванных интересов невозможно без учета региональных и национальных особенностей в семейной политике, без открытого обсуждения и реализации данной политики. На сегодняшний день такие интересы требуют осуществления активной семейной политики, направленная на обеспечение наилучшего выполнения семьей своих функций, а также проведения научного анализа самой семейной политики.

Вместе с тем, семейная политика включает в себя совокупность взглядов-отношений, существующих в обществе по поводу семьи и целенаправленного воздействия на социально-политических институтов, связанных с функционированием семьи.

Когда речь идет о государственной семейной политике, направленная на улучшение жизнедеятельности семьи и общества в целом, сразу же возникает вопрос о ее сущности и целях. Сущность и цели государственной семейной политики в общем виде можно определить как обеспечение наиболее благоприятных социальных, экономических, нравственных условий для свободного развития каждой семьи, наилучшего выполнения основополагающих семейных функций. Таким образом, объект государственной семейной политики – сама семья, а также другие социально-политические институты и общественные подсистемы (например, экономические, политические, т.д.), функционирование которых влияет на жизнедеятельность семьи и отдельного человека.

В качестве субъекта семейной политики, по нашему мнению, могут выступать государства и его органы, различные общественно-политические институты и движения, политические институты (партии,

профсоюзы, религиозные объединения и т.д.), отражающие интересы и воззрения различных групп и слоев населения.

Было бы неверно понимать государственную семейную политику как прямое, однонаправленное воздействие «субъекта» на «объект». Отношение здесь более сложное, многогранное по сравнению с другими и выбор наилучшего, решающего варианта развития должен быть оставлен за главным объектом государственной семейной политики – за семьей и за всеми ее членами. Конечно, в результате противоречивых отношений членов семьи, находящаяся на переходных стадиях развития, семья может оказаться на перепутье, в кризисном состоянии.

Однако, при этом необходимо учитывать объективные закономерности и тенденции развития института семьи многонационального государства, специфические особенности этого развития у разных народов Казахстана и в разных регионах страны, а также субъективные оценки происходящих процессов, их отражение в массовом сознании, ресурсные возможности общества и множество других факторов.

Как социально-политическое явление казахстанская семья находится в диалектическом единстве с обществом и взаимодействует со всеми структурными элементами многонационального общества. Положение семьи, ее внутреннее состояние и направления развития определяются всеми теми переменами происходящими в экономике, политике, культуре, социальных и межнациональных отношениях. Между тем воздействие, оказываемое на семью социально-политических факторов разного рода неоднозначно. Поэтому семья как особая, специфическая форма материального производства является одним из основных факторов развития нации и всего общества. В то же время, семья определяет не только социально-экономическую сферу общества, но и важность значения способа производства, которая, в свою очередь, оказывает решающее влияние на ее естественно-физиологические составляющие, а также на национальные особенности и специфику.

Отделение института семьи от других общественно-политических институтов со всей очевидностью предполагает необходимость ее основательного изучения. Все исследователи в качестве основного накопителя и трансформатора культурных, духовных ценностей, наследуемых многими поколениями людей, а также главным условием политической социализации отдельной личности признают только семью. Только в кругу семьи человек получает представление о общественно-политической деятельности и формирует поведенческие свойства, основы знания.

Правила, истоки жизнедеятельности семьи, обычаи и традиций присущие ей обусловлены специфическими особенностями каждого народа, общества. И каждому человеку кажется, что самое лучшее и единственное в своем роде обычаи и традиций, истоки семейной, национальной жизнедеятельности свойственны только его обществу. В этом случае семейная жизнедеятельность рассматривается в рамках этноцентризма. Но если семья является основной составляющей жизнедеятельности общества, то почему человеческое сообщество не может придумать общую модель семейного образа жизни, способная удовлетворить все нравственные, национальные и общечеловеческие потребности? Чтобы ответить на этот вопрос необходимо рассмотреть проблемы сущности семьи, ее происхождения и развития. Необходимо глубоко и всесторонне изучить недостатки и противоречия проявляющиеся в процессе развития семьи, правильно оценить ее будущее. Поэтому наличие во всех этапах развития социально-политической науки стремления всесторонне исследовать семейный образ жизни не вызывает удивление.

Как предполагает Л.Морган, семья представляет активный элемент, она никогда не бывает неподвижной, развивается от низшей формы к высшей форме по мере того, как общество переходит с низшей ступени на высшую, переходит из одной формы в другую, более высокую. Например, системы родства пассивны, только спустя много времени они отмечают прогресс, совершенный семьей, и только тогда, когда радикальным образом изменилась семья, они тоже меняются. Точно такие ситуаций наблюдаются в политических, правовых, религиозных, философских системах [7].

Поэтому семья – многогранное явление. Она присутствует во всех известных нам общественных системах и формациях: от самых простых до наиболее сложных. Она является первичной ячейкой общества, которая возникает и развивается благодаря появлению нового поколения, тем самым увеличивая не только свой количественный и качественный состав, но и обеспечивая наполнение общества новыми членами.

1. Закон Республики Казахстан «О браке и семье». – Алматы, 1999. – С.6.
2. Соловьев Н.Я. Семья в социологическом обществе. – М., 1981. – С.3.
3. Семья и семейная политика. Отв. ред. Вишневский А.Г. – М., 1991. – С.16
4. Жаназарова З.Ж. Роль семьи в социализации личности //В кн.: Роль социологии в обновлении общества. – Алматы, 1997. – С.172
5. Эволюция семьи и семейная политика в СССР. – М., 1992. – С.3.
6. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. – М., 1996. – С.246.

7. Морган Л. Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации. Под ред. М.О. Косвена. – Л., 1934. – С.251.

Түйіндеме

Мұқажанова А.Ж. – Абай атындағы ҚазҰПУ, жалпы университеттік саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доценті, саяси ғылымдарының докторы, almira75@inbox.ru

Мемлекеттік отбасы саясаты тұрғысындағы отбасының мәні анықтамасы

Мақалада мемлекеттің қоғамдық-саяси өмірінің әртүрлі салаларына ықпал ететін, бірден бір күрделі әлеуметтік-мәдени құбылыс болып табылатын отбасының мәні мен анықтамасы мәселелері қарастырылады. Адамзат өркениетінің өзіндік ерекше феномені ретінде отбасы көптеген мыңжылдықтар бойы қоғамның бастапқы негізі, адамзат ұрпағын жалғастырушы және рухани құндылықтарды жинақтаушы, тасмалдаушы болып табылады. Сондықтан бұл мақалада мемлекет жүзеге асыратын отбасы саясаты ауқымында отбасын зерттеу, оның маңызды сипаттамаларын айқындау өте өзекті.

Түйін сөздер: отбасы, қоғам, мемлекет, адам, тұлға, ұрпақ, саясат, құндылық, руханилық.

Summary

Mukazhanova A. Zh. – doctor of political science, the associate professor of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay, almira75@inbox.ru

Essence and definition of the family in the context of the state family policy

In article problems of essence and definition of a family as one are considered of the most difficult social cultural phenomena which renders a *vozdvestveniyе* on various spheres of social and political life of the state. As specifically a phenomenon of a human civilization throughout many the millennium she acts as primary basis of society, a *prodolzhitel* of the human race and the store, the transformer of cultural wealth. Therefore the research of a family conducted in this article, definition of her intrinsic characteristics in the context of the family policy realized by the state it is very actual.

Keywords: family, society, state, personality, generation, policy, value, spirituality.

УДК 32(574)

САЯСИ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ҚОҒАМДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ТОПТАР

Әбсаттаров Р.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ, саясаттану және әлеуметтік философия пәндер кафедрасының меңгерушісі, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор;
Шалтықов Ә.И. – Абай атындағы ҚазҰПУ профессоры, саяси ғылымдарының докторы

Мақалада саясаттану ғылымында әлі де жете зерттелмеген саяси қатынастар жүйесіндегі әлеуметтік топтар, орта тап мәселелері қарастырылады. Мақалада саяси қатынастар мен қоғамның тұрақтылығын нығайтудағы орта таптың рөлі, азаматтық қоғам мен мемлекеттің өзара қарым-қатынасының әртүрлі формалары біршама тереңірек қарастырылады. Сонымен қатар, пікірталас тудыратын сұрақтарға да көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: мемлекет, қоғамдық ұйым, азаматтық қоғам, саясат, саяси қатынастар, экономика, мәдениет, билік, серіктестік, ынтымақтастық, қақтығыс, демократия, орта тап, әлеуметтік топ, адам.

Саяси қатынастардың құрылымы қоғамдағы әлеуметтік топтардың қатынастарынан тұрады.

Әлеуметтік топтардың іс-әрекеті барлық қоғам институттарының қызмет ету сапасын, қоғам дамуының бағытын анықтайды. Қоғамның тұрпаты, саяси және мемлекеттік құрылымы оның қандай әлеуметтік топтардан тұратындығына, олардың қайсысы жетекшілік, қайсысы тәуелді жағдайда екендігіне байланысты.

Адамның қоғамдағы орны көптеген әлеуметтік белгілермен сипатталады. Оған ұлты, тұратын жері, қоғамдық өндіріске қатысуы (не қатыспауы), қоғамдық еңбек бөлісіндегі орны (өндіріс құралдарына меншік қатынасы, еңбекті қоғамдық жолмен ұйымдастырудағы рөлі, еңбектің мазмұны мен сипаты), кәсіби, білімі, табыс мөлшері, саяси билікті іске асыруға қатынасы және т.б. жатады.

Осындай бір немесе бірнеше әлеуметтік белгілермен бірлескен адамдар жиынтығын әлеуметтік топ дейді. Адамдардың қоғамдық жағдайындағы ортақ өмір ерекшеліктері, әлеуметтік бір топқа енуі олардың әлеуметтік мүшелерін бірлестіреді.

Адамдар саяси процесте белгілі бір әлеуметтік топтың өкілі немесе мүшесі ретінде қатысады. Олар

жалпы қоғамдық өмірдің, оның ішінде саяси процестің басты субъектісі болып табылады. Сондықтан қандай болмасын саяси іс-қимылдың сыртында біреулердің топтық мүддесі тұрады.

Еңбектің қоғамдық бөлінуі негізінде жұмыс істейтін әлеуметтік топтар мен олардың өзара қатынас жүйесінің жиынтығын қоғамның әлеуметтік құрылымы дейді. Қоғамдық өмірді әр түрлі әлеуметтік топтардың өзара әрекеттестігінің нәтижесі деуге болады. Адамның қоғамдық жағдайындағы негізгі белгілеріне қарай қоғам құрылымының негізгі түрлерін атауға болады. Оған әлеуметтік-демографиялық (жынысы мен жасына қарай әлеуметтік топқа бөлу), әлеуметтік-таптық, кәсіби және елді мекендік құрылым жатады.

Қазақстан егемендік алғаннан кейінгі кезеңде меншік иесі бар топ-тап пайда болды. Қазіргі жағдайда нарықтық экономикаға, әр түрлі меншіктің дамуына, саяси алуандылыққа, көппартиялыққа өтуге байланысты әлеуметтік бөліну күшейе түсуде. Республикамызда бұрыннан белгілі жұмысшылар мен шаруалардан басқа фермерлер, жалгерлер, кооператив мүшелері, жеке және ұжымдық меншік иелері, жеке саудамен айналысатын құрылымдар және т.с.с. пайда болды.

Қазіргі өркениетті елдердің даму тарихы көрсетіп отырғандай, қоғамның тірегі, елдің саяси тұрақтылығын қамтамасыз ететін тап – орташа тап.

Орта тап дегеніміз – өзінің жинақтаған және ағымдағы табыстары оның ертеңгі тұрмысын қаржылай кепілдендіре алатын әлауқатты адамдар тобы. Олар қанауға ұшырамайтын, не аз мөлшерде ғана ұшырайтын страттардың жиынтығы.

Қоғамның басым бөлігін қамтитын және өзіне дейінгі қауымдастықтардан тек қана әлеуметтік-экономикалық ахуалымен ғана емес, сонымен бірге дүниетанымымен, өмір салтымен және өркениет тағдырына қатысты белсенді позицияларымен де түбірімен ерекшеленетін орта тап. Батыста бүгінгі таңда шешуші күшке айналып отыр. Себебі олар мемлекеттегі саяси билікті қолға алу үшін саяси партияларға өте көп қолдау көрсетеді. Тарихи тәжірибе көрсеткендей, орта тапсыз алға қойылған стратегиялық мақсаттарға жету күрделі болатынын айтуымыз керек. Ол тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің өзара қатынастарын үйлестіреді, қазіргі заманғы қауіпсіздікке байланысты мемлекетті тұрақты етеді.

Даму және көбеюдің арқасында, орта тап өзінің мүдделерін пәрменді қорғайды. Өздерінің күштерін біріктіре отырып, орта таптың өкілдері азаматтық қоғам құруда өз үлестерін қосады. Олар табысты дамудың арқасында Қазақстанда демократия мен азаматтық қоғамның базасы болып табылатын нарықтық экономиканың қалыптасуына мүмкіндік туғызуда.

Экономикалық практикада әрбір қоғамның қоғамдық өмірінде орта таптың оны тұрақтандырушы рөлі көптен дәлелденген. Өзінің көпшілігімен (елдің халқының 30-40%), тағы да бюджетті құрудағы және мемлекеттің тұрақтылығы мен демократияны қамтамасыз етуге қатысу жағынан орта тап қоғамның экономикалық және саяси дамуының өзекті арқауы болады.

Постиндустриалдық қоғамдарда орта таптың ие болған жұмыс істейтіндердің құрамында сан жағынан артықшылығы ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік статусы, тағы да оларға тән мүлкілік, білімділік және кәсіби сипаттары оларға әлеуметтік – саяси функцияларды орындауға мүмкіндік береді [1, с. 105]. Мысалы, орта тап белсенді партиялық-саяси қызмет жүретін саяси кеңістікті құрайды.

Өздерінің мақсаттары, мүдделері үшін билік құрылымдарына бизнес өкілдерінің әсері универсалды жағдай – әлемнің барлық елдерінде бизнес саясаттың субъектісі болып табылады. Орта тапқа тән қасиеттердің ең бастысы – оның өкілдері мемлекеттегі саяси тұрақтылықты, ұлтаралық татулық пен қоғамдық келісімді сақтауға мүдделі. Ең кем дегенде олар өздерінің әлеуметтік жағдайын шайқалтпай, бірқалыпты ұстауға, шамалары келгенше жақсартуға тырысады. Соған сәйкес, олар биліктің ауысуына, елдің ұстанған саяси, әлеуметтік-экономикалық даму бағытының өзгеруіне, өзге де қоғамдық дағдарыстардың орын алуына мүдделі емес.

Орта таптың саяси рөлі саяси шешімдерді қабылдауға белсенді қатысу, саяси басшыларды ұсыну, мемлекетке саяси мәселелерді шешудегі көмегі, оппозицияға қысым жасауынан және т.б. көрінеді. Бұл саяси субъектінің саяси бағыты мен электрондық тәртібі демократиялық сипаттағы өзгерістерде өте маңызды орын алады.

Барлық дамыған елдерде бизнесмендер, тауар өндірушілер мемлекеттік жан-жақты икемді саясаттың қалыптасуына және оны жүргізуге қатысуы міндетті, себебі ол ең бірінші олардың мүддесіне қатысты екені анық. Сондықтан да олар мемлекеттің саясаттың өзгеруіне ең басты мүдделілердің біреуі болу керек. Барлық елдерде бизнес әр түрлі формада және бағыттарда мемлекеттік саясатқа ықпал етіп отырады. Ол барлық бизнестің мүдделерін жүзеге асыруға бағытталған жаңа заңдар, жарлықтар қабылдау үшін заң шығарушы органдарға қысым жасау, заң жобаларын жасауға қатысу т.б., бірақ, өкінішке қарай, Қазақстанда бизнестің саяси процеске қатысудың заңды түрдегі формалары іс жүзінде әлі қарастырылмаған.

Орта таптың әлеуметтік-саяси функцияларына саяси жүйені экономикалық әдістермен қолдайтын функциясын жатқызу керек. Ол өзінің кәсіптік, экономикалық қызметімен өркениетті нарық пен бизнесі-

нің институттары мен құрылымдарын дамыту арқылы мемлекетке тікелей қолдау көрсетеді. Орта тап өзінің өндірісінің табысты болуына тырысады. Оған, нарықтық экономика мен демократиялық институттары дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, тағы да саяси мағынасы бар белгілі табыс қажет – мемлекет, сонымен бірге басқа да әлеуметтік құрылым өкілдері жағынан өздерінің экономикалық қызмет принциптерін заңдастыру (легитимациялау), басқаша айтқанда – институционалдық қолдау және әлеуметтік мойындау. Ол тек қана жеке экономикалық мақсаттарды ғана көздемейді, сонымен бірге ол саяси және әлеуметтік мәні бар функцияларды да орындайды. Сонымен, кәсіптік – экономикалық қызметтері арқылы орта таптың қоғамдық-саяси құндылықтарға қатыстығы жүзеге асады.

Саяси жағынан алғанда орташа таптар центристік қозғалыстың әлеуметтік базасы болып табылады, олар – жоғары азаматтық және саяси тәуелсіздікті көрсететін дәстүр, нормалар, білімді иеленушілері. Қазіргі батыс елдерінің әлеуметтік құрылымдарында орташа таптардың көбірек болуы олардың тұрақтылығын сақтауға мүмкіндік беріп отыр. Халықтың бұл бөлігі саяси тұрақтылықты және қазіргі азаматтық қоғамның саяси институттарының құрылуына, кәсіпкерлік қызметтерінің дамуына жағдай жасауға өте қызығушылық білдіреді. Орта таптың өкілдері қоғамдық-саяси тұрақтылықты өздерінің қол жеткен табыстарын баянды ету арқылы қамтамасыз етеді.

Бүгінгі күні Қазақстан қоғамында центристік саясат жүргізуге шынайы негіз жасалмаған, себебі көптеген меншік иелері орта тап әлі жоқ деуге болады, адамдардың табыс көзі жағынан жіктелуі сақталуда. Сондықтан да Қазақстанда саяси центризмнің шығуы күшті орта таптың шығуына байланысты. Қазақстан қоғамы оны келешекте құруға міндетті. Оған орта таптың позициясын күшейтетін және саяси қарағандық жоятын оны модернизациялау процесі жағдай жасайды.

Әлеуметтік – саяси процестердің субъектісі ретінде қазақстандық орта тап әлі қалыптасу жағдайында деуге болады. Барлық жағынан болмаса да негізінен батыс ұғымына сәйкес келетін орта тап өкілдері қалыптасу үстінде.

Мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан бері Қазақстан демократиялық қоғам орнату жолымен дамып, көп жетістіктерге жетіп келе жатыр. Бүгін біз дамуға әжептәуір келешегі бар жеткілікті тұрақты экономика мен саяси институттарымыз бар. Бұл нарықтық экономика мен демократиялық институттардың негізі болатын орта таптың бірте-бірте қалыптасып, еліміздің жаңа деңгейге көтеріліп келе жатқанын көрсетеді.

Көріп отырғанымыздай, еліміздегі орта таптың дамуы қоғамдағы саяси қатынастарға, соның ішінде саяси процестерге, оның демократиялануы мен ашықтығына, Қазақстандағы азаматтық қоғамның қалыптасуына әжептәуір әсер етеді.

«Азаматтық қоғам» ұғымы арқылы қоғамдық байланыстар мен саяси қатынастардың жағдайы белгіленіп, белгілі бір мемлекеттегі тұрғындардың азаматтық қайраткерлілігінің қарқыны, мемлекет пен қоғамның әріптестік негізінде әлеуметтік саладағы қызметтерді бөлу деңгейі анықталады. Басқаша айтқанда, азаматтық қоғамда демократиялық құрылысқа аса қажет әлеуметтік және саяси қатынастардың өзін-өзі реттеу қызметіне жағдай туады; азаматтар билік институттардың көмегіне сүйенбай-ақ, өздері реттей алатын қатынастарға мемлекеттің қол сұғуы тежеледі. Азаматтық қоғам адамдар қауымының өздері шеше алатын мәселелерге мемлекеттің араласпауын қамтамасыз етіп, әлеуметтік міндеттерді шешудегі мемлекеттік органдар құзіретінің ара-жігін ашып беруге жәрдемдеседі [2, 76-87 бб.]. Осылайша, демократия билік пен қоғамдық қайраткерліктің, қоғамның өзін-өзі реттеу мен басқару механизмдерінің органикалық үйлесімділік табуына септігін тигізіп, қоғамдық тұрақтылық пен гармонияның негіздерін қалаптастырады.

Ал, демократиялық саяси жүйенің тұрақтылығы саяси институттардың азаматтық қоғамдағы жүріп жатқан процестер мен туындаған проблемаларға мән беруіне тәуелді. Бұл саяси жаңғыруды бастан өткеріп жатқан Қазақстанға тікелей қатысты мәселе: еліміздегі демократияның тағдыры шынайы азаматтық қоғамның орнығуымен тығыз байланысты.

Қазақстандағы демократияландыруды одан әрі тереңдету ісі азаматтық қоғам институттарын дамытумен тікелей байланысты, өйткені тұрақты жұмыс істейтін үкіметтік емес сектор азаматтарды қоғамдық істерге тартады, саяси қатысу мен белсенділікті арттырады. Ал азаматтық қоғам институттарын дамыту мен ынталандырудың бірден-бір ұтымды жолы – билік тарапынан оларға деген сенімнің нығаюы, әлеуметтік әріптестіктің дұрыс жолға қойылуы. Билік пен азаматтық қоғам арасында жасампаздыққа негізделе өзара әрекеттесу мен өзара жауапкершілік болуы тиіс. Қазақстанда жаңа саяси және экономикалық жүйелер қалыптасты, сәйкесінше, көпұлттық қоғамның өмірін қамтамасыз ету мен динамикалық дамуына, оның ішінде ұлтаралық қатынастарды жаңа жағдайларға бәйімдеуге қажетті тетіктер мен шарттар жасалған.

Әлемдік саяси тәжірибеде қалыптасқан үрдіске назар аударсақ, азаматтық қоғам мен мемлекеттің арасындағы өзара қарым-қатынас үш түрлі формада өрбиді. Оның біріншісі – қарсыластық, мұндай формада мемлекет өзінің саяси, экономикалық, әлеуметтік қызметі мен әлеуметін саяси билікке қол жеткізген топтың-таптың (лидердің, саяси партияның) позицияларын нығайтуға бағыттайды. Бұл міндет

мемлекеттік саясаттың негізгі міндетіне айналып кетеді де, бұл өз кезегінде оның азаматтық қоғаммен қарым-қатынасына көлеңке түсіреді, яғни, азаматтық қоғамның қызметі шектеле бастайды. Нәтижесінде мемлекеттің азаматтық қоғам институттарымен байланысының сипаты мен өзара әрекеттесу салаларын саяси билік анықтайтын күйге жетеді. Өзара қарым-қатынастың мұндай формасы саяси трансформацияланушы елдерге тән, әсіресе, посттоталитарлық кеңістікте пайда болған ТМД елдерінде байқалады.

Азаматтық қоғам мен мемлекеттің өзара әрекеттесуінің екінші формасы – әріптестік. Мемлекет бірегей әлеуметтік міндеттерді басшылыққа ала отырып, қоғамға пайда тигізу мен экономикалық тиімділікке қол жеткізу үшін қоғамдық өмірдің бар саласын басқару мен реттеуді өзінің басты мақсаты деп түсінетін құрылым түрінде көрінеді. Осыған байланысты азаматтық қоғам институттары түрлі салалардағы проблемаларды шешудегі әріптестер ретінде қарастырылады. Азаматтық қоғамның қызметтеріне мемлекеттің араласу дәрежесі қоғамдық істерді басқарудағы әдіс-тәсілдерге тәуелді болады.

Азаматтық қоғам мен мемлекеттің өзара әрекеттесуінің үшінші формасы – ынтымақтастық. Мұндай формада мемлекет қоғам мүшелерінің қажеттіктерін қанағаттандыру үшін саяси, экономикалық, әлеуметтік және т.б. салаларда қызмет көрсететін, түрлі субъектілерді басқаруды қамтамасыз ететін әкімшілік институт ретінде көрінеді. Сол арқылы мемлекет азаматтық қоғам институттарына әр саладағы бірқатар қызмет түрлерін атқаруға деген құқығын тапсырады.

Қазір Қазақстанда мемлекеттік биліктің азаматтық қоғамын әріптестік қатынастарды дамытуға барынша күш салып жатыр деуге болады. Әріптестікті қалыптастыруға қажетті заңнамалық негіздер жасалған. Мысалы, Азаматтық кодекс, Қоғамдық бірлестіктер туралы; Саяси партиялар туралы, Коммерциялық емес ұйымдар туралы, Әлеуметтік әріптестік туралы, Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс туралы, Мемлекеттік сатып алу туралы, ҰЕҰ, БАҚ туралы заңдар қабылданды, Қайырымдылық, Меценаттық туралы заңдар қарастырылуда. Жергілікті мемлекеттік атқару органдарында азаматтық қоғам институттарымен әріптестік негізде қоян-қолтық жұмыс істейтін арнайы бөлімдер ашылуда, ҰЕҰ-ға қолдау көрсетудің мемлекеттік бағдарламалары бар, І-ІҮ Республикалық азаматтық форумдар өткізілді, Парламент жанынан Қоғамдық палата құрылды.

Сонымен, Қазақстандағы азаматтық қоғам мен мемлекеттің өзара әрекеттесуі аралас формада, қарсыластық, әріптестік, ынтымақтастық принциптері қатар жүруімен жүзеге асуда деп айта аламыз. Сонымен қатар, республикамыздағы үш қоғамдық секторлар – мемлекеттік, бизнестің және азаматтық қоғамның арасындағы өзара әрекеттесу механизмдері де қым-қуат араласып жатыр.

Азаматтық қоғам мен саяси билік жүйесі тұрақты да конструктивті өзара әрекеттесу идеясын ұстана отырып, қоғам өмірінің бар саласын одан әрі демократияландырып, ортақ мүдделер мен серіктестік қатынастарды одан әрі қарай дамыта беруі қажет.

Саяси қатынастар әлеуметтік қауымдастықтар, ұлттар және партиялар, мемлекеттер арасында орын алып, олардың мұқтаждары мен мүдделерін білдіреді. Осы тұрғыда қоғамдағы бірлесіп өмір сүріп жатқан ұлттар мен ұлыстардың өзара қарым-қатынасы саясаттанудың өзекті мәселесі.

Барша елдерде, барлық уақытта ұлт мәселесін шешу мемлекеттің негізгі проблемаларының, басымдықтарының бірі болып келген.

Бүгінгі таңда Қазақстанда өмір сүріп жатқан халықтардың бірлігін нығайту мен қалыптастыру еліміздегі жоғары ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің көрінісі болып табылады. Қазақстанда қазір 140 ұлттар мен ұлыстардың, ұлттық пен этникалық топтардың өкілдері өмір сүріп жатыр. Олардың әрқасысы өз ұлтының көркеюін қалайды, өз ана тілінде сөйлегілері келеді, өздерінің балаларын, немерелерін өз ұлттық дәстүр, әдет-ғұрып, мәдениетіне сай тәрбиелеп, баулығылары келуі – табиғи, заңды нәрсе.

Республикамыздың гүлденуі оның саяси, экономикалық, әлеуметтік, ғылыми-техникалық, мәдени жетістіктеріне байланысты. Сонда оның әрбір адамы да ауқатты, жақсы тұруға ұмтылады. Сондықтан мұнда тұрған әр халықтың өкілі жалпы Қазақстанның, әр облыс, аудан, елді мекеннің табысына қуанып, соған қажырлы еңбегімен аянбай-талмай үлес қосу керектігін сезінуі тиіс. Мұның бәрі дұрыс жүргізілген ұлттық саясат нәтижесінде ғана іске асады.

Қазақстанда басқа да көптеген мемлекеттердегі сияқты ұлт саясатының мәселелері өте маңызды мәселелердің қатарына саналады. Өйткені Қазақстан қоғамының әлеуметтік-этникалық құрылымында тілі, діні, психологиясы, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленетін көптеген ұлттар, ұлыстар, ұлттық, этникалық топтар өмір сүруде. Соған сәйкес, елімізде ұлт саясаты қоғамның әлеуметтік-саяси тұрақтылығына ықпалын тигізетін маңызды факторлардың бірі болып саналады.

1 Федосеев И.П. Постиндустриальное общество. – М.: Аспект Пресс, 2015. – 340 с.

2 Әбсаттаров Р.Б. Мемлекет және азаматтық қоғам: тұжырымдамалық талдау // Абай атындағы АлМУ Хабаршысы. Әлеуметтану және саяси ғылымдар сериясы. – 2003, №3. – 63-93 бб.

Резюме

Абсаттаров Раушанбек Боранбаевич – зав. кафедры политологии и социально-философских дисциплин Казахского национального педагогического университета им. Абая (050010, г. Алматы, пр. Достык, 13), член корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор, электронная почта Absat41;

Шалтыков Амиржан Исламович – доктор политологических наук, профессор Казахского национального педагогического университета им. Абая (050010, г. Алматы, пр. Достык, 13), электронная почта Absat41

Политические отношения и социальные группы в обществе

В статье рассматриваются вопросы социальных групп, среднего класса в системе политических отношений, которые еще недостаточно изучены в политической науке. В статье более-менее подробно рассматривается роль среднего класса в укреплении политических отношений и стабильности общества, различные формы взаимодействия гражданского общества и государства. Вместе с тем в статье, уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: государство, общественная организация, гражданское общества, политика, политические отношения, экономика, культура, власть, партнерство, сотрудничество, конфликт, демократия, средний класс, социальная группа, человек.

Summary

Absattarov Raushanbek Boranbaevich – Head of the Department of political science and socio-philosophical disciplines of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay (050010 Almaty, Dostykave., 13), corresponding member of NAS RK, Doctor of philosophical science, professor, e-mail: absat41@mail.ru;

Shaltykov Amirzhan Islamovich – doctor of political science, professor of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay (050010 Almaty, Dostykave., 13), e-mail absat41@mail.ru

Political relations and social groups in society

In article questions of social groups, middle class in system of the political relations which are still insufficiently studied in political science are considered. In article the role of middle class in strengthening of the political relations and stability of society, various forms interaction of civil society and the state more or less in detail is considered. At the same time, the attention and to debatable questions is paid.

Keywords: state, public organization, civil societies, policy, political relations, economy, culture, power, partnership, cooperation, conflict, democracy, middle class, social group, person.

УДК 321.1(577)

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ: ОЦЕНКА ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЕ

Сейсен Найля – к.п.н., доцент кафедры политологии и социально философских дисциплин Казахского национального педагогического университета им. Абая

В статье рассматриваются актуальные проблемы миграции в Казахстане. Учитывая последствия, которые может иметь внутренняя и внешняя миграция в отношении практически любого аспекта безопасности государства, тенденций социально-экономического и демографического развития, положения дел в межэтнической сфере, востребованность исследований по проблемам миграции представляется достаточно высокой. В этой связи в настоящей статье автором предпринята попытка дать краткий анализ текущего состояния миграционных процессов в Республике Казахстан и спрогнозировать их дальнейшее развитие.

Ключевые слова: внутренняя и внешняя миграция, миграционные процессы, процесс урбанизации, мигранты, этносы, культурно-конфессиональная ориентация, традиция, язык.

В последние десятилетия мировые миграционные процессы приобрели значительный размах. В ряду государств, затронутых этими процессами в серьезной степени, находится и Республика Казахстан. В условиях глобализации, неограниченного информационного и технологического обмена по всему миру, размытых языковых границ, миграционная политика таких стран преследует очень конкретные цели. С одной стороны, это сохранение национальной самобытности и истории, с другой, учет социальных, экономических и культурных факторов.

По официальным данным, ежегодные показатели внутренней миграции составляют около 300 тыс. человек, а внешней – до 1 млн. человек. По оценкам ООН, Казахстан занимает одно из первых мест в мире по относительным объемам миграции (в пересчете на 1000 человек местного населения). [1]

Миграции сыграли огромную роль в жизни Казахстана - страны с огромной, слабозаселенной и

малоосвоенной территорией, значительной пространственной дифференциацией уровня, темпов социально-экономического развития и соответственно уровня жизни населения.

Абсолютное большинство миграций в истории Казахстана имело вынужденный характер и направлялось государством. Устойчивые миграционные процессы, вызванные столыпинской реформой начала XX века, коллективизацией 20-х гг., этноцидом 30-х гг., депортацией и военной эвакуацией 40-х гг., освоением целинных земель 50-х гг. – оказали существенное влияние на формирование этнической и социальной структуры населения республики, на становление и развитие государства.

До 1968 года для республики было характерно положительное сальдо миграции населения. Однако с начала 70-х гг. по настоящее время Казахстан стал государством, интенсивно теряющим население в результате миграции. Только за 70-е годы из-за миграций Казахстан потерял 28% естественного прироста населения, за 80-е годы - 38%. Скачок в миграционных потоках приходится на 90-е годы, что связано с изменением этнополитической ситуации, распадом СССР, суверенизацией республики, образованием новых независимых государств, появлением между ними границ, таможенных барьеров, разрывом многовековых экономических, культурных, информационных и этнических связей народов.

За последние же десять лет отрицательное сальдо миграции не только полностью поглотило естественный прирост населения (он сократился почти в 2 раза за счет резкого снижения числа родившихся и увеличения числа умерших по отношению к 80-м годам), но и превысило его более чем в 2 раза. Общая численность казахстанцев за межпереписной период с 1989 по 1999 гг. сократилась на 7,7%, и существенное влияние на это изменение оказали миграционные процессы. [1]

Трансформационные процессы в Казахстане, сопровождающиеся глубинными потрясениями общественной жизни, драматически сказались на судьбах большинства населения, вызвали один из самых болезненных кризисов - кризис идентичности, породивший неуверенность представителей некоренных этносов в будущем своих детей, в целесообразности дальнейшего пребывания на земле этноса другой культурно-конфессиональной ориентации, традиций, языка. Разрушительные последствия ломки ценностных ориентаций не могли не вызвать соответствующих изменений в сознании и поведении людей, в том числе пробуждения миграционных настроений у нетитульного населения. Эти настроения стали естественной реакцией на некомфортную и вдруг ставшую чуждой жизненную среду. Ухудшение экономической ситуации в республике в последнее десятилетие также придает факторам миграции более выраженную этническую окраску. Специфика миграционной ситуации в Казахстане обусловлена и сложностью его этнической мозаики, углубляющимся различием в статусе и реальном положении представителей различных национальностей, проекцией прошлых несправедливостей и нынешнего социального кризиса на область межэтнических отношений.

Проблема миграции приобретает все большую социально-политическую остроту и актуальность в силу масштабов миграционных потоков и их последствий для республики. Массовые миграции сопровождаются катастрофическими потерями квалифицированных специалистов и чреваты серьезными социально-экономическими и политическими последствиями для молодого независимого государства. Ухудшается экономическое положение республики, разрушается баланс профессий, социальная структура общества, уменьшаются размеры диаспор. Миграционные потоки последнего десятилетия XX века отличаются не только своей массовостью, но и психологической напряженностью, социальной болезненностью для самих переселенцев. Это миллионы искалеченных судеб, разделенных семей, психологических травм людей, вынужденных сделать нелегкий выбор.

Несмотря на некоторое снижение величины миграционных потоков наблюдается рост миграционных настроений, и есть все основания предполагать, что миграционный потенциал в республике еще велик.

Анализ современной миграционной ситуации в Казахстане актуален и тем, что позволяет определить многие "болевые" точки общества, которое само пребывает в состоянии "миграции" к другому типу человеческой цивилизации. Этот период сопровождается возникновением целого ряда противоречий и конфликтов, непосредственно воздействующих на миграционное поведение населения. Важно выявить характер этих процессов, вскрыть их причины, определить воздействие на различные виды миграции: этническую, трудовую, внутреннюю и внешнюю, транзитную, потоки беженцев и репатриантов.

Казахстан, в числе немногих стран как Германия, Израиль ведет активную диаспоральную политику, которая нацелена на сохранение этнической идентичности, национальной самобытности казахов, проживающих за рубежом, которая имеет важное стратегическое значение. Этот фактор объясняется следующими позициями. С одной стороны, в условиях кризисной демографической ситуации внутри страны диаспора рассматривается как дополнительный человеческий ресурс Казахстана. С другой стороны, в современных условиях интеграции и глобализации казахская диаспора может стать важной

составляющей внешнеполитической и внешнеэкономической политики страны. Учитывая удельный вес проживающих за границей казахов, которые составляют почти треть населения Казахстана, диаспора является весомым социальным ресурсом независимого государства.

Подсчитано, что примерно более 5 млн этнических казахов проживает за пределами Казахстана в более чем 40 странах. Примерно 1,5 млн. из этого числа - в Узбекистане, 1,5 млн. - в Китае, 1 млн. - в России, 100000 - в Туркменистане, 80 000 - в Монголии и 45000 - в Кыргызстане. Достаточно значимая часть казахской диаспоры находится в Турции, Афганистане и Иране. Казахи также живут в Западной Европе, Азии, Северной и Южной Америке. Самый большой процент этнических казахов за рубежом - это потомки тех, кого покинул Советский Союз в 20-е - 30-е годы, уходя от политических беспорядков, репрессий, насильственной коллективизации и голода, принесших страдания большей части казахского населения. Считается, что 200 000 казахов покинули Советский Союз, переехав преимущественно в Китай, Монголию, Индию, Афганистан, Иран и Турцию [2]

Как известно, общность первоначальной территории обитания (прародины), наряду с общностью происхождения, общностью культурной истории, общностью языка является основной частью диаспорного сознания. Основным мотивом оралман является возвращение на историческую Родину и в перспективе прогнозируется увеличение притока в страну этнических казахов, тем более в ближайшее время указом Президента увеличена квота до 15 000 человек ежегодно.

Обретение Независимости стало важным шагом на пути консолидации казахов, проживающих в разных уголках земного шара, которые в силу политических и экономических процессов в разное время покинули территорию Казахстана. Надо отметить, что вопросы изучения судеб казахской диаспоры стали подниматься относительно недавно.

На уровне законодательного обеспечения проблема поддержки соотечественников имела некоторое решение. В период с 1996 года по 2000 год поддержка соотечественников, проживающих за рубежом, осуществлялась в соответствии с Государственной программой поддержки соотечественников, проживающих за рубежом, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 31 декабря 1996 года № 3308. Программа была представлена комплексом мероприятий и состояла из шести основных разделов: научное обеспечение, нормативная правовая база, образование, культура, туризм и спорт, вопросы книгоиздания и средств массовой информации, организационные меры. Для качественного и полноценного осуществления намеченных целей в ноябре 2005 года Президент подписал Указ «О Государственной программе поддержки соотечественников, проживающих за рубежом, на 2005-2007 годы». В числе других законодательных актов: Закон Республики Казахстан «О миграции населения», Отраслевая программа миграционной политики Республики Казахстан на 2001–2010 годы, Указ Президента Республики Казахстан о квоте иммиграции оралманов на 2005 – 2007 годы от 27 декабря 2004 года, Инструкция о порядке определения статуса репатрианта (оралман), реэмигранта, переселенца, а также вынужденного переселенца.

Данная политика государства значительно влияет на миграцию в страну оралман. Так, в Казахстане по данным Комитета по миграции Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан за период с 1993 года по 1 октября 2005 года прибыло 117 698 семей оралман (464 426 чел), преимущественно из Узбекистана (61,5%), Монголии (15,4%), Туркменистана (9%), Китая (4,8%), России (4%). Устойчивое улучшение социально-экономической и политической ситуации в республике и анализ иммиграционного настроения в сопредельных странах, а также диаспоральная политика, проводимая в Казахстане позволяют прогнозировать дальнейшее увеличение количество прибывающих в Казахстан оралман. [3]

По площади Казахстан является 9-м, т.е. одним из самых больших государств мира. В то же время на столь значительной территории по официальным статистическим данным проживает, более 17-ти миллионов человек. Данное обстоятельство сдерживает экономическое развитие страны, а также является проблемой с точки зрения национальной безопасности, особенно, если учесть, что большинство сопредельных с Казахстаном государств располагают гораздо большими человеческими ресурсами.

В Стратегии развития Казахстана 2030 года вопросу о необходимости роста населения страны уделяется необходимое внимание. В частности, в данном документе определена задача - довести численность населения Казахстана к 2030 году до 20 миллионов человек. Внутренняя миграция гораздо многочисленнее внешней: в период с 1999 по 2009 годы на постоянное место жительства в Казахстан из ближнего и дальнего зарубежья прибыли 650 тысяч человек, в то время как внутри страны переселились 2 млн 381 тысяча человек, или 14,9 процента всего населения страны [4]

Миграционные процессы на постсоветском пространстве, особенно в Центральной Азии, очень

похожи и укладываются в главный тренд - урбанизация создает центры притяжения, село как социально-экономическое звено системы деградирует - люди в поисках работы и лучшей жизни «бегут» в города. При этом города сами создают определенный вакуум занятости, который, будучи не структурированным, привлекает стихийные массы мигрантов из сельской местности. Опыт показывает, что внутреннюю миграцию можно регулировать, и те страны, которые создали механизмы по социализации внутренних мигрантов в городах, получили дополнительный фактор развития. Те же страны, которые запустили решение проблем, связанных с внутренними мигрантами, получили противоречивую и дестабилизирующую развитие маргинальную среду вокруг региональных полюсов роста.

Не секрет, что одной из самых важных проблем развития в соседнем Китае является проблема внутренней миграции. Крупные города, разрастаясь, создают серьезные вызовы и угрозы сохранению стабильности и развитию. При этом в Китае, как в бывшем СССР, существует сдерживающий механизм прописки, который уже мало справляется с ситуацией, стимулирует коррупционный механизм для легализации внутренних мигрантов в городах. Если для России актуальна проблема внешней трудовой миграции, которая восполняет дефицит трудовых ресурсов, то для Казахстана более важной является внутренняя миграция, которая, нарастая как снежный ком, практически не регулируется.

Необходим переход от понимания миграции как процесса территориальных перемещений между различными населенными пунктами к анализу миграции как социального явления определяющего изменение социальной структуры и статусных характеристик разных слоев и групп населения региона, государства.

В настоящее время учет внутренних мигрантов опирается на данные по регистрации, проводимой органами МВД РК. Однако, как показал опрос мигрантов, практически половина живет без регистрации, что свидетельствует об искаженности существующих официальных статистических данных. Существующие государственные программы в основном делают акцент на внешнюю миграцию, оставляя, таким образом, проблему внутренней миграции фактически не регулируемой.

В пределах Казахстана место жительства меняли в первую очередь казахи (78,4%), русские (14,1%), украинцы (1,4%), уйгуры (1,1%), татары (0,9%), немцы (0,9%), а также представители других национальностей (3,2%) [5]. Интенсивность внутренней миграции не снижается, по данным приведенным на круглом столе, посвященном миграционным процессам в Казахстане в Астане с 2010 году, остается высоким отток населения из отдельных областей - Акмолинской, Актюбинской, Южно-Казахстанская, Жамбылской, Восточно-Казахстанской области.

С другой стороны сформировались регионы, принимающие население в результате межобластной миграции. В первую очередь это города Алматы и Астана, а также Алматинская, Атырауская, Мангистауская области.

Во внутривнутриреспубликанской миграции наиболее интенсивный обмен происходит между соседними экономическими районами и областями. Так в Западном Казахстане почти 60% внутренней миграции приходится на области, входящие в этот район, 30% - на Южный Казахстан и только 10% на Северный и Центральный, практически не отмечены внутренние миграционные потоки с Восточным Казахстаном. [6]

Такая ситуация сложилась в результате оттока населения из сельской местности в городские поселения. Продолжается процесс урбанизации, но преимущественно из-за сохраняющейся неблагоприятной ситуации в аграрном секторе, недостаточного социально-экономического развития села. Внутреннее перемещение населения в большей мере приобретает стихийный характер и нуждается в государственном регулировании. Основной причиной внутреннего перемещения населения остается неблагоприятная социально-экономическая ситуация в местах прежнего проживания - отсутствие работы, отдаленность от городов, отсутствие соответствующей инфраструктуры населенного пункта и др.

Стабилизация миграционных процессов в Казахстане должна включать комплекс социально-экономических, политических и организационно-финансовых мер в области иммиграции, эмиграции и внутренней миграции

Анализ существующей законодательной базы в Казахстане дает все основания заключить, что в республике все еще отсутствует единая, научно обоснованная, взвешенная и последовательная государственная миграционная политика, которая нужна ей сегодня.

Первоочередные цели современной миграционной политики в Казахстане – это регулирование миграционных потоков; преодоление негативных последствий стихийно развивающихся процессов миграции; создание условий для беспрепятственной реализации прав мигрантов, приема и размещения оралманов, их адаптации; обеспечение гуманного отношения к беженцам, ищущим убежище на территории республики.

Миграционная политика не должна находиться только в руках государства. Важнейшим ее элементом должна стать деятельность различных общественных структур, объединений и организаций, действующих в интересах мигрантов, переселенцев, репатриантов и представителей диаспор. Поэтому

необходимо усиление института Ассамблеи народов Казахстана и её местных структурных подразделений: расширение степени её участия в принятии государственных решений в виде наделения правом законодательных инициатив и правом наложения вето на акты руководства, затрагивающие или ущемляющие интересы граждан по национальному признаку; расширение социальной базы доверия и поддержки - самой Ассамблеи, в виде установления принципа выборности её членов путем тайного голосования (членами Ассамблеи должны быть те, кто выражает интегративные взгляды и чья деятельность внутри своей национальности отвечает интересам всего многонационального населения страны).

Миграции влекут серьезные последствия как для принимающих, так и для отдающих стран, особенно на фоне стремительно углубляющегося экономического кризиса, политических, социальных и межэтнических проблем. В принимающих странах резко возрастает нагрузка на социальные инфраструктуры и скудные местные бюджеты, обостряется конкуренция на рынках труда. Отдающие страны несут огромные потери квалифицированных кадров, что приводит к остановке целых предприятий, падению качества медицинского обслуживания и образования. Ситуация усугубляется межгосударственными разногласиями в оценке развивающихся миграционных процессов. Поскольку вынужденные переселенцы являются в настоящее время непосильным бременем не только для Казахстана, но и для всех стран СНГ, в решении миграционных проблем необходимо взаимодействие казахстанских, российских, международных и зарубежных правительственных и неправительственных организаций, ассоциаций с целью оказания практической и финансовой помощи мигрантам.

Государство обязано также регулировать процессы международной миграции. Казахстан должен оградить себя от негативных социальных последствий нелегальной миграции. Необходимо создать эффективный механизм депортации иностранцев, незаконно находящихся на территории Казахстана.

Таким образом, стабилизация миграционных процессов в целом возможна лишь в контексте глубоких политических и экономических реформ, повышения уровня и качества жизни и соблюдения прав человека и этнических меньшинств.

1 Население. Миграция населения // Агентство по статистике Республики Казахстан. – www.stat.kz.

2 Шокоманов Ю. Тенденции человеческого развития в Казахстане // Экономика и статистика. – 1999. – №1-2.

3 Козина В.В. Миграционные процессы в современном Казахстане // Вестник НАН РК. -1996. -№1.

4 Алексеенко Н.В., Алексеенко А.Н. Население Казахстана за 100 лет (1897-1997 гг.). – Усть-Каменогорск, 1999.

5 Арынов Е.М. и др. Прогноз демографического развития Республики Казахстан до 2015 г. // Саясат. – Алматы, 1997. – №3-4.

6 Татимов М.Б. Демография и суверенитет. – Алматы: Жеты Жаргы, 1999.

Түйін

Сейсен Н.Б. – с.ғ.к., Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доценті

Көш-көн саясатының өзекті мәселелері: қазіргі жағдайды бағалау

Мақалада Қазақстандағы көші-қон үдерісінің өзекті мәселелері қарастырылады. Мемлекеттік қауіпсіздіктің кез келген аспектісіне, әлеуметтік-экономикалық және демографиялық дамуға, этникааралық қатынастар саласындағы жағдайға байланысты ішкі және сыртқы көші-қонның мүмкін болатын салдарларын ескере отырып, көші-қон мәселелерін зерттеулерге деген қажеттіліктің жоғары екенін көруге болады. Осыған орай бұл мақалада автор Қазақстан Республикасындағы көші-қон үдерістерінің қазіргі кездегі жағдайына қысқаша талдау жасап, олардың одан ары дамуын болжауға тырысады.

Түйін сөздер: ішкі және сыртқы көші-қон, көші-қон үдерістері, урбанизация үдерісі, этностар, мәдени-конфессионалды бағдар, дәстүр, тіл.

Summary

Seisen N.B. – Dr. PhD, Assistant Professor of Political Science and Social and Philosophical Disciplines Department Kazakh National Pedagogical University (KazNPU) named after Abay

Current issues in migration policy: assess the current state

In the article actual problems of migration in Kazakhstan. Given the impact that may have internal and external migration in respect of almost any aspect of state security, the trends of socio-economic and demographic development, the situation in the sphere of inter-ethnic, the demand for research on migration issues is quite high. In this regard, the author of this article attempts to give a brief analysis of the current state of the migration processes in the Republic of Kazakhstan and to predict their further development.

Keywords: internal and external migration, migration, urbanization, migrants, ethnic groups, cultural and religious orientations, traditions and language.

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

ӘОЖ 86.38

ИМАН МЕН АМАЛ АРАҚАТЫНАСЫНЫҢ ХАНАФИЛІК СҰХБАТТЫҚ ДИСКУРСЫ

Сатершинов Б. – ҚР БҒМ ҒК философия, саясаттану және дінтану институты
Дінтану бөлімінің меңгерушісі, философия ғылымдарының докторы, доцент
Оқан Самет – философия, саясаттану және дінтану институтының «исламтану»
мамандығы бойынша докторанты

Бұл мақалада Исламдағы иман мен амал мәселесі әһлі суннә уәл жәмаға көзқарасы негізінде талқыланады. Ақида ілімінің негізін қалаушы имам Әбу Ханифа мен имам Матуридидің иман және амал мәселесіне берген түсіндірмелері өзге радикалды ағымдардың көзқарастарымен салыстырмалы түрде баяндалып, қоғамдағы бейбітшіліктің негізі болған аталмыш екі иманның көзқарасы ашып көрсетіледі. Сонымен қатар, өздерін мұсылманбыз деп білетін карапайым халықты намаз, ораза сияқты кейбір құлшылықтарды атқармағаны үшін кәпір дейтін радикалды ағымдардың қате көзқарасына ғылыми тұрғыдан жауап беріледі. Әрі әһлі суннә уәл жәмаға ғалымдарының иман және амал туралы түсіндірмесінің толерантты қоғам қалыптастыруда рөлі ерекше екені дәлелденеді.

Түйін сөздер: Ислам, иман, амал, әһлі суннә уәл жәмаға доктринасы, мәзһаб, ағым, мұсылман, кәпір, сенім және құлшылық.

Дінсіз қоғам жоқ немесе дінсіз қоғам болмаған. Қазақ халқының діни санасының қалыптасуында ислам дінінің, соның ішінде сунниттік Ханафи мәзһабы, Ханафи мәзһабының доктриналық көзқарасын дамытқан Матуридилік ұстанымның зерттелуінің рөлі ерекше. **Бүгінгі таңда көпшілік халықтың Матуридилік сенімнің негіздерінен бейхабар болуы немесе оның тиісті деңгейде зерттелмеуі тәсірінен кейбір «діндар» білгірсымақтар анау «мұсылман», мынау «кәпір» деп, қазақты бірнеше топқа бөліп өз биліктерін жүргізуде. Олар, өздерінің сыңар жақтылы түсініктерін «ен дұрыс сенім» ретінде насихаттап, бұрыннан жалғасып келе жатқан сенімдік негіздерді мансұқтап, ел арасына бүлік салуда.** Тіпті, соңғы жылдары қоғамымызда бой көтерген террорлық актілер мен кешегі Сирияға аттанған жастардың ісі қоғам тыныштығына қатер тудырып отыр. **Әрине, жетпіс жылдық атеистік саясаттың ықпалымен белгілі деңгейде діни сауатсыздық болғаны рас.** Алайда, атадан мирас болған асыл дініміздің арқауы Ханафи мәзһабы екенін Ел басымыз Нұрсұлтан Назарбаев: «Біз мұсылманбыз, оның ішіндегі сунниттік бағыттағы Әбу Ханифа мәзһабын ұстанамыз...» деген. Яғни, діни бағытымыздың темір қазығы саналатын Ханафи және Матуридилік мәзһаб бойынша, иман және амал мәселесін қарастырып көрелік.

Иман сөзі тілдікте – сену, растау дегенді білдіреді. Қасиетті Құранда: «...бірақ қанша жерден шынымызды айтсақта, бізге сенбейсіз-ау» (Юсуф сүресі, 17-аят) деген. Имам Әбу Ханифа көзқарасы бойынша, иман – жүрекпен мақұлдап, растау. Ал тілмен «кәлима шәһәданы» айту иманның шарты. Немесе дүние істеріне үкім беруде «кәлима шәһәда» сөзін тілмен айту арқылы мұсылман өзге дін өкілінен ажыратылады. Сол себепті, оны тілмен айту иманның шарты саналады [1. 335 б.].

Имам Матуриди: «Әһлі тәуһид ғалымдары Құранда келетін «آمَنُوا» сөзіне бір ауыздан «олар растады» мағынасын береді. Сол себепті, иман – көңілмен тасдиқдап (растап) бекіту» [2. 248 б.] десе, басқа бір жерде: «Иман – тілмен айту, жүрекпен бекіту. Егер бір адам «кәлима шәһәданы» тілмен айтуға мүмкіндігі бола тұра еш айтпаса, ол мүмін болмайды» [3. 49 б.] деп, «кәлима шәһәда» сөзін тілмен айтуды иманның шарты ретінде қарастырады.

Имам ән-Нәсафи: «Иман – жүрекпен растау екендігін айтқандардың бірі имам Матуриди. Оның бұл көзқарасы Әбу Ханифадан риуаят етілген» [2. 244 б.] деп, ұстазының иман туралы түсінігін Әбу Ханифадан жеткен бір риуаятпен қуаттайды. Сондай-ақ, үзірі жоқ адам өмірінде бір рет болса да тілімен куәлік сөзін айту керек. Зәрулік болған жағдайда мүмін адам шынайы сенімін көңілінде жасырып, тілімен күпірлік сөзін айтудың иманына кері әсері болмайды. Бұл мәселе туралы имам Матуриди қасиетті Құранда: «Жүрегінде иманы орныққаннан кейін зорлық көрген біреудің (тілімен күпірлік сөзін айту) ісі басқа» (Нахыл сүресі, 106-аят) аятын да, мүшріктердің азабынан құтылу үшін күпірлік сөзін айтқан

Аммар ибн Ясырға Алла елшісі (с.а.с): «*Жүрегіңді қалай сезіндің*» дегенде, Аммар ибн Ясыр: «*Жүрегімнің иманға толы екенін сезіп тұрмын*» деген сөзін де дәлел қылады [4. 473 б.].

Адам баласы Жаратушы иесі Алла тағалаға деген күдіксіз сенімін көңілінде берік орнықтырмай кәміл мүмкін болмайды. Имам Матуриди: «Олардың: «*Әттең! Біз (дүниеге) қайтарылсақ, Раббымыздың аяттарын өтірікке шығармай, сенушілерден болар едік*» дейді» (Әнғам сүресі, 27-аят) деген аят туралы: «*Расында иман, ол тек тасдиқ. Өйткені, олар азапты көздерімен көріп, қорыққан сәттерінде Алла разылығы көзделмеген амалдарынан бір пайда жоғын, таза сенім ғана көмек беретінін ұғады. Яғни, иман – жүректе орнығып, жайғасқан сенім екенін біледі. Бұл, көлгірсіген жалғандықтың антонимы болған ақиқат*» дейді [5. 5/40 б.]. Ол тағы да: «*Міне солардың жүректеріне Алла иман жазды*» (Мүжәдала сүресі, 22-аят) аяты туралы: «*Олардың көңілдеріне иманды орнықтырды. Енді имандарынан қайтпайды. Міне, бұл иманның мекені – жүрек екендігін білдіреді*» [5. 15/56 б.] деген. Жүректің қалауы, ол – адамның сенімі. Ал ізгі амардар сол көңілдің қалауы негізінде жемісін береді. Немесе әркім істеген істерінде ықылас-ниетіне сай сауап алады яки сауаптан махрум қалады.

Әбу Ханифа өмір сүрген кезең харижиттік, мұғтазилиттік және мүржилік ағымдардың өз идеологияларын таратып, қоғамды бөлшектеуде едәуір ықпалы жүріп тұрған кез болды. Осындай аумалы-төкпелі заманда хақ дінді көзінің қарашығындай қорғаған, қара тобыр халықтың радикалды ағымдарға еріп кетуіне алаңдаған жанашыр жанның бірі Әбу Ханифа еді. Ол өмірінің бастапқы кезін әһлі сүнна уәл жәмағаттың доктриналық көзқарасын бір жүйеге келтіруге арнады. Нәтижеде ақидаға қатысты мәселелердің дұрыс шешімін өзге теріс пікірдегі ағымдардың көзқарастарымен салыстырмалы түрде егжей-тегжейлі баяндап, артына сенімге қатысты бірнеше еңбектер қалтыра білді.

Енді, иман туралы кейбір адасқан ағымдардың көзқарасына жеке-жеке тоқталып, әһлі сүннә уәл жәмаға ғалымдарының көзқарасымен жауап берер болсақ, карамия ағымының көзқарасы бойынша, иман – кәлима шәһәданы тілмен айту ғана. Имам Матуриди: «(Әй, Пайғамбар!) Ауыздарымен: «*Сендік*» деп, жүректері сенбегендер» (Мәйда сүресі, 41-аят), және: «*Адамдардың кейбіреулері екі жүзді (мұнафықтар): «Аллаға, ақырет күніне сендік» дейді. Бірақ олар сенбейді*» (Бақара сүресі, 8-аят) деген аяттар карамия ағымының көзқарасының дұрыс еместігіне дәлел. Өйткені, олар «*иман – кәлима шәһәданы тек тілмен айту*» деп сенімді жүрекпен бекітуді мойындамайды. Ал аталмыш аяттарда құр тілмен «*Аллаға, ақырет күніне сендік*» деу екі жүзділік екенін, олар қашан көңілдерінде шынайы сенімді орнықтырмайынша иман еткен болмайды делініп тұр. Міне, бұл иман – жүрекпен растап, бекітуді білдіретінін, тек тілұшында айту жарамсыздығын білдіреді» [5. 1/35 б.] деген.

Жәһмия ағымының құрушысы Жаһым ибн Сафуанның көзқарасы бойынша, иман – тану, білу мағынасын ғана білдіреді. Оның бұл көзқарасы да дұрыс еместігін имам Матуриди: «*Және саған бұрынғы пайғамбарларды баян қылдық, сондай-ақ пайғамбарлардан саған баян етпегеніміз де бар*» (Ниса сүресі, 164-аят) аятына берген түсіндірмесінде: «*Иман, ол – танып, білу мағынасын білдірмейді. Бәлки, растау мағынасында. Пайғамбарымыз (с.а.с) бүкіл пайғамбарды мойындап, оларға жалпылай иман етуге шақырды. Құран аяттары бүкіл пайғамбардың әрбірін егжей-тегжейлі тануды, білуді иманның шарты қылмады. Егер олардың бәрін тану иманның шарты болғанда, бәрін толықтай баяндар еді. Міне, бұл иман етуде әр нәрсені толыққанды білу шарт еместігін дәлелдейді*» [5. 4/110 б.] деген.

Алла елшісінің (с.а.с) хақ пайғамбарлығын білген кітап иелерінің арасында иман етпегендері қаншама. Сондай-ақ, танып-білу иманның өзі емес. Бірақ, ақиқатты көре-білу иман етуге жетелейтін себептердің бірі.

Ал, харижид және мұғтазила ағымдарының көзқарасы бойынша, иман – жүрекпен бекітіп, тілмен айту және парызды амалдарды орындау. Бұл үшеуінің біреуін орындамаған кісі иман еткен болып саналмайды. Немесе әділетті халифалар заманында белең алған радикалды ағымдардың ушықтырған доктриналық мәселелерінің қатарында күнә жасаған адамға қатысты шариғи тұрғыдан үкім беру ісі халықты дүрлік-тірді. Харижидтер ағымы мұсылман ауыр яки жеңіл күнә жасасын кәпір саналады, тозаққа мәңгі қалады деумен қатар оларға қарсы соғыс ашу халал деп түсінеді. Мұғтазилит ағымы болса, үлкен күнә жасаған мұсылман жәннат пен тозақтың аралығындағы жайда болады (Әл-мәнзилату бәйнәл мәнзилатайн) деп ашық кәпір қатарына кіргізбесе де, мұсылман қатарына да жатқызбайды. Мүржия ағымы қандай ауыр күнә жасаса да, таза мүмін болып қала береді деп есептеді [6. 71 б.]. Яғни, бұл ағымдар күнә жасаған кісіге үкім беруде асыра сілтеушілікке барса, енді біреулері бүкілдей үмітке салынып, халықтыпарыз құлшылықтарға селқостық танытуға себепкер болды.

Харижидтік ағымның бұл ұстанымының нақты көрінісі Сыффын оқиғасында әділ қазылардың үкім беруін құптаған хазірет Әлиді және қазылық үкім шығаруды қабыл еткен хазірет Әбу Мұса әл-Ашғариды кәпірге санағандығында байқалды. Тағы бір риуаятта: «*Хазірет Әли Мәдайн еліне жауапты еткен*

Абдулла ибн Аббасты жанындағы тобымен бірге тұтқынға түсіріп, басшы халифа (Әли) жайлы көзқарастарын сұрайды. Бәрінің халифа туралы жақсы пікірде екенін білгенде, Абдулланы, оның жүкті әйелін және бірге жүрген төрт әйелді де өлтірді» [7. 74 б.] делінген.

Демек, бүгінгі таңда да өздерін мұсылманбыз, жиһад жасап жүрміз деген ұранмен кейбір парыз құлшылықтарды орындамаған бейуаз халықтың қан қарызына қалып жүргендер де аз емес. Көбінесе олар, өздерін «Әлі суннә уәл жәмағаттың доктриналық сенімін ұстанамыз» дейді. Немесе олар, имам Мәлік, имам Шәфиғи, имам Ахмад және хадис ғалымдарының: «Иман – жүрекпен бекітіп, тілмен айту және парыз амалдарды орындау» деген иман жөніндегі анықтаманы қалқан етеді. Яғни, діндегі парыз болған құлшылықтарды орындамаған адамды кәпір санап, аталмыш имамдардың негізгі айтпақ ойының тереңіне бойламастан харижидтік ағымның көзқарасынан ажырата алмайды.

Әлі суннә уәл жәмағаттың доктриналық көзқарасының негізін қалаушы көрнекті имам Мәлік, имам Шәфиғи, имам Ахмад және хадис ғалымдарының: «Иман – жүрекпен бекітіп, тілмен айту және парыз амалдарды орындау» деп, иман туралы берген анықтамасы мұғтазила және харижидтік ағымдардың иман туралы берген түсініктемесімен ұқсас сияқты көрінгенімен айтпақ болған ойлары мүлдем басқа. Бәлкі, бұл үш иманның көздегені имам Әбу Ханифа мен имам Матуридидің көзқарасымен бір. Бұлай дейтіміз, олардың «Иман – жүрекпен бекітіп, тілмен айту және парыз амалдарды орындау» деуінің негізін төмендегі хадистерден аңғарамыз.

1. Жәбрейіл (а.с) келіп Алла елшісіне (с.а.с) келіп Ислам, иман және ихсан туралы сұрайды. Сонда Алла елшісі (с.а.с) иман, ол: «*Аллаға, Оның періштелеріне, кітаптарына, елшілеріне және ақырет күніне сенуің. Және тағдырға: оның жақсылығы мен жамандығына сенуің*» деп, иманды Исламның негізі болған намаз, ораза сынды парыз құлшылықтардан бөліп түсіндіреді.

2. Уәфду Абдулқайыстың хадисінде Алла елшісі (с.а.с): «*Алланың Өзіне ғана иман етудің не екенін білесіңдер ма?*», - деп сұрайды. Олар: «*Алла және Оның елшісі жақсы біледі*», - дейді. Ол (с.а.с): «*Алладан басқа таңір жоқ, Мұхаммед Оның елшісі екеніне куәлік ету, намаз оқу, зекет беру, рамазан оразасын ұстау және олжаның бестен бірін беру*» - деп, Исламның негізі саналатын парыз құлшылықтарды иманның өзі ретінде атап көрсетеді.

Сондай-ақ, бұл мәзһаб имамы әуелгі хадисті иманы бар жан түбінде бір жәннәттық болатынын, екінші хадис парыз құлшылықты орындамаған адамның тозақы болуына кіріптар екенін айтады. Сөйтіп, әуелгі хадисті: «*Алладан басқа құдай жоқ – деп айтып, сол сөзінде берік тұрып жан тапсыратын бір пенде жоқ. Егер ондай біреу болса, ол жәннәттық*» деген хадиспен бекітеді. Екінші хадистегі иманмен бірге айтылған құлшылықтарды орындамау тозақтық болуға себепкер болғанымен, онда кәпірлер сияқты мәңгі қалмайтындығын «*Көңілінде зәредей иманы бар адам тозақтан шығарылады*» деген хадиспен қуаттайды [8. 1/174-175 бб.].

Яғни, имам Мәлік, имам Шәфиғи, имам Ахмад ибн Ханбал және хадис ғалымдары «Жүрекпен растауды» иманның руқуні, «тілмен айтуды» шарғи үкімдердің іске асырылуының шарты, ал «парыз амалдарды орындамау» Алланың азабына душар ететін себеп ретінде қарастыруымен имам Әбу Ханифа және имам Матуридидің иман жөніндегі көзқарасымен үндесіп, адасқан мұғтазила және харижидтік ағымдардың көзқарасын терістейді.

Имам Әбу Ханифа: «Егер мұсылман ауыр күнәні халал деместен істесе, кәпір демейміз. Оны шынайы мүмін деп айтамыз. Ол кісі кәпір емес, пасық мүмін болып өлуі мүмкін» [9. 621 б.] дейді. Ол Алла тағаланың харам еткенін халалға, халал еткенін харамға шығармай пенделікпен ауыр күнә жасаған мүмін-мұсылманды харижидтер секілді кәпір деп айтудың дұрыс еместігін және пасық (күнәлі) мүмін дей отырып, мүржилер сияқты еш күнәсіз деп айту да дұрыс еместігін ашық білдіреді.

Әбу Ханифа өз көзқарасын нақли (аят, хадис) және ақли (логикалық қисын) дәлелмен қуаттайды. Нақли дәлелге келсек, қасиетті Құранда: «(Әй, үмбеттер!) Сендердің әрқайсыңа әр түрлі шариғат және жол-жоба белгіледік. Егер Алла қаласа, әлбетте, бәріңді бір ғана үмбет қылып жаратар еді» (Мәида сүресі, 48-аят) деп, әр пайғамбардың шариғи міндеттері әртүрлі болғаны айтылады. Бір үмбетке харам болған нәрсе, басқа бір пайғамбардың үмбетіне халал болды. Алайда иман мәселесінде бүкіл пайғамбарлар жалғыз Жаратушыға сенуге шақырғанын айтады.

Құранның басқа бір аятында: «Әй, иман еткендер! Сендерге кісі өлтіргендерден құн даулау парыз етілді» (Бақара сүресі, 178-аят) деп, жазықсыз адамды әдейі өлтіру құн дауын парыз ететіндей ауыр күнә бола тұра, имани атпен шақырылды. Бұл да амалдың иманнан бөлек екенін білдіреді дей отырып, адамдар иман еткеннен кейін намаз оқиды, ораза ұстайды, зекет береді және қажылық жасайды. Парыз амалдарды істегеннен кейін иман етпейді деп ойын айшықтайды [10. 15 б.].

Ақли дәлелі: «Амал иманнан бөлек, иман да амалдан бөлек. Көп жағдайда мүминнің мойнынан парыз амалды орындау міндеті түседі. Бірақ иманы бойынан ажырағанды білдірмейді. Мысалы: етеккірі келген әйелдің мойнынан намаздың парыздығы түседі. Бірақ, имансыз деп айтылмайды. Ол әйел шариғаттың

әмірімен ораза ұстамайды, (тазарғанда) қазасын өтейді. Бұл кезде де ол әйел имансыз болды делінбейді. Кедей кісіге зекет беру міндет деп айтылмағанымен, иман міндет емес деп айту дұрыс болмайды» [б. 74 б.] деген.

Имам Ағзам бұл мәселенің түсінікті болуы үшін тағы да: «Қарызы бар адам қарызын мойындаған соң, қарызын өтейді. Қарызын өтеген соң, қарызын мойындамайды. Сол сияқты құл қожайынының құлы болғанын білгеннен кейін оған қызмет етеді. Қызмет еткеннен кейін барып, құлы екенін білмейді. Бөгде адамдармен бірге жұмыс істеген адам оның құлымын деп жұмыс істемейді» [10. 15 б.] деп мысалдар келтіреді.

Бірде Әбу Ханифадан: «Мүмин Жаратушы иесін барлық нәрседен артық көретін болса, онда неге Жаратушы тыйым салған күнәні жасайды?» деп сұрайды. Сонда Әбу Ханифа: «Бала әке-шешесін жақсы көреді. Бірақ кейде оларды тыңдамайды. Мүмин де тура солай. Қанша күнә жасаса да, Жаратушы иесін бәрінен артық көреді. Оның күнә жасауы Алла тағаланы сүймегенінен емес, бәлкі нәпсісін тежей алмаған пендешілігінен» [10. 19 б.] деп жауап береді.

Әбу Ханифаның көзқарасы бойынша, мұсылмандық парыз міндеттерін орындамаған немесе шарифатта тыйым салынған күнәлардан тыйылмаған мұсылман тек күнәкар болады. Діннен шықпайтынын айтады.

Ал, имам Матуриди да харижид, мұғтазила және мүржия ағымдарының иман мен амал туралы көзқарасының дұрыс еместігін айтып, олардың дәлел ретінде келтірген: «Шынайы мүміндер – Алланың аты аталғанда жүректері діріл қағады» (Әнфал сүресі, 2-аят) сынды аяттарға түсіндірме бере отырып: «Мүміннің бойында аятта айтылған сипаттың болуын бәріміз айтамыз. Алайда бір мұсылман парыз амалды білімінің таяздығы, нәпсісінің жетегінде кетіп қалуы немесе жалқаулық танытуы себепті орындамаса иманы бойынан ажырады, имансыз болды демейміз. Алла тағала: «Әйтсе де, Алла қабыл алуды уәде еткен тәубе – жамандықты (бір сәт нәпсіге еріп немесе) білместікпен істегеннен кейін (ол істің күнә екенін білген бойда) дереу тәубе етіп, Аллаға бет бұрғандардың тәубесі басқа. Міне, солардың тәубесін Алла міндетті түрде қабыл алады. Алла (құлдарының ниетін, қай істі не үшін істегенін жақсы білетін) шексіз ілім иесі» (Ниса сүресі, 17-аят) аятымен сөзін растайды. Сондай-ақ, мүміндер тақуалық ұстанымы мен жасаған ізгі амалдарына қарай дәрежесі әртүрлі болады. Кейбір күнәкар құлын Алла тағала кешіріп, рахым пайғамбарының (с.а.с) шапағатын нәсіп етеді. Сыртқы көрініс негізінде үкім беру дұрыс емес. Үкім беру бір Алла тағаланың іліміне тән...»[5. 6/170 б.] деп жауап береді.

Олардың тағы бір дәлелі: «Иман еткендер және игілікті істерді атқаратындар, сондай-ақ бір-біріне ақиқатты насихаттайтындар және (қиындықта) бірінбірі сабырға шақыратындар ғана зиян тартпайды» (Аср сүресі, 3-аят) аяты. Бұл аят туралы имам Матуриди: «Алла тағала бұл аятта иман етіп ізгі амал істеген жандарға жәннатты уәде етті. Басқа бір аятта тек иман еткен құлдары үшін де жәннатты уәде етті. Демек, иманы бар құлдың сыйы жәннат болмақ. Әрі аятта «Иман еткендер», «игілікті іс істегендер», «ақиқатты насихаттағандар» және «сабырға шақырғандар» деп әр топқа бөліп атады. Әрбірінің өзіне тән сыйы болса, онда бұл аят олардың «амал жасамаған иман еткен болмайды» деген сөздеріне дәлел болмайды. Бәлкі, біздің көзқарасымызды қуаттайтын дәлел» [5. 17/320] деген.

Әһлі сунна уәл жәмағаттың доктриналық көзқарасы бойынша, иман мен амал екі бөлек нәрсе. Амал иманның рукуны есептелмейді. Бәлкі, шарты. Бұл әһлі сунна уәл жәмағат ғалымдары амалды қабыл етпейді немесе тек иман жеткілікті, құлшылық жасамай-ақ қойса да болады дегендік емес. Керісінше, иман – халалды халал, харамды харам деп қабылдау. Алла тағаланың тыйымы мен әмірін міндет деп мойындау. Кімде-кім Алла тағаланың әміріне қарсы шығып, халалды харам, харамды халал десе діннен шығады. Алайда, бір мұсылман парыз болған бір амалды мойындай тұрып, оны орындауда жалқаулық танытып немесе пенделіктің құрығынан құтыла алмағаны себепті кәпір демейміз. Бірақ, күнәкар, пасық мұсылман болып саналады. Оның күнәсін Алла қаласа кешіреді немесе қаласа соған лайық жазалайды.

Ал, имам Әбу Ханифа мен имам Матуридидің иман туралы берген анықтамасы мен өзге имам Мәлік, имам Шәфиғи, имам Ахмад және хадис ғалымдарының берген анықтамасы немесе түсіндіру тәсілдері түрлі болғанымен үкім тұрғысынан қайшылықтарға апармайды. Керісінше, бәрінің айтпақ ойы бір. Өйткені, бәрі бір ауыздан «Жүректен растауды» иманның рукуні ретінде қабылдаса, «тілмен айтуды» шарғи үкімдердің іске асырылуының шарты санайды. Ал, «парыз амалдарды орындауды» Алланың азабына лайық ететін бір фактор ретінде қарастырады. Әрі иманды діннің негізі саналған амалдарының қабыл болуының шарты деп біледі. Сондай-ақ, әһлі сунна уәл жәмағат ғалымдары бір ауыздан иман шарттарын күдіксіз қабылдап, сенген адамды мұсылман есептейді. Ал, кәлима шәһәданы тілімен айтпаған, парыз амалдарды орындамаған адамды кәпір демейді.

Мұхаммед пайғамбар да (с.а.с), оның ізбасарлары Әбу Бәкір, Омар, Осман және Әлилер де (р.а) Ислам дінін қабыл етіп, иманға келгендерден сенімдерін айғақтайтын нақли яки ақли дәлелдер келтіруін талап етпейтін. Өйткені, Ислам территориясы Византия императорына қарасты Шам, Парсы императорына

қарасты Басра, Куфа және т.б. қалаларын, Хорасан жерлерін, Әзірбайжан мен Арменияға дейін кеңейген уақытта көпшілік халықмал және егін шаруашылығымен айналысқандықтан білім деңгейлері төмен болатын. Ислам халифалары оларды сұрақтың астына алып, сенімдерін дәлелдеуін міндеттемейтін. Керісінше, Ислам және имандарына қатысты көңілдерінде күдік болса, оныхикіметпен сейілтудің жолын қарастыратын. Ешкімді, «Сен кәпірсің, дұшпанымсың» демей, достасуға ұмтылатын. Міне, бұл үрдіс күнімізге дейін жалғасын тауып келген әһлі сунна уәл жәмағаттың сара жолы. Шынайы Ислам, шынайы мұсылмандық!

Елімізге белгілі теолог, ғалым Алау Әділбаевтің: «Еліміздегі демократиялық принциптерді базбір кереғар, радикалды діни топтар өз мүддесіне шебер пайдалануда. Діни ағымдардың қауіптілігін бажайлайтын тәжірибенің аздығы және дін мамандарының тапшылығы да мәселені күрделендіруде. «Салафиттік» бағыттағы діни ағымдардың зияндығы айтылған күннің өзінде тиісті шаралардың қолға алынбауы тіпті уаххабилік бүліктің зияндығын айту «қоғамда діни алауыздыққа себеп болады» деген бүркемелі ұстаныммен жылы жабылып кетуде. Онымен қоймай «салафиттерді» «байсалды» және «радикалды» деп жіктеп, «байсалдыларын» зиянсыз деп, қоғамда кең таралуына көз жұма қарауымыз, діни жағдайды одан сайын күрделендіре түсуде» [11] деп айтқанындай, өздерін «Салафиміз» деген ұранмен парыз амалдарды орындауды иманның негізі санайтын, қатерлі діни ағымдардың алдын алу кезек күттірмейтін келелі іс. Оның үстіне, бұл неохариджилік деструктивті діни ағымдар әлі күнге дейін ханафилік мәзһабқа деген ашық та жасырын шабуылдарын жалғастырып, мұсылман үмбеті ішінде іріткі салуын тоқтатпай келеді.

Деструктивті ислами дискурстың ханафи мазһабына жасалған идеологиялық шабуылы өте қарқынды түрде жалғасуда, өйткені мәселе бұл шабуылдың жергілікті тар және аз ауқымнан шығып кетуінде болып тұр. Олардың жалған діни идеологиясының астарында исламды «тазарту», «таза, дұрыс сенімге оралу» идеясын жамылып, қарапайым мұсылмандарды саяси ойынға еліктіріп, «халифат» кейпінде жаңа әлемге билік орнату мақсаты көзделуде. Өкінішке орай, мәзһабтарға бөлінуді мойындамайтын бұл үрдіс дүниені дүр сілкіндіріп отыр және қатарына жастарды тартып әкетуде.

Жалпы мазһабтар исламдық ғылымның қалыптасуында маңызды рөл ойнады, өйткені бастапқы иджтиһад теориялық ойлауды, сенім мен сананың күрделі мәселесіне еркін көзқарас білдіруді, адамның әрекеттерін исламдық құқық тұрғысынан түсіндіруді дамытты. Олардың ішіндегі ханафи мазһабының өзге діни доктриналардан ерекшелігі – өмір сүру саласына сеніммен қатар, рационалды қатынаста болды, ол өзге дін мен мәдениетке құрмет танытты. Ортағасырлық исламдық қоғамдағы ханафилік үлгі білім, ғылым мен тәрбиеге негізделген. Ханафилік сұхбаттық дискурс түрлі жағдайларға сүйене отырып, мұсылмандық үмбеттің адамгершілік және құқықтық заңдылықтары үшін дайындалған болатын. Бұл бағыттағы ханафи мазһабы заңдылықты, жауапкершілікті және исламдық талаптардың категориалды адамгершілік жағын дамытады. Біздің ата-бабаларымыз ғасырлар бойы осы жолды ұстанды. Сондықтан, қорыта айтқанда, толеранттылық пен сұхбатқа бейім ханафи мазһабын сақтап қалу – өз дәстүрің мен діни сеніміңді сақтаудың негізгі жолы.

1 Әли Абдулфаттах әл-Мағриби, *Имам әли сунна уәл жәмаға Әбу Мансур әл-Матуриди уә әрауһул қаламия, «Мәктаба уәһба» баспасы, Қаһира. – 2009. 455 бет.*

2 Мұхаммед Халил ән-Науайһи, *Әл-Усит фи ақайди имам әл-Матуриди, «Дәрун нұр» баспасы, Йордания. – 2013. 336 бет.*

3 Тәжәддин әс-Субки, *«әс-Сайфул-маиһур фи шархи ақидати Әби Мансур», 49-бет. Қараңыз: Иман және амал мәселесі, Жұмағұл Қанат Әділханұлы. www.muslim.kz.*

4 Әбу Мансур әл-Матуриди, *Китәбут таухид, «Дәру садыр» баспасы, Байрут. – 2007. 538 бет.*

5 Бәкір Топалұғлы, *Тәуилатул Құран ли Әби Мансур әл-Матуриди, «Дәрул мизан» баспасы, Стамбул. – 2005-2010. 17 томдық тәпсір кітабы.*

6 Мұхаммед ибн Мұхаммед әл-Бабурти әл-Ханафи, *Шарху уасияти Әби Ханифа, «Дәрул фикр» баспасы. – 2009. 155 бет.*

7 Мустафа Өз, *Анахатларила Ислам мезһеблері тарихи. – 2000. 360 бет.*

8 Махмуд ибн Ахмад әл-Ғайни, *Ғұмдәтүл қари шарху сахих әл-Бұхари, «Дәрул кутубил ғилмия» баспасы, Байрут. – 2001., 25 томдық хадис кітабы.*

9 Мұхаммад Заһид әл-Каусари, *әл-Ақида уә ғилмул қалам мин әғмалил-имам, «Дәрул кутуб ғилмия» баспасы, Байрут. – 2004. 645 бет.*

10 Мин турас әл-Каусари, *Әл-Алим уәл мүтәғғалим, «әл-Мәктабату азһария лит-турас» баспасы, 80 бет.*

11 Әділбаев А.Ш. *Әбу Ханифа және қазақ қоғамы. Е-ислам кз. сайты 19 ақпан 2015 ж. / <http://e-islam.kz/islam/ishki-kategoriyalar/fiqh/abu-khanifa-mektebinin-qazaqstandagy-rolitem/5062-abu-khanifa-zhane-kazak-komamy>*

Резюме

Сатершинов Бақытжан – зав.отделом религиоведения Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, доктор философских наук, доцент

Оқан Самет – докторант по специальности исламоведение Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК

Ханафитский диалоговый дискурс в вопросах соотношения веры и поступка

В статье анализируются проблемы соотношения веры и деяния мусульман в контексте концепции ахлю-сунна валь-жамагат. Доказывается, что, фетвы, выносящие по проблемам веры и поступка основоположников исламской акиды Абу Ханифы и имам Матуриди носят рациональный и толерантный характер. В отличие от некоторых радикально настроенных религиозных течений ханафитский мазхаб более склонен к диалогу и признает мирное сосуществование с представителями других культур и мировоззрений.

Ключевые слова: ахлю-сунна валь-жамагат, вера, деяние, ислам, куфр, мазхаб, мусульманин, поклонение, поступок.

Summary

Satershinov Bakytzhan – doctor of philosophical sciences, assoc. prof., head of the department of Theology of the institute of Philosophy, social sciences and theology

Oқан Samet – doctoral student majoring Islamic Studies Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies SC MES RK

Hanafi conversational discourse regarding the relationship between faith and action

The article analyzes the problems of relationship between faith and deeds of Muslims in the context of the concept of Ahlu-Sunnah Wal-zhamagat. It is proved that, fatwas, delivering on the issues of faith and action of the founders of the Islamic aqidah Imam Abu Hanifa and Maturidi are rational and tolerant character. Unlike some radical religious movements Hanafi madhhab is more inclined to dialogue, and recognizes the coexistence with other cultures and worldviews.

Keywords: Ahlu-Sunnah Wal-zhamagat faith, an act of Islam, Kufr, madhhab, Muslim worship act.

УДК 141.7

ЕЩЕ РАЗ К ВОПРОСУ РЕЛИГИЕВЕДЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

Артемьев А.И. – профессор общегуниверситетской кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, доктор философских наук, artur_proff@mail.ru

Профессор А.И. Артемьев по заявленной теме уже неоднократно выступал в печатных СМИ, а также на различных международных и внутривузовских научных конференциях. Поэтому данная статья – это как бы продолжение размышлений автора. Главные проблемы, которые его волнуют в этой связи – это бездуховность и религиоведческое невежество, которые порождают веротерпимость, фанатизм и экстремизм.

Он рассматривает пути борьбы с различными политическими формированиями, прикрывающимися религией, уделяя при этом особое внимание вопросам религиоведческого образования и воспитания.

Автор анализирует основные недостатки в преподавании «Основ религиоведения» в 9-х классах средней школы, а также курса «Религиоведение» в вузах, предлагая свое видение выхода из создавшейся ситуации.

Ключевые слова: бездуховность и духовность, религиоведческое невежество, веротерпимость, антикультулизм, школа, вуз.

Сегодня только лениво-безразличный не критикует нашу систему образования. Не всегда эта критика бывает объективной. Но нельзя не согласиться с теми, кто с тревогой говорит о величайшей опасности для всего человечества и казахстанского общества в частности – *дегуманизации*, констатируя разрушение основы основ, фундамента образования и воспитания – *духовности*.

«У каждого поколения, - писал русский историк В.О. Ключевский, - могут быть свои идеалы, у моего свои, у вашего другие, но жалко то поколение, у которого нет никаких». [1]

«Бездуховность – явление многоуровневое, многослойное:

- в области чувств она предстаёт в виде душевной грубости, эгоизма, зависти, лицемерия, жадности, распущенности, порнографии, антихудожественности, пошлости, антиискусства и других феноменов антикультуры;

- в области воли она проявляется в виде противоправного и безнравственного образа жизни: преступности, проституции, отказа родителей от своих детей, а детей – от своих родителей, а также в виде

безволия, зависимости человека от своих страстей (лени, алкоголизма, наркомании, стяжательства и т.п.);

- в области практической жизнедеятельности (социальных отношений) бездуховность выражается прежде всего в форме «пофигизма», пренебрежения общественными интересами, а отсюда – снижение производительности труда, разворовывание национального достояния, теневая экономика, мафия, разрушение окружающей среды, межнациональные и этноконфессиональные конфликты, экстремизм и терроризм, тотальный распад социальной жизни».

Автором этой большой цитаты является известный политический деятель России, доктор философских наук, профессор, заслуженный деятель РФ Р.Г. Абдулатипов. [2]

Полностью соглашаясь с его выводами, хотел бы лишь в этот перечень добавить «веронетерпимость», которая червоточиной сидит в людях, когда те вообще негативно относятся ко всем религиям (воинствующий атеизм), или, возвышая лишь то вероучение, которого сами придерживаются, отказывают другим в праве на другое вероисповедание. Ещё святой Авва Дорофей (VI-VII век) указывал на *три* основных *идола*, которые порождают *все прочие*: «Всякий грех происходит от сластолюбия, или от сребролюбия, или от славолубия». [3]

И он, безусловно, был прав. Но к указанным идолам, главным в данном конкретном контексте, на мой взгляд, выступает всё же *религиеведческое невежество*.

Сюда же относятся и крайняя форма веронетерпимости – антикультизм, главными идеологами которого в Европе стали один из ярких приверженцев нацизма в Германии Ф.В. Хаак (1935-1991) и его «духовный брат» из Дании Й.Огурд (1928-2007), а наиболее известными последователями религиозного нациста Огурда являются Томас Гандоу и Мелгурт – соавтор Огурда по книге «Новые религиозные движения в Западной Европе» (1997).

В Россию и Казахстан движение антикультистов пришло через ученика Хаака и Огурда, яркого антикультиста Александра Дворкина – автора нацистского термина «тоталитарные секты».

Сегодня идеи Дворкина и иже с ним проникли в наши СМИ, нашли своих последователей в среде ученых-дилетантов, считающих себя «религиеведами», а через них во властные структуры, заразив своим «вирусом» определенную часть населения.

И всё это на фоне исключительно сложной политической обстановки в окружающем нас как с Востока, так и с Запада мире: это и политическая организация, так называемое «Исламское Государство», обезумевшие последователи которого пытаются захватить как можно больше территории государств Востока, при этом разрушая великие памятники Античности; это и другие движения и организации, действующие под исламским флагом; это и фанатизм, и фундаментализм, замешенные на национализме, шовинизме, религиозной «исключительности».

И то, что сегодня на стороне ИГИЛа воюют в Сирии наши молодые люди, -это сигнал о серьезной опасности и серьезных недоработках и сбоях всей системы образования и воспитания.

Всё это, естественно, требует нового осмысления и новых подходов в сфере образования.

Как специалист в области религиеведения, которому посвятил более 50 лет жизни, хотел бы поразмышлять именно по этому вопросу.

Религиеведы долгое время добивались введения в образовательный процесс всех уровней учебной дисциплины «религиеведение». Наконец, несколько лет назад она была введена как в среднюю, так и в высшую школу. Но, к сожалению, говоря словами небезызвестного автора многих афоризмов В.С. Черномырдина, «хотели, как лучше, а получилось, как всегда».

Дисциплину-то ввели, а не подумали о том, кто её будет преподавать, по каким учебникам школьники и студенты будут заниматься.

Поэтому и получилось, что часы, отведенные на этот предмет, стали распределять между преподавателями, которым не хватало их для учебной нагрузки, и неважно, какова специальность: историк или физик, языковед или физкультурник...

Рассчитывая, видимо, на большие гонорары, наиболее рьяные «учёные» начали в срочном порядке писать учебники по «Основам религиеведения» для 9-х классов, при этом напрочь отбросив наработки российских специалистов. В результате вышел конфуз, ибо все предложенные «учебники» ничего общего не имели с теми задачами, которые ставились в связи с введением в школьную программу данного предмета, а то и были с грубейшими ошибками и даже сомнительными политическими оценками.

В результате школы до сих пор не имеют добротного и религиеведчески выверенного учебника, рассчитанного именно на учеников 9-х классов.

Глубоко убеждён, что такой учебник школьники получат только тогда, когда к его написанию будут привлечены не только религиеведы (при этом квалифицированные, а не «дипломированные»), а и

методисты школьного образования и учителя-новаторы. Здесь, на мой взгляд, главное не учёные степени и высокие академические звания, а именно профессионализм, глубокое знание специфики школы в целом и уровень гуманитарной подготовки девятиклассников.

И здесь своё веское слово должно, безусловно, сказать Министерство образования и науки. Именно Министерство обязано твёрдо стоять на страже качества школьного преподавания и воспитания, формирования мировоззрения учащихся с тем, чтобы их «умственное окошко» (Вл. Соловьёв) было открыто для духовности, для восприятия высокой гражданственности, честности, истинной культуры, а не её эрзацев. Ведь духовность – это то, что определяет в человеке Личность независимо от его мировоззренческих пристрастий (светских или религиозных): интеллект, чувство собственного достоинства, активная жизненная позиция, душевная щедрость, следование определенным нравственно-этическим идеалам, высочайшая ответственность за свои поступки перед семьей, близкими, обществом, понимание долга, благодеяние, бескорыстность, умение сострадать, помогать и любить. Духовный человек, с одной стороны, сознает самоценность собственного внутреннего мира и своих убеждений, свою уникальность, с другой, причастность к универсальным началам бытия, процессам, происходящим вокруг него и в мире в целом.

Всё это и должно формировать школьное гуманитарное образование, в котором предмет «Основы религиоведения» играет далеко не последнюю роль. При этом все досужие рассуждения невежд о том, что «Религиоведение» - атеистический предмет, беспочвенны. Он может стать и теологическим, если за преподавание возьмётся кто-то из фанатиков той или иной конфессии или деноминации.

Здесь очень важно обеспечить нейтральность, объективность и светскость в преподавании.

Говоря о высшем образовании, не могу не сослаться на профессора Ю.М. Лотмана, который, выступая на открытии русской гимназии, при Тартуском университете, на мой взгляд, очень точно сформулировал основную задачу: «Университетское образование означает иную ступень по сравнению со средней школой. И одна из особенностей этой ступени в том, что здесь уже нет верха и низа – учителей и учеников – здесь все коллеги, т.е. люди, которые работают вместе. Ведь работа высшего учебного заведения состоит в сотрудничестве, т.е. когда одни хотят учиться, а другие им помогают в этом. Принуждение, обязательный насильственный контроль остались на низшей ступени образования. И отношение преподавателей к вам будет иное. Это будет отношение коллеги к младшему коллеге. Но это означает не то, что станет легче, а то, что станет труднее». [4]

Вузовское образование (бакалавриат). Здесь уже должен преподаваться полный курс «Религиоведения», при этом в наибольшем объёме – для будущих гуманитариев-бакалавров: юристов, психологов, врачей, журналистов.

Послевузовское образование (магистратура, PhD докторантура). Здесь уровень должен быть *высочайшим*. Но для этого нужно поднять престиж религиоведческой науки, ибо совершенно ясно, что дилетантизм и невежество в этой области, которые имеют место быть, уже нанесли трудно восполнимый ущерб и в дальнейшем терпимы быть не могут.

Но здесь, на мой взгляд, возникает, по меньшей мере, несколько вопросов:

- *первый.* Хорошо, что в ряде вузов сегодня ведётся подготовка магистрантов и PhD докторантов по специальности религиоведение. Но проблема, как представляется, в том, что произошло некоторое смещение в сторону подготовки исламоведов, в ущерб общему религиоведению;

- *второй.* Сегодня, как уже было сказано выше, вокруг религиозной темы «крутится» большое количество дилетантов, невежд, а то и шарлатанов от науки, превращая религиозный вопрос в средство личного пиара, а то и откровенного обогащения;

- *третий.* *Повышение религиоведческой квалификации* тех специалистов, которые связаны с профессиональными вопросами.

Думается, что на государственную, юридическую и медико-профилактическую службу должны приниматься только те, кто имеет сертификат о соответствующей религиоведческой подготовке. Особенно это касается журналистов, пишущих на религиоведческие темы. Пора установить прочный заслон журналистскому невежеству в освещении религиозных вопросов, ибо недопустимо, чтобы СМИ, вместо консолидации общества, вносили в него раздрой, вместо воспитания у населения, особенно молодежи, толерантности, веротерпимости, уважительного отношения к свободомыслию, формировали ксенофобию, синдром агрессивности, национал-нацистские взгляды;

- *четвёртый.* «Как учить?», т.е. религиоведческое образование самих учителей и преподавателей.

Глубоко убеждён, что надо повсеместно в вузах восстановить специализированные кафедры, но уже на качественно новом уровне, т.е. кафедры «Религиоведения», придав им статус и выпускающих.

Для того, чтобы как можно быстрее решить эту проблему, необходимо отобрать наиболее способных и заинтересованных учителей и преподавателей вузов для их подготовки по ускоренной программе. Но при этом разработать методические рекомендации и специальные пособия для учителей.

Серьёзные вопросы возникают и по так называемым «экспертам». Насколько их квалификация выше тех, чьи работы они экспертируют? Это в полной мере относится и к экспертизе религиозной литературы. Думается, что в этой связи нам следует серьёзно изучить лучший международный опыт в этом отношении.

Да, у нас подходы к религиозным вопросам имеют свою специфику, о чём неоднократно говорил Президент страны. Но это не значит, что мы должны мириться с невежественной экспертизой, которая компрометирует нашу страну.

Мы должны чётко понимать, что без решения всех этих проблем мы не сможем активно бороться с посягательствами фанатиков, экстремистов и террористов всех мастей на духовное состояние нашего общества, особенно его молодое поколение. Как напутствовал нас всех Д.С. Лихачёв, «общепризнанным критерием деградации или расцвета должны стать качество сознания человека, степень восприимчивости им Знания и Красоты, способность сердца любить культуру, защищать её достижения и трудиться во имя неё на общее благо. Без этого невозможно распознать лучшие спасительные пути преобразования жизни». [5]

1. Ключевский В.О. Курс русской истории. – ч. 1. – М., 1987. – С.62.
2. Культурология в исходных научных понятиях, структурно-логических схемах, исторических феноменах культуры. Учебное пособие./ Под ред. Р.Г. Абдулатипова, В.А. Сапрыкина, С.Н. Комиссарова. – М., 2011. – С.4-5.
3. Авва Дорофей. Душеполезные поучения. Поуч. 9. – М., 1874. – С.126.
4. Лотман Ю.М. Чему же учатся люди? (Из выступления профессора Ю.М. Лотмана на открытии русской гимназии при Тартуском университете. 1990г.) // Ю.М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа. – М., 1994. – С.459.
5. См.: Лихачёв Д.С. Русское искусство. От древности до авангарда. – СПб., 2009.

Түйіндеме

Артемьев А.И. – Абай атындағы ҚазҰПУ жалғуниверситеттік саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының профессоры, философия ғылымдарының докторы, artur_proff@mail.ru

Тағы бір рет дінтанулық білім беру және тәрбиелеу мәселесі туралы

Профессор Артемьев А.И. қарастырылып отырған тақырып бойынша бірнеше рет БАҚ баспасөз беттерінде, сонымен қатар халықаралық және жоғары оқу орындарындағы конференцияларда пікір білдірген болатын. Сондықтан бұл мақала автордың сол тақырып төңірегіндегі ойларының жалғасы. Осыған байланысты оны толғандыратын негізгі мәселелер – діни төзімсіздік пен фанатизмді, экстремизмді тудыратын руханисыздық пен дінтанулық сауатсыздық.

Ол дінтанулық білім беру мен тәрбиелеу мәселелеріне ерекше көңіл бөле отырып, дінді жамылған әртүрлі саяси құрылымдармен күресу жолдарын қарастырады.

Автор орта мектептің 9-шы сыныбында «Дінтану негіздері» сабағын, сонымен қатар ЖОО «Дінтану» пәнін оқытудың негізгі кемшіліктерін талдайды және қалыптасқан жағдайдан шығудың өзіндік жолын ұсынады.

Түйін сөздер: руханисыздық пен руханилық, дінтанулық сауатсыздық, діни төзімділік, антикультуризм, мектеп, ЖОО.

Summary

Artemyev Arthur Igorevich – Doctor of Philosophical sciences, Professor of Independent Department of Political science and Social and Philosophical disciplines of KazNPU named after Abay., artur_proff@mail.ru

Once Again to the Question of Religious Studies Education

Professor Artemyev has been repeatedly spoken in the print media, as well as in various international and local conferences on this issue. Therefore, this article is a kind of continuation of the author's thoughts. Lack of spirituality and religion ignorance, that generate religious intolerance, fanaticism and extremism, are the main concerns of the author in this regard. He considers ways of fighting with various allegedly religious but in fact political forces, focusing particularly on religious studies education. There are also an analysis of the main shortcomings in the teaching of "Fundamentals of Religion" in the 9th grades of secondary schools, as well as of a course "Religious Studies" in higher education institutions and the authors' vision of the problems solution.

Keywords: lack of spirituality and spirituality, religious ignorance, tolerance, anticultism, school, higher education institutions.

УДК 32:316(574)

КОНСОЛИДАЦИЯ ОБЩЕСТВА КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

Сейсен Найля – к.п.н., доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин
Казахского национального педагогического университета им. Абая

В статье выявляются основные факторы консолидации казахстанского общества на пути перехода Казахстана к устойчивому развитию. Следует подчеркнуть, что вопросы консолидации казахстанского общества в политологической науке ещё недостаточно изучено. Поэтому проблема консолидации казахстанского общества представляет собой сложный и многогранный феномен, который требует пристального внимания и изучения.

Ключевые слова: консолидация народов, казахстанское общество, социально-политическая консолидация, казахстанский патриотизм, национальная политика, многонациональное общество.

Процесс развития человечества на современном этапе неразрывно связан с интеграцией, консолидацией народов. Без учета этой связи не может решаться ни одна политическая, национальная, межэтническая проблема.

В комплексе проблем развития многонационального общества, характеризующегося сложностью и противоречивостью проблемы социально-политической консолидации народов, занимают исключительно важное место. В условиях перехода постсоветского общества к рыночным отношениям и радикальных перемен, происходящих в нашей стране и СНГ, в мире в целом, необходимость глубокого политологического осмысления этих проблем усилилась и является велением времени. Сегодня и мировой, и казахстанский опыт свидетельствует, что консолидация народов, выражающаяся в национальной политике, имеет конкретно-историческое содержание. Национальная политика - это система мер, осуществляемых государством, направленных на учет, сочетание и реализацию национальных интересов. Основной задачей национальной политики государства является оптимизация межнациональных отношений.

Наибольшую актуальность проблемы национальной политики приобретают в многонациональных государствах. От ее взвешенности, научности и последовательности зависят результаты всех экономических, социально-политических преобразований, перспективы общественного прогресса. Исторический опыт показывает, что всякое государственное насилие над интересами конкретных народов неизбежно ведет к замедлению темпов социально-экономического, политического развития, определяет рост нравственных и культурных потерь. Эта закономерность проявляет себя независимо от природы и характера общественно-политического строя.

На сегодняшний день в Казахстане складываются особые отношения между государством и гражданами, в обществе формируется новый взгляд на политические проблемы, трансформируются политические, социальные, духовные ценности и ориентиры, ставятся новые цели, для реализации которых необходима консолидация общества в ценностном измерении. Прослеживается разнообразие точек зрения на этот процесс, на политические аспекты, особенности его развития в период политической модернизации казахстанского общества. В связи с этим в отечественной политологической науке возникает необходимость научного осмысления и изучения данного феномена.

При этом не менее важным является процесс целесообразного рассмотрения, возможна ли консолидация в процессе доверия (или недоверия) в обществе, той или иной организации, возникающего в связи с решением крупных общезначимых для общества и граждан задач, либо наличием существенных проблем в реализации современной политики.

Сущность политической консолидации народов определяется, прежде всего, способом производства материальных благ, типом производственных отношений и цивилизации. Политическая консолидация народов служит специфическим законом развития и сближения народов, обусловленных необходимостью взаимодействия наций, народностей, племен, национальных и этнических групп, и государств. В связи с этим следует сказать, что изучение данной проблемы является приоритетным и для Республики Казахстан. Президент Н.А. Назарбаев говорил: «Особо я хотел бы обратиться нашим специалистам-политологам, ученым сферы общественных наук. На мой взгляд, проблемы межнациональных отношений могут и должны стать ключевым в ваших исследованиях. Общество чрезвычайно нуждается в четкой характеристике процессов происходящих в этой области, причем не только в Казахстане, но и во всем мире, знании возможных перспектив становления межэтнических отношений». [1]

В суверенном, независимом Казахстане проживает 140 национальностей, общая численность которых составляет около 16 млн. человек. Его независимость признали около 150 государств, с 120-ю установлены дипломатические отношения. По прогнозам ученых, к концу XXI века населения нашей страны достигнет 50 млн. человек, а казахов – 30 млн. [2]. Более того, Казахстан является уникальным государством-центром Евразии и может стать своеобразным связующим мостом между Азией и Европой, Востоком и Западом, между мировыми религиями, между славянскими и тюркскими народами и т.д.

На наш взгляд, целесообразным было бы для начала рассмотреть в сравнительном аспекте понятия – «политическая консолидация» и «национальная консолидация». В свою очередь, национальная консолидация по своему характеру и содержанию – конкретно-историческое явление. В нем отражается совокупность общественного бытия нации, характеризующая содержание, уровень и особенности ее духовного развития. Это субъективные образы объективно существующих национальных факторов жизнедеятельности народа. Национальная консолидация, например, у представителей казахского народа или другого народа не порождается отдельными его представителями, а возникает в коллективном сознании национальной общности и у каждого отдельного человека в силу различных причин может проявляться неодинаково [3].

В связи с этим следует сказать, что национальная консолидация – это сознательное, на основе сформировавшихся общих интересов, объединение, сплочение народа с целью усиления, активизации совместной деятельности по решению назревших задач, достижения общих целей.

Ядром и существенной составной частью национальной консолидации народов является их политическая консолидация. Своим объектом, предметом она имеет конкретный этикет, его прошлое, настоящее, будущее место и роль среди других народов. Так, например, в национальном самосознании казахского народа фиксируется, главным образом, отношение к другим национальным образованиям, осознание, понимание характера общности и различия своих и чужих, у нас и у них. Преломляясь в «Я» каждого индивида в его политической консолидации, действительное положение вещей может находить правильное или извращенное отражение. Только свободная от ненаучных представлений, националистических и шовинистических чувств, проникнутая подлинным интернационализмом консолидация отражает подлинные национальные интересы народа.

Политическая консолидация народов Казахстана весьма динамична и изменчива во времени. Их политическая консолидация – это по существу познание ими своей собственной сущности, система представлений народа о самом себе. Политическая консолидация казахстанцев обладает определенной структурой. К его структурным элементам можно отнести осознание национальной принадлежности, национальную гордость лучшими традициями своего народа, его вкладом в развитие Республики Казахстан и прогресс человечества, этническое сознание, национальные стереотипы, представления о территории, культуре, языке, историческом прошлом, национальные интересы, отношение к другим народам.

Таким образом, политическая консолидация народов Казахстана – это осознание национального и общеказахстанского бытия: как выражения и отражения совокупности социально-экономических, территориально-культурных, этнолингвистических характеристик национальной общности, осознание и оценка народом самого себя в прошлом и настоящем, места и роли в прогрессе общества, а так же осознание казахстанцем другого народа как равного своему народу и отношение казахстанца к другому народу как к равному.

По этому поводу Президент РК Н.А. Назарбаев отметил, что: «уже сегодня есть ряд факторов, которые нас объединяют. Это наша земля в ее границах, наши родители, которые ее обустроили, наша общая история, в которой мы совместно испытывали горечь неудач и делились радостью достижений. Это наши дети, которым на этой земле вместе жить и работать. Каждый из нас един в понимании долга перед своими родителями и в стремлении сделать жизнь наших детей лучше. Сегодня – это реальная платформа для единства и консолидации во имя этих конкретных целей» [4].

Политическая консолидация народов является, не однокачественной характеристикой, а выступает многокомпонентным образованием, единством различных факторов, связанных с географической средой и экономикой, историческим прошлым, бытом, языком, культурой, общественной психологией. Вот почему появление политической консолидации народов в общественно-историческом процессе стало выражением существенных изменений в содержании данного процесса. Такие изменения были связаны, прежде всего, с возникновением политической консолидации как некоторой исторической деятельности, направленной на вовлечение всех народов в общий исторический процесс. Капитализм, с которым

связано появление политической консолидации, втягивает народы в круговорот мирового рынка, а вся хозяйственная, политическая и духовная жизнь народов все более сплачивается.

Политическая консолидация народов характеризуется теми чертами, где проявляется в сфере экономики, культуры, быта, связей (в частности, языковых), территориального расселения народов, а также в сфере своего осознания – в идеологической области. Следует, таким образом, отличить политическую консолидацию народов как некоторую независимую от воли отдельных людей и от определенной политической стратегии.

Предпосылкой политической консолидации было географическое освоение земного шара, изучение основных районов планеты и ее народов. На этой основе стали складываться условия для развития международных экономических связей, международной торговли. Развитие экономических связей способствовало формированию связей культурных, обмену научной деятельностью, развитию искусства.

Политическая консолидация возникает как реакция на расширение взаимодействия народов, направленного на усиление государства, его роли и значения в международной жизни. Развитие истории общества на современном этапе делает политическую консолидацию народов исторической неизбежностью.

Таким образом, политическая консолидация народов как тип социально-этнического поведения и общения народов можно представить в развернутом структурном виде, выделив основные его признаки:

1. наличие общих мировоззренческих оснований, общности исторических судеб, духовной близости общающихся народов;

2. достижение подлинного взаимопонимания, заключающегося не только в понимании другого этнического субъекта, но и его отношения к себе как равного партнера по общению. Взаимопонимание всегда является взаимным, носит обоюдный характер;

3. создание условий и возможностей для постоянного и непрерывного взаимообмена во всех сферах жизни. Политическая консолидация народов – это не взаимное приспособление к изменившимся ситуациям или изменение поведения под влиянием тех или иных внешних требований. Политическая консолидация – это процесс, состоящий из последовательного ряда взаимодействий и обмена, на основе чего происходит глубинное постижение субъектами самобытности и общности друг друга;

4. поиск возможностей для совпадения интересов взаимообщающихся этнических субъектов. Политическая консолидация народов не означает полную гармонизацию интересов этнических субъектов, но исключает использование насилия в их достижении, ведет к взаимной коррекции, как самих интересов, так и путей и способов их достижения;

5. достижение адекватности уровня взаимооценки взаимообщающихся этнических субъектов. Самый высокий уровень политической консолидации народов предполагает совпадение не только систем социальных, политических, идеологических, духовно-культурных значений, но и уровней взаимной оценки отношений, взаимной симпатии и уважения традиций, обычаев, ценностных ориентаций, стереотипов поведения всех;

6. становление политической консолидации народов - терпимость.

Отмеченные выше признаки – это своего рода параметры измерения политической консолидации народов, они являются величинами, имеющими постоянное значение для формирования социально-этнического поведения, характеризующегося взаимопониманием и стремлением к сотрудничеству народов.

Сегодня главная задача всех народов Республики Казахстан – построение многонационально-цивилизованного государства. Но для его утверждения одного провозглашения недостаточно. Сколько бы мы ни говорили о развитии в нашей республике демократического цивилизованного государства, оно не возникает само по себе. Путь к нему полон сложностей, главной из которых является нежелание властвующих структур понять истину, что обществом должен править народ. [5]

Таким образом, сегодня, в процессе политической модернизации казахстанского общества в ее ценностном измерении, главной задачей всех народов Республики Казахстан – построение многонационально-цивилизованного государства. Но для его утверждения одного провозглашения недостаточно. Сколько бы мы ни говорили о развитии в нашей республике демократического цивилизованного государства, оно не возникает само по себе. Путь к нему полон сложностей, главной из которых является нежелание властвующих структур понять истину, что обществом должен править народ.

Следовательно, мы можем с уверенностью сказать, что от научного познания национальной политики и от нашего понимания роли социально-политической консолидации казахстанского народа в развитии

общества зависят и перспективы нашей страны. Поэтому необходим компетентный подход к исключительно важным и неизученным вопросам социально-политической консолидации казахстанского народа в условиях перехода к рыночным отношениям.

В настоящее время, когда противоречия в сфере межэтнических отношений в СНГ и других регионах мира достигли опасной черты, исследование указанной проблемы диктуется также объективной потребностью укрепления дружбы народов, углубления интеграционных процессов, поиска новых форм развития взаимопомощи и сотрудничества национальностей и стран в период модернизации общества и демократизации общественной жизни.

1. Назарбаев Н.А. *За мир и согласие в нашем доме* // *Казахстанская правда*. – 1995. – март 25.
2. Ахметов К.Г. *Разделение власти: теория и казахстанский опыт* // *Мысль*. – 2005. - № 3. – С.44.
3. Абсаттаров Р.Б. *Национальные процессы: особенности и проблемы*. – Алматы: «Ғылым», 1995. – С.248.
4. Назарбаев Н.А. *Идейная консолидация общества – как условие прогресса Казахстана*. – Алматы: ФПИ «Казахстан XXI в.», 1993. – 32 с. 2.
5. Иренов Г.Н. *Консолидационные принципы национальной политики* // В кн.: *Этнополитика и национальные идеи*. – Павлодар: НИЦ ПГУ им. С.Торайгырова, 2006. – С.38-39.

Түйін

Сейсен Н.Б. – с.ғ.к., саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доценті

Қоғамның бірігуі қазақстанның тұрақты даму факторы ретінде

Мақалада Қазақстанның тұрақты даму жолында қазақстандық қоғамның бірігуінің негізгі факторлары айқындалынады. Саясаттану ғылымында қазақстандық қоғамның бірігуі мәселесі әлі де жете зерттелмегеніне назар аудару керек. Сондықтан қазақстандық қоғамның бірігуі мәселесі терең зерттеуді қажет ететін күрделі және көп қырлы феномен болып табылады.

Түйін сөздер: халықтардың, қазақстандық қоғамның бірігуі, әлеуметтік-саяси бірігу, қазақстандық патриотизм, ұлттық саясат, көпұлтты қоғам.

Summary

Seisen N.B. - Dr. PhD, Assistant Professor of Political Science and Social and Philosophical Disciplines Department
Kazakh National Pedagogical University (KazNPU) named after Abay

Consolidation of the society as a factor in sustainable development of kazakhstan

The article identifies the main factors of consolidation of Kazakh society in the transition of Kazakhstan to sustainable development. It should be emphasized that the issues of consolidation of Kazakh society in political science still poorly understood. Therefore, the problem of consolidation of Kazakh society is a complex and multifaceted phenomenon that requires close attention and study.

Keywords: consolidation of peoples, Kazakh society, social and political consolidation, Kazakhstan patriotism, national policy, multicultural society.

ӘӨЖ 94 (574)

ХІХ-ХХ ҒАСЫРЛАР АРАЛЫҒЫНДАҒЫ ВЕРНЫЙ ҚАЛАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК – МӘДЕНИ ДАМУЫ

Султанова Ф.М. – Абай атындағы ҚазҰПУ,

жалпыуниверситеттік саясаттану және әлеуметтік - философиялық пәндер кафедрасының доценті,
тарих ғылымдарының кандидаты, sultanova_fm@mail.ru

Мақалада әртүрлі мұрағат құжаттары, сонымен қатар тарихи мәліметтер негізінде қысқа уақыт аралығында тек Жетісу өңірінің ғана емес, еліміздің экономикалық, мәдени, тарихи орталығына айналған Верный қаласының ХІХ-ХХ ғасырлар шегіндегі әлеуметтік-мәдени даму мәселелері қарастырылады. Мұрағат құжаттарынан алынған фактілер Верный қаласы өмірінің экономикалық, мәдени, білім беру салаларының нақты, объективті келбетін көрсетеді. Осыған орай, мақала ауқымында Верный қаласының қалыптасуы мен даму үдерісі туралы ғана емес, оның келешектегі даму барысы туралы қорытындылар жасауға мүмкіндік туындайды.

Түйін сөздер: қала, бекініс, қоныс аударушылар, жергілікті тұрғындар, қолөнер, ұсақ кәсіпорындар, білім беру және денсаулық сақтау мекемелері.

Адамзат тарихында қалалар халықтың экономикалық, саяси және рухани өмірінің орталығы және прогрестің негізгі қозғаушы күші болып табылады. Кейін еліміздің бірден бір мегаполисіне айналған осындай қалалардың бірі - Верный қаласы. Оның пайда болуы патшалық Ресейдің Қазақстан жеріне жасаған отаршылдық экспанциясымен байланысты. Іле аймағына қарасты жердің барлығын Ресейдің қарамағына енгізу және оған қажетті жағдайды қалыптастыру мақсатында 1854 жылы қиян-кескі шапқыншылықтар мен соғыстардың нәтижесінде қирап қалған ежелгі Алматы елдімекенінің орнында орыс әскери бекінісінің негізі қаланды, кейін оның аты Верныйға ауыстырылды. Бекіністі салу барысында майор Перемышльскийдің отрядына жергілікті тұрғындар - қазақтар да айтарлықтай көмектесті. Олар Қапалдан құрал-жабдық, оқ-дәрі, жемшөп, азық-түлік, құрылыс материалдарын, саймандар және т.б. тасуға 300 түйе және жүзден аса жылқылар берді.

1867 жылы Верный қала мәртебесіне ие болды. Верный патшалық Ресейдің бір қиыры болса да, көп кешікпей кең байтақ Жетісу өңірінің орталығына айналды. Верный қаласының экономикасының дамуы оның қала мәртебесін алуы және Жетісудың орталығына айналуы кезінен басталады. 1870 жылы Верныйда 17 ұлттың өкілдері өмір сүрді. Жергілікті адамдар, бекіністің негізін қалаған және Ресейдің Орталық губерниялары мен Сібірден қоныс аударған орыс және украиндық казак-қоныс аударушылардың гарнизоны, Семей және Омск өңірлерінен қоныс аударған татарлар, ұсақ қолөнермен айналысатын Құлжа аймағынан шыққан ұйғырлар мен дұңғандар қаланың көпұлтты тұрғындарын құрады. Верный қаласы кең байтақ және бай Жетісу өңірінің экономикалық және мәдени орталығы ретінде дами бастады.

1855 жылдың жазында Қапалдан Верныйға Үлкен Орда приставының резиденциясы қоныс аударды. 1856 жылы қалаға қоныс аударушылардың жаңа топтары көшіп келді. Солардың біреуімен Бийск округінен сібір қазағы Осип Мамнев көшіп келді. Ол өзімен бірге аралардың бес омартасын ала келіп, 5 жылдан кейін үш жүз омартаға жеткен Іле Алатауындағы бал арасын өсіру шаруашылығының негізін қалады.

1859 жылы мамыр айында қала тұрғындарының саны 5 мыңға, 1882 жылы - 18,3 мыңға, ал 1890 - 22, 3 мыңға жетті. 1897 жылы (санақ бойынша) Верный қаласында 21,4 адам өмір сүрді.

Тұрғындардың 27% 9 жасқа дейінгі балалар, 67,8%, - 10-50 жас аралығындағылар, ал 5,2% 60 жастағы және одан үлкендер құрады. 1000 ер адамға 846 әйел (20 - 30 жастағылар тобында 638 әйел) сәйкес келді.

Сауда - сатықтың (15,8%), қолөнер, майда кәсіп және ұсақ фабрика - зауыт өнеркәсібінің (18,3%) қомақты үлесімен қатар, тұрғындардың жұмыспен қамтылу құрылымында қаланың әскери - әкімшілік функциясы (21,1%) айқын көрініс тапты. Халықтың едәуір бөлігі ауыл шаруашылығымен (11,2 %) айналысты, одан да көбі маусымдық, бір күндік жалдамалы жұмысшыларды, қызметшілерді (17,1%) құрады [1].

Ондаған жылдар бойы Верный қаласы қолөнер, майда кәсіп пен ұсақ өндірістің орталығы болды. Солардың бірі 1858 жылы көпес Кузнецов салған 40 жұмысшысы бар сыра қайнататын, спирт тазалайтын, май шайқайтын, темекі өңдейтін (1875 жылы фабриканттар Гавриловтар және 1900 жылы Кадкин іске қосқан) өндіріс орындары. Кейінгі жылдары фабрикалар кеңейтіліп, қайтадан жабдықталған болатын, алайда олар бұрынғыдай ұсақ кәсіпорындар болып қала берді. 1913 жылы темекі өңдейтін фабрикада 79,3 млн. тал папирос өндірілді. Негізінен темекі өнімі Жетісу өңірінде өткізілетін және біршама бөлігі Сібір қалаларына, Ресейдің Еуропалық бөлігіне жөнелтілетін. Сапасы жағынан Қырым және Кубань

темекісінен басым түскен Верный темекісі Ресейде, шетелде көрмелерге қойылып, жоғары бағаға (жалпы саны 20 жететін кіші күміс медальдан бастап, үлкен алтын медальға дейін) ие болған болатын.

Қол еңбегіне негізделген Верный қаласының кәсіпорындарында жұмысшылардың жағдайы өте ауыр болды. Таралық зауытта, бірнеше механикалық шеберханаларда және 35 жұмысшысы бар диірменде, (алғашқы су диірмені 1857 жылы салынды) 1884 жылы өнім айналымы 13.800 рубль болған ағаш өңдеу зауытында жұмыс күні таңертеңгі сағат 6-да басталып, түнгі сағат 11-ге дейін созылды. Төңкеріске дейін Верныйдың барлық кәсіпорындарында жұмысшы саны 365 адамға жетті.

Әлеуметтік - мәдени дамудың негізгі көрсеткіші, ең алдымен, білім беру деңгейі екені сөзсіз. Верный қаласының 10 жастағы және одан үлкен тұрғындарының шамамен 70% сауатсыз (ерлердің 40,7%, әйелдердің - 19,8% ғана сауатты) болды. Верныйлықтардың арасында 769 адам ғана бастауыштан жоғары, 627 адам - орта және тек 66 адам жоғары білімді еді. 1921 жылы Верный қаласына оның ежелгі қазақша атау - Алматы қайтарылды. 1926 жылғы санақ бойынша қала тұрғындарының саны 45,4 мың адамға жетті.

Қаланың ұлтты қазақ тұрғындарының білім деңгейі, әсіресе мектептік білім деңгейі өте төмен болды. Патшалық Ресейдің ресми саясатына қарамастан, алдыңғы қатарлы демократиялық орыс мәдениеті қазақ даласына ене бастаған болатын. Қазақ балаларын оқытумен көбінесе молдалар мен ислам дінінің басқа қызметкерлері айналысты. Міне сондықтан қазақтардың 2% ғана сауатты болды. Патшалық әкімшілік барлық орыс емес халықтардың бойындағы мемлекеттіліктің сәл ғана бастамаларын байқаса басып отыруға және ұлттық мәдениеттің дамуымен империяның отарланған шет аймақтарындағы жергілікті тұрғындардың білім алуын барынша тежеуге тырысты.

1882 жылы Верныйда 110 ұл және 32 қыз білім алатын 3 ерлер және 1 әйелдер мұсылман мектептері болды. Олар оқу жоспары, бағадарламасы және кестесінсіз жұмыс істеді [2].

Тек XIX ғасырдың аяғында ғана көбінесе ауқатты ата - аналардың балалары оқитын орыс-қырғыз мектептері ашыла бастады.

Верныйда халықтық білім беру өте ақырын дамыды. 1863 жылы Верный қаласында орыс казактарының балаларына арналған 3 мектеп болды, ал 1867 жылы екі сыныптық приходтық училище ашылды. Училищеге қарасты колонер мектебі ұйымдастырылды. Бұл мектептің жағдайы өте төмен, балалар кір-қожалақ, төсек жабдығы екі кереуетке арналған болатын. Қажетті материалдық және оқу құралдарын сатып алуға қаражат болмады. 1886 жылы негізінен Верныйда 62 оқу мекемесі қызмет атқарды. Верныйдың классикалық ерлер гимназиясы олардың ішінде ең ірісі болатын. Онда тек ауқатты ата-аналардың балалары оқитын. Мысалы, 1899 жылы білім алған 260 оқушының 149 - дворян және шенеуніктердің, 21 - діни қызметкерлердің, 3 - бірінші гильдия көпестерінің, 48 - мешандардың, колонершілердің, екінші гильдия көпестерінің, 1 - шаруалардың, 17 - қазақтар мен қырғыздардың балалары болды [3].

Әйелдер гимназиясының ерлер гиназиясынан айырмашылығы аз болатын, онда да дворян, шенеунік, дін қызметкерлерінің қыздары оқыды. Барлық оқу мекемелерінің арасында гимназиялар ерекше орын алатын. Мысалы, 1895 жылы 226 оқушысы бар верныйлық ерлер гимназиясын қамсыздандыру үшін қазынадан 45.752 рубль, ал 2462 білім алушысы бар 41 қалалық және приходтық училищелер үшін бар - жоғы 42.222 рубль бөлінген болатын [4]. 1879 жылы Верныйда ұлдар да, қыздар да тұратын (қыздар ұлдардан көп) жетім балалар үйі ашылды. Оның құрметті мүшесі ретінде 1881 жылы I гильдия көпесі Н.Я. Пугасов сайланды. Жетімдер үйі құрылғалы бері Н.Я. Пугасов алғаш рет оған қаржылай қомақты көмек көрсетті, ал 1899 жылдан бастап ол жыл сайын жетімдер үйіне 400 рубль көлемінде тұратын бидай ұнын жіберіп отырды [5].

Әлеуметтік дамудың тағы бір маңызды факторы денсаулық сақтау жүйесінің жағдайы болып табылады. Жетісу тұрғындарының басым бөлігі медициналық қызмет көрсетуді пайдаланбады. 1900 жылы Верный қаласында 25 мың тұрғынға саз балшықтан салынған 15 төсекке арналған бір ғана аурухана қызмет көрсетті. Онда бір дәрігер және бір емшінің көмекшісі жұмыс істеді.

Ал 1913 жылы Верныйда 10 дәрігер, 10 фельдшер, 3 тіс технигі қызмет етті. 25 төсектік қалалық аурухананы қамсыздандыру үшін жыл сайын 365 рубль бөлінетін. Қазақтар ауруханаға «санитарлық билетті» ақшаға сатып алған жағдайда ғана қабылданатын. Олар аурухананың ауасына шыдамайды деген түсінік қалыптасқан болатын, сондықтан бір жыл ішінде 400 рубль көлемінде бөлінген қаржының 7 рублі ғана ұсталған болатын. Жұмыс істейтін екі дәріхананың бірі Верныйда орналасқан еді.

1910 жылы қалалық аурухана негізінде хирургиялық бөлім құру туралы шешім қабылданды. Алайда, дәрігерге төлейтін қаржының болмауына байланысты ол құр сөз күйінде қалды [6]. Ал 1909 жылы Жетісудың әскери губернаторы қалалық билікке пастер станциясын құру туралы ұсыныс жасады. Бес жылдан кейін 1914 жылы 1 мамырда жоғары деңгейде Верныйда пастерлік екпе станциясын ашу (құтырған жануарлар тістеген адамдарды емдеу үшін) туралы заң қабылданды. Алайда станция ашылған жоқ [7].

Тұрғындардың басым бөлігінің ауыр әлеуметтік - экономикалық және тұрмыс жағдайы, медициналық қызмет көрсету деңгейінің төмен болуы қарасан, шешек, оба, тырысқак, туберкулез, сифилис, трахома, безгек ауруларының жаппай таралуының басты себебіне айналды. Бұл аурулар жыл сайын жүздеген мың адам өмірін қиятын. Верныйдың шет жақтарының ең қорқынышты, қауіпті бәлесі іш сүзегі, дизентерия секілді инфекциялық аурулар болды. Қаладағы денсаулық сақтау саласының жағдайын мына фактіден көруге болады. 1882-1883 жылдар аралығында дифтерия ауруы эпидемиясының нәтижесінде ауырған балалардың 67,5% өлімге ұшырады.

1870 жылы Верныйда «Жетісу өңірінің ведомостары» шыға бастады, ал 1879 жылы статистикалық комитет құрылды. Ол комитеттің бастамасы бойынша, XX ғасырдың басында жергілікті ғалымдардың өлкені зерттеуін ұйымдастыру орталығына айналған Орыс географиялық қоғамының Жетісулық бөлімі ашылды.

Верный қаласының мәдени өміріне келетін болсақ, ол алуан түрлі болды деуге келмейді. 1870 жылы бекіністің жас офицерлері тобы драма үйірмесін құруды қолға алады. 1872 жылы 21 қарашада драма үйірмесінің бірінші қойылымы көрсетілді. Кейін отандық және шетелдің драматургияның шығармалары көрермендерге тарту етілді. 1885 жылы драма үйірмесі жарғысын билік басындағылар бекіткен Верныйлық драмалық өнер қоғамы болып қайта құрылды [8]. Верный қаласында 4 типография, 1 типолитография, 2 фотография, қоғамдық кітапханалар құқығы негізінде оқуға арналған 1 кітапхана және 1 кітапхана - оқу залы ашылды.

Қысқаша қарастырғандағы XIX-XX ғасырлар шегіндегі Верный қаласының әлеуметтік - мәдени жағдайы осындай. Уақыт өте келе Верный Орта Азияның ең ірі қалаларының біріне, Қазақстан Республикасының ғылым, білім беру және мәдени орталығына айналды.

1. *Алма-Ата: Энциклопедия. /Ред. кол. М.К. Козыбаев (гл.ред.) и др. – Алма-Ата: Каз.Сов.Энцикл., 1983,- 607с. – С.5,11-12.*

2. ЦГА Р.К. Ф.41.0п.1, д. 424, лл -1-2.

3. *Обзор Семиреченской области за 1899г. г. Верный, 1900. – С.75.*

4. *Обзор Семиреченской области за 1899г. г. Верный, 1900. – С.78.*

5. ЦГА Р.К. Ф.44, Оп. 1. д.49104, л.5 оборот.

6. ЦГА Р.К. Ф.48.0п. 1, д. 824. л. 124, 233-234.

7. *Там же. д. 728. Л. 2, 18, 31.*

8. *Джусупбеков С.Д. Город Верный: (Страницы истории). – Алма-Ата: Казахстан, 1980. – 215 с.- С.47.*

Резюме

Султанова Ф.М. – доцент общеуниверситетской кафедры политологии и социально - философских дисциплин КазНПУ Имени Абая, кандидат исторических наук, sultanova_f_m@mail.ru

Социально-культурное развитие города Верного на рубеже XIX - XX веков

В статье на основе различных архивных документов, а также исторических данных, рассматриваются проблемы социально - культурного развития города Верного на рубеже XIX - XX веков, в протяжении короткого периода ставшего экономическим, культурным, историческим центром не только обширной Семиреченской области, но и страны. Факты, взятые из архивных документов, дают нам реальную, объективную картину экономической, культурной, образовательной сферы жизни города Верного. Это дает возможность, в рамках данной статьи, сделать выводы не только о самом процессе становления и развития, но и перспективах дальнейшего развития данного города.

Ключевые слова: город, крепость, переселенцы, местное население, ремесло, мелкие предприятия, учреждения образования и здравоохранения.

Summary

Sultanova F.M. – the associate professor of all-university department of political science and social and philosophical disciplines of KAZNPU of the Name of Abay, the candidate of historical sciences, sultanova_f_m@mail.ru

Social-cultural development of town Vernii at the turn of XIX – XX centuries

In article on the basis of various archival documents, and also historical data, problems of a welfare development of town Vernii at the turn of XIX-XX centuries, in an extent of the short period which has become economic, cultural, historic center not only the extensive Semirechensky region, but also the country are considered. The facts taken from archival documents give us a real, objective picture of the economic, cultural, educational sphere of life of town Vernii. It gives the chance, within this article, to draw conclusions not only on the process of formation and development, but also prospects of further development of this city.

Keywords: city, fortress, immigrants, local population, craft, small enterprises, establishments of education and health care.

УДК 101.9 (574)

ТҰЛҒАНЫҢ ӨЗІНДІК МӘНІН АЙҚЫНДАУДАҒЫ РУХАНИ ҚҰНЫДЫЛЫҚТАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

Мадалиева Ж.Қ. – философия ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ жалпыуниверситеттік саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доценті, zhanna_madaliyeva@mail.ru

Қазіргі заманғы қоғамның дамуы барысында тұлғаның рухани әлемі, руханилық формаларының, рухани құндылықтардың дамуы мәселесі қоғам үшін де, жеке тұлға үшін де өзекті мәселе болып табылады. Сондықтан бұл мақалада тұлғаның қалыптасуы мен дамуы үдерісіндегі рухани құндылықтардың орны мен рөлі қарастырылады. Автор құндылық ұғымына байланыстықоғамдық ғылымдар ауқымында қалыптасқан әр түрлі тәсілдемелерді саралай отырып, жалпы адамзаттың рухани тәжірибесінің нитижесі ретінде қарастырылатын рухани құндылықтарға ерекше көңіл бөледі және белсенді, шығармашыл, танушы, практикалық тұрғыда әрекет етуші субъект болып табылатын тұлғаның қалыптасуы мен дамуындағы олардың мәнін айқындайды.

Түйін сөздер: адам, тұлға, қоғам, руханилық, құндылық, рухани құндылықтар.

Адам өзінің рухани өмірінің, тұлғалық және қоғамдық мәдениетінің негізін қалаушы, өзіне ғана тән сана мен рухтың иесі. Тұлғаның рухани әлемі жеке адам мен қоғам арасындағы үздіксіз байланыстың көрінісі болып табылады. Адам білгілі бір рухани қорға ие қоғамға мүше болады және өзінің өмірлік іс-әрекетінде сол қорды игеруге ұмтылады.

Руханилықтың әртүрлі қырлары бар: қоғамдық өмір деңгейіндегі руханилық, тұлғалық деңгейдегі руханилық. Руханилықтың үш аспектісі, оның маңызды белгілері екеуіне де тән болғандықтан, олар бірін бірі толықтыра отырып, өзара әрекетеседі.

Руханилық адамзат өмірінің әртүрлі жақтарына қатысты құбылыс болғандықтан ол адам өмірін толығымен қамтиды, яғни адам өмірінің рационалды и эмоционалды жақтары, құндылықтар жүйесі, діни сенімі, күнделікті практикалық білімі, адамның ішкіжәне сыртқы әлемін айқындайтын ұстанымдары, жете түсінген немесе тек ішкі түйсігі арқылы сезілетін барлық сана-сезімі руханилық негізінде қалыптасады. Сонымен қатар, адамның руханилығы индивид игеретін және объективті әлемнен тыс бар болатын оның заттылығы, яғни оның идеалдығы түріндегі адам болмысының материалды-заттық формаларында көрініс табады. Бұл тұрғыда руханилық дегеніміз «адам идеалды формалармен өмір сүретін және оларға сүйеніп әрекет ететін идеалды әлем» [1]. Руханилықтың тағы бір ерекшелігі - оның идеалды кеңістік пен уақыт ауқымында өрістейтін адамның ішкі өмірі, оның субъективті әлемі түрінде болуы. Бұл тұрғыда адамның Мені өзіндік ерекше болмыс болып табылады. Сонымен бірге, руханилық адам дамуының, оның жалпы адамзаттың рухани-ізгілікті тәжірибесін игеруінің өлшемі болуы мүмкін, яғни руханилық «әрбір кісінің бойында адамилықтың өсуін өлшеуге мүмкіндік беретін негізгі және маңызды көрсеткіш» [2].

Жоғарыда аталған руханилықтың негізгі белгілері адам болмысының тұлғалық деңгейінде өзіндік көрініс табады. Тұлғаның рухани даму жолдары шексіз. Индивидуалды санаға қарағанда адамды әлеуметтік іс-әрекеттің субъектісі, тұлға ретінде қарастыратын қоғамдық сана қоғамды қандай да бір нақты тұтастық түрінде сипаттайды. Қоғамдық сананың бір бөлігі болып табылатын тұлғаның рухани әлемі салыстырмалы түрде алғанда дербес сипатқа ие. Бұндай дербестік оның құрылымына, әрекет ету ерекшеліктеріне байланысты қарастырылады. Тұлғаның рухани әлемі қоғамның рухани өмірінің индивидуалды және қайталанбас форма түрінде көрініс табуы болып табылады. Көптеген факторлар негізінде қалыптасатын рухани өмір адамның қалыптасуының күрделі үдерісін білдіреді.

Тұлғаның рухани әлемі адамның бойында оның барлық іс-әрекетінің бағыт-бағдарын айқындайтын биік мұраттары мен ниеттерінің болуына деген ұмтылысы секілді маңызды тұлғалық сапалардың болуын ұйғарады. Руханилық басқа адамдарға деген достық ықылас, жанашырлық, сезімталдық, адамның ізгілікті бағдарлы ақыл-ойы мен еркі секілді сипаттамалардан тұрады. Өзінің ішкі өмірінің ауқымында адам істеген ісін жете түсінуге және мақсаттарын жүзеге асыруға бағытталған жаңа әрекеттерді ойластыруға ұмтылады. Адамның белгілі бір жетістіктерге жетуі немесе олардың болмауы, яғни оның іс-әрекеттерінің сәтсіз аяқталуы сол іс-әрекеттерді қайта ойластыруға немесе басқаша бағалауға негіз болады. Сенім, білім, сезімдер, адамның қабілеттері мен қажеттіліктері, мақсаттары мен ұмтылыстары оның рухани әлемінің құрамдас бөліктері ретінде қарастырылады. Сонымен бірге тұлғаның рухани өмірі оның көңіл-күйінсіз, яғни [күйзелу](#), [қайғыру](#), [қуану](#), [қобалжу](#), [ренжу](#), шаттану, қанғаттану, төзімділік таныту, [уайымдау](#) және болашаққа сеніммен қарау секілді сезімдерсіз мүмкін болмайды. Адам табиғатынан өзін өзі

танып білуге және өзін өзі дамытуға, кемелденуге ұмтылуға үйренген. Адам тек тұлға ретінде қалыптасқан кезде ғана қандай жағдайда болмасын өзінің бірегейлігін сақтай алады, тіпті қайшылықты жағдайда өзіндік менін сақтайды. Тұлға болу дегеніміз қолданыстағы көп түрлі, көп салалы білім мен әртүрлі қалыптасқан жағдайларда дұрыс бағыт-бағдар табуға қабілетті болу, өзінің таңдауы үшін жауапты болу, әртүрлі теріс ықпалдарға қарсы тұруға қабілеттілік таныту.

Адамның ішкі рухани әлемі оның ішкі жандүниесіне тән әртүрлі үдерістердің (сезімдер, эмоциялар, қабылдаулар, пайымдаулар, ерік, ақыл-ой, ес, рухани мүдделер, білім деңгейі, құндылықты бағдарлар, өмірлік ұстанымдар) жиынтығын құрайды. Адамның рухани әлемі оның қайталанбас өзіндік ерекшелігін, бірегейлігін білдіреді, оны тұлға ретінде айқындайды. Дүниетаным адамның рухани әлемінің негізі болып табылады. Құндылықтар болса индивидтің-жеке адамның дүниетанымының өзегі. Соның ішінде рухани құндылықтар дүниетанымның қандай да бір түрін қалыптастыруда айқындаушы рөл атқарады.

Адамның іс-әрекетінің бағдарлары өзіндік рухани «шамшырақ» ретінде оның өмірінде маңызды орын алады. Іс жүзінде олар тек сол бағдарларды ұстанушы адамның іс-әрекетінің нәтижесі ғана емес, олар адамзаттың сан ғасырлық тәжірибесінің негізінде қалыптасқан және атадан балаға, ұстаздан шәкіртке, бір ұрпақтан екінші ұрпаққа берілетін маңызды, өмірмәнді құндылықтар болып табылады. Оларды мәдениет пен өмірдің құндылықтары деп атау өте орынды.

Рухани құндылықтарды сараптау алдымен құндылықтардың болмысын ашып алудан, жалпы құндылықтардың табиғатын айқындаудан бастау алады. Сондықтан ғылыми айналымдағы көптеген тұжырымдамалар ауқымында құндылық мәніне берілген негізгі түсініктемелерді саралап, құндылық туралы ұғымдар мен пікірлерді сараптап алу қажет.

Құндылық туралы бірнеше анықтама беруге болады. Құндылық – мәдениеттің құрамдас бөлігі. Мәдениеттің құрамдас бөлігі болуы себепті құндылық адамдардың өзін ұстауын реттейді, олардың шынайы тәртібін айқындайды. Құндылықтар әлемі, сөздің кең мағынасында, мәдениет әлемі деген сөз. Ол адамның рухани қызмет аясы, оның санасының дұрыстығын айғақтаушы, адамның рухани байлығының өлшеуіші іспетті. Неміс философы И.Кант және оның шәкірттері - жаңа кантшылар құндылық ұғымын философиялық талдаудың арнаулы объектісіне айналдырады. Құндылық - адамның ішкі дүниесінен тыс, мәңгі, идеалды әлем. (Г.Риккерд, В.Виндельбанд, Э.Кассирер ж.т.б.) [3]. Құндылық – адамдандырылған дүниенің бастаулары: нәрселердің, заттардың, құбылыстардың тұлғалық – әлеуметтік өлшемдері, бағалану деңгейлері, «Тірілген нәрселер әлемі» (О.Г.Дробницкий) [4]. Құндылық - мәдени феномен. Мәдениет арқылы құндылық адамдық болмыстың бір тірегіне айналады. Өзімен – өзі бейтарап нәрселер мәдениет өрісіне енгеннен кейін, пайдалы, әдемі, қажет, ұнамды және т.б бола бастайды [5]. Құндылықтар – материалдық және рухани қажеттіліктерді өтеу үдерісіндегі қалыпты нәрселер. Қалыпты нәрселер - қайырымдылық, сұлулық, әділеттілік идеалдары [6].

Құндылықтар теориясын аксиология (грек тілінде «axia» - құндылық және «logos» - ілім) ғылымы зерттейді. Аксиология – құндылықтар жаратылысы туралы, оның орны мен құндылықтар құрылымы туралы, яғни әлеуметтік және мәдени факторлар мен тұлға құрылымы арасындағы әр түрлі құндылықтар байланысы туралы ілім. Құндылықтардың пайда болуы және қажеттілігі ежелгі Шығыс, антика философиясында қарастырылған. Алайда «аксиология» терминін тұңғыш рет ғылыми айналымға енгізген Э.Гартман болып табылады. Олар сұлулық, қайырымдылықтарды, берекеліктің мәнін түсінгілері келіп, кейіннен бұларды «құндылық» ұғымына әкеп сидырды. Әлеуметтану ғылымында құндылықтар тұжырымдамасының негізін қалыптастырған М.Вебер. Ол әлеуметтік әрекеттер мен әлеуметтік білімді норма ретіндегі құндылықтар деп қарады. Аксиологиялық теорияларға сүйене отырып, адамдардың құндылық қатынастарының қайталанып отыратын кластарын қарастырады. Г.Риккерт құндылықтарды төмендегідей алты салаға бөліп қарастырған: ғылым, дін, өнер, мораль, жетілген өмір және «күдіретті сүйіспеншілік». Сондай-ақ, бұл ұғымды ежелгі антик ғұламалары Демокрит, Пифагор, Гераклит және Аристотельдің туындыларынан да кездестіруге болады. Орта ғасырларда құндылық мәселесі туралы өз пікірін ағылшын философы Ф. Бэкон «Опыты или наставления: нравственные и политические» еңбегінде қарастырған болатын. Ал Жаңа заманда құндылық жөнінде француз ағартушылары — Вольтер, Ж.Ж. Руссо, ағылшын философтары Дж.Локк, Дж.Милл, классикалық неміс философиясының өкілдері — И.Кант, И.Фихте, Г.Гегель, орыс ағартушы - демократтары А.И.Герцен, В.С.Соловьев, Н.А.Бердяев еңбектерінде күрделі мәселеге айналды. 1960-70 жылдардан бастап құндылықтар теориясы жүйелі түрде зерттеле бастаған. Ал қазақ ағартушылары Ы.Алтынсарин, А.Құнанбайұлы, Ш.Уәлиханов, А.Байтұрсынұлы, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев еңбектерінде әлеуметтік-адамгершілік құндылықтар қарастырылады [7].

Құндылық – нысанның жағымды не жағымсыз жақтарын білдіретін философиялық – әлеуметтанулық

ұғым. Ол объектінің адам үшін қаншалықты маңыздылығын айқындайды. Лотце мен Коген «құндылық» ұғымына тұңғыш философиялық анықтама берді. Әлеуметтануда құндылық термині теориялық категория ретінде Томас пен Знацкийдің еңбектерінде кездеседі.

Ресейлік ғалымдар Ф.Н.Феткуллин мен Л.Я.Чулкиннің пайымдауынша, «құндылықтар дегеніміз, қоғамдық қатынастардың қалыпты және заңды дамуымен байланысты, олардың мүдделері мен қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін... адамдарға керекті ойлар мен талап-тілектер, заттар, құбылыстар, олардың қасиеттері» [8]. Осылайша, бұл зерттеушілер құндылықтарды объективтік тұрғыдан, әлеуметтің «қалыпты, заңды» дамуымен үздіксіз байланыста болатын зерттейді.

Тағы да бір ресейлік ғалым В.Н. Кудрявцев белгілі бір қоғам немесе таптың адамдары және жеке тұлғаның мүддесі мен қажеттіліктерін қанағаттандыру құралы ретінде керекті (қажетті, пайдалы, ұнамды, т.б.) заттар, құбылыстар және олардың қасиеттерін, сонымен бірге, нормалар мен мақсаттар немесе тілектер ретіндегі ойлар мен талап-тілектерді құндылықтар деп санайды [9]. Аталған жағдайда құндылықтар деп адамдардың қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыратын нақты және идеалды нысандар қарастырылады. Басқа бір ғалым А.Ф. Черданцев те құндылықтарды дәл осылай анықтайды. А.Ф. Черданцев, адам үшін, өзінің немесе қоғамның қажеттілігін қанағаттандыруға қызмет ететін нәрсе құндылық болып табылады [10]. Осылайша, құндылықтың көзі адамның қажеттілігін психологиялық тұрғыдан түсіндіруде, ал құндылықтардың өздері бақылаудағы болмыстың өзіндік нысандары ретінде тәжірибеде анықталуы мүмкін.

«Әділ сот тиімділігінің теориялық негіздері» деп аталатын өздерінің ұжымдық еңбегінде И.Л. Петрухин мен Т.П. Батуров және Т.Г. Моршакова құндылық ұғымын құқық нормасы (институты) ретінде айқындайды. Аталған ресейлік зерттеушілердің пікірінше, «Құндылық қоғамның шынайы қажеттілігіне сәйкес болу, прогрессивті қоғамдық тенденцияларды көрсете білуге және дамытуға қабілеттілік» [11].

Құндылықтар адам өмірін саналы ететін, қоршаған ортаның құбылыстарын түсінуге, онда бағыт-бағдар табуға мүмкіндік беретін ол үшін ең қымбат дүние болып табылады. Құндылықтар адамның ұмтылысы болып табылатын, оның өмірінің мәнін құрайтын маңызды сәттерді қамтитын тұлғаның идеалдарынан туындайды. Құндылықтардың екі түрі бар: қоғамдық идеалдар болып табылатын әлеуметтік құндылықтар. Олар қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында эталон-үлгі ретінде көрініс табады. Тұлғалық құндылықтар жеке тұлғаның идеалдары болып табылады. Олар сол тұлғаның тәлім-тәртібінің уәждемелік негізін құрайды. Тіршілік ету, өмір сүру формасы мен оның мазмұнының өзгеруі құндылықтар жүйесінің өзгеруіне ықпал етеді және оған тарихи сипат береді. Бүгінгі таңда қазіргі заманғы өркениет жалпыадамзаттық сипаттағы гуманизмге негізделген құндылықтар жүйесін қалыптастыруда. Жасына, ұлтына, әлеуметтік тобына, табына, діни және басқа да айырмашылықтарға тәуелсіз және жалпыадамзаттық мүдделер мен әмбебап адамзаттық қажеттіліктердің жүзеге асуына жағдай жасайтын жалпы адамзаттың рухани тәжірибесі жалпыадамзаттық құндылықтардың көрінісі болып табылады. Топтық, тұлғалық құндылықтарға қарағанда жалпыадамзаттық құндылықтар басым мәнге ие. Олар әрбір индивидтің-жеке адамның толыққанды өмір сүруін қамтамасыз ете отырып, тұлға болып қалыптасуына, дамуына мүмкіндік жасайды.

Рухани құндылықтар қатарына адамзат білімін, дүниетаным ұстанымын, мәдени-философиялық тұжырым, адамгершілік нормалары мен саяси білім, яғни әлемнің рухани жетістіктеріне байланыстылардың бәрін жатқызуға болады. Рухани құндылықтың маңыздылығы - оны әрбір адам, жалпы алғанда кез келген әлеуметтік субъект өз бойында дамыту арқылы сезіне алады. Өйткені құндылықтар жүйесі адам дүниетанымының негізгі іргетасы, әлемге деген көзқарасының қайнар көзі. Қоғамның барлық саласында жан жадаулығы кеңінен тарап, адамдардың бір-біріне деген мейірімінің, қайырымының мүлде азая бастаған уақытында руханилық дегеніміз оның адамдық болмысының мәнісі неде және оның өміріндегі маңызы қандай деген сияқты сұрақтарды шешуге тырысу азаматтық, адамдық парыз болуға тиіс. Руханилықтың өзі-адам бойындағы ізгілік пен адамгершілікті, қайырымдылық пен мейірімділікті айқындаудың мөлшері, жеке болмыстық ұғым-түсінігінің көрінісі. Басқаша айтқанда, әр адамның өзіндік қалыптасуы, өсіп-жетілуі, дүниедегі алдына қойған мақсаты және өмір сүрудің тәсілі мен сара жолдары.

Рухани құндылықтар әрбір адамның ішкі мүмкіндігін ашуға көмектеседі, жалпы рухани үйлесімділікке қызмет етеді. Руханилық тағлымды жасайтын да, оған баға беретін де, оны әлеуметтік тәжірибеде керектісін сақтайтын да адам болып табылады.

Тұлғаның рухани әлемі қоғамдық рухани өмірдің ерекше, қайталанбас, жеке дара формада бар болуы, көрініс табуы және әрекет етуі болып табылады.

Рухани өмірдің негізін құрайтын сана индивидтің-жеке адамның тек әрекет ету саласы мен нақты іс-

әрекетін ғана емес, оның жалпы өмірін реттейтін тұлғаның ең жоғарғы, маңызды қабілеті болып табылады. Сана болмыстың өзіндік бейнесі бола отырып, адамның уақыт пен кеңістіктегі орнын айқын-дайды, оны ғасырлар қойнауына, басқа құрлықтар мен кезеңдерге жетелейді. Сонымен қатар ол тұлғаның ішкі дүниесінің, оның айқындалуының, яғни өмірдегі мақсат-тілектерінің, ұмтылыстарының көрінісі болып табылады.

Адамзат тарихында өркениеттің даму үдерісі, жеке адам мен оны қоршаған мәдени ортаның өзара қарым-қатынасы өзгеріп отырса да, оның маңызды жағы болып табылатын ұлттық мәдениетпен, сонымен қатар әлемдік мәдениетпен жеке тұлғаның мәдениеті арасындағы өзара тәуелділік әрдайым сақталады. Өйткені адам, бір жағынан, тұлғаның рухани мәдениетінің қалыптасуы мен дамуының міндетті факторы болып табылатын ұлттық және әлемдік мәдениет түріндегі жалпы адамзат мәдениетінің ұстанушысы, оның субъектісі болса, екінші жағынан ол оны жаратушы, қалыптастырушы, сынаушы да болып табылады.

Адамның мәдениеті неғұрлым жоғары болса, неғұрлым ол дамыған, жан-жақты болса, соғұрлым оның оның рухани өмірі бай және толық мәнді, мазмұнды болады. Сан ғасырлар бойы қалыптасқан адамзаттың бай рухани мәдениеті әрбір индивидке-жеке адамға оның ұстанымдары мен қабілеттеріне, өмір сүру жағдайлары мен талғамына барынша сәйкес келетін рухани құндылықтарды таңдауда шексіз мүмкіндіктер береді.

Тұлғаның өмірге деген шығармашылық, белсенді қатынасы мен өз өміріне, басқа адамдарға, қоршаған ортаға деген жауапкершілігі оның рухани мәдениетінде маңызды рөл атқарады. Тұлғаның рухани мәдениетінің көрсеткіштері ретінде оның өзін өзі дамытуға және жан тәнімен беруге дайындығын қарастыруға болады.

Тұлғаның рухани әлемін күрделі жүйелердің бірі ретінде қарастыра отырып, оның төмендегідей элементтерден тұратын атап өту керек:

– қоршаған ортаны, мәдениеті, өнерді тануға, жалпы адамзат өркениетінің жетістіктерін пайдалануға деген рухани қажеттілік. Рухани мәдениет жалпы қоғамның тіршілік етуінің және жеке тұлғаның қалыптасуының қажетті жағдайы болып табылады. Әрбір адам бүгінгі күнге дейінгі жинақталған мәдени құндылықтарды игеруге, қабылдауға қажетті үлкен әлеуетке ие.

– қоғам, табиғат, адам және тұлғаның өзі туралы білімдер жиынтығы;

– әртүрлі салалардағы адамның іс-әрекетінің барлық жақтарын айқындайтын ұстанымдары;

– адамның әлемге және өзіне деген қарым-қатынастары мен қабылдауының негізін құрайтын құндылықтар. Құндылықтар адамның іс-әрекетінің мәнін айқындайды, оның идеалдарын бейнелейді;

– әлеуметтік қызметтің әртүрлі формаларына деген қабілеттіліктер;

– адамның жалпы қоғаммен, табиғатпен қарым-қатынасын білдіретін сезімдер мен эмоциялар;

– саналы түрде айқындалған мақсаттар;

– индивидтің-жеке адамның әлемге деген көзқарастарының жиынтығы және онымен байланысты жалпы әлемге деген қатынасы. Әрбір адамның, оның өмірінің құндылығы туралы дүниетанымдық идея қазіргі кезде өнегелік, ізгілікті құндылықтардың маңыздылығын ұйғарады. Бұл рухани құндылықтар тек тұлғаның қалыптасуы үшін ғана емес, жалпы адамзат өркениетінің дамуы үшін маңызды.

Сонымен, қоғамның рухани өмірімен тығыз байланысты тұлғаның рухани әлемі тұлғаны оның мазмұны, оның қоршаған әлемге, басқа адамдарға, өзіне деген қатынасы жағынан сипаттай отырып, тұлғаның қоғам өміріндегі орны мен рөлін айқындайды.

1. Барулин В. С. Основы социально-философской антропологии. – М.: Академкнига, 2002. – С.113.

2. Холостова Т.В. Проблемы духовности человека. Методологические проблемы изучения человека в марксистской философии. – ЛГУ, 1979. – С.87.

3. Чавчавадзе Н.З. Культура и ценности. – Тбилиси, 1984. – 144 б.

4. Дюркгейм Э. О разделении труда. Метод социологии. – М., 1991. – 143 б.

5. Кононенко Б.И. Культурология в терминах, понятиях, именах. – М., 1999. – 305 б.

6. Кононенко Б.И. Культурология в терминах, понятиях, именах. – М., 1999. – 311 б.

7. Қасымжанов А. Рухани тамырлар //Қазақ. – А., 1994. – 176 б.

8. Фаткулин Ф.Н., Чулкин Л.Д. Социальная ценность и эффективность правовой нормы. – Казань, 1977. – С.9.

9. Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность. – Москва, 1986. – С. 64.

10. Черданцев А.Ф. Социальная ценность социалистического права.//Советское государство и право. – 1978. – № 7. – С.22,24.

11. Петрухин И.Л., Батуров Г.П., Моршакова Т.Г. Теоретические основы эффективного правосудия. – Москва, 1979. – С.170.

Резюме

Мадалиева Ж.К. – кандидат философских наук, доцент общепуниверситетской кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, zhanna.madaliyeva@mail.ru

Значение духовных ценностей в определении своеобразия личности

На данном этапе развития современного общества проблема духовного мира личности, развития форм духовности, духовных ценностей становится одной из актуальных и для общества, и для индивида. Поэтому в данной статье рассматриваются роль и значение духовных ценностей в становлении и развитии личности. Изучая различные подходы в определении понятия ценности в рамках общественных наук, автор уделяет особое внимание духовным ценностям как результат духовного опыта всего человечества, определяет их значение в становлении и развитии личности, который является активным, творящим, познающим и практически действующим субъектом.

Ключевые слова: человек, личность, общество, духовность, ценность, духовные ценности.

Summary

Madaliyeva Zh. K. – PhD, associate professor of political science and university socio-philosophical disciplines in KazNPU named after Abai, Zhanna.madaliyeva@mail.ru

The value of spiritual values in determining of the person identity

At the stage of development of modern society, spiritual world of the individual, the development of forms of spirituality and spiritual values has become one of the most actual problems for society and individual. Therefore, this article discusses the role and importance of spiritual values in the formation and development of personality. By studying the different approaches to the definition of the concept of values within the social sciences, the author pays special attention to spiritual values as a result of the spiritual experience of all mankind, determines their importance in the formation and development of personality that is active, creative, and practical acting person.

Key words: man, person, society, spirituality, value, and spiritual values.

УДК 1(091):340.22

«СЫНИ ОЙЛАУ» ПӘНІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ БАСТАУЛАРЫ

Абеуова Ш.Қ. – Абай атындағы ҚазҰПУ

жалпыуниверситеттік саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, философия ғылымдарының кандидаты, shu.tan@mail.ru

Мақалада сыни ойлау тарихының мәні, қоғам өміріндегі парадигма ұғымы, когнитивтік мағанасы, сонымен қатар сыни ойлау адамның жеке өмірінің феномені, дүниені тану және абстрактілі ойлау түрі ретіндегі ерекшелігі мәселелері қарастырылады. Сыни ойлаудың тарихы және оның қазіргі ой жүйесіндегі орны туралы мәселе, қазіргі қоғамда кеңінен талқылануда. Бірақ, бұл ұғымның бастауы қайда деген орынды сұрақ туындайды. Мақалада осы сұрақ та тереңірек талқыланады.

Түйін сөздер: сыни ойлау, білім беру, абстрактілі ойлау, түйсік, логика, дүниетаным, білім беру технологиясы.

Қоғамның философиялық және ғылыми білім қалыптасу тарихындағы сыни ойлаудың жетілуі, сыни философияның антикалық тәжірибесі, Парменид пен Горгийдің онтологиялық пікір таласы. Сонымен бірге, Сократ пен Платонның сыни философиялық стилі. Антикалық скептицизм. Аристотельдің Органоны. Сол сияқты ҮІІ-XX ғғ. Еуропалық философия және қазіргі заманғы сыни ойлау Ф.Бэкон, Ж.-Ж.Руссо, И.Кант, М.Хайдеггер, Дж. Дьюи, Х.-Г. Гадамер, Э.Фромм, К.Поппер және басқалардың пікірлеріне сүйене отырып сыни ойлаудың сараптамалық моделін жасауға болады. Бұл үшін алдымен логика және сыни ойлау, логика-дұрыс ойлау туралы ғылым ретіндегі тартыстарын зерттеу қажеттілігіне назар аударуымыз керек. Формалды логика - ойлау формалары туралы ғылым. Диалектикалық логика – философиялық пайымдау әдісі ретінде, оның негізінде диалектиканың заңдары жатыр. Формалді емес логика – табиғи тілдегі аргументтеуді үйрену. Бұл мәселені Аристотель еңбектерін негізге ала отырып дәлелдеген жөн.

Сонымен қатар, қазіргі білім беруде когнитивтік психологияны да салыстырған орынды. Себебі бұл ұғым өз кезегінде сыни ойлау көзқарасына толық талдау жасайды. Қазіргі заманғы когнитивтік психология – білім мен ғылымның табиғаты туралы әдебиеттерде бұл мәселе кеңінен қарастырылған.

Когнитивті психологияның білім беру парадигмаларын және сыни ойлауды жаңа арнайы білім пәні ретінде қалыптастырудағы рөлі үлкен. Ол жазу және сызу арқылы сыни ойлаудың технологияларын дамыта және қалыптастыра отырып ғылыми негіздеме жасайды.

Қазіргі заманғы сыни ойлау бағытын дамытып жатқан зерттеушілер: Д.Халперн [1, С.10], С.И.Заир-Бек [2,С.21], Д.Кластер [3, С.6], К.Мереди, Д.Стил, Ч.Темпл, С.Уолтер [4, С.15] және т.б.

Сыни ойлау - адамның жаңа әлеуметтік және жеке өміріндегі оның орны мен міндеттерін анықтайды.

Ойлау–объективті шындықты белсенді бейнелеудің жоғарғы формасы, [дүниенітану](#) мен игерудің жоғарғы сатысы, тұлғаның танымдық әрекеті. Ойлау формалары мен құрылымдарында адамзаттың бүкіл танымдық және тарихи-әлеуметтік тәжірибесі, материалдық және рухани мәдениеті дамуының басты нәтижелері қорытылып негізделген. Сыртқы дүниені толық тануға түйсік, қабылдау, елестер жеткіліксіз болады. Біз тікелей біле алмайтын заттар мен құбылыстарды тек ойлау арқылы ғана білеміз. [Түйсік](#), [қабылдау](#) процестерінде сыртқы дүниенің заттары мен құбылыстары жайлы қарапайым қорытындылар жасалады. Бірақ қарапайым қорытындылар сыртқы дүние заттары мен құбылыстарының ішкі құрылысын, оның қажетті қатынастары мен байланыстарын жөнді ашып бере алмайды. Адамның ой-әрекеті, әсіресе, түрлі мәселелерді бір-біріне жанастыра отырып шешуде өте жақсы көрінеді. Ойлау дегеніміз, ең алдымен, шындық дүниенің адам миында бейнеленуі болып табылады. Ол біріншіден, дүниетанудың нәтижесі болса, екіншіден, дүниені тереңірек, толығырақ танып - білудің құралы. Себебі, заттар мен құбылыстардың сезім мүшелері арқылы танып - білуге болмайтын ішкі қасиеттерін, мәні мен сырын тек ақыл - ойға салып, ойқорытындылар жасау арқылы ғана танып біле аламыз. Дүниені танып-білудің жолы – білмеуден - білуге қарай, дәл емес, толымсыз білімнен дәл де толық білім қарай өту жолы екені белгілі. Таным процесі айналадағы шындық дүниені сезім мүшелері (көру, есту, иіс сезу, сипап сезу) арқылы тікелей бейнелендіруден, сөйтіп нақты білім алудан басталады. Бұл сезімдік таным деп аталады. Адамды сыртқы дүниемен тікелей байланыстыратын бұл сезімдік таным шындық дүние жайындағы біздің біліміміздің қайнар көзі. Сезімдік таным үш негізгі формада іске асады. Олар: түйсік, қабылдау және елестету.

Түйсік дегеніміз-материалдық дүниедегі заттар мен нәрселердің сыртқы көрінісі, түсі, иісі, дәмі, түрі сияқты жеке дара нақты белгілері мен қасиеттерін бейнелендіру. Ал нәрселерді белгілі - бір сапа, қасиеттер бірлігі түрінде біртұтас зат ретінде бейнелендіру қабылдау деп аталады. Сезімдік танымның жоғарғы формасы болып табылатын елестету - бұрын қабылданған, ал дәл қазір сезім мүшелерінің алдында жоқ нәрселердің көрнекі бейнесін қайта жаңғырту процесі. Мәселен, студент аудиторияда отырып-ақ, ауылдағы анасының немесе әкесінің бейнесін көз алдына келтіре алады. Бұл да көрнекі бейне. Мұнда да жалпылау процесі жоқ.

Сезімдік танымның бұл үш формасы нәрселердің сыртқы бейнесін ғана бейнелендіреді. Алайда адам мұндай көрнекі бейнемен, нақты біліммен ғана шектеле алмайды. Ол жеке көрнекі бейнелерді жалпылап, нәрселердің ішкі қасиеттерін, мәнін танып - білуге, табиғат пен қоғамның заңдарын ашуға тырысады. Ал бұл абстрактілі ойлау арқылы ғана іске асады.

Абстрактілі ойлау дүние танудың екінші, жоғары сатысы болып табылады. Сезімдік танымға қарағанда, ойлау дүниені тереңірек және толығырақ танып білуге мүмкіндік береді. Абстрактілі ойлау біртектес заттар мен құбылыстарға тән нақты , кездейсоқ және жеке - дара қасиет, белгілерді назардан тыс қалдыра отырып, олардың бәріне тән жалпы да мәнді белгілерін жинақтап, жалпылап бейнелендіреді. Егер адам заттардың көрнекі белгілерін сезім мүшелері арқылы бейнелендірумен қанағаттанып қана қойса, онда ол құбылыстар арасындағы себепті байланыстар мен тәуелділіктерді аша алмайды. Мәселен, күннің күркіреуі мен найзағай жарқылының арасындағы байланысты, күн мен айдың тұтылуы себептерін, т.б аша алмас еді.

Сонымен, абстрактілі ойлаудың негізгі ерекшеліктері мына төмендегідей:

Біріншіден, ойлау шындықты жинақталған түрде бейнелендіреді. Сезімдік танымға қарағанда, ойлау нәрселердің жеке жақтарын назардан тыс қалдырып, олардың бәріне тән жалпы, мәнді жақтарын жинақтайды. Мәселен, күн сайын толып жатқан адамдарды көреміз. Олардың жасы, жынысы, ұлты мен кәсібі алуан түрлі, біреулер ұзын бойлы, екіншілері қысқа бойлы, біреулердің шашы қара, екіншілерінікі сары, т.б. Олардың бәрін ойша салыстыра келгенде, бәріне ортақ мынадай маңызды белгілерін - еңбекке, ойлауға және сөйлеуге қабілеттілігін бөліп алып, жинақтап, адамның абстрактілі бейнесін жасаймыз да жеке адам жайындағы ұғымнана жалпы адам туралы ғылыми ұғымға көшеміз. Дәл осылайша жинақтау және абстракциялау жолымен «материя», «сана», «мемлекет» сияқты толып жатқан ғылыми ұғымдар құрылады. Сөйтіп, абстрактілі ойлау жинақтаудың арқасында шындықты барынша тереңірек танып біледі.

Екіншіден, ойлау шындықты тікелей бейнелендіру емес, жанама бейнелендіру, яғни ой қорытындыларын жасау арқылы белгілі білімдерден жаңа білім қорытып шығару процесі болып табылады. Ойлаудың үшінші ерекшелігі- оның тілмен тығыз байланыстылығында. Адам миында қандай ой пайда болма-

сын ол тілдік материалдың негізінде ғана туындап, іске асады. Адам өз ойын ауызша білдірсе де, жазбаша түрде білдірсе де, ойласа да, бәрібір, өз ойын сөз немесе сөйлем түрінде құрады. Адамдар тілдің көмегімен өзінің ойлау қызметінің нәтижелерін тұжырымдап, бір-бірімен пікір алысып, өзара түсініседі.

Ойлаудың логикалық формасы деп оның құрылысын, яғни құрамдас бөліктерінің байланысу тәсілін айтады. Ойлау формасы болып табылатын ұғымдар, категориялар, идеялар мен теориялар танымның [субъектісі](#) мен [объектісінің](#) арасын байланыстырып тұрған қоғамдық тәжірибенің негізінде, қоғамдық-тарихи процесте қалыптасып дамиды және заттар мен нәрселердің сезімдік таным формаларында (түйсік, қабылдау, елес) берілмейтін мәнді байланыстары мен қатынастарын өрнектейді. Осының арқасында адам дүниенің заңдары мен заңдылықтарын танып білуге мүмкіндік алады, алды-артын болжап, болашағын айқындап, алдына саналы мақсаттар қойып, соларға жету жолдарын саралайды, табиғатты өзгертеді және өзі де өзгереді. Адам өмірінде, тәжірибелік және танымдық қызметінде шешуді қажет ететін мәселелер туындап, соларды қою және шешу барысында ойлау қабілеті де түрленіп, шығармашылықпен дамып отырады.

Дүниетанудың мақсаты-дүние жайында ақиқат білім алу. Философияда ақиқат деп біздің біліміміздің шындыққа дәл сәйкес келу мазмұнын айтады. Мәселен, «Жер күнді айналады» деген пікір- ақиқат ой. Ал керісінше, «Күн де ай да, барлық жұлдыздар да жерді айналады» деген жалған пікір ерте заманда ғасырлар бойы үстемдік жасап келді. Әлем жайында білімнің барған сайын тереңдей түсуінің нәтижесінде астрономия ғылымы бұл пікірдің жалғандығын, яғни шындыққа сәйкес келмейтіндігін дәлелдеді.

Дүниетану процесінде біз тікелей сезім мүшелерінің көрсеткеніне, тәжірибиелік нақты фактілерге ғана сүйенбей, адамзаттың ғасырлар бойғы практикасы мен ғылыми танымы жинақтаған білімдерге де сүйенеміз. Бұрын ашылып, практикада дәлелденген жалпы білімдерден пайымдау арқылы жаңа білім қорытып шығару фактісін біз ғылымнан да күнделікті өмірде де сан рет кездестіреміз. Мұндай білімдер ғылымда қорытпа білім деп аталады. Мәселен, XVI-ғасырда кемемен жүзіп, Жерді айналып шыққан португалдық Магеллан оның шар тәрізді екенін алдын ала көзімен тікелей көре алған жоқ. Логикалық пайымдаулар арқылы жасалған: «Жер-шар тәрізді домалақ дене» деген қорытпа білімнің ақиқаттығына кәміл сенгендіктен ғана бес кемемен жабдықтап, батыл түрде Батысқа қарай жүзіп кетті. Ал жердің шар тәріздес екенін тек біздің ғасырымызда ғарышқа ұшудың нәтижесінде ғана тікелей көруге мүмкіндік туды. Ой қорытындылар жасағанда, бір пікірді дәлелдеуге немесе бекерге шығаруға, жалған пікірлердің теріс екенін дәлелдеп, ұғымды анықтауға, т.б. логикалық әрекеттерді іске асыруға тура келеді. Мұның бәрі белгілі - бір логикалық ережелерге бағынуы тиіс.

Ой қорытындыларын жасай отырып, ақиқат білімге жету үшін, міндетті түрде мына екі талап орындалуы тиіс: біріншіден, алғышарт болып табылатын негізге алынатын бастапқы пікірлеріміздің ақиқат болуы, яғни ақиқаттығы дәлелденген болуы тиіс, екіншіден, пайымдау барысында ойымыз логика заңдарына сәйкес құрылуы қажет. «Егер біздің алғышарттарымыз ақиқат болса және біз оларға ойлау заңдарын дұрыс қолдансақ, - деп жазды Ф.Энгельс, - онда нәтиже шындыққа сәйкес келуі тиіс». Бұл ойды мынандай қарапайым мысалдар арқылы түсіндірсек болады:

«Айнала қоршаған орта биосферамен тығыз байланыста, биосфера тіршілік ету ортасы. Бірақ барлық зат тіршілік ету ортасымен тығыз байланысқа түспейді». Олай болса, қоршаған орта мен тіршілік ету ортасы деген ой екі жақтылық пікір тудырады сөйтіп жалған және ақиқат пікір тудырады. Содан салыстыра отырып, алғышарт негіздемесі моделі жасалады.

Логиканың заңдарын, көптеген идеалист – философтар айтқандай, адамдар өз қалауынша, өз еркінше қолдан жасап алған жоқ. Олар – материялық дүниедегі заттар мен құбылыстардың байланыстары мен қатынастарының адам миында табиғи бейнеленуі.

Ал сыни ойлау дегеніміз негізделген қорытынды жасауға және оқиғаларды сараптауға пайдаланылатын, сонымен қатар алынған нәтижелерді жағдайлар мен проблемаларға нақты қолданатын пікірлер жүйесі. Жалпы алғанда сыни ойлау сынға дейінгі ойлауға қарағанда жоғары деңгейде қаралады десек болады. Қай қауымдастықта болмасын ойлаудың сыни деңгейіне өту үшін - сол қауымдастықтың өркениетті дамуының алғышарттары болуы қажет.

Сыни ойлаудың анықтамасына келсек, тар мағынасында ол «қорытындының дұрыс берілуі». Сонымен қатар «ойлау туралы ойлау» деп те сипатталады. Кең таралған анықтамалардың бірі - «не істеп және неге сену керектігін шешуге бағытталатын рефлексивті ойлау». Бұдан гөрі кең ауқымдағы анықтама – «бақылау, тәжірибе, ойлау нәтижесінде туған немесе алынған ақпаратты бағалау немесе сараптау, қолдау, синтездеудің ақыл - ойға негізделген процесі».

Психолог Диана Халперн [1, с.10] сыни ойлауды танымның әдістерін пайдаланумен, бақылаудың болуымен, негізделгендігімен, мақсатқа бағытталғандығымен ерекшеленеді дейді. Бұл әдістер есептерді шешкенде, ықтимал бағалауда, шешім қабылдағанда қолданылады. Ол сонымен қатар, сыни ойлауға

логикалық ойқорытуларды құру, келісілген логикалық модельдерді құрастыру, негізделген шешімдерді шығару тән екендігін атап көрсетеді. Бұл анықтамалардың барлығы нақты когнитивті мәселелерді шешуге бағытталатын психикалық белсенділікті талап етеді.

Д.Кластер [8, С.6] өзінің «Сыни ойлау дегеніміз не?» деген мақаласында сыни ойлаудың мынадай параметрлерін көрсетеді:

1. Сыни ойлау дара ойлау болып табылады.
2. Ақпарат жіберілген, сыни ойлаудың соңғы нүктесі емес.
3. Сыни ойлау сұрақты қоюдан және шешуге тиісті мәселені анықтаудан басталады.
4. Сыни ойлау аргументке жүгінеді.
5. Сыни ойлау әлеуметтік ойлау болып табылады.

Сыни ойлаудың мынадай деңгейлері бар:

- 1) эмпирикалық деңгей – фактілерді сыни тексеру;
- 2) теориялық деңгей – теорияны сыни тексеру;
- 3) метатеориялық деңгей – нормалар мен құндылықтарды сыни тексеру

«Сыни ойлаудың негізгі ерекшелігінің бірі - тарнцендентальды рефлексияның болуы, яғни субъектінің өзіне - өзі есеп беруі, ойлау сананың қай қызметін пайдаланады: құндылықтарға бағыттала ма, танымға ма немесе мақсатқа жетудің құралдарын іздей ма? Рефлексия шығармашылық процестің тұлғалық жағын қалыптастыруда жетекші рөл атқарады. Ол ішкі тәжірибенің қайнар көзі, өзін-өзі танудың тәсілі, ойлаудың қажетті құралы болып табылады. «Рефлексия» ұғымы философияда пайда болып, индивидтің болып жатқан оқиғаларды өз санасында саралау процесін білдірді. Рефлексия (лат. Reflexio-кері қайтару) - субъектінің ішкі психологиялық жағдайлары мен күйлерін өзін-өзі тану процесі, адамның теориялық іс-әрекетінің түрі болып табылады. Рефлексияның мақсаты: еске түсіру, шығару, іс-әрекеттің негізгі компоненттерін сезіну - оның мағынасын, түрін, тәсілдерін, мәселелерін, шешу жолдарын, алынған нәтижелерді, бір - біріне деген, педагог пен студенттің арасындағы қарым – қатынастарды, еңбекке деген қатынас және т.б.

Оқытудың, тәрбиенің әдістерін, танымның механизмдерін, интеллектуалды іс- әрекетті түсінбей, олар өздеріне берілген білімді игере алмайды. Рефлексивті әрекет студентке өзінің даралығын, өзгешелігін сезінуге мүмкіндік береді. Сыни ойлау рефлексияның болуын, ұғымдармен, пікірлермен, ой қорытындымен, сұрақтармен жұмыс істей білу керектігін талап етеді. Сыни ойлаудың негізгі принциптерін шартты түрде екі топқа бөліп қарастыруға болады:

- Философиялық және методологиялық принциптер.
- Нақты инструментальдық принциптер.

Сыни ойлауды дамыту технологиясының дәстүрлі оқытудан басты айырмашылығы білімнің дайын күйінде берілмеуі. Нақты жағдайда «мынаны былай жазу немесе айту керек» деп көрсетпей, студенттің өзінің шығармашылық ойлауының орын алуына мүмкіндік беру, шешім қабылдауға үйрету, жауапкершілігін артыру. Сыни тұрғысынан ойлау технологиясының ең басты өлшемі – оның мақсаттылығы, тиімділігі, нәтижелігі, жаңашылдығы және өз кезегінде қорытындылануы. Осы ойды тереңінен талдасақ, мақсаты білім алуға ұмтылатын шәкіртке жол көрсету, оқуға қызығушылығын ояту, сабақта оқушыны ізденіске бағыттау, оның шығармашылық тұлғасын қалыптастыру.

Тиімділігі оқушыларды өз ойын еркін жеткізуге дайындау, сабақты өткізу барысында стратегиялардың барлығы үш кезең арқылы жүзеге асуы, мұғалімнің сапалы сабақ өткізуіне мүмкіндік туғызу, ғылыми-теориялық тұжырымдамаларының тереңдігімен ерекшеленеді.

Нәтижесі оқушының қызығушылығын арттырады, іскерлік дағдысы, ойлау белсенділігі, тапқырлығы, өзіне деген сенімі қалыптасады, терең білім алуға жағдай жасап қана қоймай, коммуникативтік қатынасын қалыптастырады, оқушыны ізденіске жетелейді. Мұның қорытындысында мынандай үш кезеңнен тұратын технология құрылымын көреміз:

1. Қызығушылықты ояту.
2. Мағынасын тану.
3. Ойтолғаныс.

Осындай технологиялардың құрылымының мәнінде сыни ойлаудың нақты инструментальды ерекшелігін қарапайым ойлаумен салыстыра отырып төмендегі тізбектерге қол жеткіземіз:

А) Сыни ойлау → Бағалаушы пікір → Сарапталған пікір → Жіктеу → Жіберу → Қорытындыны логикалық түрде жасау → Принциптерді түсіну → Гипотеза құру → Аргументпен пікір айту → Критерий негізінде пікірді ұсыну.

Ә) Қарапайым ойлау → Жорамал жасау → Сәйкестендіру → Топтау → Сенім → Қорытынды жасау → Ассоциация бойынша ұғымдарды біріктіру → Жорамалдау (жеткілікті негізсіз) → Аргументсіз пікір айту → Критерийге сүйенбей пікір айту.

Сонымен бірге, ойлаудың кемшіліктері мен жоғары сапаларын салыстыру:

А) Озық принциптерге негізделген ойлау → Анықтық → Нақтылық → Ашықтық → Мұқияттылық → Мәнділік → Сабақтастық → Логикалық → Тереңдік → Толықтығы → Маңыздылығы → Шынайылығы.

Ә) Сапасыз ойлау → Анық еместігі → Нақты еместігі → Белгісіздігі → Жауапсыздығы → Мәнсіздігі → Келісілмегендігі → Логиканың жоқтығы → Таяздығы → Толық болмауы → Маңызды еместігі → Шынайы еместігі.

Шығыс даналығы былай дейді: «Маған айтсаң, ұмытып қалам, көрсетсең есімде қалар. Ал, өзім істесем, үйреніп алам». Яғни, адамның ынтасын жетелеу, қызығушылығын ояту арқылы оқыту, үйрету қажет деген сөз. Сыни тұрғыда ойлау – оқытушының бағыттауымен оқушының өз бетімен білімді игеруге, бір-бірімен қарым-қатынас жасауға тәрбиелейді. Ойлау да оқу, жазу, сөйлеу және тыңдау сияқты іс-әрекет. Ол – белсенді, тұжырымдалған, күрделі шын ойды айтатын құбылыс. «Сыни тұрғыдан ойлауға тәрбиелеу негізінде оқушылардың кестелер, суреттер, оқулық дәптермен жұмыс істеу іскерліктері де артады. Осы бағдарламамен оқыту нәтижесінде оқушылардың өзін-өзі бақылау, бағалау, сөйлеу, тыңдау қабілеттерінің артатыны байқалады. Сыни тұрғыдан ойлаудың стратегиялары өте көп. Ол іс-әрекеттер студенттерге:

- еркін ойлауға мүмкіндік береді;
- ақыл-ойын дамытады;
- шығармашылық белсенділігі артады;
- ұжымдық іс-әрекетке тәрбиелейді;
- тіл байлығы жетіледі;
- жан-жақты ізденеді;
- өз ойын жеткізеді;

Бұндай нәтиже ізденудің индивиттік бағалауға бағытталатыны сөзсіз. Қазіргі замандағы нано-технологиялардың адам ойымен тіпті кей жерлерде ұшқырлығымен көзге түсуі сыни ойлаудың нәтижесі деп кесіп айтуға болады.

1. Халперн Д. *Психология критического мышления*. – СПб.:Изд-во «Питер», 2000. – 512 с.

2. Заир-Бек С.И. *Критическое мышление*. – М., 2002.

3. Клаустер Д. *Что такое критическое мышление?//Критическое мышление и новые виды грамотности*. – М.: ЦГЛ, 2005. – С.5-13.

4. Стил Дж., Мереди К., Темпл Ч., Уолтер С. *Популяризация критического мышления: пособие*. – М., 1997.

Резюме

Абеуова Ш.К. – старший преподаватель общеуниверситетской кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, shu.tan@mail.ru

Социально-культурные истоки и становление предмета «Критическое мышление»

В статье рассматриваются проблемы значения истории критического мышления, как парадигмального понятия в жизни общества, его когнитивное содержание, а также особенности критического мышления в качестве феномена личной жизни человека, формы познания мира и абстрактного мышления. В современном обществе проблема истории критического мышления и его место в системе мышления широко рассматривается. Однако, возникает обоснованный вопрос об истоках этого понятия. В статье это вопрос анализируется более подробно.

Ключевые слова: критическое мышление, образование, абстрактное мышление, рассудок, логика, мировоззрение, технология образования. білім беру технологиясы.

Summary

Abeuova Sh.K. – is the senior teacher of all-university department of political science and social and philosophical disciplines of KAZNPU of a name of Abay, shu.tan@mail.ru

Welfare sources and formation of the subject "Critical Thinking"

In article problems of value of history of critical thinking as paradigmaly concept of life of society, his cognitive contents, and also features of critical thinking as a phenomenon of private life of the person, a form of knowledge of the world and abstract thinking are considered. In modern society the problem of history of critical thinking and its place in system of thinking widely is considered. However, there is a reasonable question of sources of this concept. In article the question is analyzed in more detail.

Keywords: critical thinking, education, abstract thinking, mind, logic, outlook, technology of education. білім I take tekhnologiyasa.

ӘОЖ: 22/29 (574)

ДІНИ ҰЙЫМДАРДЫ ЖІКТЕУДЕГІ «ШІРКЕУ-СЕКТА» ҮЛГІСІ: МӘСЕЛЕНІҢ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАРАСТЫРЫЛУЫ

Матжанова Қ.К. – Абай атындағы ҚазҰПУ

жалпыуниверситеттік саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының оқытушысы, гуманитарлық ғылымдар магистры karla.rnd@mail.ru

Мақала ХХ ғасырдың басында дінтану ғылымның ауқымында діни ұйымдарды жіктеудің «шіркеу-секта» үлгісін қалыптастырғандардың бірі Эрнст Трельчтің көзқарастарын зерттеуге арналған. Дінтану ғылымы жеке ғылым саласы болып қалыптасқан кезден бастап діндердің ұйымдық құрылымын зерттеу, оларды жіктеу, діни ұйымдардың типологиясын жасау маңызды мәселелердің бірі болды. Бұл бағыттағы алғашқы зерттеу жұмыстары М.Вебердің есімімен байланысты. Ол діни ұйымдардың «шіркеу-секта» үлгісін ұсынған болатын. М.Вебердің осы үлгісін протестанттық неміс теологы, тарихшы, философ, дін әлеуметтанушысы Эрнст Трельч жалғастырған. Э.Трельч өзінің еңбектерінде «шіркеу» мен «сектаға» анықтама бере отырып, олардың арасындағы басты айырмашылық мүшелік болып табылады деген тұжырым жасаған. Оның пікірінше, шіркеуге мүше болу мұралық негізде жүзеге асса, секта секілді ұйымға мүшелік ерікті түрде, діндарлардың саналы таңдауы арқылы жүреді.

Сонымен бірге, мақалада Эрнст Трельчтың мистика, жалпы дін ауқымындағы мистицизм мәселесі бойынша ойлары да қарастырылады.

Түйін сөздер: дін, христиан діні, діни ұйым, діни сенім, шіркеу, секта, типология, мистицизм.

Діннің адамзат қоғамында алатын орны ерекше әлеуметтік құбылыс екені сөзсіз. Діни сенімнің алғашқы түрлерінен бастап, қоғамдық құрылымның басқа бөлімдерімен қарым-қатынасқа түсу үшін діннің нақты бір әлеуметтік ұйымдар түрінде іс-әрекет етуі қажет болды. Діннің ұйым ретінде қалыптасуы әлеуметтік дифференциацияның жоғары деңгейін керек ететіні дәлелдеуді қажат етпейді. Ең бірінші діни ұйымдар «күпия қауымдар» ретінде әрекет етсе, қоғамның даму барысында діни негізде құрылған әлеуметтік топтар пайда болды. Сондықтан, ғасырлар екшеуінен өткен нақты діни ұйымдардың құрылымдық негізін анықтау, өзіндік ерекшеліктерін айқындау, ұстанымдары мен құндылықтарының айырмашылықтарын ашып көрсету арқылы сол діни ұйымдарды жіктеу, ортақ негізде топтастыру діндерді зерттеумен айналысатын көптеген ғалымдардың еңбектерінің басты мәселесі болып табылады.

Дінтану ғылымы мен дін әлеуметтануы тарихында М.Вебер мен Э.Трельчтың орыны ерекше. Олар ұсынған діни ұйымдарды топтастырудың «шіркеу-секта» деп аталатын үлгісі сол кездегі діндерге, әсіресе христиан дініне қатысты өте көлемді мәліметтерді зерделеу негізінде жасалған қорытынды тұжырым болып табылады. Осы діндерді жіктеудің «шіркеу-секта» үлгісі діндердің әлеуметтік құрылымы және қоғамда әрекет ету жолдарын теориялық тұрғыдан талдаудың нәтижесі. М.Вебер мен Э.Трельч діни ұйымдарды классификациялауда өз үлгілерін қалыптастырып, толықтырып қана қоймай, дінтану ғылымында жаңа бір саланың іргесін қалады. Олар ұсынған ғылыми тұжырымдар негізінде діни ұйымдарды топтастырудың жаңа бағыты айқындалды, дінтану теориясы дамыды.

Жалпы шіркеу мен секта ұғымдарының этимологиясын қарастыратын болсақ, қолданыстағы шіркеу ұғымының екі жағы бар деуге болады. Ол грек тілінде – *kyriake*, латын тілінде – *ecclesia* сөзбе-сөз құдай үйі немесе жаратушының ғибадатханасы дегенді білдіреді. Христиандық діни дәстүрде шіркеу ұғымы бір жағынан табынатын, сиынатын орынды білдіретін осы тар мағанада қолданылады. Екінші жағынан бұл ұғым белгілі бір тарихи жағдайда қалыптасқан діни қауымдар мен топтардың өзара қатынастары мен осы қауымдар мен топтардың сыртқы әлеммен байланысын реттейтін құрал түрінде пайда болған діни бірлестікті сипаттайды. Көбінесе бұл ұғым христиан дініндегі иерархиялық құрылымды білдіру үшін қолданылады. Ал секта ұғымына келетін болсақ, ол латын тілінде-адамдардың тұйық тобы, ілім, бағыт деген мағана береді. А.И.Артемовтің пікірінше: ««Діни секта» ұғымы қандай да бір жаңа діни бағыттың дамуындағы белгілі бір мезгілді немесе кезеңді бейнелейтін діни бірлестіктің түрі. Ол қашанда бір сенімдегілердің діни бірлестігіне біртіндеп ене отырып, іс жүзінде барлық діни бағыттардың ішінде оппозициялық ағым түрінде пайда болады» [1].

«Шіркеу мен сектаны» екі тәуелсіз түр ретінде қарастыру Макс Вебердың идеясы болып табылады. М.Вебер 1905 жылғы «Протестанттық этика және капитализм рухы» еңбегін нақты діни құрылымдарды зерттеу және олардың ұйымдық түрін анықтауға арнамаса да, алғаш рет «шіркеу» және «сектаны» екі түр деп қарастыру туралы ойын білдірген болатын. М.Веберды жақсы білетін протестанттық неміс теологы, тарихшы, философ, дін әлеуметтанушысы Эрнст Трельч оның теориясын ары қарай жалғастырды. 1912 жылы Э.Трельчтың «Христиан шіркеулері мен топтарының әлеуметтік ілімі» еңбегі жарық көрді. Бұл еңбегінде ол «шіркеу» мен «сектаның» түрлік айырмашылығы туралы жазды және оларға қатысты түрге бөлудің көптеген көрсеткіштерін ұсынды. Жалпы ол дінге қатысты, әсіресе христиан дініне қатысты салыстырмалы талдау жүргізген. Сол талдау нәтижесінде христиан діні жалғыз ақиқат дін емес, тек әлемдік діндердің бірі ғана деген тұжырымға келген. Сонымен қатар, Э.Трельч христиан дінін барлық діндердің шырқау шегі және болашақтың дінінің негізі деп те қарастырған.

Э.Трельчтың негізгі идеяларының басым бөлігі 1908-1910 жылдар аралығында «Әлеуметтік ғылымдар және әлеуметтік саясат архивында» жарияланған еді. Ал «Христиан шіркеулері мен топтарының әлеуметтік ілімі» еңбегінде кальвинизм, протестанттық секталар және мистицизм туралы тұжырымдары, қорытынды ойлары баяндалған болатын.

Христиан дініне қатысты секталар оның пайда болу кезінен бастап қатар жүріп отырды. Бірақ қазіргі заманға өту барысында ғана кең тараған және маңызды құбылысқа айналуға, - деп атап көрсете отырып, Э.Трельч «шіркеу» мен «секта» арасындағы басты ерекшелік оларға мүшелік болып табылады деді. Оның пікірінше: «Шіркеудің мәні объективті мекеме болуында. Адам туылғаннан нәрістеге қатысты орындалған Шоқындыру рәсімінің арқасында шіркеуге кіретін болады, өмірінің ақыраана дейін сиқырланған шеңбердің ауқымынан шықпайды» [2]. Ал сектаға келетін болсақ, Э.Трельч М.Вебер секілді ондай ұйымға мүше болудың еріктілігін, оған діндарлардың саналы түрде келетінін айтады. Э.Трельчтың ойынша сектаның басты ерекшелігі мынандай: «Объективті құрылымның институционалды ұстанымына қарама-қарсы секта ерікті қауым болып табылады. Оған саналы түрде өз ниетін білдіріп кіреді. Бұл жағдайда барлығы нақты жеке жауапкершілік пен бірге болуға келіп тіреледі; әркім бұл қауымға оның ерікті мүшесі ретінде қатысты; сектаның мүшелерінің арасындағы байланыс ортақ иелік арқылы емес, жеке өмірлік ұстаным арқылы жүзеге асады» [3].

Жалпы Э.Трельч шіркеу мен сектаны діни сенімнің әлеуметтік тұрғыдан әртүрлі жолдармен көрініс табуы деп түсінеді. Христиан дінінің басты тұжырымдарын және этикалық талаптарын түсіну, қабылдау, орындаудың әртүрлілігі христиан дініне қатысты түрлі ұйымдардың болуына әкеледі. Ол христиан дінінің басты, негізгі құрылымдық ілімдерінің әлеуметтік және этикалық салдарлары мен оның қоғамдық қарым-қатынастармен байланысын ашып көрсетуге тырысты. Шіркеу діни дәстүрді, евхаристік рақымдықты және юдикцияны сақтаушы ретінде рақымдықтың объективті қазына қоры секілді. Ол қорды әрдайым ашып отырып, әртүрлі діни рәсімдерде пайдаланып отыру керек. Ол рәсімдерге қатысу арқылы шіркеуге берілген ғажайып, құдіретті күш діндарларға әсер етеді. Шіркеу өзінің құдіретті күшінің немесе қасиетті күшінің арқасында әрқашан әлеммен қарым-қатынасқа түседі, ол әрдайым әлемдік өзгерістерге ашық, оларға ықпал етеді, өзі де сол өзгерістердің ықпалын сезінеді. Оның басты ерекшелігі-универсализм, әмбебаптық. Шіркеуге тән ерекше, құдіретті күштің болуына деген сенім оның барлық адамдарды өз ықпалына тартуына, осы шіркеудің іс-әрекеті арқылы құдыретті күштің адамдарға әсер етуі – шіркеудің барлық қоғамға өз үстемдігін орнатуға және қоғамның әр мүшесін әртүрлі жолдармен өз қарамағына тартуға мүмкіндік береді. Ал сектаға туылғаннан кірмейді. Ол діндар адамның саналы таңдауы. Христиан дініндегі нәрістені шоқындыру рәсімі христиан әдет-ғұрпында ең басынан бастап болған емес. Осы рәсім сектанттар тарапынан әрдайым қабылдамауды тудырды, қарсы шығуға негіз болды. Қайырымдылық пен рақымдық секта мүшелері үшін шіркеулік рәсімдер арқылы берілген ізгілік емес, оның өзіндік жеке жетістігі. Индивидуализм қауымды шайқалтпайды, керісінше оны нығайта түседі. Өйткені бүкіл қауымның жетістігі, оған кіретін жеке адамды ақтаушы, айқындаушы болып табылады. Шіркеу өзіне берілген құтқару рақымын рәсімдер арқылы жүзеге асыруына байланысты бүкіл халықты құтқарушы орынға айналуы мүмкін, сол арқылы христиан дінінің басты ұстанымдарын саяси-әлеуметтік құрылымға таратады және өз қажеттіліктерін өтейді. Оған қарама-қарсы қоғамдық құрылымның шет жақтарынан орын алған секта – аз көлемдегі топтар. Ол өз мүшелерінен діни ерекшелікті, толық берілгендікті талап етеді, діни сенімнің ерекшелігі арқылы өздерін қоғамға төзімділікпен, тағаттылықпен қарауы немесе қарсы қоюы, яғни қоғамды қабылдамауы мүмкін. Олар мемлекет пен қоғамды бақылауға немесе олардың құрамдас бөлігі болуға тырыспады, керісінше секталар олардан алшақ болуға немесе төзімділікпен қарауға тырысты, тіпті оларды өз қауымдастығымен ауыстыруға ұмтылды. «Екі түр де қоғамдағы нақты жағдаймен және қоғамның дамуымен тығыз байланыста болады. Бірақ толық дамыған шіркеулер

мемлекет және үстем таптарды пайдаланып, жалпы тәртіптің (құрылымның) құрамдас бөлігі болып, оны қолдап және одан қолдау мен қорғау тауып, сол арқылы оның өзі мен оның дамуына тәуелді болса, секталар керісінше, қоғамның төменгі сатысындағы топтармен немес мемлекет пен қоғамға қарсы шыққандармен байланысты еді, олар тіпті жоғарыдан төмен түсіп емес, төменде жұмыс істеді деуге болады» [4].

Э.Трельч ұсынған шіркеу мен секта жіктеуінің төрт жағы бар. Бірінші жағы бұл түрлердің ұйымдық құрылымына байланысты. Ол діни ұжымның негізгі құрылымдық сипаттарын анықтауға тырысты. Басты көңіл аударған мәселелер – ұйымның пайда болуы, құрылымы, доктринасы, ұстанатын ережелері, жүргізетін саясаты және ұйым ретіндегі ұмтылатын ұйымдық үлгісі (идеалы).

Шіркеу мен сектаны жіктеудің екінші жағы оларды абстракциялы концепциялар, яғни идеалды типтер деп қарастыруы. Бұл діни ұйымдардың сипаты діни кеңістіктің нақты жағдайында, объективті салыстырмалы талдау барысында толық, дәл сәйкес келмеуі мүмкін. «Біздің алдымызда екі әртүрлі әлеуметтік түр. Бұл...нақты тәжірибеде олар кездейсоқ бір-бірімен жиі кездесуі (соқтығысуы) мүмкін болатын айғаққа қарамастан, шындық. ...Бірақ «секта» қайсы бір шіркеудің құлдырауының көрсеткіші немесе осы секілді қорытынды тұжырымдар емес, христиандық ойдың дербес әлеуметтік түрі» [5].

Шіркеу мен сектаны жіктеу барысында олардың бір-біріне тәуелсіз құрылымдар екенін мойындай отырып, оларды бір құбылыстың екі қарама-қарсы жағы деп қарастырмау керек. Христиан дініне қатысты шіркеу де, сектада бір ілімнен бастау алады. Олардың екеуі де Ізгі хабардағы ұстанымдарды басшылыққа алады, Ізгі хабардағы ойлардың тікелей жалғасы болып табылады.

Осыған орай, христиан дінінің ертедегі шіркеуі діни құрылымның шіркеулік және секталық түрлерінің ортасында тұрса да, христиан ілімінің даму барысында түр болып қалыптасса да, бұл екі түрдің біреуі де екіншісінен дамыған жоқ. Олардың екеуі де ертехристиандық шіркеу мен Ізгі хабардан бастау алады. Э.Трельч «секта» шіркеудің өнімі емес және уақыт өте шіркеуге айналмайды деп атап көрсетеді. Сонымен Э.Трельчтың ойынша «шіркеу» мен «секта» христиан дінінде екеуіне де ортақ ұстанымдар мен қағидалар бар, зерттеу тұрғысынан алғанда бір-біріне тәуелсіз, бірақ нақты діни кеңістікте бір-бірімен байланысты идеалдық түрлер болып табылады.

Э.Трельчтың христиан дінін зерттеу барысында ерекше көңіл аударған мәселесі – мистицизм мәселесі. Жалпы мистика ұғымы көбінесе мазмұны бұлыңғыр, түп мәніне тез арада оңай жете алмайтын, нақты негізі белгісіздікпен бейнеленген құбылыстарды сипаттауға қолданылады. Көпшілік бұқаралық ойлау жүйесінде мистицизм қатарына телепатия, спиритуализм, медиум, магия, акультизм, парапсихология тағы басқа адам санасының толық зерттелмеген бөліктерімен тығыз байланысты әртүрлі құбылыстарды жатқызады. Мистика – гректің «көзді жұмып, тек құлақпен қабылдау» деген мағанада қолданылатын етістігінен тараған ұғым. Мистика адмдардың жаратылыстан тыс, басқаша күшпен тікелей байланысына деген сенімін және осы сенімді арнайы іс-әрекет арқылы жүзеге асыруын бідіреді. Мистицизм адамның жаратушымен байланысын пайымдау, мистикалық іс-әрекетті жүйелеу туралы ілім, яғни мистицизм объектісіне, мақсатына, әдіс-тәсілдеріне сәйкестендірілген ілімдер жиынтығы. Мистикалық іс-әрекет немесе тәжірибе мистицизмның маңызды негізі, айрықша білімнің көзі. Діннің негізгі идеясы, түп қазығы жаратылыстан тыс күдіретті күшке деген сенім екені белгілі. Ол күдіретті күш нақтылы, шындық деп қарастырады. Міне, осы шындыққа бастайтын жолдардың бірі-мистицизм. В.И. Гарраджаның пікірінше, Э.Трельч мистицизмды шіркеу мен секта секілді діни құрылымның тағы бір ұйымдық түрі деп қарастырады [6]. Э.Трельчтың ойынша мистицизм – бірікпеген индивидуализм. Ол бірінші болып мистицизмнің әлеуметтік жағына мән берген. Жалпы алғанда, мистицизм діни құбылыс ретінде нақты бір ұйымға бағытталмаған, оған діни ұйым және шіркеу ұғымдары жат. Бірақ христиан дінінде өз діни ілімдерінің негізінде әлде бір тәуелсіз ұйымдарды құрайды. Ол «рухани ілімнің» ішінде бауырластықтар тәрізді шағын топтар немесе рухани басшылары немесе көсемдері басқаратын топтар құрылады. Бұл топтардың мақсаттары тек өздеріне байланысты. Олар тәлім алуға бағытталған шағын топ болып табылады. Бұл топтарда тұрақтылық жоқ: олар оңай құрылады және нақты жағдайға байланысты оңай және табиғи түрде өзгеріске ұшырайды. Мистицизм, ең алдымен, нақты догмалар мен құлшылық ету түрлеріне оппозиция түрінде пайда болады. Олар үшін қалыптасқан құлшылық түрі көпшіліктің діни сенімі болып табылады. Сондықтан да, олар өз сенімін адам жанын мистиктің ішкі дүниесіне сай Құдай патшалығына дейін көтеру деп түсінеді.

Э.Трельч мистицизмді діни құрылымның жеке бір түрі деп қарастырып қоймай, екі түрлі мистцизмды сипаттайды: діни дәстүр ауқымында пайда болып, дәстүрден тыс кетпейтін мистицизм және діни дәстүрден қол үзген, өзін дербес діни ұстаным деп танытын мистицизм. Бірінші түрдегі мистицизм шіркеудің ішінде қалады, оны басқа ұйыммен айырбастауға тырыспайды. Мистицизмның екінші түрі діни бірігудің барлық түрін де керек қылмайды. Олар үшін ең маңыздысы мистиктің өзіндік ішкі рухани тәжірибесі. Сол ішкі тәжірибе оның діни ілімінің негізі болады.

Сонымен, Э.Трельч өз еңбегінде әлеуметтік және экономикалық жағдайларды талдай отырып, христиан дініндегі шіркеулер, секталар, топтардың пайда болуы мен даму ерекшеліктерін анықтады. Діни құрылымдарды зерттеу барысында оларды жіктеудің шіркеу – секта деген түрін ұсынды. Э.Трельчтың діни құрылымдарды жіктеу үлгісі діндердің ұйымдық құрылымын зерттеуге байланысты кейінгі кездерде жүргізілген ғылыми-зерттеу жұмыстарына негіз болды.

1. *Артемов А.И. Динтану: жалпы динтану негіздері, діндер тарихы, Қазақстандағы діндер.* – Алматы, 2008. – 49 б.
2. *Трельч Э. Црековь и секта // Религия и общество. Христоматия по социологии религии.* – М., 1996. – С.229.
3. *Сонда: С. 234.*
4. *Сонда: С.222*
5. *Сонда: С.233*
6. *Гараджа В.И. Религиоведение.* – М., 1994. – С.154.

Резюме

Матжанова К.К. – преподаватель общеуниверситетской кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, магистр гуманитарных наук karla.rnd@mail.ru

Модель «церковь-секта» в классификации религиозных организаций: история и рассмотрение вопроса

В статье рассматриваются взгляды одного из основоположников типологии религиозных объединений «церковь-секта» Эрнста Трельча, которая была сделана в начале XX века в рамках религиоведческой науки. С первых дней становления религиоведения как отдельной отрасли науки проблема исследования организационной структуры религии, их классификация, создание типологии религиозных объединений была одной из важных, актуальных. Первые работы в этом направлении связаны с именем Макса Вебера. Он предложил типологию религиозных объединений «церковь-секта». Типологию М. Вебера развил протестантский немецкий теолог, историк, философ, а также представитель социологии религии Эрнст Трельч. В своих работах по своему подчеркивая рамки определения «церкви» и «секты», Э.Трельч выявил, что основное различие между ними заключается в членстве. По его мнению членство в рамках церкви осуществляется на наследственной основе, а членство в секту происходит добровольно, на основе осознанного выбора.

Вместе с тем, в статье уделено внимание взглядам Эрнста Трельча о мистике, о религиозном мистицизме в целом.

Ключевые слова: религия, христианская религия, религиозное объединение, религиозная вера, церковь, секта, типология, мистицизм.

Summary

Matzhanova K.K. – teacher of political science and university socio-philosophical disciplines in KazNPU named after Abai, Master of the Humanities. karla.rnd@mail.ru

Model "church-sect" in the classification of religious organizations: history and consideration

In article views of one of founders of typology religious association Ernst Tryolcha's "church sect" which was made at the beginning of the XX century within theological science are considered. From the first days of formation of religious studies as separate branch of science the problem of research of organizational structure of religion, their classification, creation of typology religious association was one of important, actual. The first works in this direction are connected with Max Weber's name. He offered typology religious association "church sect". M. Weber's typology was developed by the Protestant German theologian, the historian, the philosopher, and also the representative of sociology of religion Ernst Tryolch. In the works on the emphasizing a framework of definition of "church" and "sect", Э.Трельч revealed that the main distinction between them consists in membership. In his opinion членство within church it is carried out on a hereditary basis, and membership in sect happens voluntary, on the basis of a conscious choice.

At the same time, in article the attention to Ernst Tryolcha's views about mysticism, about religious mysticism as a whole is paid.

Keywords: religion, Christian religion, religious association, religious belief, church, sect, typology, mysticism.

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ

УДК 323(574)

ДВЕ ФОРМЫ ЧУВСТВЕННОСТИ ЧЕЛОВЕКА И ИДЕАЛЬНОЕ В КУЛЬТУРЕ И ИСКУССТВЕ

Памяти Эдвальда Васильевича Ильенкова посвящается

Иоганн Рау – доктор филос.наук, профессор

научного форума по Международной Безопасности ведущих кадров Бундесвера, Германия

Халидуллин Гизатулла – д.и.н, проф, кафедры политологии и социально-философских дисциплин
КазНПУ им. Абая, Казахстан

В статье рассматривается творческая - научная деятельность крупнейшего исследователя «культуры» и «искусство», который уделял большое внимание обществу и структуре жизнедеятельности человека, которые соединяют формы чувственности: телесную и культурную. В то же время Эдвальд Ильенков не отрицал ни индивидуально – личностной сущности человека, ни индивидуального идеала, он большее акцента уделял социальному идеалу. Художественное творчество в немалой степени обеспечивается культурой, ясностью мышления и самопонимания творца. Не забудем, что именно в мышлении прежде всего любой человек является представителем всего человечества и что мышление присутствует, хотя и в разной степени, в любой форме человеческой деятельности.

Ключевые слова: культура, искусство, личность, идеал, индивидуальность, причинность, цивилизация, чувственность, опредмеченность.

Мир человека – это надстроенный над миром природы мир культуры и межсубъектных связей, отношений. Культура есть созданный, воссоздаваемый, развиваемый и совершенствуемый людьми в их взаимных отношениях мир, радикально отличающийся от мира природы [1]. Актуально не существует культуры вообще. Культуры реально существует лишь в конкретно – исторической, расово, этнически, национально, религиозно и идеологически окрашенной форме. Опирается культура и на реальный уровень знаний, в Новое время – научных в особенности, и на технику – технологические достижения, ставшие обыденными.

Темы «культура» и «искусство» тесно связаны у Ильенкова Э.И. между собой равно как и обе эти темы неотделимы у него от проблематики «личность», «воспитание» и «творчество» [2]. Неотделимы они и от проблематики культура «внешняя», т.е. окружающая человека культурная действительность и культура «внутренняя», т.е. внутренний интеллектуальный, духовный, религиозный, моральный универсум личности. Если внешняя культурная действительность в малой степени зависит от отдельной личности, то внутренняя – в решающей. Эта диалектика «внешней и внутренней» культур занимает у Ильенкова Э.И. ту меру внимания, в которой он не отрицает автономности и ответственности личности за собственный жизненный путь.

Известно, что, согласно Ильенкова Э.И., идеальное существует и в образной форме. Иначе, такова аргументация, искусство не имело бы никакого идеального значения, не несло бы в себе никакого идеала. Идеально в чувственном образе то, что отрицает абстрактную единичность. В произведениях искусства «существует идеальное» (Ильенков). Оно существует как опредмеченная в произведении «субъективная» целесообразная формообразующая деятельность человека [3]. Через палитру образов произведений искусства человек «прочитывает» о себе, об окружающем мире многие знания, истины, которые не может

дать ни наука, ни всё рациональное мышление. В этом отношении человеку важно смотреть на произведение не только глазами как органами человеческого тела, но и «глазами» духовными, культурными «глазами» духовно – культурной развитости человека. Хорошо ведь известно, что чем больше человек знает и чем более велик его жизненный опыт, тем больше он, при прочих равных условиях, «видит», тем более богата его чувственность. [4] С тем, чтобы видеть больше, чем даёт зрительная картинка и произведение искусства как явление физического мира, надо его рассматривать не просто как предмет этого физического, природного мира. Он должен восприниматься как явление мира культуры.

Культурно обусловлена и идеальна «причинность», принципиально отличающаяся от причинности физической, природно – объективной. При идеальной «причинности» другой человек воздействует на меня не только и не столько физически, сколько культурно – духовно. Чувства симпатии, любви, ненависти, добропорядочности, человеческой «надёжности», дружбы и многие другие не имеют телесно – физиического органа. «Орган» этих чувств культура и духовность человека. И именно поэтому эти «чувства» бесконечно разнообразнее чувств, даруемых естественными телесными органами чувств человека.

Человеческое сознание опирается именно на эти культурно – духовные чувства, а не непосредственно на чувства, которые нам дают естественные телесные органы чувств. Именно эти очеловеченные чувства позволяют, в первую очередь, осознать себя человеком среди других людей и личностью. В свете такого понимания человеческая чувственность вовсе не игнорируется Эвальдом Ильенковым, которого несправедливо обвиняют в «чистом интеллектуализме». Личность начинается там, где чисто природное существо становится культурно – духовным. В этом становлении новая, не чисто животная – телесная, чувственность играет не меньшую роль, чем появление самосознания и воли у индивидуальности.[5] Последняя является предтечей личности и переходит в личность по мере становления человека самостоятельным. Личность как самостояние характеризуется способностью противостоять не только своей животной чувственности, но и давлению определённых элементов культуры, способность выбирать из этих элементов «свои».

Есть абстракция по отношению ко всему человека, ни коим образом, не свядящегося к своей телесности. Добавить следует, что и животная чувственность человека есть абстракция по отношению к его «культурной» чувственности: вторая много богаче, разнообразней чем первая.[6]

Культурный человек не сводит действительность другого человека к его внешности и «внешности» окружающих его жилья и предметов, равно как он и не сводит произведение искусства к его внешней, физической картинке. Но было бы неверно утверждать, что культурному человеку позволительно игнорировать эти «внешности»: они есть формы проявления культурного «нутра». Культурный человек опирается, сознательно или бессознательно, на обе формы чувственности: телесную и культурную. Способностью «судить и по внешности» обладает каждый интеллектуально и эмоционально развитый человек. А если не обладает, вряд ли он может заниматься педагогической, политической или любой другой общественной деятельностью. [7]

Авторов настоящего выступления смущает некоторое уравнивание качественно весьма разнообразных феноменов культуры у Эвальда Ильенкова. В статье «В диалектика идеального» он косвенно приравнивает проявления культуры «в языке и зрительно – воспринимаемых образах, в книгах и статуях, в дереве и бронзе, в формах храмов и орудий труда, в конструкциях машин и государственных учреждений, в схемах научных и нравственных систем и др.» [8] Мы то исходим из необходимости различения культурных и цивилизационных сторон общества и из того, что эти стороны возникают и развиваются по существенно иным законам. Да и воспринимаются человеком по – разному. Законы протекания литературного процесса иные, чем законы развития техники; восприятие романа культурным человеком иное, чем восприятие технического устройства. При последнем можно и никаких особых человеческих чувств, кроме любопытства, и не изведать.

Уместным мы считаем упомянуть и о том, что в повседневной жизни большинство людей различает человека просто цивилизованного, вежливого от человека культурного, которому вежливость тоже не чужда. Однако для последнего вежливость – не просто внешняя форма, под которой может скрываться любое содержание. Для культурного человека форма самого содержания положительных отношений между людьми, т.е. содержательная, существенная, разумная форма. [9] Для развития культурной формы чувственности каждому человеку должна быть предоставлена возможность приобщения к культуре (национальной и общечеловеческой). Каждый человек, независимо от его материального положения, должен иметь возможность познакомиться с высшими достижениями отечественной и общечеловеческой культуры.[10] Другое дело, использует ли человек эту возможность подлинно гуманное общество обязано: иначе человек остаётся лишь «частичным» человеком, т.е. человеком, культурная форма чувственности которого весьма ограничена или даже находится на грани отсутствия. Через приобщение к культуре, полагал Ильенков, человек становится активным членом общества, не может не быть

активным, начинает жить полноценной жизнью общества. [11]

Как уже отмечалось, и это надо неустанно подчёркивать, существует культурная форма чувственности человека, которая не прирождена ему. Знаки и символы культуры воспринимаются принципиально иначе, чем природные явления. Следовательно, надо человека учить воспринимать явления культуры: естественных рецепторов для этого недостаточно. А центр восприятия культурных знаков и символов культуры – это язык. Отсюда значимость возможно более раннего освоения и родного и иных языков. Это обучение начинается в любой нормальной семье, но не должно там и заканчиваться.

Под социальным идеалом Ильенков понимал такое общество и такую структуру жизнедеятельности человека в нём, которые соединяют указанные выше формы чувственности: телесную и культурную. В то же время Эвальд Ильенков не отрицал ни индивидуально – личностной сущности человека, ни индивидуального идеала, хотя он большее время он уделял социальному идеалу. На то были, главным образом, две причины: а) условия времени; б) проблема индивидуального идеала была в мировой философии более разработана. Индивидуальный идеал неотделим от свободы человека и его ... красоты. Подлинная красота, настаивал Эвальд Васильевич, «... не может не совпадать по самой сути дела с подлинным же добром и подлинной же истиной...» Красота отличается от красоты именно неразрывными узами с истиной и добром [12]. Эвальд Ильенков не уставал подчёркивать, что главное «тело» требует главных воспитательных усилий по отношению к молодому поколению, требует комплексного и одновременного возникновения в подрастающей личности и познавательных, и эстетических, и моральных, и нравственных способностей и культурных форм чувственности. О их наличии у человека свидетельствует любовь к знаниям, к общению с другими людьми, к деятельности. Счастлив молодой человек, встретивший педагога, ориентирующегося на эти цели воспитания [13]. Почему же комплексного и одновременного? Да потому, например, что эстетическое отношение к действительности включает в себя не только чувственный компонент (переживания, эмоциональность, богатство чувств и др.), но и рациональный элемент (эстетически развитый интеллект, совокупность взглядов, убеждений, идеалов т.е. мировоззрение и, стало быть, осмысленность созерцания схватывать факт (предмет) в его всеобщем значении ещё до его детального изучения. Эта способность важна не только для художника, всех представителей искусства, но и для учёного, для всех, кому не чужда интеллектуальная деятельность [14].

Художественное творчество в немалой степени обеспечивается культурой, ясностью мышления и самопонимания творца. Не забудем, что именно в мышлении прежде всего любой человек является представителем всего человечества и что мышление присутствует, хотя и в разной степени, в любой форме человеческой деятельности. К «универсальным» способностям личности Эвальда Ильенков относил не только мышление (диалектическое или идеологическое, диалектическое или бессознательно – диалектическое – это другой вопрос) с его продуктивным воображением, но и «художественную фантазию», «эстетическое созерцание». И Ильенков утверждает категорически, что человек, не обладающий эстетическими способностями, ... не может ни жить, ни действовать, ни мыслить по человечески ни в науке, ни в политике, ни в сфере нравственно – личностных отношений с другими большую роль играет знакомство с искусством и, ещё более, занятие, пусть и любительское, им. через искусство развивается универсальная «чувственность» человека, осуществляется «воспитание чувств» культурного человека, идёт «окультуривание» человека. Это важнейшая общественная функция искусства, недооцениваемая большинством современных политиков. Развлекательная функция искусства выдвигается подобными политиками для простого народа на первый план.

Не сдержимся и в докладе, посвящённого Ильенкову, выскажем, продолжая критическую традицию самого Эвальда Васильевича, несколько сомнений и относительно отдельных его положений. Он полагал, что в мышлении человек обретает все свои человеческие качества и достоинства [16]. Это, наш взгляд, верно. Но ведь не только в мышлении. Достоинство человека обретается и бескорыстной любви, и в чистой совести, и в непоколебимой вере, и в способности оставаться надёжным другом, и в деятельности, и неустанном самосовершенствовании и т.д. Полагать, что все эти качества и достоинства прежде диалектически осмысливаются, анализируются человеком, а потом уже появляются, по крайней мере неосторожно. Истинное творчество, полагал Ильенков, возможно только там, где имеется органическое соединение индивидуальности, воображения со всеобщей нормой. При этом соединении новая всеобщая форма рождается сначала как индивидуальное отклонение. При действительном творчестве: «...индивидуальная игра воображения прямо и непосредственно рождает всеобщий продукт, сразу находящий отклик у каждого [17]. Прямо не верится, что это Эвальд Васильевич писал. Ведь давно известно, что творчество тайна великая есть. Тайну эту и сами творцы не в состоянии раскрыть: иначе бы они и других научили творить. И появилось бы множество Рафаэлей или, к примеру Пушкиных. То же можно сказать и относительно всеобщего продукта «сразу находящего отклик у каждого». Большинство творений с огромным трудом и длительное время пробиваются к этому «каждому», а сами творцы чаще

всего бедствуют из – за своих творений и широкое понимание и признание находят их нередко после их смерти. Эвальд Васильевич пример этому.

1 Хамидов А.А. Категории и культура. – Алма-Ата: «Гылым», 1992. – С.37-39.

2 Мы оставляем в стороне проблему «наука и творчество». Тезис о том, что наука не творит, а лишь открывает то, что уже наличествует, а техника и технология лишь подражают тому что есть, требует специального рассмотрения.

3 Ильенков Э.В. Философия и культура. – Москва, 1991. – С.269.

4 Педант поправит нас: не видит, а «замечает», т.к. зрительная картинка у всех, при равных условиях, одинаково, но одни замечают нечто в этой картинке, чего другие не замечают, хотя и видят.

5 В отличие от биологической индивидуальности, биологической неповторимости каждого организма, мы рассматриваем индивидуальность как социальную, культурно – духовную неповторимость человеческого существа. Личность же характеризует самостояние, степень самостояния человека.

6 Ильенков Э.В. К понятию «тело человека» и «Человеческое тело». – В.: Эвальд Васильевич Ильенков. – Москва, 2008. – С. 396

7 Ильенков Э.В. О Специфике искусства. Об эстетической природе фантазии. Проблема идеала в философии. Ильенков Э.В. Диалектика идеального. – В.: Логос, 2009. –№1. – С.347.

8. Ильенков Э.В. Диалектика идеального. – В.: Логос. Философско – литературный журнал. 2009. Т1.– С.34.

9 См. также: Башиляр Г. Новый рационализм. – Москва: Прогресс, 1987. – С.311

10 Ильенков Э.В. об эстетической природе фантазии. Панорама. – Москва, 1967. – С.28

11 В современном обществе большинство людей буквально «обкрадены» в своём доступе ко многим высшим формам и достижениям культуры: цены на хорошие книги, на театральные, оперные и балетные постановки, на балет, на выступление симфонического оркестра, на бесплатное и факультативное получение начатков художественного образования и.т.д.

12 Ильенков Э.В. Искусство и коммунистический идеал. В.: Избранные статьи по философии и эстетике. – Москва, 1984. – С. 339

13 Ильенков Э.В. Философия и культура. – Москва: Издательство Московского психолого-социального института, 2010.

14 Ильенков Э.В. О «специфике» искусства. В: Искусство и коммунистический идеал: Избранные статьи по философии и эстетике. – Москва: Искусство, 1984. – С. 220

15 Ильенков Э.В. Об эстетической природе фантазии. В: Искусство и коммунистический идеал: Избранные статьи по философии и эстетике. – Москва: Искусство. – С.241-242.

16 Ильенков Э.В. Принципы материалистической диалектики как теории познания. – Москва, 1984. – С.10.

17 Ильенков Э.В. Об эстетической природе фантазии. В: Вопросы эстетики. – Москва, 1964. Вып. 6. – С. 68.

Түйін

Йоганн Пау – философ., ғыл. док., профессор, Германия,

Халидуллин Гизатулла – т.ғ.д., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, Қазақстан. kizatulla@mail.ru

Адамның екі формалық сезімділігі және мәдениет пен өнердегі кемелділік

Мақалада Э.В. Ильенковтың турашылдықпен сезімталдық туралы адамдардың екі формадағы сезімдерін баяндайды. Оның мәдениетпен өнердегі кемелділік пікірлері. Адамның сана сезімінің пәктігіне шыңшылдық теориясымен байланыстығын дәлелдейді. Әлеуметтік идеяларды Э.В. Ильенков қоғамдық өмірдегі адамдардың құрылымын, сезімдік формаларын, оның мәдениетілігін жан жақта талқылайды және өзіндік тұрғыдан әлемдік философиялық көзқарастармен байытылған нақты шешімдерін ұсынады. Әлемдегі мәдениет атаулының құбылыстарын өзінше бағалап дүниедегі орнын көрсетіп береді.

Тірек сөздер: сезімділік, мәдениет, философиялық заңдылық, қоғам, құбылыстар, өнер, шыншылдық, дүниетану, сана-сезім, ақиқат, кемелділік.

Summary

Johannes Pau – doctor of philosophical sciences, professor of scientific forum on international safety of leading shots. Budesphera. Germany.

Gizatulla Khalidullin – the doctor of the history sciences, professor departments of political science and socially-philosophical disciplines Kaz. National pedagogical university named after Abai. e-mail:kizatulla@mail.ru

Two forms of sensuality of man. Ideal in a culture and art.

According to some theories, emotions are universal phenomena, albeit affected by culture. While some emotions are

universal and are experienced in similar ways as a reaction to similar events across all cultures, other emotions show considerable cultural differences in their antecedent events, the way there are experienced, the reactions they provoke and the way they are perceived by the surrounding society. According to other theories, termed social constructionist, emotions are more deeply culturally influenced. The components of emotions are universal, but the patterns are social constructions.

Keywords: culture, Ideal, sensuality, man, art, personality, individuality, causality, thinking

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

УДК 327.56

ЭТНОСАРАЛЫҚ КОНФЛИКТІЛЕРДІҢ ЫҚТИМАЛДЫҒЫН АНЫҚТАУ ИНДИКАТОРЛАРЫ

Бақытжанов Қ.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ
саясаттану және әлеуметтік философиялық пәндер кафедрасының 2 курс магистранты,
kuanysh.bakytzhanov@gmail.com

Ғылыми жетекшісі: **Абсаттаров Ғ.Р.** – с.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ
Көптілді білім беру институты директорының орынбасары, аға оқытушы. abusattar@mail.ru

Конфликтінің өте құбылмалы, тез өзгермелі динамикалық процесс екенін ескеретін болсақ, оның өзгеру ықтималдығын болжаудың маңызы өте зор. Сарапшылар кикілжіңге қатысты тараптар мен оларды өзара дүрдараздыққа итермелеген себептерді анықтаған соң жағдайды конфликт динамикасы тұрғысынан зерттеуге көп көңіл бөледі. Бұл процесс кезінде конфликтінің одан әрі ушығуына не бәсеңдеуіне, не тіпті тоқтауына түрткі болатын ұзақ мерзімді факторлар мен оны жандандыратын ерекше жағдаяттарға талдау жасалады. Бұл факторлардың уақтылы әрі тиянақты анықталуы конфликтінің қарқынын бәсеңдетуге мүмкіндік беретін әдістерді дұрыс таңдауға жәрдемдеседі. Мақалада этносаралық конфликтілердің ықтималдығын анықтау мақсатында қолданылатын негізгі индикаторларға сараптама жүргізіледі.

Түйін сөздер: этнос, конфликт, ықтималдылық, индикатор, фактор, динамика.

Барлық конфликтілердің түбінде әлеуметтік, саяси және экономикалық себептер жатады. Өткен ғасырдың 70-жылдары ғалымдар адам қажеттіліктерінің иерархиясында ең бірінші орынға «негізгі табиғи қажеттіліктерді», яғни экономикалық мәселелерді қойды. Сөйтіп, елдің экономикалық көрсеткіштерін жақсарту конфликтінің алдын алудағы басты әдіс ретінде танылды. Кейінгі жылдары нәсілдік, этностық, мәдени не діни бірегейлік факторлары мемлекет әлсіреген тұста немесе экономика дағдарысқа ұшыраған кезде мейлінше саясиланып, кикілжіңге алып келуі мүмкін деген теориялар орныға бастады. Соңғы жылдары бұл тізімге қоршаған орта факторы қосылды. Бұл теорияға сәйкес түрлі халықтар немесе мемлекеттер барған сайын азайып бара жатқан табиғи ресурстарға ие болып қалу үшін өзара күреседі. Дегенмен, бұл теорияның өзі «негізгі табиғи қажеттіліктердің» басты құралы – экономика мәселесіне барып тіреледі.

Конфликтіге түрткі болатын себептерді шартты түрде үш бөлікке бөліп қарастыруға болады:

1. *Ашу-ыза.* Дискриминациядан не теңсіздіктен жәбір көрген дара топтар (этностық, діни, әлеуметтік, және т.б.) оңай бірігеді. Саяси, әлеуметтік және экономикалық себептердің тоғысуынан және белгілі бір топтардың әділдікке қол жеткізе алмауынан кикілжің туындайды. Халықтың ашуын туғызуға адам құқықтарының бұзылуы, күштік құрылымдардың шектен тыс әрекеттері, жемқорлық және қызмет түрлерінің лайықты деңгейде көрсетілмеуі себепкер болады. Экстремистік топтар халықтың осындай өкпелерінің өз мақсаттарына пайдалануға тырысады. Жүйелі түрде дискриминацияға жол беретін мемлекеттерде тұрақсыздық ықтималдығы жоғары болады.

2. *Мүмкіндіктер.* Жұмыссыздық деңгейінің жоғарылығы, кедейліктің кең тарауы кикілжіңнің тұтануына қолайлы жағдай жасайды. Себебі, бұл адамдар кикілжіңге килігу арқылы ештеңе жоғалтпайтынын біледі. Соғыс экономикасы қылмыстық топтарға үлкен мүмкіндік береді, олар ресурстарға заңсыз жолмен иелік ету және заңсыз саудамен айналысу арқылы пайдаға кенелуге мүдделі. Саяси басшылық та конфликт ресурстары мен заңсыз тауарларды саудалау арқылы байып қалуға тырысады.

3. *Жүзеге асу мүмкіндігі.* Мемлекет бас көтерген қарулы топтарды тыюға қауқарсыз, қауіпсіздік күштері әлсіз болса, мемлекет елдің бүкіл аумағында заңды билік жүргізе алмаса, онда конфликт тұтану мүмкіндігі артады.

Қаруға қол жеткізудің оңайлығы, сол аймақта жүріп жатқан қақтығыстар да бүлікшілердің бас көтеруіне жағдай жасайды. Бағалы табиғи ресурстардың қолжетімділігі, қаржылық және басқа да көмек алу мүмкіндігі конфликтінің ықтималдығын бұдан да қатты арттырады. Ғалымдар арасында аталған факторлардың қайсысы конфликтіге басты себепкер деген мәселе төңірегінде пікірталас бар. Ф.Стюарт горизонтальды теңсіздіктің кесірінен болатын ашу-ызаны басты фактор санаса, П.Кольер мүмкіндіктерді, ал Дж.Фирон жүзеге асыру мүмкіндігін алдыңғы орынға қояды. Бір ескеретін нәрсе – белгілі бір конфликтінің тұтануына түрткі болған себептер әр кезең сайын өзгеріп отыруы мүмкін. Кікілжің үдеген сайын жаңа себептер пайда болып, бастапқыда дұрдараздыққа түрткі болған себептер кері ысырылып, тіпті ұмытылып кетуі ықтимал. Әсіресе қарулы қақтығысқа дейін ушыққан жанжалдарда оған жаңа тараптар қосылып, әр кезең сайын жаңа себептер пайда бола береді [2].

Дегенмен, «жаңа себеп» деп отырғандар – шын мәнінде ескерілмей келген және тасада тұрған көп факторлардың бірі. Белгілі бір себеппен жағдай ушыққан тұста сол ескерілмей келген факторлар жарыққа шығып, ахуалдың одан сайын нашарлауына әсер етеді. Сондықтан, кез келген конфликтінің түпкі себептері өзгермелі әрі күрмеулі болып келеді. Мұндай конфликтілерге қарсы әрекет ету жүйелі әрі жан-жақты болжам жасауды талап етеді.

Осыған байланысты америкалық ғалымдар тобы Конфликт ықтималдығын бағалау жүйесін ұсынады. Бұл жүйе кикілжіңнің қарсаңында жүзеге асырылатын әрекеттердің жинақталған, жан-жақты технологиясы саналады:

А құралы: Халық арасындағы топтарды және бар конфликтілерді айқындау

Бұл құрал түрлі топтарды географиялық орналасу орнына және бірегейлігіне қарай жіктеу мақсатында пайдаланылады. Негізгі топтар географиялық орналасуына, этносына, саяси ұйымдарға қатыстылығына, белгілі бір қауымдарға мүшелігіне қарай бөлінеді. Бұл конфликтіге араласуы мүмкін деген топтарды айқындауға мүмкіндік береді. Соңында конфликтілер картасы әзірленеді.

Практик ғалымдар қатысушы тараптарды жіктегенде мына сұрақтарға жауап табуы ұсынады:

1) *Мүдделері*. Олардың конфликтімен байланысты қандай мүдделері бар? Бұл мүдделер конфликтіге қандай ықпалын тигізіп отыр?

2) *Басқалармен қарым-қатынасы*. Тараптардың өзара қарым-қатынасы қандай? Олар конфликтіге қандай әсерін тигізіп отыр?

3) *Шама-шарқы*. Конфликтіге кері және оң әсер ететіндей қандай күш-қуаты, мүмкіндіктері бар?

4) *Ынталандырушы факторлар*. Олар бейбітшілікті таңдауы үшін қандай ынталандыру әрекетін жасауға болады? Немесе олардың соғысты таңдауына қандай ынталандырушы фактор әсер етіп отыр?

5) *Бейбітшілікке қатысты көзқарасы*. Бейбітшілік орнатуға қатысты жоспары бар ма? Олар қандай бейбітшілікті қалайды? [3].

В құралы: Құрылымдық қауіп факторлары

Конфликт теориясында елдің орналасу аймағынан бастап, халықтың этностық және нәсілдік құрамы, мемлекеттің және үкіметтің құрылымы, экономика жағдайы, соның ішінде «ресурстардың бөлінуі және табыстардың таратылуы сияқты түрлі факторлар текетірес пен дағдарыстың түп негізі болып табылады». Осы әлеуметтік, экономикалық көрсеткіштерге қарап белгілі бір елдегі кикілжіңнің ықтималдығын көп уақыт бұрын болжауға болады. Сондықтан, халықаралық ұйымдар этносаралық қақтығыстардың ықтималдығын болжағанда дәл осы құрылымдық факторларға көп мән береді.

Құрылымдық индикаторларды талдамас бұрын *контекстілік сараптама* жасау ұсынылады. Онда түрлі дереккөздерден елдің саяси, әлеуметтік, экономикалық көрсеткіштері жиналып, тиісті сараптамадан өткізіледі. Деректерді халықаралық ұйымдардың ресми есептерінен, мемлекеттік санақ нәтижелерінен, мемлекеттік статистика мекемесінің қорытындыларынан, үкіметтік емес ұйымдардың, ақпарат құралдарының сараптамаларынан алуға болады [4].

Осы жиналған ақпарат негізінде *текетіретің қайнар көздері* айқындалады. Мұнда қауіпсіздік, саяси, экономикалық және әлеуметтік саладағы қайнар көздердің халықаралық, аймақтық, мемлекеттік және жергілікті деңгейдегі ықпалы талданады. Содан кейінгі кезекте текетіретің қайнар көздерінің өзара байланысы әр сала және деңгей бойынша анықталады.

С құралы: Әлеуметтік бөлшектену

Бұл құрал түрлі топтар арасындағы және топтар мен мемлекет арасындағы дұрдараздықтың деңгейі мен себебін анықтауға бағытталған. Мұнда екі түрлі құбылыс байқалуы мүмкін: 1) Топтар арасындағы ұлттық, этностық, діни, тілдік ерекшеліктерге байланысты бәсекеден туындаған текетірес. Саяси элита мұнда екі тараптың бірін қолдауы мүмкін немесе тараптарды ымыраға келтіруге қауқарсыз болуы мүмкін; 2) топтар мен басқарушы элита арасында үкіметті бақылауға алу үшін болған текетірес.

Этностық конфликтілерде қатысушылардың мақсат-мұраттары мен процестің динамикасы кімнің араласқанына және қатысудың себептеріне қарай әркелкі болып келеді. Т.Гарр конфликтіге қатысты тараптарды бірнеше топқа бөліп қарастырады:

«Этнонационалистер». Белгілі бір аймаққа топтаса қоныстан этностық тұрғыдан дараланған бұл топ басқаларға үстемдік етуді емес, өздеріне көбірек бостандық алуды мақсат тұтады.

«Қауымдық бақталастар». Этностық, діни не мәдени тұрғыдан дараланған бұл топ мемлекеттік билік институттарында көбірек ықпалға ие болуға немесе басқа топтарға үстемдік етуге ұмтылады. Билікті бөлісу сәтті жүзеге асқан жағдайда конфликтінің алдын алуға мүмкіндік туады. Олай етпеген жағдайда бұл да сецессиялық соғыстарға алып келуі ықтимал [5].

Қарастырылған әдістерді сараптай келе төмендегідей тұжырымдар жасауға болады:

1. Конфликт, соның ішінде этносаралық конфликт, өте құбылмалы, көпқырлы әрі көпсатылы әлеуметтік құбылыс. Оның негізгі қозғаушы күштері де, конфликтіні ушықтырушы факторлар да конфликтінің динамикасына байланысты түрлі себептермен өзгеріп отыруы мүмкін. Сондықтан мұндай конфликтілерге қарсы әрекет ету жүйесі тиянақты түрде жиналған мәліметтер негізінде әзірленген жоспар бойынша жүргізілуі керек.

2. Халық арасындағы конфликтіге қатысы бар топтарды анықтағанда олардың әрқайсысының мүддесіне, басқалармен қарым-қатынасына, шама-шарқына, ынталандырушы факторларға және бейбітшілікке қатысты көзқарасына баса мән берген жөн. Конфликтілердің қайнар көздерін анықтағанда қауіпсіздік мәселесі, саяси жағдай, әлеуметтік ахуал және экономиканың жай-күйі жеке категориялар бойынша жіктеліп, әрқайсысына тиесілі салалар мұқият зерделенуі керек.

3. Мемлекеттің негізі, әлеуеті, легитимділігі және тұрақтылығы – мемлекеттің жалпы қызмет ету мүмкіндіктерінен хабар беретін өте маңызды шамалар. Ал бұл көрсеткіштердің төмендеуі мемлекеттің әлсіреуіне, сол арқылы конфликті ықтималдығының артуына алып келеді.

4. Конфликтінің дамуы барысында оның динамикасына талдау жасау – кикілжіңді реттеу процесіндегі маңызды кезеңдердің бірі. Бұл кезеңде конфликтінің одан әрі өзгеруіне әсер ететін ұзақмерзімді факторлар анықталып, сол сәтте оны ушықтырып тұрған жайттар талдануы тиіс. Осы факторларды дер кезінде анықтау арқылы конфликтіні бәсеңдетуге немесе трансформациялауға мүмкіндік ашылады. Заң үстемдігінің қамтамасыз етілуі – мемлекетте тұрақтылықты қалыптастырудың басты кепілдерінің бірі. Барлық халықтың заңға бірдей бағынуы, құқықтық көмекке жүгіне алуы және құқықтық жүйенің әділдігіне сенуі – конфликтігендік жағдайларды бейтараптандыруға әсер ететін объективті әрі өте ықпалды күш. Заңның үстемдігі заңдардың жариялығы, әділ төрелік, әділет институттарының халық алдында есеп беруі және қолжетімділік индикаторлары арқылы бағаланады.

5. Сандық және сапалық анализ әдістері қатар қолданылғанда ғана ерте дабыл қағуға қатысты мағлұмат толық әрі жан-жақты болады. Сандық әдіс конфликті ықтималдығын, әсіресе саяси дағдарыс пен тұрақсыздықтың болу мүмкіндігін нақты болжауға ыңғайлы. Ал сапалық әдіс контекстілік анализ жасауға, түрлі бағдарлама әзірлеу жолымен әрекет етуге және бұл жауаптардың нәтижелерін талдауға мүмкіндік береді.

Этносаралық конфликтілердің ықтималдығын анықтау мемлекеттегі саяси-әлеуметтік тұрақтылықты сақтап қалудың бірден бір тетігі болып табылады. Қазақстанның демократиялық даму стратегиясы этносаралық қарым-қатынасты реттеудің қағидаларымен ұштасып жатыр. Яғни, тек адам құқықтары сақталатын, заң үстемдігі орнаған, билік институттары өз міндеттерін мүлтіксіз атқаратын қоғамда этностар арасындағы қарым-қатынасты өркениетті түрде қалыптастыруға мүмкіндік бар. Жемқорлық, сөз бостандығын шектеу, конфликтіфобия – этностар арасындағы түсініспеушілікті арттыратын, бұрыннан бар араздықты одан әрі ұлғайтатын факторлар. Адам шығындарына алып келген қарулы қақтығыстар, кейбір елдердің аумақтық тұтастығына қатер төнуі бұл елдерде конфликтілерді болжаудың және шешудің өркениетті механизмдері қалыптаспағанын дәлелдеді. Белгілі бір қоғам деструктивті конфликтілерге жол берсе, демек ол қоғам қақтығысты болжауда кеш қалып қана қоймай, оны реттеуде де дұрыс технологияларды пайдалана алмады деген сөз. Конфликтілерді реттеу қалыптасқан объективті жағдайды толық зерттеп, сол сәттегі қажеттіліктерге сай сауатты әрекет ету арқылы жүргізілуі тиіс. Этностар арасындағы айырмашылықтарды жою әрекеттері қысқамерзімді жетістіктерге жол ашқанымен, алыс болашақ тұрғысынан алып қарағанда лайықты нәтиже бере алмайды.

1. Обращение Президента РК Н.А. Назарбаева по случаю вступления Республики Казахстан на пост председателя ОБСЕ, Вена, 14 января 2010 г. // Президент Н.А. Назарбаев и современный Казахстан. Сборник

документов и материалов в трех томах. Том III. – Алматы: КИСИ, 2010. – С.80.

2. Нодия Г. Либерализм и его этикет // Табула (Тбилиси). – 2010, март – С.15.
3. Шнирельман В.А. Войны памяти: мифы, идентичность и политика в Закавказье. – Москва, 2003. – С. 216.
4. История Древнего мира. – Москва, 1989. – Т.3. – С.285-290.
5. Чумиков А. Управление конфликтами. – Москва, 1995. – С. 48.

Резюме

Бақытжанов Қ.Б. – магистрант 2 курса по специальности 6М050200 Политология, kuanysh.bakytzhanov@gmail.com
Научный руководитель: **Абсаттаров Ғ.Р.** – к.п.н., старший преподаватель КазНПУ им. Абая, abusattar@mail.ru

Индикаторы определения вероятности этнических конфликтов

Если учесть что конфликт, это очень нестабильная и быстро меняющийся динамичный процесс, то прогнозы по определению ее вероятности изменения очень важны. После того как эксперты выявили причину между конфликтующими сторонами и причиной самого конфликта, уделяется очень важное внимание изучению динамики развития конфликта. Во время этого процесса проводится анализ на долгосрочные факторы которые влияют на усугубление и замедление конфликта или же ее полное прекращение которые могут впоследствии заново вспыхнуть. Своевременное и тщательное выявление этих факторов позволяет определить методы которые дают возможность снизить темпы развития конфликта. В статье дается анализ основным индикаторам которые используются для определения вероятности этнических конфликтов.

Ключевые слова: этнос, конфликт, вероятность, индикатор, фактор, динамика.

Summary

Bakytzhanov K.B. – 2nd year of master degree, specialty of political science, kuanysh.bakytzhanov@gmail.com
Scientific supervisor: **Absattarov G.R.** - Candidate of Political Science, KazNPU named after Abai. abusattar@mail.ru

Indicators determining the likelihood of ethnic conflicts

If to consider that the conflict is very unstable and rapidly changing dynamic process, the projections determines its changes very important. Once the experts have identified the reasons of the conflicting parties and the reason of the conflict, great attention pays to the study of the dynamics of the conflict. During this process analysis for a long-term factor determines that affect the aggravation of the conflict and slowing or its complete cessation of which may subsequently re-erupt. Timely and carefully identification of these factors let to define the methods which enable to reduce development of the conflict. The article analyzes the main indicator which uses to determine the probability of ethnic conflict.

Keywords: ethnicity, conflict probability indicator factor, dynamics

УДК 32(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КОНФЕССИЯАРАЛЫҚ КЕЛІСІМ – МЕМЛЕКЕТТІК ТҰРАҚТЫЛЫҚТЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Нусипова А.У. – Абай атындағы ҚазҰПУ

6М050200 – Саясаттану мамандығының 2 курс магистранты, arai_nussipova@mail.ru

Ғылыми жетекші: **Сейсен Н.Б.** – с.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ

саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, isa_seisen@mail.ru

Мақалада Қазақстан Республикасындағы қазіргі діни ахуалдың қалыптасуына байланысты, сонымен бірге жаһандық үрдістер аясындағы республикамыздың әр аймағындағы өзекті мәселелер қарастырылады. Мақалада діни ахуалдың дамуының негізгі бағыттарын зерттей отырып, мемлекет пен қоғамның зайырлы дамуы жағдайында діни органы заңмен реттеудің рөлін анықтап, тұспалды бағасын жасап, тәжірибелік ұсыныстар тұжырымдалады. Қазіргі таңдағы Қазақстан қоғамының даму бағыттары, оның қазіргі таңда бәскеге қабілетті болуы, дамудық тұрақтылығы және маңызды геосаяси субъект болуы діни ахуалдың көрінісінен, аталмыш саладағы бағыттардың дамуына байланысты. Тәуелсіздік кезеңінде Қазақстанда дінге деген қатынас қоғам деңгейінде, сонымен бірге мемлекеттік-конфессиялық қатынастар деңгейінде өзгерді. Қазақстандық қоғам дінді өзінің маңызды бір бөлігі ретінде есептейді. Дін қоғамдық дамуда, қазақстандық қоғамның саяси тұрақтылығын сақтауда маңызды рөл атқарады.

Түйін сөздер: дін, конфессия,радикализм,тұрақтылық, келісім, бейбітшілік, терроризм, экстремизм.

Қазақстанның зайырлы мемлекет болуына байланысты ресми идеология дінге бейтарап қарауға тиіс. Ол діншіл де, дінге қарсы да сипатқа ие емес. Қазіргі Қазақстандағы діннің жағдайы авторитарлық, тоталитарлық және теократиялық басқару жүйесі бар мемлекеттерден түбірілі өзгешелікке ие.

Конфессияаралық бейбітшілік пен келісім – Қазақстан үшін мейлінше күрделі және өзекті мәселе. Бүгін Қазақстан әлемге тек мұнай өндіруші ел ретінде ғана емес, сондай-ақ бүкіләлемдік діни-рухани форумның орталығы есебінде де таныс. Онда әлемдік және дәстүрлі діндердің басшылары анағұрлым маңызды заманауи діни мәселелерді шешу үшін жиналады.

Бейбітшілік пен конфессияаралық келісім салаларында Қазақстан аясында болсын, тіпті дүниежүзілік ауқымда болсын, қол жеткізген белгілі табыстарымызға қарамастан, әлі шешілмеген, жедел шешуді қажет ететін мәселелер баршылық. Әсіресе, қазір дүниежүзінде діни төзімсіздік, діни экстремизм және терроризм шынайы қауіп төндіріп тұр. Оларды ХХІ ғасырдың анағұрлым өткір мәселелеріне жатқызуға болады. Осыған орай Қазақстан конфессияаралық келісім мен диалогты жетілдірудің жаңа жолдарын іздеуі қажет.

Әлемдік және дәстүрлі діндердің басшыларының осындай кездесулерінің бірінде еліміздегі конфессияаралық келісім мен диалогтың маңыздылығы ерекше аталып өтілді. Әлемдік және дәстүрлі діндердің басшыларының осы бір кездесуінде конфессияаралық келісім мен диалогтың негізгі принциптері айқындалды. Олар: толеранттылық, өзара құрметтеу мен түсінісу, ұлтаралық келісім мен діни төзімділік. Бұл қағидалар Қазақстандағы конфессияаралық қатынастардың негізін құрайды. Дін даусыз біріктірудің, интеграциялық процестердің күшті факторы бола алады. Ол үшін діндерден қайшылықтарды емес, керісінше, ортақ белгілер мен принциптерді, ортақ негіздер мен ортақ құндылықтарды, біріктіруші бастауды іздеуге міндеттіміз.

Айта кететін жәйт, қазақ жері діни толеранттылық пен конфессияаралық келісім бастамасында терең тамырлары бар және көне дәстүрлерге өте бай мемлекет. Қазақстан көне заманнан бері сан алуан мәдениеттер мен діндердің тоғысу мекені болған. Баршамызға мәлім, қазіргі Қазақстанның аумағында бірнеше ғасырлар бойы тәңіршілдік, зороастризм, манихейлік, буддизм, христиандық және ислам сияқты әртүрлі нанымдар бейбіт бірге өмір сүрген, яғни толеранттылық пен конфессияаралық келісімнің үлгісі болған.

Сондықтан Қазақстан Республикасының Президентінің әділ айтқанындай: «Қоғамдағы этносаралық және конфессияаралық келісім мен бейбітшілікті одан әрі нығайтуға қажетті қолайлы жағдайларды қамтамасыз ету мемлекет саясатының басым бағыттарының бірі» [1].

Конфессияаралық келісім мәселесінің үнемі Елбасымыз бен Үкіметіміздің басты назарында екендігін, бұл бағытта үнемі жұмыс істеп жатқандығын ерекше атап өткен жөн. Мұның жарқын дәлелі ретінде, екі әлемдік діннің, атап айтсақ исламдағы «Құрбан айт» пен православиядағы «Рождество» діни мейрамдарын мемлекеттік мейрам деп жариялау жөніндегі шешімді ерекше атауға болады. Мемлекетімізде ислам мен православиялық бағыт тұрақтылықпен өзара келісімді, түсіністікті сақтау мен нығайтуда маңызды қызмет атқарады.

Мемлекет дінтану мамандығын орта және жоғары оқу орындарында оқытуды және осы мамандық бойынша кадрлар даярлауды қолға алды. Біршама университеттерде дінтану кафедралары құрылып, дінтану бойынша мамандар даярлау, магистратура және докторантура ашылды.

ҚР Конституциясының зайырлылық туралы нормасы еліміздегі діни қатынастарды реттеудің Конституциялық негізі болып табылады. Соңғы кездері Қазақстандағы демократиялық принциптерге қарамастан діни-ахуалдық проблемалар туындады. Экстермистік және террористік бағыттағы Ислам дінін жамылған радикалдық ағымдар пайда болды. Олардың көріністері Ақтөбе, Ақтау, Атырау, Тараз, Алматы қалаларындағы экстермистік ағымдардың көрініс беруінен байқауға болады. Көптеген келісімсіз діндердің немен айналысып жатқанын қадағалау қиынға соқты [2]. Қазақстанға батыстық протестанттық бағыттағы дәстүрлі емес діндер және шығыстық ислам туын жамылғы еткен Исламдық теріс ағымдар күшейе түсті. Тоталитарлық зорлық-зомбылыққа негізделген діни ағымдар да қызметін жан дандырды.

Осының бәрі де Қазақстанның көптеген облыстарында, әсіресе ірі қалаларында көрініс бере бастады. Осының барлығы халқының саны басым Оңтүстік Қазақстан облысындағы да діни ахуалды күрделендіре түсті. Аталған облыста діни бірлестіктердің де саны көп болып отыр. Республика бойынша 4,5 мыңнан аса діни бірлестік болса, солардың бір мыңға жуығы Оңтүстік Қазақстан облысында әрекет етуде. Мешіттерінің саны жағынан да облыс басқа аймақтарға қарағанда көш ілгері тұр [3].

Қазақстан Республикасындағы діни ахуалдың бірнеше ерекшеліктерін атап өтуге болады.

Бірінші ерекшелігі. Қазақстан Республикасы жас мемлекет. Кеңестік дәуірде мұнда атеизм үстемдік құрды. Діндер мен діни қызметкерлер қудаланды немесе шектелді. Мешіттердің саны санаулы ғана болды. Діни салаға коммунистік партияның бақылауы күшті болды. Осының бәрі де тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында Қазақстан халқының діни тұрғыдан бағыт-бағдарын тура анықтай алмауына алып

келді. Себебі, халықтың діни сауаттылығы өте төменгі дәрежеде болды. Халық мешіттер мен шіркеулерге аппаратын жолдарды білмеді. Мешіттер мен шіркеулердің өзі әбден тозған жағдайға жеткен еді.

Екінші ерекшелігі. Қазақстан үкіметі тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында принципті діни саясат жүргізді деп айту қиын. Дін саласы өз бетімен дамыды. 1992 жылы 15 қаңтарда қабылданған Қазақстан Республикасының «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» заңы діни қызмет үшін, әсіресе, шетелдік діндер үшін барлық есіктерді ашып тастады деуге болады. Шетелдік діни орталықтарда Қазақстандағы діни ахуал туралы мол ақпарат болды. Сондықтан да дәстүрлі емес шетелдік діни ағымдар Қазақстанға бірден мыңдаған өз миссионерлерін жіберіп жатты. Тек бір ғана Оңтүстік Кореяның өзінен 100-ге жуық діни бірлестіктер келіп орнықты. Олардың 30-ға жуығы тек Оңтүстік Қазақстан облысына орналасты. Діни бірлестіктер құру және тіркеу өте жеңіл болды. Кез келген кәмелетке толған 10 адам діни бірлестік құрып тіркей алды. Тіркелу кезінде діни бірлестіктердің қай дінді ұстайтындығы маңызды емес болды. Осылардың нәтижесінде Қазақстанға дәстүрлі емес христиандық конфессиялар 2-3 жылда орналасып қана қоймай, осы мезгілде жергілікті ұлт өкілдерінен өздерінің қатарын толықтырыпта үлгерді. Екінші жағынан Ислам және мұсылмандық бағыттағы мемлекеттер Қазақстанға өздерінің жүздеген өкілдерін жіберіп жатты. Ислам мемлекеттерінен келген миссионерлер тез арада ондаған мешіттерді салып үлгерді, жүздеген қазақ балалары Сауд Арабиясы, Иран, Пакистан, Түркия, Египет, т.б. елдерге барып діни оқу орындарынан білім алып қайтып отырды. Алғашқы жылдары шетелдерге кеткен балалардың толық тізімдері болмады. Олардың көбі түрлі радикалдық бағыттағы Исламдық діни ағымдардың ықпалына түсіп теріс әрекеттер жолына ауысты [4].

Қазақстанда «Әлеуметтік рефомалар қоғамы» (Қазір тыйым салынған) «Азия мұсылмандар комитеті», т.б. ресми ұйымдар қызмет етті. Олардың міндеті тегін мешіттер салу, қайырымдылық жасау, шетелдерде оқыту үшін жасөспірімдерді таңдау және жіберу, Өздерінің үгіт насихаттық жұмыстарын жүргізу. «Әлеуметтік рефомалар қоғамы Шымкент қаласында арнайы жоғарғы гуманитарлық академия ашып, кадрлар дайындай бастады. Кейінірек бұл академия жабылды. Оңтүстік Кореялық «Сум-бок-ым» протестанттық діни бірлестігі Шымкент қаласында «Елім» атты институт ашты. Онда көбінде қазақ жігіттері мен қыздары оқыды. Сондай-ақ, басқа облыстарда институттар мен гимназиялар ашылды.

Үшінші ерекшелігі. Діни бостандығы туын жамылған миссионерлер дәстүрлі мұсылман жолындағы азаматтарды жаппай шоқындыруға кірісті. Діни бағыт анықталмаған, діни сауатсыз жастар мен тіпті ересек адамдарда шоқындырудың құрбаны болып, түрлі секталарға кіріп кетті. Дәстүрлі емес діндердің миссионерлік қызмет тәжірибесі өте жоғары дәрежеде болды. Олардың қолында мол қаражат, жеткілікті түрдегі полиграфиялық тұрғыдан жоғары дәрежеде дайындалған діни әдебиеттер, діни білімдері терең ұстаз-миссионерлер, діни рәсімдер өткізілетін храмдар, шіркеулер, ғибадатханалары болды. Ал оларға қарсы тұратын ұйымдасқан мұсылман қауымының бұл саладағы тәжірибесі төмен дәрежеде қала берді. Сауатты мешіт имамдары санаулы ғана еді. Қазақ тіліндегі исламдық әдебиет жоқтың қасында еді. Оның үстіне Қазақстандағы ислам қауымының арасында өзара текетірес қалыптасып бірлік болмады.

Осылайша 2000 жылдарға дейін Ислам қауымындағы имамдар мен қызметкерлердің шоқынып кеткен өз қандастарын кері қайыратындай мүмкіндіктері төмен дәрежеде тұрды. Өз қандастарының жаппай шоқына бастауы тек ислам қауымын ғана емес басқа да азаматтардың ашу-ызасын тудырып, дінаралық сол кездегі ұлтаралық қайшылықтардың өсуіне себеп болды.

Төртінші ерекшелігі. Еліміздегі жетекші дін Исламның, біртұтастығының қалыптасуы қиын жағдайда жүріп жатты. Қазақстан Мұсылмандар Дін Басқармасы (ҚМДБ) 1990 жылы құрылды. Бірақ ол барлық мұсылман қауымының тізгінін өз қолына ұстай алмады. Сол кездегі дін туралы заң әрбір Ислам діни бірлестігін өз алдына дербес тіркелуге құқықтық жағдай жасады. Жүздеген мешіттер өз алдына діни бірлестік ретінде тіркеліп ҚМДБ-ға бағынбады. Тіпті оның өкілдерін мешіт ауласына кіргізбеді де. 1991 жылы Алматы қаласында Орталық мешітте бір топ азаматтар мешітті басып алып, Бас Муфтий Ратбек қажы Нысанбайұлының қолын зорлықпен сындырды. Осыған жақын қақтығыстар Шымкент, Қарағанды, Жетісай, Сарыағаш қалаларында және басқа аудандарда өтті [5].

Бесінші ерекшелігі. Мемлекет пен дін арасындағы қарым-қатынас бірден жүйелі сипат алмады. Кеңес өкіметі құлаған соңбарлық облыстарда 1994 жылға дейін бұрынғы кеңестік лауазым иесі ҚР Министрлер Кеңесі жанындағы Діни істер жөніндегі уәкіл сақталып тұрды. Ол жалғыз қызметкер ғана болды. Бұл жалғыз қызметкердің діни ақуалды талдамақ тұрмақ, діни статист болуға да шамасы жете бермеді. Ал тура осы кезеңде Қазақстанға дәстүрлі емес діндердің көпшілігі келіп орналасқан еді.

Республика көлемінде ҚР Президенті аппараты мен Министрлер Кеңесі (соңынан Кабинеті) жанындағы Дін істер жөніндегі кеңес қызмет етті. Бұл кеңестің құрамы 3-4 адамнан тұрды.

Кеңестің төрағасы болып қоғамдық негізде Министрлер кабинетінің төрағасының орынбасары есептелді. Облыстарда 1994 жылдың басында 2-3 адамнан тұратын «Діни бірлестіктермен байланыстар жөніндегі» бөлімдер құрылды. Бұл бөлімдер діни саланы реттеу мен талдауға біршама үлес қосты. Бірақ бұл бөлімдер бар болғаны 2 жылдай ғана өмір сүрді. Бұл бөлімдер жойылған соң облыстық дәрежеде діни бірлестіктердің жұмысын қадағалайтын арнайы орган болмады. Осылай 2000 жылға дейін созылды [6].

Алтыншы ерекшелігі. Қазақстан көп конфессиялы болғанымен мұнда негізінен Ислам дінінің салмағы басым. ҚР Статистика агенттігінің мәлім етуінше 2010 жылғы халықсанағы бойынша «Толтырылған анкеталардың мәліметі бойынша Қазақстандағы жалпы халық санының ішінде ислам діні нұстанатындардың үлесі 11 млн. 237 мың адамды немесе 70,2 пайызды құрайды, сондай-ақ, христиандықтар – 4 млн. 190 мың адам немесе 26,2 пайызға жетіп отыр. Ал иудаизмде – 5,3 мың, буддизмде – 14,6 мың адам және басқа да діндегілер 30,1 мың адамды құрайды.

Ислам дінін ұстайтындар Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда, Маңғыстау, Атырау облыстарында халықтың 90 пайызына жуығын құрайды. Бұл облыстарда Исламдық әдет-ғұрыптардың сақталуына ерекше мән беріледі.

Жетінші ерекшелігі. Қазақстан батыстық және шығыстық діни экспанцияның орталығы болып отыр деуге негіз бар. Себебі Қазақстанның дін жөніндегі заңы, мейлінше ашық, жұмсақ және либералды болды. Мұндай жағдай Қазақстандағы діни конфессияларының санының тез көбеюіне негіз қалады.

Батыстық протестанттық ағымдарға қарсы шығыстық Исламдық, соның ішінде радикалдық бағыттағы Исламдық ағымдар тез арада республикамызда орын тепті. Батыстық протестанттық ағымдар мен шығыстық радикалдық ағымдардың арасында астыртын күрес белеңалды. Қазақстан географиялық тұрғыдан Ислам дінінің ұстанымы берік және әртүрлі экстремистік және террорлық бағыттағы ұйымдардың әрекеті кең етек жайған Өзбекстанмен тікелей шекаралас, Тәжікстан, Ауғанстан, Пәкстан және Ираннан алыс емес. Сондай-ақ, Батыс Қазақстандағы облыстар Солтүстік Кавказдағы террористік, экстремистік топтардан алыс емес. Олардың Қазақстанға ықпалы қазіргі кезде ашық көрініп тұр. Солтүстік Кавказдағы Ислам туын жамылған соғыстарға қазақ жігіттерінің қатысқандығы туралы деректер мол. Бұл елдердің әртүрлі діни миссарлары республикаға астыртын түрде жиі келіп тұрады. Осының бәрі еліміздегі діни ахуалды шиеленістірудің ерекше көзі болып табылады [7].

Қазақстанда қалыптасқан көпконфессиялылық идеясының бірлігі мемлекет негізін құрушы этностың, сол сияқты қоғамдағы басқа да этникалық топтардың тарихи және мәдени дәстүрлері арқасында мүмкін болып отыр. Елдегі діни жағдайды білу, сонымен қатар, оны бақылау қоғамдық тәртіп пен ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуші мемлекеттік органдар қызметінің құрамдас бөлігі болып табылады. Жоғалған діни негізде зорлық пен зомбылық, жек көрушілік жүйелі түрде іске аспай тұрғанда, ол ұйымдасқан террорға ауыспай тұрған уақытта олар оған қарсы тұра алатын шараларды дайындауы керек. Діни экстремизм мәселесі жаһанды үрдіс болып отыр және ол үшін ешқандай географиялық шекара жоқ. Сондықтан қарама-қарсы әрекеттер мен шаралар жүйелі болуы керек. Қарама-қарсы әрекеттер жүйелі кең көлемдегі мәселелерді қамтиды, олар әртүрлі институттар мен ұйымдар: құқық қорғау органдарынан бастап діни ұйымдарға, білім беру және ғылыми мекемелерден бастап ағартушылық қызметпен айналысатын ұйымдарға дейін тығыз байланысты.

Дінтану пәнінің жалпы курсы міндетті пән ретінде мектептердің жоғары сыныптарында да, колледждер мен жоғары оқу орындарының бірінші курсына да оқыту ауадай қажет. Өкінішке орай, әлеуметтік-гуманитарлық пәндердің сағат көлемі мен санын қысқарту үрдісі руханилықты жоғалту мен бей-жайлықты қалыптастырудың бір шарты болып бара жатыр. Ең бастысы, «Дінтану» пәнінің қандай мүмкіншіліктері бар және оны қазіргі күрделі жағдайда қалай пайдалану керек екенін түсінудің маңызы зор.

Қазақстандағы мемлекеттік-конфессиялық қатынастар үлгісін қалыптастырудың өзекті мәселелері ретінде де, діндарлықтың әртүрлі аспектілерін түсіндіру барысында да ашып жариялайтын адамдар үшін арнайы кәсіби қайта дайындау керек екендігіне көзімізді жеткізді. БАҚ-да экстремизмді болдырмау тақырыбын ретімен, халықтың құқықтық санасын қалыптастыру ұстанымынан ашып, жариялау маңызды.

Қазақстандық қоғам үшін діни ағарту жұмысы өте өзекті мәселе. Дүкендер сөресінде әртүрлі әдебиеттер толып тұрғанымен, бүгінгі күні елдегі азаматтардың дүниетаным аясында қажетті білім мен керек бағыт әлі жетіспейді.

Қазақстан Республикасында «Діни әрекеттер мен діни бірлестіктер туралы» Заң бар болғанымен, оның қажетті қосымша заңнамалық актілері болмағандықтан іс жүзінде құқықтық пайдасы әзірше үлкен жетістіктерге әкеліп отырған жоқ. Сондықтан мемлекеттік конфессиялық саясатқа қатысты заңнамалық базаны әрі қарай жетілдіру талап етіліп отыр. Тұлғалық дамуға, топтық бірдейлік пен қоғамдық қауіпсіздікке кері әсер ететін жалған діни, квазидіни, деструктивті әрекеттер туралы ереже жасау қажет. Эксперттік баға

және қоғамдық мониторинг, сол сияқты бұқаралық қабылдау деңгейінде мәдениет құрушы және дін жамылған әрекеттерді нақты айыра білу керек. Дін, білім, тәрбие, отбасы – некелік қарым-қатынастар, өндірістік қатынастар саласында заңнамаларды жетілдіру мақсатында кешенді өзара байланысы бар ережелерді дайындауға кірісу қажет.

Зерттеулерде төзімділік, ар-ожданлығы, дін туралы заң үшін іске асудағы тиімді және қайшылықсыз глоссарий жасау туралы дауларда ұғымның саяси әлсіздігін анықтау өте маңызды. Мониторинг тәжірибе жүзінде тәртіптік декларация мен оның фактілік іс-әрекетпен өлшенуі сараптық бағаны ғана талап етпейді, бірақ сонымен қатар олардың мәртебелерін анықтауға мүмкіндік беретін жаңа діни ұйымдардың қызметі жөніндегі қоғамдық пікір ескеріледі.

Діни негіздегі іс-әрекеттің мүмкіндік шекараларын орнықтырушы (мүмкін болатын жағдайларда) мониторинг әдістемесіне тиісті критерийлерді анықтау мен енгізуді талап етеді.

Осы салада тиімді жұмыс істеу үшін жалған діни қызмет тексерісін жүргізуде әдістемелік комментарийлер, дінтану, дін философиясы, дін психологиясы, дін әлеуметтануымен айналысатын әлеуметтік гуманитарлық бағыттағы сарапшыларды қайта даярлаудан өткізу қажет.

1. Жұмагулов К.Т., Нуртазина Н.Д. «Исторические предпосылки этноконфессионального многообразия и религиозной толерантности народов Евразии». *Казахстан Спектр*. No1. 2012. – С. 61.

2. Садвакасова З.Т. «Религиозная экспансия царизма в Казахстане (вторая половина XIX веков)». - Алматы 2007. – С. 106.

3. Сабит Жусупов. «Ислам в Казахстане: прошлое, настоящее, будущее во взаимоотношениях государства и религии» // *Политическая аналитика исследования*. – Алматы, 2008. – С457.

4. Онлашева Ж. О. «Формирование государственной политики в сфере религии в Казахстане» // *Религия, наука и СМИ: диалог сотрудничества, материалы республиканской конференции*. – Астана: МКИ РК, 2006.

5. Т. Козырев. «Казахстанская модель межконфессионального согласия: опыт для ОБСЕ». *Материалы международной научно-практической конференции «ОБСЕ и процессы демократизации в контексте региональной безопасности»*. – Алматы, 2009. – С. 70-71.

Резюме

Нусипова А.У. – магистрант 2 курса КазНПУ им. Абая, по специальности 6М050200-Политология, arai_nussipova@mail.ru
Научный руководитель: Сейсен Н.Б. – к.п.н., старший преподаватель кафедры политология и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая, isa_seisen@mail.ru

Межконфессиональное согласие в Республике Казахстан – как основа политической стабильности

В статье рассматривается вопрос о становлении и развитии религиозной обстановки в Казахстане, изменение ситуации в разных областях страны в условиях глобализации. Уделяется особое внимание основным направлениям развития религиозного положения, а также регулирование религиозного вопроса законным путем в рамках сотрудничества государства и общества, проанализированы особенности развития религиозных направлений и разработаны практические рекомендации. Векторы развития современного Казахстанского общества, толерантность, конкурентоспособность, стабильное развитие и становление его как важного геополитического субъекта в свете религиозной проблематики зависит от решения данной задачи. Развитие конфессиональных отношений занимают важную роль в поликонфессиональном становлении общества и в сохранении политической стабильности в РК.

Ключевые слова: религия, конфессия, радикализм, стабильность, согласие, мир, терроризм, экстремизм.

Summary

Arailym Nussipova – 2nd year of master degree, specialty: 6M050200-political sciences, arai_nussipova@mail.ru
Scientific supervisor: Seisen N.B. - Candidate of Political Sciences, KazNPU named after Abai, isa_seisen@mail.ru

Interreligious harmony in the Republic of Kazakhstan on the basis of political stability

The article discusses the formation and development of religious situation in Kazakhstan, the change of the situation in different regions of the country in the context of globalization. Special attention is paid to main directions of development of the religious situation as well as the regulation of the religious question legally within the cooperation between the state and society, analyzed the features of religious directions and practical recommendations. Development of modern Kazakhstan society, tolerance, competitiveness, sustainable development and its formation as an important geopolitical subject in the area of the religious and perspectives depends on the solution of this problem. The development of religious relations occupy an important role in the formation of multi-confessional society and in maintaining political stability in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: religion, confession, radicalism, stability, consent, peace, terrorism and extremism.

УДК: 371.4 (574)

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ – АҒАРТУШЫЛЫҚ БАҒЫТЫНДАҒЫ ТӘРБИЕ МӘНІ

Айтбаев Д. – *Абай атындағы ҚазҰПУ саясаттану және әлеуметтік философиялық пәндер кафедрасы*
БМО20100 – философия мамандығының 2 курс магистранты, a-duman2014@mail.ru

Мақалада қазақ халқының болмысындағы танымдық – ағартушылық бағыттарындағы тәрбие мәселесі қарастырылған. Біз осындай ерекше өркениеті мен халықтық педагогикасы ерекше дамыған елміз. Біздің ұрпақтан ұрапаққа жалғасқан аталық тәрбие беру үрдісіміздің де ешбір ұлттікіне ұқсамайтындығы содан болар. Ол тәрбиенің негізі біздің болмысымызға, шаруашылығымызға, қазақ халқының толеранттылығы мен адамгершілігіне сай болғандығынан болар. Сол атадан жалғасқан танымдық тәрбиелік болмыс күні бүгінге дейін өз құндылығын жоғалтпай келеді. Көшпенді халықтың тарихи болмысы мал өсірумен, қолөнермен, аң аулаумен, ел қорғаумен байланысты өрбіп, жетілдіріліп отырды. Және де халық тәрбиесінде ата бабаларымыздың өсиет сөздері, аңыз әңгімелер мен ертегілері, жыр дастандары көп рөл атқарған.

Түйін сөздер: педагогика, ағартушылық, болмыс, көшпенді өркениеті, гуманизм, таным, тәрбие, дәстүр.

Әр елдің тарихында өзіндік бір ерекшеленіп тұратын тәлімдік тәрбиелік педагогикасы бар. Осыған орай белгілі педагог К.Д. Ушинский былай келтіреді: «ұлттың өзіндік бастауымен және ұлттық негізінде жасалынған тәрбие жүйесі – ешқандай тәрбие беру жүйесінде жоқ күшке ие. Ұлттың тарихи даму үдерісінде ұлттық тәрбие басты орын алады» [1, б.99].

Ия осыған сәйкес қазақ халқының өзіндік тарихи даму үдерісінде ерекше үлгілері бар. Біздің қазақ халқының көшпенді өркениеті ешбір халыққа ұқсамайды. Оған ешкім күмән келтіре де алмас. Г.К. Шалабаев өз мақаласында «Қазақстан, тарихи және танымдық тұрғыдан да өз өркениетіне өзіндік ат беруге толық негізі бар» [2,б.90], - деп келтіріп өтті. Біз осындай ерекше өркениеті мен халықтық педагогикасы ерекше дамыған елміз. Біздің ұрпақтан ұрапаққа жалғасқан аталық тәрбие беру үрдісіміздің де ешбір ұлттікіне ұқсамайтындығы содан болар. Ол тәрбиенің негізі біздің болмысымызға, шаруашылығымызға сай болғандығынан болар, сол атадан жалғасқан танымдық тәрбиелік болмыс күні бүгінге дейін өз құндылығын жоғалтпай келеді. Көшпенді халықтың тарихи болмысы мал өсірумен, қолөнермен, аң аулаумен, ел қорғаумен байланысты өрбіп, жетілдіріліп отырды.

Қазақ халқы төрт түлік малды «киесі» бар, «иесі бар» қасиетті жануарлар деп, «ойсыл қара» тұқымы-түйені, «Қамбар ата» тұқымы-жылқыны, «Зенгібаба» тұқымы-сиырды, «Қошқар ата» тұқымы-қойды, «Шекшек ата» тұқымы-ешкіні бағып-қағуда, олардың өнімдерін пайдалануда есепсіз тәжірибелер жинап, ол тәжірибелерді ұрпақ тәрбиесіне жан-жақты пайдаланған және пайдаланып та келеді

Өмірдегі осы болмыстарына сәйкес халық тәлім-тәрбиелік тәжірибе жинады, ұлттық болмысы мен дәстүрін, салт-санасын қалыптастырды. Төрт түлігін қастерлеп, қадірлей білген дана халқым өз баласына:

Кендірмен байлама,
Жыңғылмен айдама.
Кендірмен байласаң,
Жыңғылмен айдасаң,
Мал бітер деп ойлама – деп

өлең жолдары арқылы өскелең ұрпақтың санасына малдың қазақ ұлтындағы өзіндік орнын айқындап жеткізе білген. Бұның бәрі келер ұрпақтың тәрбиесінде кеңінен қолданыс тапты.

Қазақ халқы мал төлдету, мал бағу, мал семірту, мал суару, мал сою (соғым), қой қыркым, жылқы күзеу, т.б. және мал өнімдерін ет сүрлеу, қазы қайыру, айран, қымыз, шұбат ашыту, құрт жасау, май

айыру, сыбаға сақтау т.б. іс-әрекеттер мен рәсімдерді ұрпаққа үйретіп, тәрбие ісіне пайдаланып келеді. Халық мал шаруашылығының құндылығын ескере отырып:

Түйе – байлық,
Қой – мырзалық,
Ешкі – жеңілдік,
Жылқы – сәндік,
Сиыр – ақтық - деп

ұрпағын малды қастерлеп қана қоймай, пайдаға асыру жолын да ұғынта білді.

Көшпенді халықтардың тағы бір ең жоғарғы деңгейде меңгерген саласы қолөнері: зергерлік өнер, кілем тоқу, киіз басу, алаша тоқу, түс киіз басу, сырмақ жасау, қару-жарақ жасау өнері. Бұның бәрі ертеде пайда болғанына қарамастан уақыт өте дамып, жетілдіріліп отырды. Бүгінгі күні сәнділік үшін игеріліп, дамытылып, кең белес алып жүрген қолөнер әдісі сонау ежелден дамып келе жатқан көшпенділердің бір саласының көрінісі ғана. Қолөнерді тұрмыстық қажеттілік деп бағалаған ата-бабамыз өз ұрпағына «әке көрген оқ жанар, шеше көрген тон пішер» деп ұл, қыздарын шеберлікке баулыған.

Өрісті өңір мен бейнетті өмірден тәжірибе түйе білген дарынды халық ұрпақтарын тәрбиелеудің құдіретті құралдарын жасады. Адамның адами тұрғыда қалыптасуы үшін адам баласының санасына ой қосатын, ашуға булыққанда жанды тыныштандыратын, жан күйзелгенде ем болатын ең дұрыс амал «сөз құдіреті» екенін түсіне білген дана елім салт-дәстүрін жеткізу мен ұрпақ тәрбиесінде басым құрал ретінде әдебиетті, ұлттық әдебиетті дамытты. Ол әмбебап әсерімен жеке тұлғаның жүрегін билеп, өмірінің адамдығын қалыптастыруда теңдессіз ұтымды әдіс болып табылды.

Қазақ халқының ұлттық әдебиеті (жырлар, ертегілер, шешендік сөздер т.б.) әлемдегі ең бай әдебиет десек еш қателеспеспіз. Ол жастарды ерлікке, бірлікке, еңбекке, адалдыққа, адамгершілікке, көркемдікке тәрбиелейді.

Бесіктегі балғын сәттерінен бесік жырын естіген бала бойына сол кезден бастап тарихынан терең мағлұмат ала өседі десек қателеспеспіз. Бесік жырларын жырлау арқылы ақ жаулықты әжелеріміз «бүгінгі бала ертеңгі дана» - деп ұл балаларымызды ел қорғау ісіне сол кезден ақ баули бастаған:

Өс-өс балам өсе бер,
Батыр бол – палуан білекті
Батыл бол – таймас жүректі...

Ұлттың қанына сіңген тағы бір қасиет – ертеден ақ баланы зат тану мен санауға үйрете білу.

Бір дегенім – білеу,
Екі дегенім – егеу,
Үш дегенім – үскі,
Төрт дегенім – төсек,
Бес дегенім – бесік,
Алты дегенім – асық,
Жеті дегенім – желке,
Сегіз дегенім – серке,
Тоғыз дегенім – торқа,
Он дегеніміз – оймақ,... деген өлең жолдары осының куәсі болар.

Бала тәрбиесіне ерекше көңіл бөлерлік жағдай ол ертегілер болып табылады. Өзіміз білетін Абай атамызға әжесі Зере мен анасы Ұлжан екеуі күнде кезек-кезек ертегі, аңыз-әңгіме айтып беріп отырса, дәл осы сияқты қазақтың тұңғыш ғалымы Шоқан Уалихановтың да әжесі Айғаным күнде ертегі айтып, баласының ой-өріс қабілетінің дамуына үлкен септігін тигізген. Баланы адамгершілікке, гумандыққа тәрбиелейтін ертегілердің бірі «Жақсылық пен Жамандық» ертегісі. Бұл жерде ертегінің негізгі ойы неде? Жақсылық ол әрдайым көмектесіп жүретін ақ көңіл, барға қанағат тұтып, жоққа шүкіршілік ететін, өз маңдай терімен еңбек ете білетін жігіт бәріне өз күшімен қол жеткізеді. Ал жамандық болса ашкөздік пен өтірікшілікті серік етіп, өзгені алдаймын деп өз торына өзі түседі. Бұндай ертегілер ой санасы жетіліп келе жатқан баланы тек адалдыққа, еңбекқорлыққа баулып, атаның баласы емес, адамның баласы болып өсуіне жол сілтейді. Бала тәрбиесіндегі өте маңызды құрал екенін жетік түсіне білген дана елім сол себептен болар, күні бүгінге дейін бесіктегі баласына уақыт өте жетілісімен бесік жырын ертегілермен алмастырып отырады.

Көшпенді халықта қыз тәрбиесі ерекше орын алатындығын «қыз өссе елдің көркі», «қыз намысы ел намысы», деп оны әрдайым қорғап көзінің қарасындай етіп сақтаған. «Қызға қырық үйден тыйым» деп,

яғни бір қызға қырық үй, бір ауыл жауапты болған. Сол қызды өз әпке-қарындастары, қыздары ретінде қадағалап, қорғай білген. Себебі өскелең қыз бір үйді емес, бір ұлтты тәрбиелейтін аяулы ана, дана келін болған. Дәл осылай тек қана қыздардың ғана емес, ұлдардың да тәрбиесіне ерекше көңіл бөлінді. «Жігіт сегіз қырлы, бір сырлы» болу керек деген ата сөзі бозбаланың бойында нағыз ержігітке тән жігерлік, әділдік, шеберлік, шешендік, еңбекқорлық сияқты қасиеттердің бар болуын қадалаған және солай болуы үшін терең мән беріп тәрбиелей білген. Осыған орай Г.В. Нездемковская «сегіз қырлы бір сырлы» деген сөзге қатысты өз ойын былай білдіреді: «нағыз жігіт сыр сақтай біле отырып, сегіз түрлі қасиетке ие. Ол мынандай қасиеттер: мал бағу әдістерін білу, қонақжай, қиындыққа мойынсымбау, ержүрек, өз арғы тегін білу, үлкенді силау, ат баптай білуі және қырағы көзді, сақ құлақ болуы» [3,б.58].

Қазақ халқы өз ұрпағының тәні мен жанының саулығына аса үлкен мән берген. Олай деуімізге не себеп? Ол жеті атаға толмай қыз алыспау. Осы тұста неге деген орынды сұрақ туындайды. Жеті атаға толмай адам қаны тазармайды, оны тіпті медициналық тұрғыдан дәлелдеген болатын. Яғни жеті атаға толмай қыз алысар болса, адам денсаулығында психологиялық не физиологиялық тұрғыда ауытқулар болады. Бұған бір дәлел Шәкәрім Құдайбердіұлының «Қалқаман Мамыр» шығармасы қанша жерден ғашықтық махаббат болса да, ол өз ұрпағының болашағын ойлап, екі ғашық қосылуына кедергі болды. Міне бұл дегеніміз қазақ халқының келер ұрпақты көзінің қарашығындай етіп сақтап, жетілдіре білуі.

Батырлық жырлар ерлікке, отан сүйгіштікке, патриотизмге, адамгершілікке тәрбиелесе, ғашықтық жырлар мөлдір махаббаттың беріктігіне, әділдікке, ерлікке баулыды, тұрмыс-салт жырлары ұрпақтың дүниетанымын арттырды, еңбекке, адамгершілікке тәрбиелеп, кәсіпке баулыды; терме жырлар кісілікке, бірлікке, достыққа тәрбиеледі, айтыс өлеңдер ұрпақтың өнерпаздығын дамытты, ойын өлеңдер дене тәрбиесін берумен қатар, ұрпақты әсемдікке баулыды, олардың логикасын дамытты; терме жырлар гуманизмге, бірлікке, адалдыққа тәрбиеледі, шешендік сөздер жеке тұлғалардың ойын, тілін дамытып, тапқырлыққа, әділеттілікке тәрбиеледі, өнегелі сөздер мен өлең жолдары жеке тұлғалардың кісілігін қалыптастырды.

1 Храпченков Г.М., Храпченков В.Г. История школы и педагогической мысли Казахстана. – Алматы: «Қайнар», 1998. – 168 б.

2 Шалабаева Г.К. К вопросу о цивилизационной принадлежности Казахстана //Аль-Фараби. – 2003. – №1. – 82-89 б.

3 Нездемковская Г.В. Этнопедагогика. – Алматы:КазГосЖенПИ, 2000. – 142 б.

Резюме

Айтбаев Д. – магистрант 2 курса по специальности 6МО20100-философия кафедра политологии и социолога – философских предметов КазНПУ им Абая a-duman2014@mail.ru

Значимость воспитания в познавательной – просветительской направленности казахского народа

В данной статье рассматриваются воспитательный процесс в познавательно – просветительском направлении в бытовой жизни казахского народа. У нашего народа - особенное цивилизация и хорошо развитая неповторимая своеобразная народная воспитательная педагогика. И поэтому наш воспитательный процесс не похож на воспитания других народов. Основой этого воспитания является наш образ жизни, наша хозяйство, гуманность и толерантность казахского народа. И этот гуманистически воспитательный процесс до сегодняшних дней не теряет свою важность. Кочевом народе воспитательное направление связан с животноводством, ремеслом, охотой, защитой своей родиной. И воспитательном процессе казахского народа важную роль играет наставление старших, рассказы, легенды, поэмы и народные сказки.

Ключевые слова: педагогика, просветительство, бытие, кочевая цивилизация, гуманизм, познание, воспитание, традиций.

Summary

Aitbaev D. - 2th course magister specialty 6MO20100 of philosophy, the chair of political science and sociology - philosophical subjects, KazNPU named after Abai, a-duman2014@mail.ru

Value of education in the informative and educational direction at the Kazakh people

In this article is considered the educational process in process in informatively and educational direction in household life of the Kazakh people. Our Kazakh nation has a special civilization and well developed unique peculiar national pedagogics. And therefore our educational process is not similar with an education of other nations. A basis of this education is our way of life, our economy, humanity and tolerance of the Kazakh people. And this educational process to the present day does not lose its importance. Nomadic peoples of the educational process connected with animal husbandry, crafts, hunting, protection soy

homeland. And the educational process of the Kazakh people the important role played by advice elders, stories, legends and poems, folk tales.

Keywords: pedagogics, educational, life, nomadic civilization, humanity, knowledge, education, and traditions.

ӘОЖ – 373.1:37 (574)

САПАЛЫ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ТӘРБИЕНІҢ МАҢЫЗЫ

Баселова П.Ж. – Абай атындағы ҚазҰПУ

6М050100 – «Әлеуметтану» мамандығының 2 курс магистранты, pikow1991@mail.ru

Ғылыми жетекші: Қалдыбаева Т.Ж. – а.э.д., Абай атындағы ҚазҰПУ,

«саясаттану және әлеуметтік – философиялық» пәндер кафедрасының профессоры, tynyshyk43@mail.ru

Мақалада тәрбие мен сапалы білім беру туралы қарастырылған. Білім берудегі тәрбиенің орны қай кезде де маңызын екендігі туралы айтылған. Өйткені, білім беру патриотизм, адамгершілік, рухани даму, заңға бағынушылық сияқты құндылықтармен қатарласа жүреді. Сондықтан да, жасөспірімдерге сапалы білім берумен қатар тәрбие де жеке адамды мақсатты бағытта, жүйелі түрде қалыптастырады.

Ата-бабалардың тәжірибесін беру және игеру, сананы қалыптастыру, білім алушылардың сезімін дамыту және мінез-құлық дағдыларын қалыпқа түсіру, оларды өмір мен еңбекке даярлау тәрбие процесінде жүзеге асырылатындықтан, тәрбие мен сапалы білім беру арқылы халқымыздың маңдайына біткен ұлттық құндылықтарымызды, сонау өткен ғасырлардан өшпес мұра болып қалыптасып келе жатқан халқымыздың таратқан үлгі насихаты мен асыл мұраларымызды дәріптеп, білімге ден қойып көп ізденіс жасап, оқыту мен тәрбиені бірге ұштастыра отырып, саналы да, тәрбиелі, білімді ұрпақ тәрбиелеу міндеті туралы баяндалған.

Түйін сөздер: тәрбие, білім беру, патриотизм, адамгершілік, қоғам, құндылық, мектеп, ұрпақ, мұғалім, мәдениет, ұлттық сана – сезім, рухани ойлау, тұлға, ұлттық тәрбие.

XXI ғасырдың басындағы қазақстандық білім заманауи өркениетке тән, «ақпараттық» немесе «постиндустриалдық қоғам» деген атау алған, жаңа парадигмалардың пайда болу кезеңінде тұр. Мектепті реформалау процесінде білім берудің алдына ұлттық ағартудың жақсы сипатын жоғалтпастан, әлемдік, жаһандық білім беру жүйесіне ену міндеті қойылды. Реформа барысында білім беруді ізгілендіруге, оқытудың инновациялығына қол жеткізілді, баланың еркін, жауапты тұлға ретінде дамуына жағдай тудыруға күш салында. «Интеллектуалды ұлт – 2020» ұлттық жобада Елбасы Н.Ә. Назарбаев оны іске асырудың басты бағыттарының бірі ретінде жастардың рухани - адамгершілік тәрбиесін, негізінде «еңбек сүйгіштік, намыс, парасаттылық, үнемі өзін-өзі жетілдіру мен оқуға ұмтылысы» сияқты қасиеттер жатқан құндылықтар жүйесін қалыптастыруды атап көрсетті [1]. Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаев өз пайымдауларында ұлтты жаңа жағдайларда қалай сақтап қалуға болатыны, оның рухани жаңаруы, әлемдік өркениет биіктеріне тарту үшін не істеу керектігі туралы мәселелерді маңызды деп санады. Тәрбие ел болашағы үшін оның байлығын еселейтін білікті мамандардың болуымен ғана емес, олардың дүниетанымы, азаматтық, адамгершілік ұстанымының маңыздылығымен де құнды.

Мектептегі тәрбие жүйесінің маңызды инновациялық сипаттамаларын іздестіруін талдау қажет. Сол себепті Е.В. Бондаревскаяның мәдениеттанулық түрдегі тұлғалық - бағдарлы білім беруге негізделген тәрбие жүйесі қызығушылық тудырады. Е.В. Бондаревская, қызметінің негізгі өзегі азамат, мәдениетті және адамгершілікті адам тәрбиелеу болып табылатын мәдениеттанулық түрдегі тұлғалық-бағдарлы білім берудің теориясы мен практикасын әзірлеуге бағытталуы тиіс елдегі танымал және баршаға белгілі ғылыми мектептің жетекшісі [2, 29 б.].

Қазақстан Республикасында тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің мүддесін іске асыруға бағдарланған тәрбиенің тұтас жүйесі өз дамуының жаңа кезеңіне аяқ басты. Қоғамдағы оң өзгерістер білім беру ұйымдары қызметінің тәрбие жүйесінде көрініс тапты. Сонымен бірге, білім алушылардың тәрбиесі

олардың табысты әлеуметтену проблемасын шешуге әлсіз бағдарланған, ол әлеуметтік инфантилизмге, ересек өмірге бейімделе алмауына жеткізеді.

Қазақстан Республикасы үздіксіз білім беру жүйесінде көрсетілгендей, білім берудің басты міндеті – жеке тұлғаның ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар негізінде қалыптасуы мен дамуы және оның кәсіби жетілуі үшін қажетті жағдайлар жасау: білім алушыларды тәрбиелеу, білім бере отырып жан – жақты қалыптастыру, ана тілін, ұлттық салт-дәстүрлерді сақтау, ақпараттандыру. Осы қасиеттерді білім алушылардың бойында қалыптастыру мен дамыту Қазақстан Республикасы білім беру жүйесінің маңызды міндеті ретінде қарастырылады. «Біз өзіміздің ұлттық ойлау жүйемізді, тарихи танымымызды, рухани мәдениетімізді барынша терең дамыта отырып, барлық салада рухани тәуелсіздікке жетуіміз керек», - деген Елбасымыз Н. Ә. Назарбаевтың сөзі бүгінгі ұстаздың негізгі ұстанымы болуға тиісті [3, 3 б.].

Білім мен тәрбие егіз, оларды бір-бірінен бөліп қарауға болмайды. Көптеген ғалымдар тәрбие беру процесіне көп көңіл бөлген. Соның ішінде, В.Белинский «Бала тәрбиесіне ерекше мән берілуі керек, тәрбиенің арқасында болашақ адамзат тағдырының негізгі мәселесі шешіледі», - деп айтқан болатын. Бүгінгі бәсекеге қабілеттілікті талап еткен қоғамда жас ұрпақты сол қоғам мүддесіне сай, оның мұң – мұқтажын өтерлік, елін, жерін, халқын көзінің қарашығындай қорғайтын ұлтжанды, отаншыл азамат етіп тәрбиелеу көзделінеді. Сондықтан ұстаздардың мақсаты: бүгінгі ұрпақ – еліміздің болашағын – қазіргі қоғам мұратына сай жан-жақты жарасымды тұлға етіп өсіру. Қазіргі жағдайларда адамның ұзақ та арнайы ұйымдастырылған өмірге тәрбиесіз араласуы өте қиын. Тек тәрбие ғана жеке тұлғаның дамуының әлеуметтік бағдарламасын жүзеге асыратын, оның бейімділігі мен қабілеттілігін жетілдіретін шешуші күш екендігін айқын аңғартады. В.Г. Белинский: «Тәрбие – ұлы іс, тәрбие арқылы адам тағдыры шешіледі» - деген болатын. Тәрбиенің маңыздылығы сондай, біздің болашақ ұрпағымыз тәрбиеден ғана рухани байлық алып, тәрбие арқылы ғана адам болып қалыптасады.

Заман талабына сай білім берудегі негізгі мақсат тек білімді, кәсіби мамандандырылған адамдар дайындау ғана емес, рухани дүниесі бай және адамгершілігі зор, қоғамдық өмірдің барлық аясында ұлттық құндылықтарды бағалауға және дамытуға қабілетті тұлғаны қалыптастыру, білім берумен қатар тәрбие беру арқылы жүзеге асырылатыны белгілі.

Бұл жөнінде, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында да білім беру жүйесінің негізгі міндеті – баланың даралығын дамыту, тәрбиелеу және сапалы оқыту үшін жағдайлар жасау арқылы интеллектісін байыту, бала тұлғасының рухани және дене мүмкіндіктерін ашу екендігін ерекшеленген еді. Осы орайда мектеп қабырғасынан басталатын білім мен тәрбие беру, жеке тұлға қалыптастыру бәсекеге қабілетті болудың қайнар көзі [4].

Жасөспірімдердің қалыптасуы мен дамуында екі фактордың ықпалы өте зор. Оның бірі – тәрбие екендігін жақсы білеміз. Сол себептен де, рухани дамыған, бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыру арқылы білім мен қатар әрбір оқушының бойына танымдық, адамгершілік, әлемдік, ұлттық, салауатты өмір салты мен дүниетанымдық құндылықтарды қалыптастыра білуіміз қажет.

Яғни, бүгінгі таңда сапалы білім беруде мұғалімдер алдына дайын білімді, дағдыларды меңгеретін, қайталайтын ғана емес, шығармашылық бағытта жұмыс істейтін, тың жаңалықтар ашатын, біртума ойлау қабілетімен ерекшеленетін жеке тұлғаны қалыптастыру мен тәрбиелеу міндеті тұр.

Тарихта тұлға болып қалыптасуындағы сапалы білім мен тәрбиенің рөлін ұлы тұлғалар Абай, Шәкәрім өз еңбектерінде атап өткен. Абайдың еңбектерінде «... бес нәрседен қашық бол», - деп адамды аздыратын зиянды әрекеттерден аулақ болуын, білімді серік етуде тәрбиенің маңызы мен оның өміріміздегі алатын орнын атап өткен [5].

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңында: «білім беру жүйесі міндеттерінің бірі: ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау және белсенді азаматтық ұстанымы бар жеке адамды тәрбиелеу, республиканың қоғамдық – саяси, экономикалық және мәдени өміріне қатысу қажеттілігін, жеке адамның өз құқықтары мен міндеттеріне саналы көзқарасын қалыптастыру» - деп көрсетіледі [6]. Осы ретте білім беру мекемелері жаңа білім сапасына сай мемлекеттік сұраныс пен тапсырысты орындауы талапқа сай жүргізілуі тиіс. Сонымен қатар, кемінде 3 тілді меңгерген, көп мәдениетті жеке тұлғаны тәрбиелеу стратегиясы айқындалған. Бұл өз кезегінде мұғалімдер алдында көп тілді меңгеру міндетін алға қояды. Яғни, «Еліміздің ертені-бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры – ұстаздың қолында» – деп елбасымыз Н.Ә. Назарбаев айтқандай білімді, жан-жақты қабілетті ұрпақты тәрбиелеуде ұстаздар еңбегі зор екендігін, білімі шындалған жан-жақты ізденімпаз мұғалімдер балаға тәрбие беру арқылы және де әрдайым өзі ізденісте жүру арқылы сапалы білім бере алатындығын аңғаруымызға болады.

Жас ұрпаққа сапалы біліммен бірге саналы тәрбие беру қай кезде де өзектілігін жоғалтқан емес. Қазірде солай. Ата-бабаларымыз жас ұрпақты елін, жерін сүюге үндеп, ұлттық салт - дәстүрмен сусындатуды мұрат тұтқан. Сол рухани үндеу бүгінгі күнде де мұра болып жалғасын табууда. Қазақ елінің патриоттардың мекеніне айналуы өзгеге үлгі, өзімізге медеу. Рухани тәрбиемен нұрланбаған адам өзінің алған білімін қара басының пайдасына жұмсап, өз мүддесі үшін адамзатқа апат әкелуі мүмкін. Оның мысалы тарихта аз емес. Тек сол арқылы ғана халқымыздың ғасырлар бойы жинақталған бай рухани мұрасымен жастардың бойына адамгершілік ізгі қасиеттерді қалыптастырып, сіңіргісіз, өзінің Отанына адал азамат етіп тәрбиелеу ата-ана мен ұстаздарға жүктелетін басты міндет.

Әрине, оқу мен тәрбиелеудің үлкен ортасы – мектеп екені белгілі. Ондағы жоспарлы тақырыптық сабақтармен қатар, сынып сағаттары, тәрбие сағаттары оқу мен тәрбиенің ең негізгі, ықпалдастығы болып отыр. Бүгінгі таңда, ұрпағымыздың азамат болып қалыптасуы барысында біз олардың жаһандандудың теріс ықпалдарына қарсы тұруын ескеруіміз қажет. Бұл жағдайда тәрбие жұмысының тиімділігі ата-ана мен мектептің өзара байланысынан көрінеді. Өскелең ұрпаққа адамзат тарихында ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан патриоттық, ұлттық, адамгершіліктік, рухани тәрбиені беру, отаншылдықты, сапалы білімді дамыту – қазіргі кезде көкейкесті мәселенің бірі болып отыр. Осы мәселелер еліміздің тұтастығын, оны ішкі және сыртқы күштерден сақтау міндетінің өзі жастарды отаншылдық, ұлтжандылық, патриоттық рухта тәрбиелеуді жүктейді. Өткенін білмеген халқының қадірін білмейді, халық нені бастан кешірді, бүгінге қол жеткені ненің арқасы, халық өз тарихын жасау үшін тер төгіп, азап шекті, тар жол, тайғақ кешуден өтіп, жерін қорғап, елін сақтады. Отансүйгіштік сезімнің нысаны мен қайнар көзіне Отан, туған жер, табиғат, оның байлықтары, тіл, дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкедегі ұлттық құндылықтар жатады. Ұлттық сезім – өзінің ұлттық өкілділігін мойындай отырып ұлтына деген сүйіспеншілік, жанашырлық, халық мұраларын бағалай білу. Сайып келгенде, мұның барлығы тәрбиеге тіреледі.

Өскелең ұрпақ білім мен ұлттық тәрбие негіздерін өзінің ұлттық мектебінен алатыны сөзсіз. «Ұлттық мектеп дегеніміз – ұлттық рухта тәрбие беретін орын».

Елдің туын көтеріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне батыл бетбұрыс жасаған бүгінгі таңда адамзаттық игіліктерді, халқымыздың ғасырлар бойы армандаған мәдени-рухани мұрағаттары мен ұлттық тәлім-тәрбие саласындағы, білім жүйесіндегі ізденістерін көрсету басты міндетіміз болып қала бермек.

Ұлттық тәрбие – біздің ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін асыл қазынамыз.

Біздің ұлттық өнеріміздің, мәдениетіміз бен дәстүрлеріміздің алдыңғы қатарлы үлгілерін, тіліміздің орасан зор байлығын жас жеткіншектердің жан дүниесіне сіңіріп, сол арқылы әлемдік рухани өркениеттің өріне шығып, нәр алу – бүгінгі күн талаптарының маңыздысы. Ата-бабаларымыздың сан ғасырлар бойы ұрпағына азық болған ақыл-кеңес, өсиеттері, асыл мұрасы ұлттық рух, ұлттық мақтаныш, ұлттық намыс, ана тілі мен ұлттық мәдениетін қалыптастыру сезімін ояту – баршамыздың парызымыз. Сонда ғана ұлттық сана-сезімі толыққанды жетілген, туған тілін еркін білетін, ұлттық сипаты мен ұлттық рухын жоғалтпаған ұрпақ тәрбиелей аламыз. Адамзат баласының алға қарай сатылай өркениет өріне жетуі әр адамның дұрыс ой түйіп, өнегеге жол сілтеуі, рухани күшін нығайтуға, аға буын өкілдеріне ізет көрсету отансүйгіштік тәрбенің бастамасы болып табылады.

Ұрпақ тәрбиесі-адамзат баласының асыл мұраты. Түбегейлі өзгерістерге бет бұрған жаңа қоғамда тек білімді болу жеткіліксіз, сондықтан, әрбір жеке тұлғаны әр ұстаз адамгершілік, ізгілік кішіпейілділік, қарапайымдылық, отансүйгіштік қасиеттерге баулу арқылы тәрбиелейді. Бұл ретте мектептегі тәрбиенің мақсаты: ұлттық сана-сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, парасатты, мәдениетті, ар-ожданы мол, еңбекқор, бойында басқа да ізгі қасиеттері қалыптасқан азаматтарды тәрбиелеу [7].

Тәрбие – өсіп келе жатқан жас ұрпақты өмірге даярлаудың барлық жағын қамтитын, жеке тұлғаны ғасырлар бойы жиналған адамзат тарихындағы тәжірибені игертіп, біліммен жаратқандыруға бағытталған қоғамның талап-тілегіне тәуелді күрделі үдеріс. Бізге бұрыннан белгі болып келген тәрбиенің ұйымдастырушылары: отбасы, ата-ана, балабақша – тәрбиеші, мектеп – мұғалім. Жеке тұлғаның қалыптасуына үлкен ықпал ететін тұлға мұғалім – тәрбие көзі [8, 7 б.].

Тәрбие жүйесі білім берудің заманауи жағдайларында ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым және практиканың жетістіктері негізінде тұлғаның қалыптасуына, дамуы мен кәсіби тұрғыдан кемелденуі үшін білім алуға қажетті міндеттерін толық көрсететін, қоршаған әлемді, өз тұлғасының әлемін тануға, саналы түрде өзіндік тануы мен өзіндік басқару біліктерін игеруге және дамытуға қабілетті тұлға қалыптастыру. Заманауи жағдайларда рухани-адамгершілік тәрбиені енгізу проблемаларына көп көңіл бөлінуде. Рухани - адамгершілік тәрбие тұлғаның өзін-өзі тануы мен өзіндік сана арқылы өтеді. Өзіндік сана патриотизм мен еуразиялықтың көпэтникалық, көпмәдениетті, көпконфессиялы Қазақстанда

нығайған, бекіген жалпыхалықтық қазақстандық идеясына бағдарланады, рухани келісім, өзара түсіністік, бірігу және саяси тұрақтылық мемлекеттік саясат деңгейінде басым құндылықтар болып табылады. Адамзаттық құндылықтардың барлығы әр жас кезеңінде: мектепалды, мектеп, колледж, жоғары оқу орны ұлғайып жатқан шеңбер принципі бойынша оқыту мазмұны болады. Оқытудың әр жас кезеңінде «адам - әлем» ара қатынасының мәнін ашатын бірнеше проблемалық түйіндерді көрсетуге болады, олар қалпына келеді және әр жолы білім алушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес жаңарып отырады [9].

Сондықтан да, халқымыздың маңдайына біткен ұлттық құндылықтарымызды, сонау өткен ғасырлардан өшпес мұра болып қалыптасып келе жатқан дархан халқымыздың таратқан үлгі насихаты асыл мұраларымызды дәріптеп, білімге ден қойып көп ізденіс жасамайынша, сапалы білім бере отырып, әрбір жеткіншекке тәрбие беру басты міндетіміз болып қала бермек.

Қорытындылай келе, тәрбие үрдісінде ұстаздың білім өрісі мен әдіскерлік шеберлігі, жеке басының үлгісі, шешуші рөл атқаратынын ұмытуға болмайды. Шәкірттер өз ұстаздарының жүріс-тұрысына, мінез-құлқына, іс-әрекетіне, дүниетаным көзқарасына еліктемей тұра алмайды. Орыстың ұлы педагогы К.Ушинский: «Тәрбиенің қайнар көзі тек адамның жеке басының өнегесіне негізделген. Ешқандай жарғы да, бағдарлама да, ешқандай орынның жасанды әрекеті де оның орнын баса алмайды» - деп текке айтпаса керек.

Оқушы жастардың жүрегін тебіренгізіп, ой-сезіміне әсер ету үшін біріншіден, тәрбие беруші ұстаздың саяси сауатты, жан-жақты энциклопедиялық мол білімі болуы шарт, екіншіден, тәлімгер ұстаз өз бойындағы білімді оқушы жүрегіне еркін ұялата аларлықтай әдіскерлік шеберлігі қажет, үшіншіден, мұғалім оқу-тәрбие үрдісін жүргізу кезінде оқушының психологиялық ой-өрісінің өсу, даму дәрежесін бақылап, тап басып білетіндей сезімтал психолог болуы керек. Яғни, А.Н.Толстойша айтқанда «Мұғалім өн бойына өз ісіне, шәкіртіне деген сүйіспеншілікті жинақтаса ғана ол нағыз ұстаз».

Егеменді ел болып, етек-жеңімізді енді ғана жинап болған қазіргі шақта халқымыздың тәлім-тәрбиесін игерген, рухани бай, ел болашағын ойлайтын, парасатты да саналы азамат тәрбиелеу-біздің, ұстаздардың басты міндеті. Білім мен тәрбиені сабақ барысында ұштастырып, бірлікте оқыту – әрбір ұстаздың басты шарты болса, сынып жетекшілері тек сабақта ғана емес, сабақтан тыс уақытта да іздене жүріп, оқушылардың бойына тәрбиенің, соның ішінде ұлттық тәрбиенің, ең ізгісін, ең асылын сіңіре білуі керек.

Қазіргі таңда тәрбиенің теориясымен практикасының өзекті мәселелерінің бірі білім – тәрбие жүйесінің мақсатын белгілей отырып, жаңа заман адамдарын тәрбиелеуді талап етіп отыр. Ал ұстаздардың осы талап тұрғысынан табылуы, олардың адам тәрбиесіне өнер деп қарап, үнемі шығармашылықпен ізденуіне, мектеп басшыларының күнделікті бақылау басшылығына, әр ұстаздың бойындағы жақсы қасиетті, өнегелі істі танып көре білуіне, оны үлгі-өнеге етуіне байланысты жүзеге асыруына ықпал жасай білуі керек.

Егеменді еліміздің ертеңі өткен тарихымызбен тығыз сабақтасып келеді. «Жаста берген тәрбие – жас шыбықты игендей», – деп Ы.Алтынсарин айтқандай, халқымыздың сан ғасырлық тарихынан өзек тартамын рухани мұрасын ұрпақ бойына сіңіргенде ғана еліміздің жұлдызы жанып, әлемдік мәдениетке ұмтылары айқын.

Ел басшысынан бастап даладағы еңбекшіге дейін мектеп босағасынан өтіп, тәрбие алып шығатыны белгілі.

Тәрбие жолы – қиын жол. Өмірді өрнектейтін адам – ұстаз шәкірт алдындағы парызын ешуақытта ұмытпайды. Мүлт етсе үлкен қателік жіберіп алатынын біледі. Ал тәрбиеде кеткен қателікті түзеу оңай іс емес. Мектептегі әр ұстаз ізденуді, білім беруді, баулуды, тәрбиелеуді, шығармашылықпен еңбек етуді абыройлы міндет, айбынды мақсаты деп біледі. Жас ұрпақты білімді, жан-жақты етіп өсіруге әрбір ата-ана, мектеп және бүкіл жұртшылық болып қатысу керек.

Сондықтан да, жасөспірімдерге сапалы білім берумен қатар тәрбие де жеке адамды мақсатты бағытта, жүйелі түрде қалыптастырады. Аға ұрпақтардың тәжірибесін беру және игеру, сананы қалыптастыру, білімалушылардың сезімін дамыту және мінез-құлық дағдыларын қалыпқа түсіру, оларды өмір мен еңбекке даярлау тәрбие процесінде жүзеге асырылатындықтан, тәрбие мен сапалы білім беруарқылы халқымыздың маңдайына біткен ұлттық құндылықтарымызды, сонау өткен ғасырлардан өшпес мұра болып қалыптасып келе жатқан дархан халқымыздың таратқан үлгі насихаты мен асыл мұраларымызды дәріптеп, білімге ден қойып көп ізденіс жасап, оқыту мен тәрбиені бірге ұштастырып, саналы да, тәрбиелі, білімді ұрпақ тәрбиелеу міндетті болып қалмақ.

1. Назарбаев, Н.Ә. Интеллектуалды ұлт – 2020 / Қазақстан Республикасы Президентінің «Болашақ» стипендиаттарының форумында сөйлеген сөзі // Астана: 2008. – 30 қаңтар. – Online Zakon KZ / document/.
2. Бондаревская, Е.В. Ценностные основания личностноориентированного воспитания. – Педагогика, 1995, №4 – С.29.
3. С.Ж. Пірәлиев «XXI ғасыр ұрпақтары әлемдік білім жетістіктерін терең меңгеруі қажет» // «Айқын» республикалық қоғамдық – саяси газеті. – 2010. №202, 30 қазан. – Б. 3.
4. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы // «Егемен Қазақстан» 2007 жылғы 15 тамыз. – № 254 – 256.
5. [http:// abai.kz](http://abai.kz).
6. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы // «Егемен Қазақстан» 2007 жылғы 15 тамыз № 254 – 256.
7. Оқушы бойында ұлттық құндылықтарды қалыптастыруда мектеп пен ата-ананың рөлі // <http://40.astana-mektep.kz/>
8. Шакурова М.В. Социальное воспитание в школе. – М., 2004. – С.7
9. Демешева М.Е., Кожасметова, К.Ж. Аратай, Л.Б., Молдыбаева, Ш.Б. Воспитательные системы воспитания в Казахстане / М.Е. Демешева, К.Ж. Кожасметова, Л.Б. Аратай, Ш.Б. Молдыбаева // Педагогика. – Алматы: Изд. Сигнет-Принт. – 2006.

Резюме

Баселова П.Ж. – магистрантка 2 курса 6M050100 – «Социология»

КазНПУ им. Абая, pikow1991@mail.ru

Научный руководитель: **Калдыбаева Т.Ж.** – д.с.н., профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин, КазНПУ им. Абая, tynyshlyk43@mail.ru

Образовательная ценность качественного образования

В статье рассматривается воспитание и качественное образование. Роль воспитания в образовании всегда очень важна. Потому что, образование всегда входит такими ценностями как патриотизм, гуманизм, духовное богатство и подчиненность в закону.

Поэтому не только качественное образование, но и воспитание целенаправленно и в системном порядке формирует индивида. Рассказывается об освоении и опыта развития предков, формировании сознания, развитие чувство самосознания и навыкам поведения обучающихся, подготовит их к жизни и деятельности осуществляемой в учебном процессе.

Ключевые слова: воспитание, образование, патриотизм, нравственность, общество, ценность, школа, поколение, преподаватель, культура, духовная мышления, национальное воспитание.

Summary

Baselova P. Zh. – 2th course master specialty of Sociology

KazNPU named after Abai, pikow1991@mail.ru

Scientific supervisor: **Kaldybaeva T. Zh.** – doctor of Social Sciences,

"political, social and philosophical" professor of the Department, KazNPU named after Abai, tynyshlyk43@mail.ru

The educational value of a quality education

The article about education and quality of education provided. Education about the importance of education always said. After all, education, patriotism, moral and spiritual development, along with values such as loyalty is to the law. Therefore, along with education and quality education to adolescents individual target direction, forming a regular basis.

The older generations of experience and development, develop a sense of self - consciousness of students at normalization and behavioral skills, students develop a sense of normalization of skills and behavior survey, carried out in the course of their educational preparation for life and work, education and quality of education by the end of the forehead national values of our people, past centuries as a lasting legacy emerging praise of propaganda circulated by example and precious heritage of our people, a lot of attention to research and education, training and education in conjunction with the intelligent, educated, and set about the task of knowledge generation

Keywords: education, patriotism, morality, society, values, schools, generation, a teacher, a culture, a sense of national consciousness, spiritual thinking, a national education.

ӘОЖ – 373.1:316 (574)

МЕКТЕПТЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК МАМАНДАРДЫҢ ФУНКЦИЯСЫН ҮЙЛЕСТІРУ

Есенжолова А.А. – Абай атындағы ҚазҰПУ бМ050100 – «Әлеуметтану» мамандығының
2 курс магистранты, *essenzholova_a@mail.ru*

Ғылыми жетекші: Т.Ж. Қалдыбаева – а.ғ.д., Абай атындағы ҚазҰПУ,
«саясаттану және әлеуметтік – философиялық» пәндер кафедрасының профессоры,
tynyshtyk43@mail.ru

Мақалада мектептегі әлеуметтік қызметкер, әлеуметтік педагог және психологтың функционалдық қызметтерінің арабайланысы қарастырылған. Көрсетілген мамандардың мектептегі үшжақты қызметі олардың жұмысының нәтижелілігінің негізі болып табылады.

Әлеуметтік педагогтар тұлғаның өз-өзі дамыту және өз-өзін тәрбиелеу процесіндегі болашағын анықтау, әлеуметтік диагноз жеке тұлғалық мүмкіндіктерді және әлеуметтік тұрмыстық өмір қызметін үйретіп қана қоймай, жасөспірімдер мен баланың девиантты мінез-құлқының себептерін қарастырып, сәтсіз отбасылардың әлеуметтік себебін анықтап, балалар мен жасөспірімге жанұя жағынан және әлеуметтік орта жағынан әсер ететін тәрбиенің барлық түрінен түзету жұмысын жүргізіп отырады. Жалпы, мектептегі әлеуметтік педагогтардың негізгі атқаратын қызметтері мен оқушылар тәрбиесі туралы баяндалған.

Түйін сөздер: әлеуметтік қызметкер, психолог, әлеуметтік педагог, оқушылар, мектеп, тәрбие, девиантты мінез – құлық, отбасы, мінез-құлық, қоғам.

Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты бағдарламасында: «Жаңғыртудың табыстылығы үшін әрбір азаматтың өз Отанына пайдалы болуы өте маңызды. Жаңғырту барлық қазақстандықтарға қажет. Осындай түсіністік жағдайында ғана кең көлемді қоғамдық консенсус пен табысқа қол жеткізуге болады» - деген болатын. Яғни, қоғамда белгілі бір табысқа жету үшін білім керек, бірақ одан бөлек жасөспірімге ең бірінші тәрбие дұрыс бағытта берілуі тиіс. Сол себептен де, баланың барлық жақсы қасиеттерді бойына жиып өсуі үшін, білім беру мекемелерінде әлеуметтік педагогтардың алатын орны мен қызметі өте зор. [1]

Қазіргі таңда өскелең ұрпақты тәрбиелеу маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Олардың әлеуметтік ортаға бейімделуі, қоғамда өз орындарын дұрыс бағытта алуы, құқықтарының қорғалуы, үлкендер тарапынан зорлық-зомбылыққа ұшырамауын бүгінде әлеуметтік тәрбие беретін мамандар ұйымдастыруы қажет.

Қазақстан қоғамының жас ұрпағын тәрбиелеу төмендегідей әлеуметтік құндылықтар тарапынан іске асырылмақ:

- Қазақстанның жан-жақты дамуы арқылы тәуелсіздігін біржола баянды ете алатын білімді және тәрбиелі азаматтарды оқытып тәрбиелеу;

- мемлекеттің тұтастығы мен қауіпсіздігінің кепілі ретінде халық бірлігі мен ынтымағына бағдарланған ұрпақ өсіру;

- ғылым мен білімнің алдыңғы шебіне шығып, жоғары технологиялар арқылы ел дамуын жаңарта алатын, ақпараттық қоғам талаптарына адамгершілікпен жауап бере алатын жаңа толқынды даярлау;

- жаһандану мен жан-жақты трансұлттық қозғалыстар жағдайында ел мүддесін алып жүре алатын патриоттарды тәрбиелеу. [2]

Аталған әлеуметтік және қоғамдық құндылықтар негізінде мектептер ұжымдарының мақсаты айқындалады. Ол - әрбір баланың іргелі білімденуі мен әлеуметтік тұлғалық дамуын қамтамасыз ету.

Мектептің бірінші әлеуметтік функциясы - барлық мектеп жасына толған балаларды мектеп шаңырағының астына біріктіріп, бәрін бірдей мемлекет талабына сай білімдендіре отырып тәрбиелеу.

Мектептің екінші әлеуметтік функциясы - әр баланың жас шамасына сай сапалы білім мен тәрбие алу құқығын қорғау, өз қойнауында оны іс жүзіне асыру әрі әлеуметтік көпқабаттылық, көпменшіктілік, көпұлттылық, көпдәстүрлілік жағдайында балаларды әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық қорғау. Бала қай әлеуметтік қабаттың, қай ұлттың, қандай елді-мекеннің, қандай отбасының, қандай әлеуметтік-психологиялық ортаның өкілі болса да, мұғалім алдында олардың бәрі бірдей. Ол - білімдену және қорғану құқығы мен мүмкіндігі теңелген, әділетті адамдық кеңістіктің өкілі. Бәрінің де ендігі мәртебесі – ОҚУШЫ. Өскелең ұрпақтың ең үлкен әлеуметтік қауымдастығы. Оқу мен тәрбие істерінің басты тұлғасы және білім беру мен білімдену іс-әрекетінің басты алып барушысы. Мектепті мектеп ететін оқушылардың ұстаздарының көмегімен еткен өз еңбектері: оқу еңбегі, тәрбиені игеру еңбегі. Мектеп оқушылары өзіндік ірі әлеуметтік орта.

Мектептің үшінші әлеуметтік функциясы - білімдену мен тұлғалық тәрбиенің біртұтастығын қамтамасыз ете алатындай әлеуметтік орта және кеңістік жасайтыны. Мектепте мұғалімдермен қатар арнайы психолог маманның жұмыс істей бастағаны және әлеуметтік педагог пен әлеуметтік қызметкердің біртіндеп ене бастауы аталған проблемаларды реттеудің маңызды алғышарты. Өкінішке орай, олардың функциялық қызметінің мазмұны мен жауаптылықтары ауқымы әлі жеткілікті анықталмаған. Мектеп психологтарының уақытының басымы тек диагностикалық жұмыстар және мінез-қылығы ауытқуы байқалған жекелеген оқушылармен жұмыстан аспайды. [3]

Үш маманның, әсіресе, әлеуметтік педагогтің оқушылар үлгеріміне байланысты пән мұғалімдерімен бірлескен сараптамалық жұмысы қажет-ақ. Олар біріге отырып, қандай олқылықты толықтау және қалай, қандай әдіс-шаралар арқылы жағдайды түзету керектігін анықтап алар еді. Соған сай педагогикалық әдіс іске қосылып, оның нәтижелігін әлеуметтік педагогтың бақылауда ұстауы мұғалімнің жауаптылығын арттырушы мотивацияның бірі бола алар. Алайда екі маманның өзара адамгершілікті ымырашылдығы болмаған жерде жатымды нәтиже алынбай, керісінше, біреуі ары, екіншісі бері тартқан психологиялық қолайсыздықтар пайда болуы да мүмкін. Сол себепті әлеуметтік педагог ролін атқарушының біліктілігі мен адамгершілік қасиетінің маңызы зор.

Әлеуметтік мамандар (әлеуметтік педагог, психолог, әлеуметтік қызметкер) - социумның «әлеуметтік диагнозын» қою барысында оқушылардың жас және психологиялық ерекшеліктерін, олардың қабілетін, қызығушылығын зерттейді. Ресми емес ұйымдардың балалар мен жасөспірімдерге тигізетін оңды және теріс ықпалдарын анықтайды. Олар психологиялық, медициналық, құқықтық, адамгершілік – этикалық және басқа да сипаттағы проблемаларды шешуге көмектеседі. Қоғам мен отбасы, бала тұлғасы жүйесіндегі аралық келістіруші бола отырып, тәрбиеленушінің шынайы өмірге қалыптасуына, балалар мен ересектер арасындағы гуманистік, рухани адамгершілік қарым-қатынастарға ықпал етеді. Мектеп ұжымы және қауымдастығы шеңберіндегі әлеуметтік (әлеуметтік мәні бар) арабайланыстардың негізгі бағыттары:

- оқушы – мұғалім;
- мұғалім – оқушы;
- оқушы- оқушы;
- мұғалім – мұғалім;
- басқарушы субъектілер – оқушы – мұғалім;
- мұғалім - басқарушы субъектілер – оқушы;
- отбасы субъектілері - мектеп ұжымы – оқушы;
- оқушы – мектеп ұжымы – отбасы;
- ата-ана – мұғалім – оқушы;
- басқа субъектілер – мұғалім – оқушы;
- сабақтан және мектептен тыс дамытушылар – оқушылар.

Бәрінің басын бір **идея**, соған байланысты **құндылықтар**, мүдделер, мақсат пен міндеттер біріктірді. Сондықтан да ортақ идея мен мақсат үшін еңбек жасауға аталғандардың әрқайсысының өздері мүдделі. Мектеп басшылығының басты міндеті - іс барысындағы осылардың біртұтастықтығын қамтамасыз ету, істің тиімділігі болуының қажетті алғышарттарын жасап іске қосу. Барлық қоғамдардағы мектептер негізінен осы идея туы астында қызмет етеді. Оның аты - әрбір өмірге келген адамды өз мәнінде әлеуметтендіру, қоғамның әлеуметтік әлеуеті ету. Әйтпегенде, қоғамдық және әлемдік прогресс тоқтап қалған болар еді және адамдар мен қоғамдар, ұрпақтар бірін-бірі ұғына алмас еді. Мектеп – миллиондар емес, миллиардтаған адамдарды білімдік, мәдени бір-біріне түсінікті етеді, жақындастырады, адамдық дамуын теңестіреді. Әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени-рухани, стратификациялық көптүрлі әлем-

ді және қоғамдық қатынастарды өркениетті тіршілік етуге үйрететін де мектеп. Мектеп - әлемдегі ең басты әлеуметтік институт. [4]

Әлеуметтік педагог өз қызметінде Қазақстан Республикасы «Білім туралы» заңын, БҰҰ «Балалардың құқықтары туралы Конвенция», ҚР «Неке және отбасы туралы заңы», басқа да нормативтік актілер мен құжаттарды, осы ережені басшылыққа алады.

Мектепте әлеуметтік жұмыстар өте ауқымды. Олардың клиенттері оқушылар, ата-аналар және мұғалімдер болады. Өз мақсатында мынадай функцияларды атқарады.

1. Аналитикалық диагностикалық;

- әлеуметтік диагноз жеке тұлғалық мүмкіндіктерді және әлеуметтік тұрмыстық өмір қызметін үйренеді;

- жасөспірімдер мен баланың девиантты мінез-құлқының себептерін қарастырады, сәтсіз отбасылардың әлеуметтік себебін анықтайды.

2. Жобалау:

- бала тәрбиесіне және тұлғаның дамуына әлеуметтік педагогикалық оқиға процесіне бағдарлау және жобалау;

- тұлғаның өз-өзі дамыту және өз-өзін тәрбиелеу процесіндегі болашағын анықтау;

- өзінің әлеуметтік-педагогикалық жұмысын уақытылы және кезекті етіп жоспарлау.

3. Ұйымдастырушы – қатынастық;

- мектеп оқушыларына әлеуметтік тәрбие беру процесінде мүмкіндіктерді пайдалану, тек жергілікті еңбек және демалыстың мектеп қызметкерлері қатар, мөлтек аудан тұрғындарымен әлеуметтік тәрбие процесін жүргізу;

- жеке және ресми қарым-қатынасты ұстау;

- әлеумет пен оқушылар арасындағы оң және теріс іс-әрекеттерінен хабардар болу;

- жасөспірімдермен балалар арасындағы демократиялы, жүйелі өзара қарым-қатынасты қалыптастыру, сонымен бірге жеке тұлғалық және олардың үлкендермен әрекеттеріне көмектесу.

4. Коррекциялы:

- балалар мен жас өспірімге жанұя жағынан және әлеуметтік орта жағынан әсер ететін тәрбиенің барлық түрінде түзету жұмысын жүргізіп отыру. [5]

Әлеуметтік педагогтың өзге білім субъектілерімен және әлеуметтік серіктестермен ынтымақтас-тық қатынасын ұйымдастыруда мемлекеттің балалар мүддесін көздейтін мемлекеттік саясаттың мақсаттары жүзеге асырылуы тиіс:

1. Қазақстан Республикасының балалар мүддесін көздейтін мемлекеттік саясатының мақсаттары: балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, оларды кемсітушілікке жол бермеу; балалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің негізгі кепілдіктерін нығайту, сондай-ақ құқықтары бұзылған жағдайларда оларды қалпына келтіру; бала құқықтары кепілдіктерінің құқықтық негіздерін қалыптастыру, баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі тиісті органдар мен ұйымдар құру; балалардың дене бітімі, интеллектуалдық, рухани және имандылық тұрғысынан дамуына, олардың бойында елжандылық, азаматтық және бейбітшіл сезімдерді тәрбиелеуге, сондай-ақ баланың жеке адами тұлғасының қоғам мүддесі, мемлекет халықтарының дәстүрлері, ұлттық және әлемдік мәдениет жетістіктеріне қол жеткізуі үшін мүмкіндіктерін ашуға жәрдемдесу; кәмелетке толмағандардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін қалыптастыру жөніндегі нысаналы жұмысты қамтамасыз ету болып табылады.

2. Балалар мүддесін көздейтін мемлекеттік саясат мемлекеттік органдар қызметінің басым саласы болып табылады және:

• баланың құқықтарын заң тұрғысынан қамтамасыз етуге;

• балаларға толымды тәрбие беруді, олардың құқықтарын қорғауды оларды қоғамда толымды өмір сүруге дайындауды қамтамасыз ету мақсатында отбасын мемлекеттік қолдауға;

• аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып, балалардың өмірін жақсартуға бағытталған мемлекеттік ең төменгі әлеуметтік стандарттарды белгілеуге және сақтауға;

• баланың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзғаны, оған зиян келтіргені үшін лауазымды тұлғалардың, азаматтардың жауаптылығына;

• баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын қоғамдық бірлестіктер мен өзге де ұйымдарды мемлекеттік қолдауға негізделген. [6]

Әлеуметтік педагог аталмыш мақсаттарды жүзеге асыруда төмендегі құзыретті органдармен әлеуметтік серіктестік байланыстарын жүзеге асырады.

- Сынып жетекшілері, психолог, әлеуметтік қызметкер және пән мұғалімдерімен өзара тығыз байланыс.

- Директордың тәрбие ісі және құқықтық ісі жөніндегі орынбасарларымен тығыз байланыс.
- ИДН қызметкерлерімен байланыс.

4. Қорғаншы және қамқорлық органдарымен байланыс

Әлеуметтік педагогтың, психологтың, әлеуметтік қызметкер бірлескен қызметі төмендегідей:

- отбасына әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету;
- отбасы мен балаларға дәрігерлік, психологиялық, педагогикалық кеңес беру;
- балаларды күйзелтетін даулы мәселелерді шешуге көмектесу;
- мінезінде ауытқушылығы бар адамдарға психологиялық және диагностикалық коррекция жасау;
- профилактикалық шаралар ұйымдастыру. [7]

Қорыта айтқанда, қазіргі таңда мектепте жасөспірімдерге, олардың әлеуметтік жағдайын көтеру, материалдық көмек көрсету, әлеуметтік қолдау мақсатында әлеуметтік мамандар қызмет атқаруда. Қоғам мен отбасы, бала тұлғасы жүйесіндегі аралық келістіруші бола отырып, тәрбиеленушінің шынайы өмірге қалыптасуына, балалар мен ересектер арасындағы гуманистік, рухани адамгершілік қарым-қатынастарға біршама ықпал етуде.

1. Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: «Жалтыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты бағдарламасы // Егемен Қазақстан. – 2012. – 10 шілде.

2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – 2007ж.шілденің 27-сі.

3. Қалдыбаева Т.Ж.«Бәсекеге қабілетті Қазақстан Республикасы тұрғысындағы XXI ғасыр мұғалімі: теория, методология, эмперика және практикалогия. Социологиялық талдау және тұжырым-дама. – Өскемен: ШҚМТУ, 2008.

4. Сынып жетекшісі. Әдістемелік құрал. 2007.

5. Әлеуметтік педагогтың нормативтік құқықтық актілер.

6. БҰҰ халықаралық балалардың құқықтары туралы конвенция

7. Бөкешова А.К., Раимбаева М.М., Игілік Ж. «Мектептегі әлеуметтік педагогтың қызметін ұйымдастыру және іс-қазғадарды жүргізу (әдістемелік нұсқаулық). – Шымкент, 2010 ж.

Резюме

Есенжолова А. А. – магистрантка 2 курса

6M050100 – «Социология» КазНПУ им. Абай, essenzholova_a@mail.ru

Научный руководитель: **Калдыбаева Т.Ж.** – д.с.н., профессор

кафедры политологии и социально-философских дисциплин, КазНПУ им. Абай, tynyshytk43@mail.ru

Координация функции социальных специалистов в школе

В статье рассматривается взаимосвязь функциональных обязанностей социального педагога, социального работника и психолога в школе.

Социальные педагоги в процессе саморазвития личности и самовоспитания и не только учат определять будущее, социальный диагноз личностные способности и социального бытовую жизнь, но и рассматривают девиантное поведение детей подростков, социальные проблемы неудачных семей и проводит разъяснительную работу с детьми подростками по поводу семьи и социальной среды. В общем рассказано об основных функциях социальных педагогов в школах и поведение детей.

Ключевые слова: социальный работник, психолог, социальный педагог, ученики, школа, воспитание, девиантное поведение, семья, поведение, общество.

Summary

Yessenzholova A.A. – 2 th course master specialty

of Sociology KazNPU named after Abai, essenzholova_a@mail.ru

Scientific supervisor: **Kaldybaeva T.Zh.** – doctor of Social Sciences,

"political, social and philosophical" professor of the Department, KazNPU named after Abai, tynyshytk43@mail.ru

Coordination of functions of social specialists in school

The article discuss the relationship of functional responsibilities of social teacher, social worker and psychologist at the school.

Social educators in the process of self-development and self-education, and not only learn to shape the future, a social diagnosis of personal abilities and social everyday life, but also considering deviant behavior in children adolescents, social problems of failed families and conducting explanatory work with children teenagers about family and social environment.

In general, told about basic social workers in schools and children's behavior.

Keywords: social worker, psychologist, students, school, education, deviant behavior, family behavior, society.

УДК 327(574)

МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНЫЕ КОНФЛИКТЫ

Каратаева З.М. – магистрантка 2 курса

по специальности 6М050200 Политология, Zauresha.kz@gmail.com

Научный руководитель: **Абсатгаров Р.Б.** – доктор философских наук, профессор
КазНПУ им. Абая

В статье рассматриваются проблемы межконфессиональных конфликтов. Указаны особые причины, которые привели к возникновению этой ситуации. Приведена статистика приверженцев мировых религий за определенные временные отрезки. Также указан религиозный фактор в политической жизни различных стран. Раскрываются функции и типы религии.

В статье указано, что конфликты существуют не только между религиозными группами, но и внутри них. Они могут быть связаны с борьбой за власть, престиж, привилегии.

Работа направлена на анализ причин межконфессиональных конфликтов и пути решения данной проблемы.

Ключевые слова: конфессии, межконфессиональные конфликты, мировая политика, конфликт, религия, мировые религии.

Проблема межэтнических конфликтов в течение последних десятилетий является одной из наиболее актуальных. Подобного рода конфликты довольно трудноразрешимы, а также являются наиболее распространенным источником политической нестабильности.

Сегодня существует множество определений понятия конфликта. Рассмотрим некоторые из них. Само понятие конфликт берет свое начало от латинского слова "conflictus" – столкновение. Английский социолог Э.Гидденс дает такое определение конфликта: "Под конфликтом я имею в виду реальную борьбу между действующими людьми или группами, независимо от того, каковы истоки этой борьбы и средства, мобилизуемые каждой из сторон". [1, с.62]

Межконфессиональный конфликт – это конфликт между группами, относящимися к разным конфессиям или религиозным убеждениям.

Считается, что в мире доля религиозного населения составляет 66% от населения Земли. Доля неверующего населения – 25%, атеистов – 6%. Причем этот показатель постоянно меняется в зависимости от условий жизни. XX век стал периодом упадка протестантизма и временем подъема ислама, индуизма, копто-эфиопского христианства и различных сект.

Учеными подсчитано, что в 1900 г. приверженцы, только мировых религий, составляли 814 млн. чел., в 1988 г. их уже насчитывалось более 2.645 млн. чел., в 2000 г. свыше 4-х млрд. чел. По данным на 2009 год более 63 % верующих людей на Земле являлись приверженцами одной из авраамических религий, из них: 33% - христиане, 20% - мусульмане, 10% - иудеи; 10% жителей планеты исповедовали индуизм, 6% - буддизм, 6% - китайские религии, 0,37% - сикхизм, 7% - другие верования. [2, с. 42]

На протяжении всей истории человечества религия оставалась важнейшей составляющей жизни общества. Поиски духовных ориентиров, точек опоры в быстро меняющемся мире приводят к тому, что в настоящее время роль религиозного фактора возрастает. Связано это во многом с тем, что религия –

важнейший социальный институт, который включает в себя систему социальных норм, ценностей, ролей, обычаев, верований, ритуалов, стандартов поведения.

Многочисленные конфликты и политические потрясения, происходящие в сегодняшнем мире, не могут быть объяснены без уяснения религиозного фактора в политике. Религия по-прежнему в значительной мере определяет подоплеку политической жизни в большинстве стран мира. Религиозный фактор играет значительную роль в политической жизни и тех стран, где большая часть населения нерелигиозна.

Религия занимает огромное место в политической культуре большинства стран и народов мира. Религиозная символика присутствует в качестве составной части символики государств, политических партий, общественных организаций. Религиозные праздники являются также и государственными практически во всех странах мира. Например, в Казахстане Курбан Айт и Рождество отмечаются на государственном уровне. Роль религии в политическом развитии мира, как это ни парадоксально, все более возрастает. Еще недавно большинством исследователей разделялись выводы французских просветителей XVIII в. о том, что религия является исключительно следствием невежества народных масс и исчезнет по мере развития образования и технического прогресса. Но вот начиная с 70-х гг. XX в., по мере подъема исламского движения и исламской революции в Иране, политологи заговорили о религиозном ренессансе во многих регионах мира. Появились такие термины, как "политизация религии" и "религизация политики". На рубеже веков стало ясно, что "религизация" политики является фактором достаточно постоянным, охватившим в той или иной степени почти все страны мира. [3, с. 25]

Идеология, в том числе и идеология религиозная, появляется в обществе потому, что в ней возникает потребность. Религиозная идеология в политике выполняет ряд функций:

Познавательная функция. Каждая идеологическая система предлагает свою совокупность знаний, полученных в сфере духовной культуры и на основе опыта классов и социальных групп. Основываясь на этих знаниях, идеология создает свою модель истории человеческого общества и места в ней той социальной группы, этноса или конфессии, интересы которых и обосновывает данная идеология.

Религиозная идеология дает верующему целостное и завершенное мировоззрение, касающееся и его политических взглядов и поведения. В религиозном сознании все непонятное и неподвластное разуму восполняется верой. В силу этого для религиозного восприятия нет нерешаемых проблем, в том числе и в сфере политики, и нет остающихся без ответа вопросов. Если самому верующему, даже на основании изучения священных текстов, может быть что-либо непонятно в происходящем, то на эти вопросы дадут свое авторитетное суждение религиозные лидеры.

Ценностная (аксиологическая) функция. Каждая религия опирается на свою систему ценностей - политических, экономических, правовых, моральных, эстетических, культурных и т.п. Религия помогает верующему принять и усвоить определенные политические (как, впрочем, и этические и социальные) идеалы. В их число входят представления о наиболее совершенном общественно-политическом устройстве, высшей справедливости и о тех политических партиях и организациях, которые способствуют претворению этих идеалов в жизнь.

Необходимо выделить также мобилизующую функцию, когда осуществляется конкурентная борьба с представителями других религий, и регулирующую функцию религиозной, как, впрочем, и светской идеологии. В самом деле, религия представляет собой всеобщий регулятор общественной и личной жизни. Как правило, все конфессии обладают системой требований, определяющих повседневное поведение своих последователей дома и в обществе. Нельзя не признать, что общество, в котором религия играет значительную роль, как правило, более стабильно и организовано, чем светское. Религия объединяет людей в сообщества, призывает их соблюдать моральные и политические требования.

Сходной регулирующей функцией отличаются и светские идеологии.

Религиозно-политическая идеология выполняет прогностическую функцию, т.е. моделирует будущее общество, к которому призывает стремиться своих сторонников. Религия, как правило, идеальное общество переносит на небо, но тем не менее каждая религиозная идеологическая система всегда имеет свой проект идеального общественно-политического порядка и на земле. [4, с. 165]

Как видим, религия часто направляет, развивает, упорядочивает политическое развитие общества.

В современном мире отмечается тенденция к политизации культуры. Однако это отнюдь не значит, что общество становится более религиозным. Очень часто недовольство социально-экономической или политической обстановкой перерастает в религиозные волнения. Также религия зачастую становится частью националистических программ.

Факты, свидетельствующие, что религия может действовать как фактор разрушительный, несущий конфликт, а не интеграцию и стабильность, рассматриваются в рамках теории конфликтов.

«Отступление от принципа равенства религиозных групп (на любом уровне) перед законом означает проявление нетерпимости; привилегии одних и дискриминация других религиозных групп неминуемо создают конфликтные ситуации на религиозной почве. Религиозная группа, как и любая социальная группа, обладает своей структурой, у нее есть цели, и она вступает в определенные отношения с другими группами. Сущность группы – это не сходство или различия между ее членами, а их взаимозависимость, которая может варьировать (от неструктурированной "массы" до тесного единства). Это зависит, помимо всего прочего, от размера и организации группы, а также от степени близости отношений между членами группы. Одна из наиболее важных потребностей, на удовлетворение которых в религиозной группе рассчитывают ее члены, – потребность в защищенности, безопасности, обладании основой существования, "почвы под ногами", устойчивости в жизненных бурях».

Многие люди до сих пор считают, что всякая чужая, «не их», религия является выдумкой людей, тогда как их собственная религия является откровением Божиим. Тогда возникает не только нетерпимость к людям, исповедующим иную религию, но и желание навязать им свои религиозные взгляды, с их точки зрения единственно верные. Стремление обратить «иноверцев» в «свою веру» получило название прозелитизм. В религиозных обществах полноценными членами общества признаются приверженцы господствующей религии. "Неверие" обычно воспринимается как симптом полной асоциальности. Чаще всего конфликты на религиозной почве возникают по причине партикуляризма. Смысл этого понятия заключается в том, что определенная религиозная группа считает себя исключительной обладательницей истины и истинной морали. Вследствие этого возникают конфликты на почве религиозных расхождений. Проявления партикуляризма встречаются в виде деления религий на "истинные" и "ложные", "хорошие" и "плохие", "полезные" и "вредные". Религиозные группы, которым не присущ партикуляризм, обычно не испытывают враждебности по отношению к другим группам и их верованиям.

Часто религиозные конфликты могут маскировать столкновения на этнической или классовой основе. Враждебность по отношению к другим религиозным группам колеблется в зависимости от того, в какой мере религиозные различия связаны с экономическими, политическими или национальными интересами. Религиозные различия в таких случаях выполняют чисто идеологическую функцию.

Конфликты существуют не только между религиозными группами, но и внутри них. Они могут быть связаны с борьбой за власть, престиж, привилегии. С точки зрения конфликтологического подхода социальное поведение членов религиозных групп также мотивируется стремлением к удовлетворению эгоистических интересов отдельных индивидов или их группировок. В качестве примера можно привести столкновение интересов высшего и низшего духовенства, весьма различающихся по своему социальному статусу.

К числу религиозных конфликтов можно отнести также борьбу между сторонниками религиозного модернизма и фундаментализма. Конфликты внутри группы могут быть связаны с внешними для нее обстоятельствами.

Еще один тип конфликтов связан с существованием религии в обществе, находящемся на той или иной стадии развития процесса секуляризации, то есть освобождении общественных институтов от церковного влияния. Эти конфликты могут быть вызваны изменениями духовной жизни общества, обусловленными формированием светской культуры, противоречащей традиционным религиозным взглядам на мир и соответствующим моральным ценностям. Религиозная приверженность может приводить к конфликту не только с научными взглядами на мир, но и с нормами светской морали, требованиями закона. Мечеть осуждает как великий грех искусственное прерывание беременности, вступая в противоречие с общественным мнением (включая и мнение широких масс верующих). Религиозные убеждения могут противоречить службе в армии, участию в политической жизни или гражданской деятельности. [5, с. 112]

Особое внимание следует обратить на истолкование божественных законов. Такие мировые религии как буддизм, христианство и ислам в их классическом, традиционном варианте основаны на терпимости и человеколюбию, они не призывают напрямую к борьбе с представителями другой веры. Здесь вопрос стоит в интерпретации тех или иных догматов. «Например, исламские фундаменталисты используют понятие джихад для обозначения войны с неверными во имя распространения мусульманской веры. Однако с арабского языка джихад переводится как «усилие». Если в первые века распространения ислама джихад действительно трактовался как война, причем война оборонительная, то начиная с XIV в. концепция джихада усложняется: наивысшим проявлением считается джихад духовный, т. е. внутреннее

самосовершенствование на пути к Аллаху. Таким образом, джихад можно истолковать и как обоснование приложения максимальных усилий для процветания государства, и как оправдание для терактов – все зависит от политических задач того или иного лидера».

Используя религиозную веру и религиозные символы, можно придать сакральность (то есть повысить роль церкви) любому политическому конфликту, сделать его «священным». Таким образом, именно религиозный фактор становится одним из наиболее удобных при использовании в политических целях для оправдания насилия и агрессии.

К сожалению, приходится отмечать, что поскольку религиозные конфликты есть конфликты абсолютных ценностей, часто имеют хронический характер и легко провоцируемы, то они практически не поддаются урегулированию. История учит, что достижение субъектами религиозного конфликта своих целей невозможно одними лишь силовыми средствами. Однако попытки силового урегулирования межконфессиональных конфликтов до сих пор являются, пожалуй, единственным эффективным средством решения этой проблемы (например, Балканский кризис, проблема Нагорного Карабаха, афгано-таджикский «узел», курдская проблема в Турции и т.д.).

В то же время конфликтологический опыт показывает, что одним из путей решения религиозных конфликтов является преобразование возникших на религиозной почве «конфликтов ценностей» в «конфликты интересов», – т.е. отфильтровывание главных причин конфликта от мировоззренческого антагонизма субъектов конфликта.

Кроме того, необходимо уважать право народов и религиозных общин выбирать, жить ли им по законам секулярного гуманизма или, предположим, по законам ортодоксального иудаизма, шариата, целостного христианского мировоззрения или верований коренных народов.

Таким образом, сегодня в обществе существуют различные типы религиозных конфликтов. При этом они могут быть как межконфессиональными, так и внутри конфессиональными. Религия – удобное оружие для людей, преследующих свои цели: по-своему трактуя религиозные догматы, они влияют на мнение людей, по большей части не образованных и легко поддающимся влиянию.

Делая вывод можно сказать, что пока человек не научится здраво, мыслить, делать собственные выводы, а не придерживаться укоренившихся стереотипов, проблема межэтнических конфликтов не потеряет своей актуальности.

- 1 Бабосов Е.М. Конфликтология. – Киев, 1997.
- 2 Лубський В.И. История религии. – Киев, 2013.
- 3 Ковальский Н. «Религия в мировой политике». //Свободная мысль 1992, №9.
- 4 Горлач М.И. Политология наука о политике. – М., 2002.
- 5 Андреев В.И. Конфликтология. – М., 1995.

Түйіндеме

Қаратаева З.М. – Абай атындағы ҚазҰПУ

6M050200 саясаттану мамандығы 2 курс магистранты, Zauresha.kz@gmail.com

Жетекшісі: **Әбсаттаров Р.Б.** – философия ғылымдарының докторы, профессор,
Абай атындағы ҚазҰПУ

Діни қақтығыстар

Мақалада конфессияаралық қақтығыстар мәселесі қаралады. Осы жағдайға әкелетін арнайы себептері көрсетілген. Белгілі бір уақыт кезеңі ішінде әлемдік діндер ұстанымдарының статистикасы үлгі ретінде алынған. Ол сондай-ақ әртүрлі елдердің саяси өмірінде діни факторды көрсетеді. Діннің ерекшеліктері мен түрлері ашылады. Осы мақалада қақтығыстар діни топтар арасында ғана емес, сондай-ақ олардың өзі ішін-ара түсінбеушіліктері бар екенін атап өтеді.

Олар билік, мансап, бедел, мәртебеге байланысты күрес болуы. Осы еңбек діни қақтығыстар мен бұл мәселені шешу жолдарының себептерін талдауға абағытталған.

Түйін сөздер: конфессиялар, діни конфессия арасындағы қақтығыстар, әлемдік саясат, жанжал, дін, әлемдік діндер.

Summary

Karataeva Z.M. – 2nd year undergraduate

of the specialty 6M050200 Politics, Zauresha.kz@gmail.com

Supervisor: **Absattarov R.B.** – Doctor of Philosophy, Professor, Abay KazNPU

Religious conflicts

The article deals with the problem of inter-confessional conflicts. Shown are special reasons that led to this situation. The statistics of followers of world religions for a certain time period. It sets also the religious factor in the political life of various countries. Disclosed features and types of religion.

The article pointed out that conflicts exist not only between religious groups, but also within them. They may be associated with the struggle for power, prestige, privilege. The work aims to analyze the causes of religious conflicts and ways of solving this problem.

Keywords: confessions, religious conflicts, global politics, conflict, religion, world religions.

УДК 75:398

КЕСКІНДЕМЕ МЕН ГРАФИКАДАҒЫ ЭПОС: ҒАШЫҚТАР МЕН БАТЫРЛАР БЕЙНЕСІ

Кенджакулова А.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ

БМО20400 – Мәдениеттану мамандығының 2 курс магистранты,

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының кіші ғылыми қызметкері, ainura8883@mail.ru

Ғылыми жетекші: Халидуллин Ғ. - Абай атындағы ҚазҰПУ

т.ғ.д., профессор, kizatulla@mail.ru

Дүние жүзіндегі әрбір халық өз ұлтының ерекшеліктеріне байланысты өзіндік өнер туындыларын қалыптастырған. Олар осындай туындыларды кейінгі ұрпаққа мұра етіп қалдырып отырған. Сондықтан да өткен дәуірлердің мәдениеті мен өнеріне саналы түрде қарап, құрметтеу – бүгін мен болашақтың еншісіндегі іс.

Өзін қоршаған ортаны, айналысқан кәсіпті, адамдардың көңіл-күйін дөп басып, суреттеп беруге ежелгі дәуір адамдары да құштарлықпен қараған. Мұндай құштарлық біртіндеп өнер туындысына айналып отырды. Оны біз ежелгі адамдардың тасқа қашап салған суреттері мен таңбаларынан анық байқай аламыз. Өткен ғасырлардағы адамдар өмірін, тыныс-тіршілігін көз алдымызға елестетіп, тарихты таратуға да осы таңбалар мен суреттердің сіңірген еңбектері зор. Әлі де ашылмаған құпиялардың сырын қазбалардан табылып жатқан жәдігерлер ашары анық.

Өзге халықтардай қазақ халқы да өзінің өмір сүру қалпын, дүниетанымы мен наным-сенімін, ұрпақ тәрбиелеудегі қалыптасқан дәстүрін және ел қорғаған батырлары мен билік айтқан шешендерін ауыздан ауызға жеткізіп, сөз өнерінің құдіреті арқылы бүгінгі ұрпаққа шашау шығармай ауызша аманат еткен. Ұлы жазушы Мұхтар Әуезов те халқының осы өнерін жоғары бағалай отырып «Бақыт іздеп, ғасырлар бойына сахараны шарлап шарқ ұрған мұңдар жолаушы – қазақ халқы бізге архитектура мен скульптураның, сурет өнерінің ескерткіштерін қалдыра алмады. Бірақ, ол бізге ең асыл мұра – жыр мұрасын мирас етті. Жыршы халық, ақын халық есте жоқ ескі замандардан бастап дарыған ақындық даналығын қапысыз жұмсап, өзінің рухын ұмытылмас эпостық дастандарында, сан-сан әралуан түрлі жырларында бейнеледі» [1,157 б.] дегені де халықтың әрбір озық ойлы азаматын бей-жай қалдырмайтыны анық.

XXI ғасырдың басы жаһандану заманы, жалпыхалықтық мәдениеттің қалыптасу кезеңі десек, дәстүрлі мәдениеттің бастауына бас ұру да қалыптасқан заңдылық болып табылады. Қазақ халқының тарихи тағдырында халық ауыз әдебиеті ерекше рөл атқарып келеді. Кәсіби кескіндеме мен графиканың пайда болғанына дейін, қазақ фольклоры тарихи кезеңдердегі оқиғаларды эстетикалық тұрғыда қабылдауға үлкен қызмет жасады [2, 3 б.]. Әр халықтың фольклоры ұлттық дәстүрдің бастауы, халық санасының тарихи тамыры болып есептеледі. Халық аузындағы көркемобраздық бейнелер, батырлардың монументтік бейнелері, поэтикалық сипатталуы қазақ суретшілерінің кескіндеме мен графика тарихының қалыптасу кезеңінен бастап, бейнелерге деген қызығушылықтарын арттырып келеді. Бұл қызығушылық

тек кейіпкерлердің сырт бейнесіне ғана емес, оның танымдық көзқарасы мен рухани байлығын да сипаттаудан көрініс тауып отыр. Ежелгі мифтік аңыздар қазіргі суретшілерді сиқыр тілімен, қызықты оқиғаларымен өздеріне тартуда.

Эпостық кейіпкерлер, тұрмыстық ертегілер, ақындар айтысы, күйші-жыршылардың өнері тыңдаушыларды өзіне баурап алып, бейнелеу өнері саласын да халықтық мәдениеттің қазынасы етіп, бұлақ көзін ашқандай мәңгілік тақырыпқа айналып отыр. Бұл – Қазақстан бейнелеу өнерінің ХХ ғасырдың басынан қалыптасуы мен дамуынан байқауға болатын құбылыс. «Әлемдік фольклортануда «фольклор» ұғымы өте кең мағынада қолданылады. Оған халық музыкасын, халық биін, халық өлеңін, халық театрын, халық әдебиетін, халық қолөнерін, салт-дәстүр мен наным-сенімдерін жатқызады. Демек, фольклор – тек ауызекі тараған шығарма ғана емес, бабалары шығарып, пайдаланып, ұрпақтан ұрпаққа аманат етіп, бүгінгі дәуірге жеткізген руханият» [3, 198 б.].

Ұлттық фольклордың қоғам өміріндегі рөлі мен жай-күйі ХХ ғасырдың басында фольклорды өткеннің мұрасы деп қабылдайтын Еуропамен салыстырғанда әлдеқайда жоғары болды. Бұл кезеңде қазақ фольклоры қоғамдағы орнын жоғалтпай өз арнасында тіршілік етті. Бұл туралы фольклорға байланысты зерттеулерде толық ашылып көрсетілді: «Ақындар айтысы кешегінің көлеңкесі емес, дәл сол дәуірдің көріністері іспеттес, ал, үйлену, азалау жырларының ескі үлгілері сақталып, салт-дәстүрдің ажырамас бір бөлігі болса, батырлық, ғашықтық, тарихи жырлар, ертегілер мен мақал-мәтелдер басқа жанрлармен бірге халықтың рухани азығына айналып, жас ұрпаққа тәрбие берді. Олар көңілді жадыратып, рухани дүниені жетілдірді. Сондықтан фольклортану ғылымының негізгі бағыттарының бірі - халық ауыз әдебиеті үлгілерін жариялау – халық тарапынан қолдау тауып, фольклор басылымдары зор сұранысқа ие болды. Өйткені, халықтың сөз өнері ғасырлар бойы қалыптасқан дүниетанымдық, философиялық, этикалық және моральдық қағидаларға негізделіп, соларды насихаттайды» [4, 65 б.].

Қазақ халқының өмірінде Кеңес үкіметі өктемдік құрған 1917-1991 жылдар елеулі із қалдырған тарихи кезең болды. Бұл кезеңнің халыққа әкелген қасіреті аз болмаса да, сол кезеңде атқарылған істерді жоққа шығара алмаймыз. Қоғам өмірінде нәтижелі өзгерістер де пайда бола бастады. Бұл ең алдымен халықтың рухани өміріне, білім мен ғылымға, мәдениет пен әдебиетке тікелей қатысты болды. Халықтық театр, алғашқы кинотуынды, кәсіби бейнелеу өнері – бұлардың бәрінің кеңінен құлаштай қанат жаюы да осы кезеңмен тығыз байланысты. ХХ ғасыр - қазақ мәдениеті мен өнерінің алтын ғасыры деп айқындалып кеткені де осыдан туындайды. Р.Ерғалиева да өз зерттеулерінде қазақстандық кәсіби бейнелеу өнерінің ешбір қиындыққа қарамастан, халықтық салт-дәстүрді негізге ала отырып, жаңа көзқараспен, жаңа есімдермен және тарихи туындылармен осы кезеңде қалыптасып, қарқынды дамығанын атап көрсеткен [5, 4 б.].

Халық ауыз әдебиетінің негізгі поэтикалық белгілері халықтың көшпелі тұрмыс-тіршілігін, осы өмірге бейімделген шаруашылық кәсібін суреттеуден көрініс табады. Қазақ көшпелі қоғамының табиғатпен тығыз байланыста болуы өзін қоршаған әлемді, күн мен түнді, аң мен құсты, жан-жануарды, өсімдік пен тылсым тіршілікті танудан басталады. Алдында айдаған төрт түлік малды азық пен киім, мініс пен шабыс екендігін түсінген халық осы малды бағудың қыр-сырын үйренуде табиғаттың сырын әр қырынан тануға бейімделді. Күннің батуы, жұлдыздың жарқырай жол бастауы, желдің ығы мен өті – мал баққан елдің танымында өзінше философиялық ой түйіндеуге әсер етті. Осындай таным-түйсік қалыпты тіршілікке айналып, халық ауыз әдебиетінде көркем бейнеленіп, ғасырдан ғасырға өте бастады. Қазақ фольклорындағы бұл философиялық негіз кәсіби кескіндемеде де өзгермей өз арнасын тапты.

Халықтық фольклордағы жауын жалғыз жайратқан батырлар мен олардың адал серігі болған, ақылына көркі сай сұлулар және қиындықта қанатына айналған тұлпарлары халықтың болмысы мен мінезін, халыққа тән қайсарлығын суреттеуде үлгі-бейнеге айналды. Қазақ бейнелеу өнерінде де бұл кескіндер халықтық тұрмыс пен ерекшеліктерді ескере отырып, ұлттық мінез бен өмірлік қағидаларды суреттеуде басты тақырып болды. Халықтық фольклормен қаруланған қазақ суретшілері өз кенептерінде бейнелерді графикалық немесе кескіндемелік үлгіде көрсетуде халықтық тағдырдың, тыныс-тіршіліктің қайталанбас озық үлгілерін таныта бастады. Халықтық фольклорды бейнелі жеткізу арқылы қазақ кәсіби бейнелеу өнері де өз тарихының беттерін парақтай берді. Қазақ бейнелеу өнерінің дамуы мен қалыптасуы – халықтың тарихи көркем мәдениетінің озық үлгілерін ғасырдан ғасырға тасымалдаушы көркем формаға айналды.

ХХ ғасырдағы Қазақстан мәдениетіндегі кескіндеме мен графиканың дамуы кезеңінде халықтық фольклорды бейнелеу арқылы жетіспей тұрған үздіксіз дәстүрлі өнер жолына қанат бітіргендей болды [5, 8 б.]. Халық аузында жүрген батырлар ерлігін жырлау, сүйікті кейіпкерлердің іс-әрекеттерін бейнелеу арқылы суретшілер халықтың гуманистік дүниетанымын, қазақ халқына тән көркем ойлау қабілетін әдемі бейнелеп бере алды.

Халықтың аузында жүрген аңыздар мен тарихи жырлардың көркемдік байлығы Қазақстан кескіндемешілері мен графиктерін де бей-жай қалдырған жоқ, өнердің даму кезеңдерінің әр түрінде өз орындарын тауып жатты. Фольклорды бейнелеу кезінде суретшілер алдында халық ауыз әдебиеті шығармаларының спецификасын, жаңа идеялық мазмұнын және стильдік өзгешелігін толық қарастыру міндеті тұрды. Ауыз әдебиетінде берілген көркем образдың эстетикалық идеясы мен этикалық көзқарасын, поэтикалық айтылудағы ерекшеліктерін сақтай отырып, көркемдік тұрғыда бейнелеу керек болды. Қазақ кескіндемешілерінің шығармаларынан аты жазылмаса да, халық өз кейіпкерлерін тани алатындай дәрежеде жазылған кенептерде ежелден сақталып келе жатқан ауызекі баяндау дәстүріндегі бейнелерді нақты қалыптастыру міндеті – қазақ бейнелеу өнерінде фольклорлық дәстүрдің динамикалық дамуын және маңызын ашып көрсете алды. Мұндай біртұтас бейне, фольклордың бейнелеу өнеріндегі жолын қалыптастыру Ә.Қастеев, Т.Тоғысбаев, С.Айтбаев, А.Сыдыханов, Р.Сахи шығармаларында нақты бейнеленіп, айқын көрініс тапты. Фольклор жанрына арналған кескіндемелік туындылар мен графикалық циклдар өзінің техникалық орындау шеберлігімен, алға қойған мақсатты жүзеге асырудағы ерекшеліктерімен айқындала түсті.

Халқымыздың баға жетпес руханияты – эпостық жырлар. Онда халықтың тарихында болған елеулі оқиғалар мен ғасырлар бойы қалыптасқан идеалдары, рухани құндылықтары мен эстетика-этикалық, моральдық ұстанымдары көркем түрде жинақталып, көне танымнан көркемдікке дейінгі дүниетаным, ұстаным түсініктері көрініс табады [6, 33 б.]. Фольклорды терең зерттеу, оның жанрларын жарыққа шығару кенестік дәуірдің солақай саясаты салтанат құрып тұрған кезде өте қиынға соққан болатын. Тіпті, тұтас бір жанрды немесе түрлерін жариялау тұрсын, зерттеуге тиым салынғаны белгілі. Осындай солақай идеология әсіресе, тарихи жырларды зерттеуді, жариялауды көп тежеді. Мұндай шектеулерге қарамастан ғылыми ізденіс тоқтап қалған жоқ. Эпикалық жырлардағы тарихи бейнелеу сурет өнерінде де өз орнын, көркем бейнесін үйлесімді тауып жатты. Кәсіби суретшілер тек ертегідегі кейіпкерлерді емес, ел басқарған хандар мен жаужүрек батырларды тұлғалық-философиялық сипатта жаза білді. Атақты Алпамыс пен қарақасқа атты Қамбар батыр ғана емес, тарихи жырлардың тұтас оқиғаларын бейнелеген тамаша туындылар кескіндеме мен графикада сомдалып, мәдениет пен өнердің алтын қорын толықтырды. Қазақ кәсіби кескіндемесінің қалыптасуы мен дамуына үлес қосқан, алғашқы қарлығаштай болған суретшілеріміздің қай-қайсын алсақ та, фольклорды, оның ішінде эпикалық жанрды айналып кеткен жоқ. Сонымен бірге жырды айтушының да бейнесін сомдау арқылы, ауызша фольклор жанрын жеткізушілерді де жеке кейіпкер ретінде таныта білді. Осылайша, қазақ бейнелеу өнерінде фольклорлық кейіпкерлер жанды бейнеге айналып, ел арасында кеңінен танымал болды. Кәсіби суретшілердің кенептеріндегі Алпамыс пен Ер Төстік, Тазша бала мен Алдар Көсе сияқты кейіпкерлерді ел бұлжытпай тани бастады.

Фольклордың бейнелеу өнеріндегі кәсібилігі мен халықтық бет-бейнесінің қалыптасуы Қазақстанда қалай жүзеге асса, Орта Азиялық мемлекеттер - Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Түркіменстан мемлекеттерінде де әр кезеңінің суретшілерінің көзқарастарымен идеялық-образдық мазмұнының дамуына кеңінен қолдау тапты. Орта Азия мемлекеттеріндегі фольклордың кәсіби кескіндемедегі көрінісінің ұқсастығы мен үндестігі өз сәйкестіктерімен ерекшеленді [7, 11 б.]. Фольклор тақырыбының мәңгілік екендігін, жанрлардың ұқсастығындағы ерекшелікті екшеп көрсете алған суретшілер өздерінің қайталанбас шығармалары арқылы бейнелеу өнеріне зор үлес қосып қана қоймай, заманауи суретшілерге ұлттық көркем мұраның мәңгілік тақырып екендігін дәлелдеп кетті [7, 11 б.]. Қазақ бейнелеу өнерінің ерекшелігі, ауыз әдебиетіне деген қызығушылығы кәсіби өнердің, кескіндеме мен графиканың моральдық және материалдық жағынан толығына зор үлес қосқандығы айтылып, өнертанушылар мен өнер сыншылары тарапынан оң баға алды. Кейде, фольклорлық кейіпкерлердің кескіндемеде шектен тыс көбейіп кеткендігі туралы да сөз қозғалып жатты. Алайда, фольклорлық шығармалар халық мұрасы болып қала беретіндіктен, өз өнерін халықтық мұрадан бастаған кәсіби суретші адаспайтындығы туралы да қайшы пікірлер араласты. Қандай сын болмасын жақсыны меңзеп көрсетуге арналғандықтан, бұл пікірлердің бәрі дерлік қазақ бейнелеу өнерінің кәсіби тұрғыда қалыптасып, өркендегенін көрсетеді [5,12 б.].

XX ғасырдан бастау алған Қазақстан бейнелеу өнеріндегі эпикалық жанрдағы туындылар тарихты тануға, оның ілгері даму қадамының әдістемесін меңгеруге, заманауи талаптарға сәйкес табыстарға жетуге ықпал етеді [5,12 б.].

Махаббат тақырыбы да фольклордың негізгі дәстүрлі тақырыптарының бірі болған. Махаббат тақырыбын жырлайтын сюжеттер тарихи-эпикалық шығармалардың құрамдас бөлігі болып қалыптасып, кейін, арнайы ғашықтық оқиғаларға негізделген жырларға арқау болды.

М.О. Әуезов атап көрсеткендей: «Біріншіден, бұл поэмалардың негізгі тақырыбының халық игілігі үшін күресетін ерлердің ерлігі туралы жырланатын батырлық эпостан ерекшелігі: мұнда екі жастың өз бақыты мен бостандығы үшін күресі мен сол жолдағы қиындық-кедергілері. Екіншіден, батырлық эпостарда халықтың ішкі тұрмыс-тіршілігі, рулық қарым-қатынастары шешуші мән иеленбесе, бұл эпостарда

керісінше. Қайта тұрмыстық өмір сипаттары лирикалық поэманың фабулалық құрылымына енеді. Оларда мәңгілік махаббат тақырыбы-рулық қоғамда жетекшілік ететін көшпелі тұрмысқа тән заңдылықтар мен құқықтар жағдайына тәуелді, сабақтас суреттеледі. Үшіншіден, батырлық поэмалардан тағы бір елеуі өзгешелігі-кейіпкерлер бейнесі шындыққа жуық бейнеленеді. Егер батырлық поэмада батыр туған соң бес жасында-ақ ерен ерлік іс атқаратынын көркемдеу шартты әрі шындықтан алшақ суреттелсе, тұрмыстық поэмалардағы адамдар өзінің барлық қасиет-сапаларымен адам боп қалады» [8,114-115 б.]. Қазақтың ұшан-теңіз эпостық мол мұрасынан тыңғылықты зерттеліп, ең көп жарияланғаны батырлық жырлармен қатар дәстүрлі ғашықтық жырлар екендігі белгілі. Солардың ішінен, сюжеттері ерте қалыптасып, сан ұрпақ дарынды суырыпсалма эпикалық ақын-жыраулардың өңдеу-сүрлеуінен өтіп, көлемді көркем жырға айналып, біздің заманымызға жеткен ғашықтық эпостың классикалық үлгілері – «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» мен «Қыз Жібек» эпостары [6, 53 б.]. Ғашықтық дастан деп жіктелетін эпостың түріне жататын бұл жырлар - еліміздің барлық өңірінде талай ғасыр жырланған, біздің заманымызға да өз көркемдігін сақтап жеткен асыл қазына. Ғашық жүректің лүпілін көрсетудің үлгісі болған бұл жырлардың өзіндік жеке тарихы да ғасырлармен бірге жасап, қанаттануда. Бұл бейнелер сурет өнерінің де төрінен өз орнын таба білген халықтық асыл мұралар болып есептеледі. Кәсіби кескіндеме дамуында да ғашықтық үлгісін суреттеу арқылы бейнелеу өнерінің құлаштап қанат жаюына зор ықпалы бар екендігін өнертанушылар мен сыншылар да мойындаған. Қазақ халқының кәсіби сурет өнері Әбілхан Қастеевтен бастау алады десек, алғашқылардың бірі болып, осы тақырыпқа қалам тартқан да Әбекең болатын. «Қыз Жібек» жырының сюжеттік мазмұны да осы суретшінің бейнелеуінде алғаш пайда болып, ел аузында сұлу бойжеткеннің бейнесі суретші көзіндегі бейнемен қалыптасып қалды.

«Қыз Жібекті» бейнелеу өнеріне алғаш әкелгендердің бірі Әбілхан Қастеев болғандығын қайталап айта беруден жалықпасақ та, бүгінде Қыз Жібек пен Төлегеннің махаббатын бейнелеу өнерінде өз көкірегімен сезініп, қағаз бетіне түсірушілер де көптеп саналады. Сұлулық пен батырлық бейнесі, олардың бір-бірімен табысуы және мәңгілік айырылуы да бүгінгі суретшілердің қылқаламдарынан толағай туынды болып көркемөнерге өз үлестерін қосуда. 2012 жылы Қазақстан Республикасы Мемлекеттік Әбілхан Қастеев атындағы өнер мұражайында ұйымдастырылған «Қазақ халқының эпостық жырлары, тарихы мен дәстүрлері» деп аталған республикалық көрме-конкурс көпшілік біле бермейтін дарынды суретшілерді қолдау арқылы ұлттық бейнелеу өнерінің туын желбіретіп түскені осының айғағы.

Ғасырлар бойы ел жадында сақталып, 2000 жылы 1500 жылдығы аталып өткен «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жырының негізгі сюжеті өткен ғасырлардағы отбасы мен қоғамдағы қарым-қатынастарды реттейтін заңдылықтарға, байырғы заманда қалыптасқан әдет-ғұрыптарға негізделген. Екі жастың тағдыры түптеп келгенде тас жүрек, ант аттаған қыз әкесінің қалауына байланысты шешіледі [6, 53-54 б.]. Қозы мен Баянның махаббатын паш еткен жыр туралы Г.Н. Потанин өз ойын былай жеткізеді: «... Орынбордан Зайсанға дейінгі дала жұрты жатқа білетін, қазақ эпосының жауһарындай жыр ол – кедей қойшы Қозы Көрпешке ғашық болып, сүйіктісінің қазасын көтере алмай, оның моласының басында өмірімен қоштасқан Баян сұлудың тарихы туралы жыр... Бұл халықаралық сюжет, бірақ әлемдегі бірде-бір халық оны дәл қазақтар секілді асқақтата жырлай алған жоқ» [9,60-88 б.]. Қазақ халқының жұлдызын жарқыратқан жауһар жырлардың бейнелеу өнеріндегі сүбелі үлесі аз емес. Ғашықтық пен махаббаттың мәңгілік бейнесін суреттеуде олардың ынтықтығы мен сүйіспеншіліктерін қылқаламмен шебер көрсеткен кәсіби кескіндемелер бүгінде бейнелеу өнерінің алтын қорын толықтырып тұр.

Қазақ бейнелеу өнерінің жарқын жұлдыздарының бірі Е.Сидоркиннің Қозы мен Баянның махаббатын қылқаламмен жырлаудағы шеберлігі оның графикалық циклдарынан айқын көрінеді. Баянның ақша беті, сұлу жүзі қарындашпен немесе қанық бояулармен бейнеленіп жатса да, сол эстетикалық талғам өзгертілмей, жаңаша сипатта жырдың, махаббаттың мәңгілігін көрсете алады.

Халқымыздың сарқылмас бай қазынасы, рухани мұрасы болып табылатын өнердің көркемсурет түрі де ұлттық мәдени құндылықтардың қатарында орын алады. Ұлттық құндылықтарды бағалай білу бала кезден басталады десек, мектептегі бейнелеу өнері пәнінің де атқаратын қызметі де ауқымды болмақ. Ө.Жәнібеков дәстүрлі өнер - халықтың рухани әлемі дей келе, «... бабалар мұрасы ұлттық игі қасиеттерге ұқыпты болудды, жұртты ұлттық мақтанышқа баулу ісін, көпұлтты Қазақстан халқын ауызбірлікке, ынтымақтастыққа тәрбиелеу ісін жүйеге келтіруді талап етеді» деп [10,108 б.] оның тәрбие берудің барлық саласын қамтитынын тілге тиек етеді.

Өнерді жасаушы халық дейміз, өйткені халық тарихқа өз бейнесін сурет қылып салып кеткен, бабалар мұрасы ғасырлар бойы сұрыпталып, ұзақ уақыт сыннан өткен. Оның бастапқы мазмұнын шұндай түсуге қаншама ұрпақтың ақыл-ойы, дүниетанымдық ой-түсінігі, эстетикалық сана-сезімі жұмсалған. Осы мұраны болашаққа жеткізу, көркемдеу арқылы рухани дүниетанымды көркем мәдениетте қалыптастыру міндеті қазіргінің еншісіндегі сүбелі үлес.

Өнер - қиял-ғажайыптан пайда болған нақыш. Ол мәңгілік өмір, қоғам, адамдар болмысы туралы сыр шертеді. Көшпелі халық айтқысы келген ойларын ауыз әдебиеті арқылы ғана жеткізіп қоймай, тас мүсіндер, таңбалар арқылы да шеберлікпен, өз ұғымдарына сәйкес жеткізе алған. Бұл шеберлікті сонау тасқа қашалып жазылған «Күлтегін» жырларының таңбаларынан тани аламыз. Еркіндік аңсаған халықтың бақытты өмірі жайлы арман-қиялын, тәуелсіздік үшін ғасырлар бойы күресіп келе жатқан ерлердің қаһармандықтарын келер ұрпаққа үлгі-өнеге етіп, тәлім-тәрбиелік әсер қалдырған. Бейнелеу өнерінің осы алғашқы белгілері бүгінде қазақ ұлттық кәсіби кескіндеме мен графикалық туындыларына айналып отыр. Академик Ә.Марғұлан: «Есть основание полагать что народное искусство казахов находится в генетической связи с искусством саков, уйсуней, гуннов и других племен, населявших в древности территорию Казахстана» [11, 131 б.] - деп, барлық өнердің көшпенді халық өнерінен бастау алғанын теориялық тұрғыда дәлелдеген.

Адам мен табиғаттың тепе-теңдік деңгейіндегі жақындығы, жағдайды тарих пен тағдырдың тізбегі мен түйіні ретінде қабылдау, уақытты мәңгіліктің бөлшегі ретінде түсіну сияқты тұрақты шамалар ХХ ғасыр басындағы суретшілер кенептерінде ерекше жанданды. Бұл жағдайда тағы да Әбілхан Қастеевтің шығармаларына қараймыз. Ол жасаған ұлт кескінінің жиынтығында қазақтың дәстүрлі санасының идеализмі, топтық, рулық құрылғылардың басымдылығы, адам ұрпағын табиғаттың өзекті жалғасы ретінде қабылдауы мәнерленеді. Осы дәстүрден бастау алған кәсіби көркемөнер мектебінде халықтың тұрмыс-тіршілігі суреттелген тұрмыстық жанрларда немесе табиғат сұлулығы бейнеленген пейзаждарда, кескіндемелерде де табиғатты қабылдау, ондағы адамның іс-әрекеттері өз ұлтына ғана тән ұлттық бояумен алыстан-ақ мен мұңдалап тұр. Суретшілер кескіндемелерінде дала бейнесі тұрақты, бір типтегі объект ретінде бекітілді. Далаға тән кеңшілік пен кеңістіктің шексіз сезімі, оның дәстүрлі құрылыспен байланысы, көшпелілердің табиғи өмір ағысын білдіретін мәңгілік ұлылықтың арасындағы жер, аспан мен жұлдыздар, олардың шексіздік және мәңгілік ұғымдарымен қатар тұрып теңесуіне ықпал етті [12, 221 б.].

Адам мен оны қоршаған ортаның байланысы қазақ өнерінде бір-бірін толықтыратын әртүрлі деңгейде байқалады. Осының негізінде аталған идеяның келесі ұрпақ кескіндемешілерінің өнерінде шартты кейіпке енуімен бір реттілікке күшеюі және тереңдеуі жүреді. Бұл – ұлттық дәстүрлі көзқарастарының іргелі концепцияларының бірі. Қазақтың кәсіби өнері тарихи дамудың әр кезеңінде мәдениетті рухани сабақтастықпен қамтамасыз еткен осы бағдарды бойына сіңіруінің нәтижесінде дамыған.

Қазақ бейнелеу өнерінің басында тұрған суретшілердің шығармашылығының басты маңызы – кескіндемеге деген адалдығы мен керемет еңбекқорлығы. Өмір бойы тынбай еңбек етумен қоса, қылқаламнан айырылмаған олар ұлттық бейнелеу өнерінің негізін қалаушылардың көшбасшысы болды. Сурет салу барысында бейненің алғашқы құрылымынан бастап, оның психологиялық көңіл күйін көрсете білетіндей дәрежеге жеткенше еңбектенді. Осы мақсат жолында өз білімдерін де үнемі толықтырумен қатар бұған дейін алған тәжірибелері мен білімін пайдалана білуі қажет болды. Осындай еңбектің нәтижесінде ғана үлкен өнерге қол жеткізуге болатындығын дәлелдеп берді. Әдебиет пен мәдениеттің, өнер мен ғылымның белгілі қайраткерлерінің еңбектерін жинақтау, зерттеу республиканың мәдени-әлеуметтік өмірінде орныққан дәстүрге айналды. Бұл дәстүр – ұлттық сананың, тарихи жадымыздың оянуы, ата-бабамыздың азаттық пен тәуелсіздікке жету жолындағы арпалысты күресіне қайта үңілуге, тарихымыздағы ақтаңдақтарды танып білуге, жекелеген тарихи тұлғалардың, ұлттық рухани ұстаздардың шығармашылық мұраларын қайта зерделеуге жетелейді.

1. *Қазақстана. – Алматы, 2002. – 417 б.*
2. *Шетелдегі қазақ фольклоры. – Алматы, 2014. – 256 б.*
3. *Әуезов М. Әр жылдар ойлары. – Алматы, 1959. – 364 б.*
4. *Жәнібеков Ә. Жолайрықта. – Алматы, 1965. – 258 б.*
5. *Марғұлан А.Х. Казахское декоративное прикладное искусство. – Алматы, 1986. – 317 б.*
6. *Қазақ өнерінің тарихы. Зтомдық жинақ. – Алматы, 1999. – 355 б.*
7. *Ли К.В. Қазақстан бейнелеу өнері ХХ ғасыр. – Алматы, 2001. – 259 б.*
8. *Қазақ энциклопедиясының бас редакциясы 7-том. – Алматы, 2005. – 345 б.*
9. *Байжігітов Б.Бейнелеу өнерінің философиялық мәселелері. – Алматы, 1998. – 288 б.*
10. *Көпбосынова Р.Сахи. – Алматы, 1975. – 274 б.*
11. *История искусств Казахстана. Очерки 2-том. – Алматы, 2004. – 356 с.*
12. *Әлемдік өнертану 2-том. Бейнелеу өнері. – Алматы, 2008. – 288 б.*

Резюме

Кенджакулова А.Б. – магистрантка 2 курса по специальности 6М020400 культурологии, младший научный сотрудник Института литературы и искусств им. М.О. Ауэзова, отдела ИЗО, ainura8883@mail.ru
Научный руководитель: **Халидуллин Г.** – д. и.н., профессор, kizatulla@mail.ru

Эпос в живописи и графике: образы влюбленных и батыров

Автор статьи раскрывает образы влюбленных и батыров в живописи и графике. Кратко останавливаясь на развитии казахской культуры, живописи и графики, рассказывает об образах влюбленных и батыров народного фольклора в произведениях художников. Автор проводит искусствоведческий, культурологический анализ произведений А.Кастеева, Т.Тогусбаева, С.Айтбаева, А.Сыдыханова, Р.Сахи, в которых воплощены герои эпических сказаний, бесценного духовного наследия казахского народа.

Ключевые слова: фольклор, эпос, героические сказания, романтические сказания, искусство, культура, ценности, наследие, сказание, любовь, достоинство, живопись, графика.

Summary

Kendzhakulova A.B. – 2nd year undergraduate majoring 6MO20400 Cultural Studies, Research Associate of the Institute of Literature and Arts. MOAuezov, IZO, ainura8883@mail.ru

Supervisor: **Halidullin G.** – Dr. of Historical Sciences, Professor, kizatulla@mail.ru

Epos in painting and graphics: the image of love and batyr

The author reveals the images of warriors and lovers of painting and drawing. Briefly pausing on the development of Kazakh culture, painting and drawing, he tells about the images of lovers and warriors of folklore in the works of artists. The author carries out art criticism, cultural analysis of works of A.Kasteyev, T.Togusbaeva, S.Aytbaeva, A.Sydyhanova, R.Sahi embodying the heroes of epic stories, priceless spiritual heritage of the Kazakh people.

Keywords: folklore, epic, heroic legends, romantic tales, art, culture, values, heritage, legend, love, wealth, painting, drawing.

УДК: 122,129 (574)

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫ - САНА МЕН ДЕНЕ ҮЙЛЕСІМІ

Сламкулов А.Ш. – Абай атындағы ҚазҰПУ,

6MO20100 – Философия мамандығының 2 курс магистранты, askar.slamkulov@mail.ru

Ғылыми жетекші: **Қабаева Ж.А.** – филос.ғ.д., Абай атындағы ҚазҰПУ,

Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының профессоры, kabaeva_zha@mail.ru

Мақалада философиядағы сана-дене мәселелері мен сана және дене үйлесімінің ерекшеліктері қозғалады. Сана мен дене үйлесімділігін қалыптастырудағы салауатты өмір салтының қырлары сипатталған. Салауатты өмір салты тұлғаның өзін-өзі дамытуы мен шыңдауына, тіпті қоғамдық денсаулықтың нығаюына нақты бағыт-бағдар береді. Сонымен қатар мақалада салауатты өмір салты тек сана мен дене үйлесімділігі ғана емес дені сау ұлттың қалыпта-суына жол ашатыны көрсетілген.

Түйін сөздер: сана, сана-дене, дене мәдениеті, салауатты өмір салты, денсаулық, дене тәрбиесі.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Біздің болашаққа барар жолымыз қазақстандықтардың әлеуетін ашатын жаңа мүмкіндіктер жасауға байланысты. XXI ғасырдағы дамыған ел дегеніміз – белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар», [1] – деп ерекше мән беруі қоғамның дүниетанымы жоғары, белсенді, азаматтық ұстанымы қалыптасқан, биік деңгейлі адамгершілік және көшбасшылық қасиеттері бар, сана мен дене қарым-қатынасы үйлескен тұлғаға сұраныс тудырып отырғанын дәлелдей түспек.

Дені сау ұрпақ – ұлтымыздың келешегі. Ұлт денсаулығын жақсарту әр кез мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып келеді. Соның ішінде әсіресе, салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселесі басты бағыттардың біріне айналған. Демек, салауатты өмір салтын қалыптастыру арқылы ұлт денсаулығына қол жеткіземіз, сонымен қатар рухы биік, санасы сергек, денесі мығым тұлғалар тәрбиелей аламыз.

Өскелең ұрпаққа саналы тәрбие беру, олардың рухани күштерін жетілдіру арқылы өзін-өзі тану және тәрбиелеу, терең ой-сана мен дене мәдениетін қалыптастыру мәселелері көрнекті ғұлама-ойшылдар Әл-Фараби, Ж.Баласағұн, Қ.А. Яссауидің және т.б. еңбектерінде көрініс тапқан. Сонымен қатар қазақ ағартушылары Ы.Алтынсариннің, А.Құнанбаевтың, Ш.Уәлихановтың еңбектерінде де бұл мәселеге үлкен мән беріледі. Сана және дене мәдениеттерін өзара сабақтастықта пайдалану туралы құнды пікірлер А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, Ш.Құдайбердиевтің еңбектерінде де зерделенген [2].

Кез келген елдің болашағы – оның басты құндылығы – халқының денсаулығына байланысты. Біздің болашақтағы бағытымыз – салауатты өмір салты. «Денсаулық», «Салауатты өмір» ұғымдары денсаулықты сақтаудың басты терминдері ретінде У.Жәнібеков, К.С. Әбішев, К.Д. Ордабаев, А.К. Айтпаев, К.Б. Жарықбаев, В.В. Цистов, К.Ж. Қожахметова және т.б. зерттеуші ғалымдар еңбектерінің өзекті

мәселелері болып табылады және қазіргі кезде де жаңаша өрлеу үстінде. Педагогика саласындағы бірқатар зерттеуші ғалымдар Н.М. Амосов, Д.Ф. Ақбердиева, В.В. Колбанов, Г.К. Зайцев, И.И. Соковня-Сейшона, А.С. Иманғалиев, Г.Сисенғалиева, Т.Г. Тынынбаева, Ж.З. Торыбаева, С.Исаев, Е.Г. Жук және т.б. еңбектерінде салауатты өмір салтына тәрбиелеудің педагогикалық стратегиясы білім алушының алған, алатын білімі мен тәжірибесі негізінде жүргізілуі, орындалуы тиісті деп көрсетеді және де салауатты өмір салтына тәрбиелейтін кезеңді тізбектей анықтау қажет екендігін айтады [3]. Болашақ ұрпақтың салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселесі білім беру жүйесінде де мықтап қолға алынып келеді.

А.С. Иманғалиевтің пікірінше «салауатты өмір салты» адам ағзасының резервтік мүмкіншіліктерін жетілдіретін күнделікті тіршілігінің типтік формалары мен тәсілдері, әлеуметтік және кәсіби қызметтерін саяси, экономикалық, әлеуметтік-психологиялық жағдайлардан тәуелсіз орындауды қамтамасыз ету. Г.Д. Әлімжановтың ойынша салауатты өмір салты «білім, ептілік, дағдыланумен байланысты, оның негізінде әрбір білім алушының денсаулығы, күнделікті шынығу әдістемелері жатыр». Ж.З. Торыбаеваның пікірінше тұлғаның салауатты өмір салты, жан жақты дамуы әлеуметтік тәжірибені меңгеру іс-әрекеттіліктерімен сипатталады. Салауатты өмір салты – еңбек ету және демалыс режимдері, тамақтану жүйесі, даму мен шынығу жаттығулары, өз-өзіне және өзгелерге қарым-қатынастық, тұрмыстық, өмірлік мақсаттылықтар. Яғни, салауатты өмір салты өте күрделі және жан-жақты ұғым. Оған тек қана медициналық, биологиялық және психологиялық компоненттер ғана кіріп қоймай сонымен қатар әлеуметтік, экономикалық, экологиялық құрылымдар да кіреді [4].

Халқымыздың тіршілігі мен бірлігі, жарқын келешегі көп ретте денсаулық мәдениетінің қаншалықты дәрежеде қалыптасуына байланысты. Денсаулық – ел дамуының басты арқауы, тән, рухани және әлеуметтік игіліктің жиынтығы. Денені үнемі ширықтыру, шынықтыру, сананың сапа деңгейін көтеру, интеллект өрісін биіктету, рухынды шыңдау - бәрі де денсаулыққа қызмет етеді. Қазіргі уақыттағы әлеуметтік - экономикалық жағдай, тіршілік деңгейінің құлдырауы және экологиялық қолайсыздық Қазақстан Республикасының бүкіл халқының, әсіресе, өскелең ұрпақтың денсаулығына кері әсерін тигізуде.

Ел Президентінің “Қазақстан - 2030” жолдамасындағы ұзақ мерзімді басымдықтың бірі – “Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мен әл ауқаты” тармағында, “...азаматтарымыздың өз өмірінің аяғына дейін сай болуы және оларды қоршаған табиғи ортаның таза болуы үшін” азаматтарымызды салауатты өмір салтына әзірлеу қажеттігі көрсетілген. Бүгінгі еліміз осы бағытта Қазақстан мектептеріне жан-жақты дамыған, денсаулығы мықты, салауатты өмір салтын мұрат тұтқан дара тұлғаларды тәрбиелеу басты талап етіп қойылған [5].

Салауатты өмір салты – бұл ең әуелі денсаулықты сақтауға және нығайтуға бағытталған сауықтыру жолындағы белсенді іс-әрекет. Адамның өмір салты өздігінен қалыптаспайды, ал салауатты өмір салты өмір сүру барысында мақсатты түрде қалыптасады. Қазіргі мәліметтер бойынша денсаулық 53-55%-ға салауатты өмір салтына тәуелді болады екен. Бұдан салауатты өмір салтын ұстанудың қаншалықты маңызды екендігі айқын. Бірінші байлық – денсаулық дейміз. Бірақ осы сөздің салмағын, жүктер жауапкершілігін көбіне сезбейтін де, мойындамайтын да сынайлымыз. Сана мен дене үйлесімділігіне қол жеткізу арқылы біз салауатты өмір салтын қалыптастыра аламыз. Ал, осы мәселелерге тоқтала кетсек. Жан мен тән, сана мен дене мәселелері бір-бірінен қалай ерекшеленеді?

Сана – бейнеге сүйене қоғаммен қарым-қатынасқа түсе алатын адам қабілеттілігі, адамның заттармен байланыс іс-әрекеті, табиғи және мәдени қатынасы, қашықтағы, жақындағы адамдар өзара қатынасы мен қызметі, яғни осы образдарды өзінің мінез-құлық бағытында әдіс-тәсілі ретінде пайдалану. Сана түсінігі бұл психика түсінігі; психика тірі жанның қоршаған ортамен тікелей байланыс тәсілі (сондай-ақ жеке адам) деп түсіндіріледі, демек олардың өмірлік үрдістерінде әсерлендірушісі және көрінісі ретіндегі, психикалық қабілеттілік жиынтық, табиғи және ғарыштық ырғақтар байланыстарында адамның қоғамдық және мәдени іс-әрекеттерінде өз-өзіне бағыт-бағдар жасай алуы мен басқара алатын қабілеттілікпен қамтамасыз етуі.

Сана – жоғары ұйымдастырылған материя – мидың жемісі. Ол эволюция процесінде қалыптасқан адамның психологиялық әлемінің ерекше қабілеті.

Көне заман философиясында сана деп – адамның өмірінде аса маңызды рөл атқаратын ішкі әлем – жан есептелінді. Тән өткінші, ал жан мәңгілік. Демокрит жанды ерекше сезімдік атомдардың жиынтығы деп ойлады.

Орта ғасырларда сана мен ақыл құдайдың маңызды атрибуттары ретінде, ал Қайта өркендеу дәуірінде табиғаттың қасиеті деп қарастырылды.

XVIII ғасырдағы француз материализмі сананы – адам миының ерекше функциясы деп анықтап, оның көмегімен адам сыртқы дүниені бейнелейді деп есептеді.

Сана – объективті әлемнің субъективті образы. Сана, ең алдымен, адамның табиғатқа, қоғамға, басқа адамға сонымен қатар, өз-өзіне деген қатынасы. Сана – болмысты түсіну, ұғыну, бейнелеу. Ол болмыстан келіп шығады.

Сана – ол әруақытта өзіндік сана, яғни адамның өзін басқа әлемнен бөлуі, өз өмірінің мағынасын түсіну, өзінің іс-әрекетінің негізгі мақсаттарын белгілеуі. Сананың өзегі сыртқы дүние туралы ғылыми емес мәліметтерді жинақтайтын білімдер болып табылады.

Ғылым мен философия сананы туынды, екінші қатардағы құбылыс деп қарастырады. Мұның мәні неде? Біріншіден, сана - табиғаттың ұзақ эволюциясы мен бейнелеу формаларының жетілуінің нәтижесі. Екіншіден, сананың мағынасы (сезімдер мен ойлар, образдар мен идеялар) дүниені тек бейнелеп қана қоймайды, онымен шектелмейді. Өйткені, адамның санасы табиғаттың, қоршаған дүниенің көшірмесі ғана емес, ол ең алдымен, еңбектің даму көзі, соның негізінің бірі. Адам өз еңбегі арқылы дүниені өзгертеді, оны жандандырып оған мән береді. Адамның санасы, саналы іс-әрекеті арқылы дүниенің негізгі мән ашылады. Сана тек қоғамда ғана қалыптасады. Өйткені адамның шын мәніндегі адам болуы, оның қоғамдық қатынастарды толық меңгеруімен тығыз байланысты.

“Тәннен жан артық еді, - дейді Абай атамыз - тәнді жанға бас ұрғызса керек еді. Жоқ біз олай қылмады, ұзақтай шулап, қарғадай барқылдадық. Жан бізді жас күнімізде билеп жүрген еді. Ержеткен соң, күш енген соң, оған билетпедік, жанды тәнге бас ұрғыздық, ешнәрсеге көңілмен қарамадық, көңіл айтып тұрса сенбедік. Көзбен көрген нәрсенің де сыртын көргеннен-ақ тойдық...” [6]. Тәннен жан артық... Билік жанда ғой. Бірақ ғұмырымыз аз ба, көп пе... кеше, бүгін, шамасы ертең де билік жанда емес тәнде Пендешіліктен тәнді тоғайтып, сөйтіп аурулар қатарын молайтып жүрген жай бар. Тым болмаса, жан мен тән бірлігін, ара қатынасындағы бірлікті неге сақтамасқа? Біреу үшін емес, өзің үшін, отбасың, өзіңсіз толайым болмайтын көкірегің үшін. Ендеше, жан мен тән қуаттылығын жетілдіріп сана мен дене үйлесімділігіне қол жеткізейік.

Әл-Фарабидің түсінігі бойынша «Жан мен тән бірге дамиды, тәнсіз жан жоқ, жан - тәннің тірлік қасиеті. Адамның тәні мен өмірі өткінші уақытша. Тән жанның дамуына, оның біртіндеп қалыптасып жетуіне үнемі әсер етіп отырады. Жанның дамуы үшін тәннің саулығы қажет. Шыққан жан адамға еш уақытта қайтып келмейді, адамның көңілі мен рухы-жаны мәңгі өмір сүреді де, надан, залым, зымыян адамның жаны өшіп отырады» - десе, Абай өзінің Жетінші қара сөзінде: «Жас бала да анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады, біреуі – ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Бұлар – тәннің құмарлығы, бұлар болмаса, тән жанға қонақ үй бола алмайды, хәм өзі өспейді, қуат таппайды. Ал, екіншісі білсем екен демекпін. Не керек соған талпынып, жалтұр-жұлтыр еткен болса, оған қызығып, аузына салып, дәмін татып қарап, тамағына, бетіне басып қарап, сырнай-керней болса даусына ұмтылып, онан ержетің-кірегенде ит үрсе де, мал шуласа да, біреу күлсе де, біреу жыласа да, тура жүгіріп, «ол немене?», «бұл немене?» деп көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі – жан құмарлығы деп жан мен тәннің байланысы, бірінсіз бірінің күні жоқ екенін атып, әл-Фарабише түсіндіреді [7].

Тән – адам жанының мекені, дүниедегі тіршілігін атқаруға мүмкіндік беретін физикалық денесі. Тән саулығы, тазалығы, сұлулығы адамның сыртқы келбетінен көрініс беретін жағымды қасиеттер ғана емес, сонымен қатар адамның ішкі жан дүниесін сипаттайтын белгі, адам жанының саулығы мен тазалығына негіз болатын алғышарт ретінде танылады. Тән жанмен өзара тығыз байланыстағы, өзара ықпалдастықтағы үйлесімді құбылыстар ретінде көрініс береді. Жанды көзбен көріп, қолмен ұстауға келмейтіндіктен де тән жанның шұғылаланған сәулесі яки көлеңкесі ретінде немесе жанның барлығын айқындайтын қарама-қарсы құбылыс ретінде де үнемі қатар айтылады.

Денсаулық - тән, рухани және әлеуметтік игіліктің жиынтығы. Денені үнемі шырықтыру, шынықтыру, сананың сапа деңгейін көтеру, интеллект өрісін биіктету, рухыңды шыңдау - бәрі де денсаулыққа қызмет етеді десек қателеспейміз.

Қазіргі уақыттағы әлеуметтік - экономикалық жағдай, тіршілік деңгейінің құлдырауы және экологиялық қолайсыздық Қазақстан Республикасының бүкіл халқының, әсіресе, өскелең ұрпақтың денсаулығына кері әсерін тигізуде.

“Дені сау адам - табиғаттың ең қымбат жемісі”, - деп тегін айтылмаған. Қазіргі қоғамымызда халықтың табиғи өсімі төмендеп, сырқаттанушылық және өлім-жітім деңгейі арта түсті. Әсіресе, балалар мен жастардың денсаулығы қауіп тудыруда. Темекі тарту, ішімдік пайдалану, есірткі құмарлық және улы заттарға әуестік, адамгершілікке жат мінез-құлық, ерте жыныстық қатынас кеңінен етек алуда.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы сарапшыларының дерегі бойынша халық денсаулығының 49-50% өмір салтына, яғни адамның өз денсаулығына қалай қарайтынына тәуелді, 17-20% қоршаған орта

ерекшеліктеріне байланысты. Сонымен қатар денсаулық қатерінің негізгі факторларына мыналар да енеді: қозғалыс күшінің кему салдарынан қимылдың кемуі дене массасының артуы, жүйесіз тамақтану, қоршаған орта нысандарының барлығының көптеген уытты заттармен ластануы, өндірісте және тұрмыста күйзеліс туғызатын жағдайлар, зиянды әдеттердің – шылым шегу, алкоголь пайдалану, нашакорлық көп таралуы.

Салауатты өмір тіршілігі – денсаулықты сақтаудың және нығайтудың негізгі, ол жан-жақты дамыған азаматтың қалыптасуына, оның рухани, дене дамуына әсер етеді. Денсаулыққа кері, жағдайсыз әсер ететін көптеген факторлар бар: ауырып жазылу; никотин мен алкогольге құмарлық; еңбектің, тұрмыстың жайсыз жағдайларының созылмалы әсері; дұрыс тамақтанбау (оның жеткіліксіздігі және шамадан тыс көптігі); көңіл-күйдің жылдам ауытқуы, еңбек пен ретсіз демалыстың бұзылуы, ауаның, судың бұзылуы; дәрі-дәрмекті және тұрмыс химиялық заттарын орынсыз пайдалану. Бұл факторлардың ішінде бірінші қатарда қимыл-қозғалыстың аздығы [6]. Осы тұста біз П.Ивановтың «Детка» жүйесінің сана мен дене үйлесіміне көп әсер етінін айта кеткіміз келеді.

Порфирий Корнеевич Иванов - уақытты жарты ғасырға басып озған жан. Оның қарапайым әдісі - "Детка" немесе "Иванов жүйесі" деп аталады.

Оның нұсқаулары:

• өзінді жақсы сезіну үшін күніне 2 рет табиғи суық суға шомыл. Ыстық суға шомылсақ, суық сумен нүктесін қой;

• шомылар алдында, не шомылып жатқанда табиғат аясына шық, жалаң аяғыңмен жер бас. Ауаны аузыңмен қармап, бірнеше рет дем ал да іштей өзіңе және өзге жұртқа денсаулық тіле;

• арақ іше, темекі тартпа;

• аптасына кем дегенде 1 рет тамақсыз не сусыз күн кешуге тырыс;

• қоршаған ортаны сүй. Айналақа түкірме және ештеме тастама. Бұл сенің саулығың;

• денім сау болсын десең барлық адаммен сәлемдес;

• бойыңдағы жаман қылықтардан арыл. Жұртқа сен және оларды сүй;

• адамдарға әсіресе көмек сұрағандарға көмектес. Оның қажетіне бар жан-дүниенмен көмектес. Ол сенің досыңа айналады, соныңмен әлемдік іске ат салысасыз;

• жексенбі күні табиғатқа жалаң аяң шығып, бірнеше рет тыныс ал да, ойлан;

• ауру, сырқат, өлім жөнінде ойлаудан қаш. Бұл сенің - жеңісің;

• ес пен ойды бөле қарама. Оны жүзеге асыр;

іс жөніндегі тәжірибенді үлгі-өнеге ет. Бірақ ол үшін мақтанба да, өзінді-өзің өреден жоғары ұстама. "Ұлық болсаң-кішік бол [8].

П.К.Иванов жүйесі тұлғаның сана мен дене қарым қатынасын реттеуге көп септігін тигізеді.

Қорыта келгенде, академик Н.М. Амосов айтқандай: "Денсаулығың мықты болуы үшін мәнді өз күшің болу қажет, оны еш нәрсемен ауыстыруға болмайды".

Сана мен дене үйлесім тапқанда ғана адам биік белестерді бағындырып, рухани кемелденуге дейін жетеді. Қорыта келе айтарымыз сана мен дене қарым-қатынасын ретке келтіру тұлға үшін оңай болмасы ақиқат. Ендеше, рухани кемелденуге жету үшін еңбек етуден аянып қалмайық.

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқына Жолдауы. – 2014, қаңтар. – С. 17.

2 Педагогика. Дәріс курсы. – Алматы: Нұрлы әлем, 2003. – 368 б.

3 Демеев А.Қ. Дене тәрбиесі сабақтарында жеке тұлғаны қалыптастырудың әдісі //«Қазіргі жағдайда салауатты өмірді қалыптастырудың инновациялық технологиялары» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағы. – Шымкент, 2006. -35-36 б.б. (Г.Л.Сауырбекова, У.О. Мұсаевпен авторлық бірлестікте).

4 Ленченков И.С. Физкультурно-оздоровительная и спортивно-массовая работа в образовательных учреждениях. / И.С. Ленченков. Усть-Каменогорск: Из-во ВКГУ, 2003

5 «Қазақстан - 2030» стратегиясы. – Алматы, 1997.

6 Құнанбаев А. Шығармаларының екі томдық толық жинағы: өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Көркем әдебиет, 1957. – 368 б.

7 Әл-Фараби. Тарихи-философиялық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1973. – 220 б.

8 Назарбаева С.А. Путь к себе. – Алматы: Атамұра, 2000. – 40 с.

Резюме

Сламкулов А.Ш. – магистрант 2курса КазНПУ им. Абая

по специальности 6М020100–Философия, askar.slamkulov@mail.ru

Научный руководитель: Кабаева Ж.А. – д.филос.н.кафедры политологии и социально-философских дисциплин

КазНПУ им. Абая, kabaeva_zha@mail.ru

Здоровый образ жизни – гармония сознания и тела

В данной статье рассматриваются проблемы сознание-тело в философии, особенности гармонии сознания и тела. Проанализированы характерные особенности здорового образа жизни при формировании гармоничности сознания и тела. Здоровый образ жизни выражает и определенную ориентированность деятельности личности в направлении укрепления и развития личного и общественного здоровья. Показано что, осуществления здорового образа жизни, который, в свою очередь, - не только основа здоровья и гармония сознания-тела, но и путь к оздоровлению нации.

Ключевые слова: сознание, сознание-тело, физическая культура, здоровый образ жизни, здоровье, физическое воспитание.

Summary

Askar Slamkulov - 2nd course master specialty of Philosophy, askar.slamkulov@mail.ru;

Scientific supervisor: **KabaevaZh.A.** – doctor of philosophical sciences professor
of Chair of Politology and socio-philosophical disciplines,

KazNPU named after Abai, kabaeva_zha@mail.ru

Healthy lifestyle- the harmony of mind and body

This article discusses the problem of mind-body philosophy, especially the harmony of mind and body. We analyzed the characteristics of a healthy lifestyle in the formation of a harmony of mind and body. Healthy lifestyle and expresses a certain orientation of the individual activities towards the strengthening and development of personal and public health. It is shown that the implementation of a healthy lifestyle, which, in turn, not only the basis of health and harmony of body-consciousness, and the path to a healthy nation.

Keywords: consciousness, mind-body, physical training, healthy lifestyle, health, physical education.

УДК 94(574.51):304.3

ҚАПШАҒАЙ ҚАЛАСЫ ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ КҮНДЕЛІКТІ ӨМІРІНЕН

Сүндет З. – Абай атындағы ҚазҰПУ

6M020300 – тарих мамандығының 2 курс магистранты, zainep.sundetova@mail.ru

Ғылыми жетекші: **Тілеубаев Ш.** – т.ғ.к. Абай атындағы ҚазҰПУ

академик Т.С. Садықов атындағы Қазақстан тарихы кафедрасының доценті, shamek_09@mail.ru

Мақалада Қапшағай қаласы тұрғындарының құрылыс жылдарындағы күнделікті өмірі қарастырылған. Қалалық мұрағат қорларындағы құжаттар, сол жылдары басылым беттерінде, газет-журналдарда жарық көрген материалдар және замана кәуерлері болып табылатын адамдардан алған сұхбаттар негізінде Қапшағай қаласы тұрғындарының жетпісінші жылдардағы күнделікті өмір сүру деңгейінің төмен болуы, тұрғын үйдің, бала-бақша орындарының жетіспеушілігі, жалпы күнделікті тұрмысқа қажетті заттардың жаппай қол жетімсіз болуы мәселелеріне ерекше көңіл бөлінген. Сонымен қатар, осы факторлардың қала тұрғындары өмірінің әртүрлі қырларына, адамдар арасындағы қарым-қатынасына, тұрғындардың жалпы көңіл күйіне тигізген әсері айқындалған.

Түйін сөздер: Қапшағай, күнделікті өмір, халық, тарих, құрылыс, тұрғын үй, қала, мұрағат, әлеуметтік деңгей.

Қазіргі кезде отандық тарихты зерттеу саласында ауқымды, көлемді, ғылыми маңызы жоғары тақырыптардан гөрі, өз дәуірінің әлеуметтік ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік беретін шағын қала, ауыл, елді мекендер, отбасы, әулет тарихы сияқты әлеуметтік микроқұрылымдардың қалыптасуы мен даму ерекшеліктерін сараптау, салыстырмалы талдау жасаудың өзектілігі арта түсуде. Сондықтанда осы тұрғыда, яғни Қазақстанның шағын қалаларының бірі – Қапшағай қаласы тұрғындарының күнделікті өмірін зерттеу өзекті болып табылады.

Өткен ғасырдың ортасынан бастап шетелдік тарихшы ғалымдар әлеуметтік тарих мәселелеріне кең түрде назар аударып, оның ішінде күнделіктілік бағытында зерттеулер жүргізіп нәтижесінде көптеген ғылыми еңбектер жариялаған. Қоғамда бұл бағытта жүргізілген зерттеулерге деген сұраныс та артқаны байқалады. Қазіргі уақытта біздің отандық тарих ғылымы да әлеуметтік тарихтың мәселелеріне көңіл бөліп зерттеулер жүргізуде. Ол өз кезегінде бұл аталған бағыттың болашағы бар екенін көрсетсе керек.

Бағыс тарихнамасында ХХ ғасырдың орта тұсынан бері қарай адамдардың қарапайым күнделікті өмірінің тарихын зерттеуге көптеп көңіл бөлінді. Күнделікті өмір мәселелерін түсіндіру «Анналдар» мектебімен тығыз байланысты. Оның негізін қалаушы М.Блок пен Л.Феврдің басты мақсаты ретінде қоғамдық ғылымдар арасындағы қарама-қайшылықты жою, зерттеушілер іргелес пәндердің әдісін меңгеріп, тарих ғылымын тарихи кеңістіктегі адамдар туралы ғылым ретінде қарату болып табылады. М.Блок пен Л.Феврдің ізбасары Ф.Бродель адам өмірін рәсімдеу мен ұйымдастырудан тұратын

(ландшафт, архитектура, бөлменің ішкі көрінісін әзірлеу; іс-әрекет пен қарым-қатынас: әдет-ғұрып, салт-дәстүр, әдеп) «күнделікті құрылым» терминін енгізді [1, 21 б.].

Қапшағай қаласына қатысты жалпыламалық түрде жазылған кітіптар, естеліктер баршылық. Мысалы: Қапшағай қаласының құрылуы жайлы ізденістер Владимир Таранның «Солнечный город» атты кітабында жарық көрген. Бұл кітаптың алғашқы бөлімі 2003 жылы шықты, содан кейін, 2 жылдан соң, толықтырылғын және кеңейтілген түрде екінші бөлімі жарық көрді. Кітап 1970 жылы қала құрылуымен байланысты апта сайын шығып тұрған «Огни Капчагая» газетінің беттерінде жарияланған мақалалар, очерктер, сұхбаттардан тұрады.

Сондай-ақ, Қапшағай қаласы және Іле өзені тарихы жайлы Сағадат Сәлімбаевтың 2005 жылы «Қапшағай қаласына 35 жыл» атты кітабы жарық көрген. Кітап Қапшағай қаласы құрылысына қатысқан ардагерлердің өмірі мен құрылыс уақытында болған оқиғаларына шолулар мен талдау мақалалар жинағынан құралған.

Қаланың құрылысы жайлы, сол аймақта тұрған, қаланың құрылысын өз көзімен көріп, қаламен бірге өскен жасөспірім баланың өмірімен өрбіткен Ақтаевтің 1973 жыл «Қапшағай хикаясы» атты кітабы жарық көрген. Сонымен қатар Қапшағай су электр станциясының, қаланың құрылуына өзіндік еңбегін сіңірген, Еңбек ардагері Өмірбаев Кеңес Халықұлының құрылыс жылдарындағы басынан кешкен оқиғалары жайлы жазылған «Дәуірім дәуренім» атты еңбегі де бар. Бірақ Қапшағай қаласы тұрғындарының күнделікті өмірі жайлы зерттелген еңбектер жоқтың қасы.

Қапшағай қаласы Қапшағай ГЭС құрылысының салынуына байланысты, 1970 жылдары іргесі қаланаған жас қала болып табылады. Қала және ГЭС құрылыстары республикалық деңгейде ерекше мән берілген, мақсатты түрде салынған, құрылыс нысандары болса да, құрылыс жылдары қала тұрғындарының әлеуметтік жағдайы нашар болған. Осыған байланысты, Қапшағай қаласы тұрғындары, құрылысшылары жайлы біраз ізденістер жүргізілді. Ізденістер нәтижесінде 1970 жылдары Қапшағай қаласы тұрғындарының күнделікті өмір сүру деңгейінің төмен болғандығы, яғни тұрғын үйдің жетіспеушілігі, күнделікті тұрмысқа қажетті заттардың жаппай қол жетімсіз болуы, бала-бақша жетіспеушілігі және т.б. факторлар тіркелді. Оған дәлелдерді қалалық мұрағат қорларындағы құжаттардан немесе сол жылдары жарық көрген басылым, газет-журналдардан және замана куәгерлерінен сұхбат алу арқылы жиналған материалдардан көруге болады.

Мысалы, жетпісінші жылдары Қапшағай қаласы тұрғындарының күнделікті өмірін сипаттайтын, құрылысшылардың тұрмыс-тіршілігіндегі маңызды мәселелерді, құрылыс барысындағы жаңалықтарды, арыз, тілек-ниеттерді жариялап отыратын «Огни Капчагая» атты газет болған. Осы газетте жарық көрген кейбір мақалаларға сүйенсек, қалада балалар музыкалық мектебі, жастар үшін оқу – өндірістік комбинат (мұнда құрылыс жұмысшылары дайындалған) және Түрген сайында «Эдельвейс» атты биік тау пионер лагері жұмыс істеген. Лагерьде жазда балалар демалып, қыс уақыттарында екі күн – сенбі, жексенбі күндері құрылысшылар өздері арнайы жолдамамен демалған. Жұмыс орнындағы күнделікті жұмыстан, шаң-тозаңнан бір уақыт демалу мақсатында құрылысшылар үшін Медеу шатқалына арнайы демалыс шараларын ұйымдастырып отырған екен. Сонымен қатар, құрылысшыларға арнайы демалыс үйлеріне жолдамалар берілетін болған. Олар «Ремизовка» және «Қарғалы», «Просвещенец» және т.б. демалыс үйлерінде демалыс күндерін өткізген. Осыған қарағанда қала тұрғындарының қажеттіліктерін қамтамасыз етуге және жұмыс жағдайын жақсартуға, демалысын дұрыс ұйымдастыруға арналған шаралар жүзеге асырылғаны байқалады.

Бірақ дегенменде, қала тұрғындарының барлығының тұрмыс деңгейі, әлеуметтік жағдайы бірдей дұрыс болмаған. Әсіресе, қала тұрғындарының негізгі тобын құрайтын құрылысшылардың жағдайы төмен болған көрінеді. Мысалы: «Огни Капчагая» газетінің ұжымы арнайы рейдтік бригада құрып, құрылысшылар тұрып жатқан үйлерді аралап, олардың әлеуметтік-тұрмыстық жағдайымен танысып, өз көздерімен көргендерін газет беттеріне жариялап отырған. 1970 жылы 3-ші наурызда «Халық бақылайды» тақырыбында жарық көрген мақалаға сүйенсек, 1970 жылдары Қапшағай қаласында халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету өте қиын болып, үлкен отбасылылар кішкентай бөлмелерде тұрған. Жұмысшылар саны көп, ал тұрғын үй аз, берілген тұрғын үйдің өзі жақында ғана салынған болса да, сапасыз салынған құрылыстың нәтижесінде тез арада ескіріп, жаңадан пайдалануға берілген үйлерге ұқсамай қалған. Бөлмелердің іші бос, үйдің ішінде не перде, не кілем, не киім салуға арналған шкафтар да болмаған. Жиһаздардан тек төсек пен орындық қана болған. Үйдің құрылысы аяқталмай қолданысқа берілген. Жатақханалар лас болған, тәртіпті қадағалап, тазалықты сақтайтын ешкім болмаған. Төрт жүз адам тұратын жатақхана тазалығына жауап беретін бір ғана тазалықшы болған. Осы жағдайдан-ақ жатақханада

тазалықтың дұрыс сақталмағанын байқай аламыз. Ал тазалықтың сақталмауы, өз кезегінде, адамдардың денсаулықтарына кері әсерін тигізіп, халықтың арасында түрлі аурулардың таралуына әсер еткен.

Кір киімді жуудың өзі бір мәселе болған, қалада коммуналды кір жуу орталығы болмаған. Сондай-ақ, таңертең және кешке жатақханаға жақын орналасқан колонкаларға әйелдер шелектерін көтеріп, ал ер адамдар банкілерімен, кеселермен, тіпті жуынуға орамалдарын алып баратын болған. Жатақханалар мен тұрғын үйлерде сантехника мен су құбырлары болғанымен оларды пайдалану мүмкін емес, себебі судың келуі сирек болған. Сондықтанда, онсызда жұмыстан шаршап үйлеріне әрең жеткен тұрғындар, оның ішінде, әйелдер көбінесе шелекпен су тасуға мәжбүр болған.

Ал, осы кездерде қала құрылыс жұмыстарымен айналысып жатқан құрылысшылар демалысын қалай өткізді? Бос уақытында немен айналысты? Бұлда бір үлкен мәселе болған. Қаладағы «Чайка» кино-театрында және «Құрылысшы» деп аталатын мәдениет үйінде бір уақытта бір фильмді жиі көрсететін. Жатақхана тұрғындары бос уақыттарында оқитын қызықты не газет, не журнал болмаған екен. Ал радио бар, бірақ барлық жатақхана онымен қамтамасыз етілмеген және бар радионың өзі дұрыс жұмыс істемеген. Мұндай жағдайлар құрылысшылардың сауаттылығын арттыруға, мәдениетін көтеруге кері әсерін тигізген.

Жалғыз басты жұмысшылар мен қызметкерлерге арналған он жеті жатақхана болған, онда мың екі жүзге жуық адам тұрған, олардың көбі жас жігіттер. Жатақханадағы тазалық пен тәртіпке бірнеше адам ғана қараған. Мысалы, сегіз жатақханаға төрт комендант, бір тазалаушы мен тәрбиеші. Бұл өз кезегінде жатақхананың ішкі тәртібіне кері әсерін тигізіп, жатақханаларда маскүнемдік пен төбелес жиі орын алып отырған. Негізінде жатақханаларда партия мен кәсіподақ жетекшілері болған, ал ауыл тұрғындары болса олардың ешқайсысы жоқ екендігін айтқан. Яғни, сол кездегі партия және кәсіподақ жетекшілері өз жұмыстарын жеткілікті дәрежеде атқармағаны байқалады [2, 3 б.].

Жоғарыда көрсетілген материалдардан біз бір газетте жарық көрген бірнеше мақалалардың арасындағы алшақтықты байқаймыз. Яғни, бір мақалада тұрғындардың жағдайының жақсы екені айтылып, асыра мақталып жатса, екінші мақалада керісінше кемшіліктер көп айтылған. Бұл сол кездегі кеңестік идеологияның көрінісі болып табылады. Ал сыни тұрғыда жазылған мақалалардың өзі сол кездегі объективті шындыққа сәйкес келе бермейді.

Сонымен қатар, осы кездерде тұрғын үйдің жетіспеушілігі болғандығын Қапшағай қаласының мұрағатында сақталған құжаттар арқылы да байқауға болады. Бұл жағдай өнер адамдарының күнделікті өміріне де әсерін тигізген. 1971 жылдың қазан айынан бастап қалада жұмыс істеген Музыкалық студияның үш бөлмесінде қызметкерлердің тұратындағы жайлы және сол жағдайдың студияның жұмысына кедергі келтіретінін жазған. Ал енді осы студияның кейбір мәселелеріне тоқтала кетейік. Студияның қарамағында небәрі 5 ақ бөлме болған. Студияда 3 фортепьяно, 3 баян, 2 аккордион ғана болған. Студияны кеңсе тауарларымен дұрыс қамтамасыз етілмеген. Композиторлардың шығармашылық жұмыстарымен танысуға, тыңдауға арналған құрылғылар, магнитофондар жетіспеген. Сонымен қатар студияда концерт залы да болмаған [3, 50 б.]. Бұл жетіспеушіліктер өз кезегінде оқу үдерісіне кері әсерін тигізіп, оқушылар өздерінің бар шығармашылық мүмкіндіктерін көрсете алмаған. Сонымен қатар, тұрғын үй жетіспеушілігі балалардың күнделікті білім алып шеберліктерін шыңдауға да кедергісін тигізген. Архивтегі деректерде қызметкерлер тұратын 3 бөлмені концерт залы етіп қойғанда оқушылар түрлі академиялық концерттер беру арқылы бір-бірінен сахналық мәдениетті, көрермендер алдында ойнай білу қабілетін меңгеріп, музыкалық білімдерін жетілдіре түсетін еді деп көрсетіледі.

Сондай-ақ, қалада бала-бақша жетіспеушілігі де байқалған. Алматы облысының мемлекеттік архивінің Қапшағай қалалық филиалында осыған байланысты құжаттар сақталған. Мәселен 1973 жылғы Қапшағай гарнизонының бастығының атынан қалалық атқару комитетінің төрағасына жолданған хаттардың бірінде горнизон бастығы әскерилердің отбасыларына 1971 жылдың мамыр айнан бастап бала-бақшадан бірде бір орын бөлінбегендігін айтып, әскери адамдардың жағдайын ең болмаса жартылай қанағаттандырып, бала-бақшадан 50 орын бөліп беруін сұраған. Осыған ұқсас бірталай хаттар Қапшағай қалалық атқару комитетінің төрағасы атына жолданып отырған. Бұл хаттарға жауап ретінде көбінесе бала-бақшада орынның жоқ екені айтылып, тұрғындардың өтініштері қанағатандырылмаған. Сондай жауап хаттардың бірінде 140 балаға арналған «Золотая рыбка» бала-бақшасында 210 баланың орналастандырылғандығын, 70 баланың санитарлық нормаға сәйкес келмейтіндігі жазылып, балалардың жарығы жоқ қоймаларда жатқызылып жүргендігі жайлы айтылған. Бала бақшаның жетіспеушілігі тұрғындардың күнделікті тіршілігіне кері әсерін тигізіп, кейбір отбасыларда әйелдердің балаға қарап үйде отырып жұмыстарынан босатылып жатса, кейбір отбасылардың екеуі де жұмыс істеп балалары қараусыз қалып жатқан. Осындай жағдайлар отбасы мүшелерінің қарым-қатынасына, көңіл-күйіне кері әсерін тигізіп, мазасын кетірген [4, 70 б.].

Қапшағай қаласы тұрғындарының әлеуметтік-тұрмыстық жағдайының нашарлауына 1970-80 жылдардағы экономикалық қиындықтар да әсерін тигізген. Көптеген тауарлар дефицит болып, олар үнемдеп жұмсалған. Осы кезеңде Қапшағай қаласында да дефицит тауарларды саудалау, үйлестіру жұмыстарының барлығы бірдей дұрыс жүргізілмегені байқалады. Оған «Огни Капчагая» газетінде жарық көрген қала тұрғындарының, еңбекшілердің бақылау комиссиясының, Халықтық бақылау комиссия мүшелерінің мақалалары дәйек бола алады. Мысалы: еңбекшілердің бақылау комиссиясы төрағасының атынан жазылған мақалада басшылар дефицит тауарлардың бірі кілемнің барлығын сатуға шығырмай қоймадан сату арқылы өздері ғана пайда көрген. Осыған ұқсас жағдай қалаға апельсин жемісін әкелген кезде де байқалған. Қала құрылысшылары жұмысшыларды жабдықтау бөліміне (ОРС) апельсин жемісі келіп түсті дегенді естіген күннен бастап, бұл жемістің қашан асханаға келетінін асыға күтіп жүрген, бірақ апельсиндер толықтай үлестірілмегендіктен жұмысшылар тәтті жемістің дәмін тата алмаған. Бұл жағдай құрылысшылардың көңіл күйін түсірген.

Осы тұста халықтың күнделікті өміріне қажетті саналатын шыны банкаларға арналған темір қалбыр да дефицит болған. Мысалы: 1970 жылдың мамыр айында дүкендерге 2400 дана қалбыр келіп түскен. Содан сатуға тек жартысы ғана жіберілген, ал қалған қалбырлар қорабы ашылмаған күйде қоймада қалған, мұндай жағдайға қала тұрғындары наразылықтарын туғызып, бөлім басшысынан жағдайдың неге бұлай болғандығын түсіндіруін талап еткен. Ал басшы ол тауарларды өзінің қызметкерлеріне алып қойғандығын айтып, кім қанша талап етсе де тауарды сатуға шығармайтындығын ескерткен. Тіптен қарапайым темір қалбырдың өзі де халық үшін сол заманда дефецит тауарлардың бірі болған еді. Бұдан түйетініміз, қала тұрғындарына жетіспеген тауарларды басшылардың тығып ұстауы сол кезеңдегі кеңес халқының күнделікті өмірде кездесетін келеңсіз құбылыстардың бірі екендігі.

Жалпы, Қапшағай құрылысы облыстағы ең ірі нысан болған, бұл құрылыс нысанын екпінді комсомол құрылысы деп жариялап, Алматы қаласының оқу орындарынан студенттік құрылыс отрядтарын құрып, құрылыс орындарына көмекке жіберіліп отырған. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік Мұрағатында, 1970 жылдың мамырында Қазақстан округі комитеті Коммунистік партиясы мен халық депутаттары аудандық Кеңесінің атқару комитеті бюросының №411 қаулысы сақталған. Қапшағай ГЭС-інің құрылысына:

1. Қазақ Педагогикалық Институтынан –150 студент;
2. Энергоқұрылыс Институтынан – 100 студент;
3. Шет тілдер Институтынан – 50 студент қатысты [5, 2 б.].

Құрылыс алаңына келген студенттер құрылысы аяқталмаған жатақханаларға орналастырылған. Құрылысшы жастар қалаға келген бойда өздері жатақхананың еденін жуып, бөлмелерін тазартып, тұратын жерлерін өздері қалыпқа келтіруге тура келген. Мұндай жағдай, әрине, студенттердің көңілін қалдырып, жұмысқа деген талпынысын төмендеткен. Жұмыс өте ауыр болған, күндіз де, түнде де тыным таппай жұмыс істеген. Әсіресе қыздарға құрылыс жұмыстарын істеу оңайға түспеген. Кейбіреулерінің қолдары сыздап ауырып, ас бөлмесінде ешкімге көрсетпей жылап алатын кездері де болған. Себебі ауыр жұмыстан алақандары қанталап, ойылып кеткен болатын.

Соған қарамастан жастар өте шыдамды болған, қанша қиын болса да ешкім шағымдануға дәті бармаған. Студенттік комсомол жастар жасағын құрып, түнде қоғамдық жұмыстармен айналысып, арнайы рейдтер жүргізіп бұзақыларға, мас адамдарға қарсы күрес ұйымдастырған. Мұндай жұмыстардың студенттердің күнделікті өміріне жағымды да, жағымсыз да әсер еткен. Жағымсыз жақтары студенттер құрылыс жұмыстары мерзімінде аяқталмаған жатақханаларға орналастырылған. Өздері тұратын жатақханалардың санитарлық жағдайы сақталмаған, өмір сүруге қолайсыз жатақханаларда тұрып және өз жастарына сай келмейтін ауыр жұмыстарды да атқарған. Ал жағымды жақтарына келетін болсақ, Қапшағай құрылысында жұмыс істеу арқылы жастар құрылыс саласында үлкен тәжірибе жинаған. Сылақшы, краншы сияқты түрлі курстарға қатысып арнайы мамандықтырды игерген. Жәнеде Қапшағай қаласында тұрақты жұмыс істеп қалғандары да кездеседі. Сонымен қатар қалаға келіп жұмыс істеген студенттер осында өз бақыттарын тауып, шаңырақ көтеріп отбасыларын құрған.

Қорыта келе жоғарыда көрсетілген мақалалар, мұрағат қорларындағы мәліметтер қала тұрғындарының күнделікті өмірінің нақты жағдайының шетін ғана ашады деуге болады. Сондықтан сол кезеңдегі Қапшағай қаласының нақты даму деңгейін анықтау, қала тұрғындарының шынайы әлеуметтік жағдайын айқындау үшін күнделіктілік бағытында тереңдетілген зерттеулер жүргізілуі қажет. Сонда ғана тарихи шындықтың бетін аша аламыз.

1. Пушкарева Н.Л. Предмет и методы изучения «Истории повседневности» //Этнографическое обозрение. 2004. № 5. – С. 21.
2. Гуртов Д. Народ контролирует // Огни Капчагая, 1970, №5.-3 б.
3. АОММ. ММ Қапшағай филиалы. Қ 680, 1-тізім, іс – 79/70 б.
4. АОММ. ММ Қапшағай филиалы. Қ 400, 1-тізім, іс- 130/10-15 б.
5. ҚРОММ. Қ 2026, 1- тізім, іс – 529/2 б.

Резюме

Сундет З. – магистрантка 2 курса по специальности 6M020300 истории
КазНПУ им. Абая, zeinep.sundetova@mail.ru

Научный руководитель: **Тилеубаев Ш.** – к.и.н доцент кафедры истории Казахстана им.
Академика Т.С. Садыкова КазНПУ им. Абая, shamek_09@mail.ru

Повседневная жизнь жителей города Капчагая

В статье рассматривается повседневная жизнь жителей города Капчагая в годы его строительства. Особое внимание уделено проблемам низкого уровня повседневной жизни жителей города Капчагая в семидесятые годы, нехватки жилых домов, мест в детских садах, всеобщего дефицита предметов повседневного потребления и т.д. на основе изучения документов фондов городского архива, материалов, опубликованных на страницах периодической печати-газетов и журналов того времени, а также данных интервью с людьми, являющимися живыми свидетелями того времени. Вместе с тем, выявлено влияние этих факторов на различные стороны жизни населения города, на взаимоотношение людей, на общий жизненный настрой.

Ключевые слова: Капчагай, повседневная жизнь, народ, история, строительство, жилой дом, город, архив, социальный уровень.

Summary

Sundet Z. – 2nd course master specialty in 6M020300 of history, zeinep.sundetova@mail.ru

Research supervisor: **Tileubayev Sh.** – is the candidate of historical sciences associate professor of history of Kazakhstan of the Academician T.S. Sadykov KazNPU of Abay, shamek_09@mail.ru

Everyday life of residents of Kapshagay

In article everyday life of residents of Kapshagay in the years of his construction is considered. The Osby attention is paid to problems low уровня everyday life of residents of Kapshagaya in the seventies, shortages of houses, places in kindergartens, general deficiency of objects of daily consumption, etc. on the basis of studying of documents of funds of city archive, the materials published on pages of the periodic press-gazetov and magazines of that time and also these interviews with the people who are live svdetel of that time. At the same time, influence of these factors on various aspects of life of the population of the city, on relationship of people, on the general vital spirit is revealed.

Keywords: Kapshagay, everyday life, people, history, construction, house, city, archive, social level.

ӘОЖ:316:373

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫ ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ ЖОЛЫНДА

Несипкалиев Д.Е. – С.Ж.Асфендияров атындағы ҚазҰМУ-ң

Қазақстан тарихы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының оқытушысы

Рамазан М.Н. – Қоғамдық денсаулық сақтау мамандығының 2 курс студенті

Бұл мақалада зайырлы Қазақстан мемлекеті туралы қарастырылады. Қазақстан тәуелсіз ел болып жарияланған соң, дін бостандығы жаңа арнаға түсіп, Қазақстан Республикасы өзін зайырлы мемлекет деп жариялады. Қазіргі заманғы зайырлы мемлекет үлгісінің негізінде адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына байланысты құқықтық мәселелерді теократикалық мемлекеттерден өзгеше түсінік бар. Бұл жердегі ең бастысы – діннің мемлекеттен ажыратылу қағидаты. Мемлекеттің заңы мен тәртібін мойындап, Конституциясын құрметтеу оның азаматтық борышы, міндеті. Олай болса қоғамның зайырлылығы мемлекет үшін де, діндер мен олардың сенімшілері үшін де ортақ, өркениеттік құбылыс және қажеттілік. Сондықтан, автордың негізгі мақсаты бойынша зайырлы мемлекеттің қалыптасу жолындағы діни түсініктер биліктен азат болу мәнін ашу.

Түйін сөздер: зайырлылық, зайырлы мемлекет, билік, дін, тәуелсіздік.

Тәуелсіздік жылдарында елімізде орын алған күрделі саяси-экономикалық жаңарулар мен өзгерулер ағымында мемлекет билігінің қайнар көзі болып табылатын халқымыздың рухани өмірі мен діни көзқарастары да бір жағынан толығып, ал енді бір жағынан әр алуан бағыттар бойынша дамып, бүгінгі көптеген этникалық топтар мен түрлі діндерді ұстанатын зайырлы Қазақстан қоғамы қалыптасты. Абай әлеуметтанудан арнаулы еңбектер жазбағанымен шығармаларында алуан түрлі әлеуметтік мәселелерді қозғап отырған. Өзінен бұрын және кейін өмір сүрген ақын – ойшылдармен салыстырғанда, Абай қоғамдық құбылыстардың даму қағидалары туралы, оларды басқару, қоғамның құрылымы, адам, тарихтағы бұқара халықтың және тұлғаның қалыптасуы, оның жоғары әлеуметтік-моральдік қасиеттері туралы терең ой қозғады. Яғни, адамдарды ғылым және біліммен қаруландырып, олардың сана-сезімін, білімін дамыту, қоғамның дамуына байланысты білімнің ерекше маңызды рөлі, қоғамдық сананың бір түрі ретінде діннің рөлі туралы бірінші болып терең ой-пікір айтқан және қоғам құбылыстарының даму қағидаларының бағыты туралы алғаш рет мәселе қозғап, өзінше шешкен. Абай сол кезде қазақ халқының саяси, мәдени, экономикалық жағынан кенже қалу себебін оның көшпенділігінен, бытыраңқылығынан екендігін халыққа түсіндірмекші болды.

Қоғам туралы мәселе Абайды терең толғандырған. Оның пікірі бойынша, біртұтас құбылыс ретінде қоғамның табиғи негізін халық құрайды. «Қоғамның әлеуметтік құрылымы бірыңғай емес, ол бір-біріне қарсы тұрған жіктерден, яғни байлар мен кедейлерден тұратыны ақиқат», дейді Абай. Қоғамның жіктерге бөлінуі ежелден бар. Сондықтан олардың арасындағы күрес толастаған емес. Қоғам біртұтас, бірыңғай құбылыс ретінде оның ішкі құрылымы алуан түрлі көкейкесті мәселелерді шешуді қажет етеді. Олардың қатарына мүлік арқылы жікке бөліну және жеке меншік, таптық құрылым, мемлекеттік басқару сот ісін жүргізу, қоғамдағы еркіндік, бостандық, теңдік және адамдардың достығы және т.б. жатады.

Халықсыз билік болмайды, ал – дінсіз халық болмайды. Абай жалпы билік ұғымына қалай қарады? Абайдың өмірлік шұғылданған кәсібі – билік, кәдімгі дала биі еді. Әрине, әділ би болды. Қандай қоғамда қандай билік үстемдік құрады, ол неге негізделеді және би мен заңның арақатынасы қалай ажыратылады немесе неге негізделеді? Билердің шешімі Абай үшін тек қана басқару үшін емес, сонымен қатар халықтың дәстүрі мен танымын тамыр тартқан «толық ұғым» (концепция). Абай үшін бір елдің заңы екінші елге жетекші бола алмайды. Сондықтан да ол қазақ дәстүріне жат патшалық тәртіпті жақтырмай, оның отаршыл пиғылына сенімсіздікпен қарайды. Өйткені, отарлық билікті қамтамасыз етуге, соны қорғауға арналған заңда тұрақ болмайды. Ол мемлекеттің күнделікті саясатына орай бейімделіп отыратындығын, бір ғана жақтың – отаршыл биліктің ғана мүддесіне қызмет ететінін түсінеді. Сол кездегі билікке, салтқа заңға қарсы шығуының өзі Абайдың рухани тәуелсіздікке, ұмтылғанын байқатады [1, 112 б.].

Халықтың тұтастығы мен діннің тұтастығы және мемлекеттің тұтастығы арасында тікелей тәуелді байланыс бар екенін ескерелік. Көптеген этникалық топтар мен діни сенімдерден құралған біздің қоғамымыздағы өтпелі кезеңде діндердің мемлекеттің ішкі тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамсыздандырудағы рөлі, өндіруші күш болып табылатын халықты ұйымдастыру құдіреті, халықаралық қатынастардағы салмағы және еліміздің болашағы мен баяндылығына тікелей әсері өте анық көрініс берді. Қазақстан Республикасы Ата Заңында көрсетілгендей зайырлы мемлекет болғандықтан, тәуелсіздіктен кейінгі жылдары мемлекет органдарының діни ұйымдардың жұмыстарына бақылау функциясынан тыс тікелей араласпағаны белгілі. АҚШ мемлекет басқармасының «Демократия, адам құқықтары және еңбек бюросы» жариялаған «Қазақстан – халықаралық діни бостандық есебі» (2002 ж.) де осыны растайды. Алайда, жоғарыда айтқанымыздай, дін мемлекетті қалыптастыратын рухани негіздердің бірі болғандықтан және азаматтық қатынастарда маңызды рөл атқаратындықтан мемлекет ұйымдары мен құрылымдарының ішінде дін саласымен жұмыс істейтін мекемелер органдар болуы заңды. Осы орайда ҚР Үкіметі қарамағында діни бірлестіктермен байланыстар жөніндегі Кеңес құрылған. Кеңестің облыстар мен Астана және Алматы қалаларындағы бөлімшелері тікелей діни бірлестіктер және жамағаттармен, сонымен қатар әкімдіктер, Әділет министрлігінің тіркеу қызметі, Ішкі істер министрлігіне қарасты мекемелер, Ұлттық қауіпсіздік комитеті, Мәдениет министрлігі сияқты құзырлы мекемелермен етене байланыс жасайды.

Зайырлылық негізінен араб тілінде «захири» (зайырлы) яғни ашық, сыртқы деген мағыналарда қолданылады. Діннің сыртқы мәні яғни шариғат ұстанымын қамтитын термин ретінде қабылданған. Оған қарама-қарсы мәндегі «батини» сөзі де арабтың ішкі мән, сыр деген мағынадағы ішкі танымға негізделген ұстанымын білдіреді [2, 16.].

Зайырлы мемлекет дегеніміз – мемлекетті шіркеуден бөлу нәтижесінде пайда болған, қоғамдық қатынастар діни нормалар негізінде емес, азаматтық негізде реттелетін, мемлекеттік органдардың шешім-

дері діни тұрғыдан шығарылмайтын мемлекеттің сипаты. Зайырлы мемлекеттің заңнамасы толықтай немесе ішінара діни нормаларға сәйкес келуі мүмкін, оның зайырлылығы діни түсініктерге қарама-қайшылықпен емес, одан азат болуымен анықталады. Зайырлы елде әрбір адам ешқандай діни институттарға қатыссыз өмір сүруге құқылы. Мысалы, некені тіркеу және әділ сот жүйесі мемлекеттің айрықша құқығы болып табылады. Сол сияқты зайырлы елде барлық конфессия өкілдері заң алдында бірдей. Діни мерекелер халықтың дінге сенуші бөлігіне қолайлы жағдай жасау мақсатында демалыс күні ретінде бекітілген. Көптеген мұсылман елдері зайырлылық қағидаларына сай келмейді. Мысалы, Сауд Арабиясы мен Иран теократиялық ел болса, Малайзия зайырлылықтан біртіндеп бас тартуда (діни полиция құрылды), ал Түркия мен ТМД-дағы мұсылман елдері зайырлы болып есептеледі.

Қазақстан Республикасының көп этностылығы діни ұйымдардың көп болуына алғышарттық негіз қалайды. Зерттеушілер көрсеткендей, Қазақстан тәуелсіздікке ие болғаннан бері елімізде әртүрлі конфессиялар мен діни бірлестіктердің қызметтенуі қарқынды өсіп келеді. Діни ұйымдар жайлы мәліметтер берілген анықтамаларда конфессияға тиесілі бар жоғы 700-ге жуық діни бірлестік болса, бүгінгі таңда олардың саны 4001-ге жеткен. Олардың қарамағында 3151 ғибадатхана (мешіт, шіркеу, костел, синагога, құтхана, т.б.), 38 баспахана, 16 діни оқу орны жұмыс атқарады. Бүгінгі таңда Қазақстанда 2337 мұсылман бірлестіктері бар. Демек, Ислам Қазақстанда ең ірі дін институты болып табылады. Ислам діннің Қазақстанда әбден орнығып, жетекші рухани күшке айналуы, елдің тарихи, демографиялық және геосаяси жағдайларымен шартталған. Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері съезінің Астана қаласында қайтала өткізілуінің өзі ақ, сондай ақ съезде қабылданған құжаттарда дүниежүзілік масштабта бейбітшілікті сақтауға, жер шарындағы барлық халықтарды, ұлттар мен ұлыстарды өзара сыйластыққа, бірін бірі құрметтеуге, ынтымақтастыққа өзара түсіністік пен келісімділікке үндеу, дінаралық және ұлтаралық достыққа шақыруы әлем халықтарының көкейінен шығып, әлемде тұрақтылықтың сақталуына өзіндік үлес қосуда [3, 373 б.].

Бүгінгі билік, Үкімет кештеу болса да, еліміздегі діни ахуал жайлы әңгімені енді қозғай бастады. Бұған дейін, Конституциямызда көрсетілген «зайырлы мемлекеттігімізді» тар кеңістікте түсініп, оны басқаша қабылдап келген едік. Зайырлы мемлекет болу дегеніміз - қоғамда болып жатқан ішкі жағдайлардан басты алып қашу емес, керісінше соның ортасында жүріп, бақылап-қадағалау, реттеп отыру болмақ. Бастысы - Ислам болсын, басқа болсын, дінді саясатқа айналдырмау керек еді. Бірақ біз басқа жолмен жүріп кеттік. Басқа мемлекеттерде билік пен қоғам діннің барлық ағымдарына араласып, не болып жатқанын біліп отырады. Бізде осы жағы кемшілік жіберілді деп санайды бірқатар елдегі діни ахуалды назарында ұстап отырған азаматтар. «Қажет болса, қаржы да бөлу керек еді. Мешітті ұстауға, кітаптар шығаруға қаражат қажет қой. Біз қаржы бөлмегесін, діни ұйымдарға шетелден вагон-вагонмен қаржы келе бастады. Сол қаражатқа шыққан кітаптар тегін айналымға түсті. Радикалдар өз дінін насихаттап жатқанда, біз үнсіз қала бердік. Әйтеуір, енді болса да, осы тақырыпқа көңіл бөліне бастағанына шүкір дейміз. Теледидар, басылымдар - жалпы БАҚ-та да, қоғамдық кездесулерде де діни ахуал жиі сөз болып жүр». Жалпы сұралған респонденттердің басым көпшілігі дін жүйесі саясаттана бастағанымен, дін басыларының саясатқа, биліктік басқару істеріне араласуы мүлдем төмен деп есептейді. «Дін Қазақстанның саяси өмірінде қандай рөл ойнайды?» деген сұраққа сұралғандардың 47,3%-ы «төмен», «ешқандай да рөл ойнамайды» деп жауап берсе, діннің 31,5%-ы діннің міндеті «имандылық мәселелерімен айналысу», «адамдардың рухани, моральдық, адамгершілік сезімдерін жетілдіру» деген, 22,2%-ы дін «тек діни мәселелермен айналысуы керек» деп есептеген.

Қазақстан тәуелсіз ел болып жарияланған соң, дін бостандығы жаңа арнаға түсіп, Қазақстан Республикасы өзін зайырлы мемлекет деп жариялады. Конституциямызда: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» деп көрсетілген (Қазақстан Республикасының Конституциясы). Сондай-ақ, Қазақстан Республикасы зайырлы мемлекет ретінде өз азаматтарының заң жүзінде діни сеніміне, таңдауына және ұстану құқығына кепілдік береді.

Қазіргі заманғы зайырлы мемлекет үлгісінің негізінде адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына байланысты құқықтық мәселелерді теократикалық мемлекеттерден өзгеше түсінік бар. Бұл жердегі ең бастысы – діннің мемлекеттен ажыратылу қағидаты. Осы үлгідегі саяси-құқықтық мағына мынаны білдіреді:

– ар-ождан бостандығы – ол тек діни таңдау бостандығы емес, одан кеңірек – дүниетанымдық, соның ішінде діни емес таңдау. Осы таңдау құқығын мемлекет адамға (азаматқа) қалдырады және оның шешімін қабылдауға, оны қорғауға міндеттенеді;

– мемлекет азаматтармен қарым-қатынастарда олардың діни көзқарастарына емес, оның азаматтық-құқықтық жағдайына сүйенеді. Осылайша, азаматтық қағидатты бәрінен де жоғары қояды.

– мемлекет іс жүзінде барлық діндер мен азаматтардың құқықтық теңдігін жүзеге асыруға ұмтылады. Осы қағидат дүниетанымдық бірлік негізінде азаматтармен құрылған қоғамдық бірлестіктерге де таралады.

– діндер (әлеуметтік институттар, көпшілік-құқықтық қатынастардың субъектілері ретінде) мемлекеттік саясатты (діни нанымдарына байланысты емес барлық азаматтарға қатысты саясат) жасау мен жүргізу барысынан аластатылады. «Діни мәселе» саясаттан қоғамдық өмірге, азаматтардың жеке өмірі салаларына өтеді.

– мемлекет өзінің ішкі және сыртқы саясатындағы тұжырымдамалық негіздерде діни-теологиялық қағидаттарға сүйенбейді және олармен басшылық жасамайды.

– мемлекеттік және діни құқықтар бір-бірінен ажыратылады. Қоғамдық-құқықтық және азаматтық салалардағы мәселелерді шешуде біріншінің үстемдігі жарияланады. Діни құқықтың әрекет ету аясы негізінен діни институтпен шектеледі [4, 115 б.].

Мемлекеттің басты заңына сәйкес, діннің және діни бірлестіктердің әлеуметтік қызметтерін реттеудің, халықаралық тәжірибелеріне негізделген өзге де бірқатар нормативтік-құқықтық негіздер бар. Дегенмен де, діннің мәртебесі, оның қоғам өміріндегі шынайы жағдайы мен рөлі, яғни діннің қоғамның әлеуметтік-саяси, рухани салаларына тигізер әсерінің мәртебесі, кеңістігі және шекаралары қазірге дейін дәл анықталмаған. Осындай белгісіздік, әсіресе, оның теріс салдары еліміздегі қазіргі діни жағдайда орын алған жаңа үрдістерге байланысты анық та, айқын аңғарылуда.

Саяси биліктің қуатын діннен алмауы, конституциясын дінге негіздемеуі, белгілі бір дінді қолдамауы, барлық дін өкілдеріне тең құқық беруі, дін және мемлекет істерінің ажыратылуы сияқты функцияларды қамтыған. Бірақ осы анықтамаларды сол қалпында орындап отырған бір де бір Батыс мемлекеттері жоқ. Кейбір саяси партиялары дінді өз саясатына пай даланып, діннен қуат алып билік басына келуде, белгілі бір дінді негізгі дін ретінде танып отыр. Білім беру жүйелерінде де дін негізгі бағдарлама ретінде бағаланады. Ал енді Қазақстан да зайырлылық ұстанымын өзінің мемлекетінің мазмұнын құрайтын мәдениеттің тарихы мен құндылықтарына жауап беретін, сол арқылы қауіпсіздігін қамтамасыз ететін заңын жетілдіргісі келсе, барлық Европа ұйымдарының «адам құқы», «демократияның бұзылуы» деп өре түрегелетіні де байқалып келеді. Сыртқы күштер тарапынан еліміздің ішінен мемлекетке қарсы жақтастар тауып, оларға қолдау көрсете отырып қоғамдық тыныштықты бұзғысы да келеді. Зайырлықтың негізгі мақсаты жеке тұлғаны діндердің және діни идеологиялардың қысымынан құтқару екендігін білу қажет. Бұл тұрғыдан келгенде Қазақстандағы діни экстремистік бағыттар, «салафилер» мен христиан миссионерлеріне өз азаматтарына ықпал етуге қолайлы жағдайдың болып келгендігі, ондай ықпалдарға бақылаудың жеткіліксіздігі мемлекеттің қауіпсіздігіне қаншалықты зиян екендігін азаматтардың бәрі мән бере бермейді. Қазіргі қоғамдағы «салафилердің» барлық іс-әрекеттері қоғам қауіпсіздігіне кері әсерін тигізуде. Ал миссионерлік ошақтарының ел әлеуметі арасына жік салып, тіпті елдегі іргелі ұлттың өзін іштей бөлшектеп бөліп әкетіп жатқаны да өмір шындығы. Зайырлылық мемлекеттің демократиялық, рационалды ұстанымдарға негізделуін білдіреді. Зайырлылық әсіресе Батыстағы католик әлеміндегідей дін мен мемлекеттің емес, дін мен шіркеудің өзара ажырауын білдіреді. Ал исламда жоғарыда айтқандай «дін адамы» немесе «дін адамы емес» деген бөлектену немесе статус, «каста» болмаған [5, 5 б.]. Бұларға қарағанда «зайырлылық» ұстанымы ислам өркениеті мен мәдениетіне етене жақын, сол себепті исламдық мәдениеттің билік пен қоғам арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз етуге негізі баршылық.

Исламдық мәдениеттің мән-жайына әрбір оның сенімшілерінің өздері де жеткілікті мән бере бермейді. Сонымен қатар дін және діни сенім еркіндігі туралы мемлекеттің жаңа заңының ішкі мазмұны мен ұстанымдық функцияларына түсіндірмелер жеткілікті деңгейде көпшілік арасында түсініктелмеді. Оның салдары зайырлылық қағидалары мен алғышарттары ел тұрғындарының толыққанды білі мен мәдениетінің қалыптасуына әлі де жеткілікті мән берілмей отырғандығының елеулі бір көрінісі. Түсіндірмелердің мақсаты қоғамдық сана мәдениетін тәрбиелеп арттыру, мемлекеттің зайырлылығы негіздерін бұқара арасында ашып көрсетіп, ұғындыру болған болар еді. Ождан бостандығы мен қоғамдық жауапкершілік арасындағы арабайланыс ашыла түскен болар еді. Зайырлылық ережелерін ұстанған діндер де тек жеке адамды ғана емес, қоғам мәдениетін де қалыптастырушы елеулі фактор.

Қай діннің болса да сенімшілері ел азаматтары, осы қоғамның тұрғындары болғандықтан мемлекет олардың әлеуметтік-психологиялық денсаулығы мен қауіпсіздігін, түпкілікті мүдделерін қадағалап қорғап отыруға міндетті. Сондықтан қорыта келе мемлекеттің заңы мен тәртібін мойындап, Конституциясын құрметтеу оның азаматтық борышы, міндеті. Олай болса қоғамның зайырлылығы мемлекет үшін де, діндер мен олардың сенімшілері үшін де ортақ, өркениеттік құбылыс және қажеттілік.

1 Жүсіпова Алма, *Әлеуметтану негіздері /Оқу құралы. – Алматы: Экономика баспасы, 2012. – Б.112.*

2 Досай Кенжетай. *Зайырлы ел болу мен дін ұстау мәселесі, Abai.kz ақпараттық порталы, 12.12.2013 ж. – Б.1.*

3 Биекенов К.У., Биекенова С.К., Кенжакимова Г.А. *«Әлеуметтану» /Оқу құралы. – Алматы: «Раритет», 2012. – Б.373-379.*

4 Қорғамбаев Ж.Н. *Болашақтан келген адамның ой-толғауы. – Алматы: «Өнер» баспасы, 2014. – Б.115.*

5 Мұртаза Б. *Қазақстандағы дін және мемлекет қатынастары // «Дала мен Қала» газеті. №5. 04.02.2005 ж. – Б.5.*

Резюме

Несипкалиев Д.Е. – преподаватель кафедры истории Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин, КазНМУ имени С.Ж.Асфендиярова

Рамазан М.Н. – студент 2 курса специальности общественное здравоохранение

Пути формирования Казахстана как светское государство

В данной статье Казахстан рассматривается как светское государство. После того как стал независимым государством Республика Казахстан объявила себя как светское государство, религия переходит на новое течение. Право и свобода человека и граждан на основе образца современного светского государство от теократических государств, существуют особое понятие на правовые проблемы. Главное в этом принцип отделения религии от государство. Осознавать дисциплину и закон государство, уважать Конституцию его гражданский долг и обязанность. То в этом случае светское общество для государство, религий и для его верующих общее, цивилизованное явление и необходимость. Поэтому основная цель автора раскрыть сущность формирования светского государства, где власть отделена от религии.

Ключевые слова: светское, светское государство, власть, религия, независимость

Summary

Nesipkaliyev D.E. - senior teacher of department history of Kazakhstan and social humanitarian disciplines, KazNMU named after S.Zh. Asfendiyarov

Ramazan M.N. – student of 2nd course, specialty public health

The ways of formation Kazakhstan as secular state

In this article Kazakhstan is considered as the secular state. After became the independent state Republic of Kazakhstan declared as the secular state, the religion passes to the new current. The right and freedom of the person and citizens on the basis of a sample modern secular the state from the theocratic states, exist special concept on legal problems. The main thing it is the principle to separate religion from the state. To realize discipline and the law of the state, to respect the Constitution these are their civic great duty and responsibility. That in this case secular society for the state, religions and for his believers the general, civilized phenomenon and need. The main aim of this article to open essence of formation of the secular state where the power is separated from religion.

Key words: secular, secular state, power, religion, independence

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

УДК 32(574)

САЯСИ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әбсаттаров Р.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ

*саясаттану және әлеуметтік философия пәндер кафедрасының меңгерушісі,
ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор;*

Шалтықов Ә.И. – Абай атындағы ҚазҰПУ профессоры, саяси ғылымдарының докторы

Мақалада әлеуметтік-саяси әдебиетте әлі де жете зерттелмеген саяси қатынастардың ерекшеліктері қарастырылады. Мақалада саяси қатынастар тұрғысында саяси қатынастардың мәні мен құрылымына және саяси билік, саяси жүйе, саяси үдеріс, субъект, объект, саяси институт, қоғамдық ұйым, индивидтің, әлеуметтік топтың, қоғамның мүдделері және т.б. ұғымдарына ғылыми талдау жасалған. Сонымен қатар, пікірталас тудыратын сұрақтарға да көңіл бөлінген.

Тірек сөздер: мемлекет, партия, қоғамдық ұйым, индивид, тұлға, әлеуметтік топ, саяси институт, саяси билік, саяси жүйе, мүдде, адам, құқық, басқару, саясат.

Саяси шындықтың әрбір элементі өзінде саяси қатынастар және саяси мүдделер мағынасын ұстанады, сондықтан да саясаттанудың категориялық аппаратында ол ең негізгілері болып саналады.

Саяси қатынас – демократияны дамытудың бірден-бір алғышарты деуге болады. Азаматтардың саяси өмірге еркін қатыса алу құқы демократиялық мемлекеттің негізгі белгілерінің бірі. Саяси қатынастар – азаматтардың саяси жүйесінің қызмет жасауына, саяси институттарды қалыптастыру мен саяси шешімдерді қабылдауға ықпал етуі жолындағы қызметі.

Шын мәнісінде, саясатқа қатысу дегеніміз адамдардың өз мүдделеріне жету мақсатындағы саяси іс-әрекеттің негізгі қыры. Саясатқа қатысу деп - жеке адамның, топтың, таптың саяси-биліктік қатынастарға, саяси маңызы бар шешімдер қабылдау мен саяси ел басқару үрдістеріне енуі, араласуы [1, с. 447]. Жалпы саяси зерттеулер көрсеткендей, адамдардың саясатқа қатысуының әр түрлі деңгейі болады. Соның ішінде ең жоғарғы көрсеткіштік өкілеттілік демократиясы мен саяси плюрализмі бар қоғамдарға ғана тән. Мұның басты себебі, тек демократиялық қоғамда ғана жеке адамның таңдау құқы конституциялық тұрғыдан бекітіледі.

Осылай бола тұра, демократиялық мемлекеттердің барлығында бірдей халықтың саясатқа қатысуы жоғары деген тұжырымға келуге болмайды. Себебі, бүкіл қоғамның жаппай белсенділігін бір деңгейде ұстап тұру мүмкін емес. Ол бірінші кезекте, мемлекеттің әлеуметтік - экономикалық жағдайына тәуелді, мысалы, ел ішінде елеулі өзгерістер туып, ол жалпы халықтың жағдайын жақсартып жатса, онда бұл кезеңде адамдардың саясатқа қатысушылығы артады. Ал, егер қоғамда ұзақ уақыт еш өзгерістер болмай, бірқалыпты тұрақтылық болса, немесе жасалған өзгерістер барысы дағдарыстар туғызса, онда бұл кезең саясаттың жұрт алдында жек көрінішті күйге түсуін, яғни, азаматтардың саясаттан аулақтануын туғызады.

Саяси қатысудың бірнеше себептерін атауға болады. Біріншісі, демократиялық құндылықтарға қолдау көрсету мен оны таратудағы саяси қатынастардың рөлі. А.Токвильдің пікірінше, адамдардың саяси немесе саяси емес мақсаттардағы еркін біріккен қызметі демократиялық бағыттың пайда болуына және әлеуметтік сенімнің, өзара қарым-қатынас ережелерін, ортақ игілік тұжырымын қалыптастыруға және өзімшілдікті жоюға жағдай жасайды [2, с. 380-386]. Сонымен бірге, азаматтардың кеңінен еркін қатысуына сай ассоциациялардың болуы, өз кезегінде мемлекеттік араласуды шектейтін және еркіндікті қорғайтын, азаматтық қоғамның негізі болып табылады [3, с. 79-80]. Екіншіден, саяси қатынастардың жеке тұлға потенциалын дамытудағы мәні. Кезінде Ж.Ж. Руссо азаматтар қоғамның саяси өміріне қатысуы арқылы өзін-өзі жетілдіруге, өз қабілеттерін арттыруға мүмкіндік алатындығын көрсетті [4, б. 178-180]. Үшіншіден, қоғамдық өмірдегі азаматтар мүдесін қорғау теңдігі. Саяси қатынастардың көмегімен азаматтар қоғамды өзінің мүддесімен, мұқтаждарымен таныстыру мүмкіндігін алады.

Саясатқа қатысудың ең кең тараған анықтамасын американдық саясаттанушы Дж.Нагель береді. Саясатқа қатысу – дейді ол, - бұл кез келген саяси жүйенің қатардағы мүшелерінің, оның қызметінің нәтижесінде ықпал етуі немесе ықпал етуге тырысатын іс-әрекеттері. Жалпы, саяси қатысу - тек бақылап, бағдарлауды емес, белсенді іс-әрекетті білдіреді.

Саяси қатынастар жалпы, барлығына бірдей міндетті мүдделер, мемлекеттік билікті қорғау және оны жүзеге асыру тұрғысында қоғам мүшелерінің байланыстары мен өзар әрекеттері болып табылады.

Саяси қатынастар – саяси билікті пайдалану, оған ие болу және оны қайтадан бөлу төңірегіндегі саясат субъектілерінің өзара қарым-қатынасы. Саяси қатынастар саласы қоғам өмірінің саясилену деңгейіне және саяси-мемлекеттік ауқымына тәуелді. Саяси қатынастар қоғамның саяси жүйесінің қызметін анықтайды.

Саяси стратегиялық курсты жасақтау барысында қалыптасып, сайлау науқаны кезінде саяси билікке жету үшін күресті, тағы да оларды іске асыру үшін қызметті саяси қатынастар дейміз.

Саяси қатынастар қоғамдық қатынастардың бір түрі болып табылады. Олар қоғамдық және экономикалық қатынастармен бірге қоғамда үлкен рөл атқарады. Бірақ та, саяси қатынастар басқа қоғамдық қатынастардан белгілі ерекшелігімен сипатталады.

Біріншіден, олар, әлбетте, ірі әлеуметтік қауымдастықтар, ұлттар және партиялар, мемлекеттер арасында орын алады.

Екіншіден, саяси қатынастар, топшылап айтқанда, әлеуметтік топтардың, таптардың, халықтың түпкі мұқтаждары мен мүдделерін білдіреді.

Үшіншіден, ол, әсіресе, мемлекет пен мемлекеттік билікті өз мақсаттарына пайдалануда әртүрлі саяси күштердің бәсекелестігінде айқын көрініді.

Төртіншіден, ол саяси көзқарастар мен сенімдерді іске асырудың, саяси институттардың қызмет етуінің формасы болып табылады.

Сонымен бірге, саяси қатынастар қоғамдық прогрестің даму дәрежесімен, оның демократиялығымен, саяси еркіндіктің деңгейімен, қоғамның ашықтылығымен, еркін ақпараттықпен, саяси мәдениеттің деңгейі және оның сипатымен айқындалады.

Саяси қатынастар бірқалыпты болмайды. Олар өте күрделі және қозғалмалы да, объективтілік пен субъективтіліктің, стихиялық пен саналылықтың бірлігі болып табылады. Сондықтан саяси қатынастардың қарқындылығы саяси өмірдің жалпы тонусы, оның динамикасы, өрлеуі мен басылуына байланысты өзгеріп отырады. Билік пен қоғамның әсеріне сай олар төмендеуі мүмкін, мысалы, төтенше жағдайлардың кіргізілуі, қарулы қақтығыстың, қуғын-сүргіндердің, т.б. жағдайлардың салдарынын, немесе революция, демократиялық реформалар кезінде қызу дамуы мүмкін.

Саяси қатынастардың негізінде мемлекет пен қоғамның қатынастары тұрады. Саяси қатынастардың құрылымында басқарушы (басқаратындар мен басқарылатындар) және саяси биліктің қатынастары (билік етушілер мен биліктің қарамағындағылар) ерекше орын алады.

Осындай барлық саяси қатынастардың жиынтығы қоғамның дәл нақты саяси жүйесінің қызмет етуін шын мәнінде анықтайды.

Қоғамның саяси жүйесі билік жүргізіп, қоғамда тұрақтылық пен тәртіпті қамтамасыз ететін, әлеуметтік топтар, таптар, ұлттар, мемлекеттер арасындағы саяси өзара қатынастарды реттейтін ұйым мен мекемелердің жиынтығы деп атап көрсетуіміз керек.

Қоғамның саяси жүйесін жұмыс істеп тұрған жанды дүние ретінде қарастыруға болады. Осыған байланысты саяси жүйе арқылы қоғамның әлеуметтік-экономикалық және рухани өмірінің тыныс-тіршілігі жүзеге асырылады, осында әртүрлі қоғамдық күштер мүдделерінің қиылысуы мен қақтығысы жүріп жатады, билік сипатындағы шешімдер қабылданады деп айтуға болады. Қоғамның саяси жүйесі алға қойылған мақсаттардың орындалуы үшін әр түрлі саяси субъектілер қызметінің үздіксіздігін, байланыстылығын және оларды сатылап үйлестіруді қамтамасыз етеді. Ол әлеуметтік жанжалдар мен қайшылықтарды шешу механизмін анықтайды, қоғамдық қатынастарды үйлестіреді, әр түрлі қоғамдық күштердің негізгі құндылықтары бойынша, қоғамдық дамудың мақсаттары мен бағыттары жөнінен консенсусқа жетуіне септеседі.

Сонымен бірге, қоғамның саяси жүйесі таптардың, әлеуметтік топтардың, халықтардың саяси мүдделерін түсінуге, осы мүдделерді білдіретін саяси құбылыстардың өзара байланыстылығы мен өзара тәуелділігін анықтауға мүмкінді береді.

Қоғамның саяси жүйесі билікке тікелей немесе өздерінің ұйымдары мен қозғалыстары арқылы ықпал ете алатын әлеуметтік топтардың, халықтардың сан қырлы мүдделерін білдіреді. Саяси институттар мен құрылымдардың атқаратын қызметтерінің нәтижесінде, сондай-ақ адамдардың басқарушы мен басқарылатын саяси рөлді орындауы нәтижесінде саяси жүйе қоғамның әр түрлі өміріне мақсатты түрде әсер ете алады. Саяси жүйе тетіктерінің әлеуметтік қатынастарға әсер етуі – құндылықтар мен ресурстарды қоғамның ішінде билік жолымен бөлу қабілетіне негізделген. Осыған орай халыққа белгілі бір мөлшерлі шамалар мен іс-әрекеттердің нормалары көрсетіліп беріледі.

Сонымен, «қоғамның саяси жүйесі» түсінігі – қоғамның әлеуметтік-саяси табиғатын, ондағы болып жатқан саяси қатынастарды, институттарды, билікті ұйымдастырудың нормалары мен принциптерін неғұрлым толық ашып көрсетуге мүмкіндік береді. Қоғамның саяси жүйесі саясаттанудың категориясы ретінде, біріншіден, биліктің әлеуметтік мазмұнының сипатын, оны таратушыны, экономикалық құрылыспен өзара әрекеттесуін қамтиды, екіншіден, билік тұтқасы жүзеге асырылатын және саяси қатынастар реттелетін институттардың, ұйымдардың жүйесіне жол сілтейді, үшіншіден, саяси билік институттары қызметтерінің принциптері, нормалары, осы қызметтердің бағыттары айқындалады.

Қорыта айтқанда, қоғамның саяси жүйесі соның механизмі, күші арқылы қоғамдағы билікті, басшылықты және басқару қызметін жүзеге асыратын тұтастай бір тетік. Қоғамның саяси жүйесінің қызметі – қоғамдағы болып жатқан саяси қатынастарды және ондағы саяси үрдістерді реттеуге бағытталған қызмет.

Саяси қатынастардың мазмұны келісім, қақтығыс, бірлік, ынтымақтастық, өзара қарым-қатынас, үстемдік және бағыныштылық белгілерімен сипатталатын мемлекет пен қоғам, билік пен адам, әлеуметтік топтар, таптардың қатынастрымен анықталады.

Өзінің мәні жағынан әлеуметтік бола тұрып, сонымен бірге саяси қатынастар басқа да қоғамдық қатынастардан көп белгілері жағынан елеулі айырмашылықтары бар, ол ерекшеліктің негізінде қатынастардың объектісі жатыр – саяси билік ең бастысы, саяси биліктің институттары.

«Билік» ұғымы топтасқан адамдардың, қоғамдық ұйымдар мен бөлімдердің, яғни субъектілердің арасындағы қатынастардан туады. Сондықтан да, билік – қоғамдық қатынастың ерекше бір түрі. Билік шешімдерді міндеттеу мен өмірге енгізу арқылы, яғни өздерін дұрыс ұстайтын және талапқа сай жүретін адамдарға жасалатын ықпал екенін айту жөн. Билік ең әуелі қоғамдық өндірісті ұйымдастыру үшін қажет, ал мұны билік субъектісі мен объектісінез түсіндіруге болмайды. Билік субъектісі (бұл тұтас бір халық, мемлекеттік ұйым, билікке ие жеке тұлға болуы да мүмкін) деп басқаларға ықпал ету және алдына қойған мақсатқа жету қабілетіне иелерді айтады.

Ал, билік объектісі (тұтас алғанда қоғам, яғни халық және жеке алғандағы әр азамат болуы мүмкін) деп өзінің мінезін билік мазмұнына, яғни билік субъектісінің оған қоятын талаптарына сәйкестеушілерді айтады. Осыған байланысты адамдарды биліктің субъектісі мен объектісіне, бастықтар мен бағынушыларға бөлу көп ретте ықтималды және өзгермелі болады, яғни бір жерде адам бастық ретінде, ал екінші бір жерде бағынышты ретінде көрінгенмен, кей уақытта олар өзара орын алмастыруы да мүмкін.

Ал, саяси билік жөнінде айтсақ, оның өкілдерінің өзара ықпалы құралдар мен сол құрал көздерінің тұтас кешенімен жанама түрде іске асып, билікті жүргізудің барсын тұрақтандырып және реттеп отырудың арнайы қондырма тетігінің шеңберінде жүзеге асады.

Саяси қатынастардың шеңберінде – қоғамда билікті бөлу, әртүрлі билік орталықтарының болуы және олардың өзара әрекет етуі.

Биліктерді бөлу саясаты дүниежүзі елдеріндегі билік құрылымын одан әрі жетілдірудің бірінші кезектегі мәселелерінің қатарында тұрады. Билікті бөлу тікелей де, көлденең де жолдармен іске асырылады. Биліктің тікелей бөлінуі дегеніміз – биліктің әр түрлі деңгейдегі мемлекеттік басқару субъектілері арасындағы бәрінен бұрын, жалпы ұлттық (орталық) және жергілікті басқару деңгейлері арасындағы бөлінуі айтады.

Демократиялық, өркениетті елдердің саяси тәжірибесі биліктердің бөлінуінің жөнді екенін көрсетеді. Ал мұның өзі мына төмендегідей себептермен: біріншіден – биліктің әрбір тармағына, әрбір мемлекеттік органның міндеттері мен қызмет бабын және жауапкершілігін анық белгілеу, өзара бақылауды іске асыру, мемлекеттік басқару орындарындағы іс-әрекеттердің бірлігіне жетуге және қайшылықтарды жеңу процесінде қоғамдағы өскелең тең салмақтылықты қолдауға көмектесетін, тыйым салулар мен қарсы тұрушылықтың жүйесін құру қажеттілігімен; екіншіден – билікті теріс пайдалануды, диктатураны, тоталитаризм мен авторитаризмнің орнауын алдын-ала болдырмау қажеттілігімен; үшіншіден – биліктерді бөлу принципін жүзеге асыру негізінде жеке тұлғалардың өзіндік бағалалылығы тұрғысынан алғанда билік, бостандық, заң, құқық, мемлекет және қоғам сияқты қоғам өмірінің қайшылықты жақтарын үйлесімді біріктіру мүмкіндігімен шартталған.

Билік тарамдарының әрқайсысының өзінің өкілеттіліктерін өз бетінше тиімді түрде іске асыруға міндетті, ал барлығы бірге бір-біріне қолдау жасай отырып, жеке адамдардың, халықтың мүдделерін, қоғамдық прогресін, әділеттілікті қамтамасыз етуге тиіс [5, 137-142 бб.].

Биліктің бірінші тарамы – заң шығарушы билік. Бұл тарам конституция мен құқық жоғарылығының принциптеріне негізделеді де, еркін сайлау жолымен қалыптасады.

Биліктің екінші тарамы – атқарушы билік тарамы. Бұл тарам өзінің қимылшылдығымен, қоғамдық өмірге деген көтеріңкі зеректігімен үкімет арқылы жұмыс жасайды.

Биліктің үшінші тарамы – сот билігі. Сот билігінің халі, оған қоғамдағы көзқарас, оның даму бағыты қоғам өмірінің экономикалық, мәдени, саяси, адам тәрбиесі, оның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мен қорғау сияқты жақтарына елеулі ықпал жасайды.

Қазіргі уақытта дүниежүзі елдерінің басым көпшілігінде биліктердің бөлінуі заңды түрде бекітілген.

Биліктің әр тармағы және жалпы саяси биліктің мақсаты – басқа адамдарды басқару болғандықтан ол барлық уақытта екі жақты мағынада болып табылады. Алайда, билікке «тәртіптілік» тұрғысы да тән. Себебі, ол бір адам тәртібінің екінші бір адамның тәртібіне ықпал жасауы тұрғысынан ғана болатын әрекет жасаушы екі адам арасындағы қатынасқа негізделеді.

Бұдан басқа билік және оның әр тармағы, сондай-ақ, «жағдайлық» (ситуациялық) тұрғыға да ие, яғни биліктің және оның қызметінің мәнін түсіну үшін билікті нақтылы жағдаймен, не болмаса оның нақтылы міндетімен бір ара қатынаста қарау қажет.

Биліктің әр тарамы өзінің шыншылдығымен, әділеттілігімен, өнегелілігімен, өзінің құдыреттілігімен және халықтың қолдаушылығымен, яғни оның заңды басшылыққа алынуымен, сондай-ақ, билікке деген сенімімен, құрмет көрсетуімен, билік бастамаларына қатысуға дайындығымен күшті болатыны сөзсіз.

Саяси қатынастар әлеуметтік топтар мен индивидтердің қоғамның саяси өміріндегі орны мен рөлін анықтап және белгілейді: билік етудің субъект және объектісі ретінде, билеуші немесе бағыныштылық, басқарушы немесе басқармалы. Тарихи жағынан саяси қатынастардың мынадай модельдері қалыптасқан: билік ету, жетекшілік (лидерлік), басқару, бақылау.

Саяси қатынастарды тек қана жеке индивидтердің, тіпті олар қанша ұлы тұлғалар болмасын, күшімен жүргізуге болмайды. Жеке индивидтер тек қана объективтік болмыс мәртебесіне ғана ие болады. Саяси қатынастарды жүзеге асыру барысында саяси процестер мен жүйенің, саяси идеялар, білім, тәжірибе, құндылықтар, ақпараттар, т.б. саяси қызметтің түрлері мен әдістерінің қайта жаңғыруы пайда болады.

Саяси қатынастар саяси өмірдің әртүрлі деңгейлері мен ішкі жүйелері субъектілерінің араларында қалыптасады. Осыған орай, олар макродеңгейде (жалпы мемлекеттік, жалпыпартиялық), тағы да мезодеңгейде (аймақтық және жергілікті деңгейлерде) және микродеңгейде (ішкі партиялық) көрінеді.

Саяси қатынастарды келісім, бітімгершілік, ынтымақтастық, қақтығыстық, бәсекелестік деп жіктеуге болады. Саяси қатынастарға саяси дәстүр мен мәдениет, саяси-мемлекеттік институттар және саяси – құқықтық ережелер ықпал етеді.

Саяси қатынастардың жіктелу процесіне байланысты оның бірнеше мынадай жіктелуін ұсынуға болады.

Субъектілердің түрлеріне қарай саяси қатынастар:

- таптаралық;
- ішкітаптараралық;
- мемлекетаралық;
- партиялық және т.б. болады.

Сипаты және мазмұны жағынан саяси қатынастарды мынадай түрлерге бөледі:

- демократиялық;
- авторитарлық;
- конфронтациялық;
- консенсустық т.б.

Жүзеге асыру әдісі жағынан саяси қатынастар:

- күш көрсету;
- күш көрсетпеу болып бөлінеді.

Құндылығы жағынан саяси қатынастар мынадай формаларда көрінеді:

- либералдық;
- социалистік;
- ұлтшылдық, т.б.

Саяси қатынастар өмір сүруінің деңгейлері: жергілікті (локальды), аймақтық, ұлттық, халықаралық, жаһандық, сыртқы саяси және ішкі саяси болып келеді. Саяси қатынастар вертикальды және горизонтальды ретінде де болуы мүмкін (мысалы, демократия және тоталитаризм). Өзінің бөліну механизміне қарай олар стихиялық және саналылық болып бөлінеді.

Саяси қатынастар субъектілері - жеке индивидтер, таптар, қауымдар мен тұтастай қоғам болып табылады. Осыған орай, саяси қатынастар көп деңгейлі, күрделі және өзара тәуелді болып келеді. Жеке топтық деңгейде олар саяси және әлеуметтік-экономикалық құрылымдағы осы қатынастар субъектілерінің мәртебесі мен рөліне, мүдделері мен құндылықтарына, әлеуметтік-психологиялық қасиеттеріне тәуелді. Саяси қатынастар деңгейі жоғарылығын сайын оған ұлттық, саяси мәдениет, қоғамдық-экономикалық жүйе және өркениет ерекшеліктері ықпал етеді.

Саяси қатынастарды саяси мүдделерден бөліп қарауға болмайды, себебі саяси қатынастардың өзі тікелей мүдделер түрінде көрініс табады. Бірақ та, қатынастардың формасы ретінде көрінсе де, саяси мүдделер қоғамдық өмірдің жеке саласы болып табылады. Өзінің табиғаты жағынан олар әлеуметтік-экономикалық мүдделердің жиынтығын көрсетеді.

Мүдде - қоғамдағы әлеуметтік субъектілер іс-әрекетінің, өмір сүру бағдарының негізі, ішкі қозғаушы күші. Мүдде әлеуметтік, табиғи, мәдени қажеттіліктер негізінде пайда болады. Мүддені жіктеу барысында оның бірнеше салалары анықталады: қауымдық деңгейде – жеке дара, топтық, қоғамдық, жалпы адамзаттық; бағыттық аясы бойынша – экономикалық, саяси, діни, рухани; субъектінің сипатына байланысты – ұлттық, мемлекеттік, партиялық, кәсіби қоғамдағы әлеуметтік субъектілер іс-әрекетінің, өмір сүру бағдарының негізі, ішкі қозғаушы күші.

Мүдденің қалыптасуы әр түрлі әлеуметтік-демографиялық топта өзіндік басымдықтарға негізделеді, яғни кейде сезімдік ұшқырлық негізгі рөл атқарса, кейде зерделік байсалдылықтың басымдылығы байқалады. Мүдде әлеуметтік субъектінің ішкі жан дүниесінен, дүниетанымынан, құндылық бағдарынан хабардар етеді және рухани дамумен, адамгершілік ұстанымдармен астаса отырып, өзінің парасаттылығымен ерекшеленеді. Әрбір жеке адамның мүддесі, алдымен, оның қандай құндылықтарды бағалайтынына байланысты қалыптасады. Ол өз кезегінде қоғамдағы, тарихи кезеңдегі басымдылық танытатын сұраныстармен, қажеттіліктермен, құндылықтар жүйесімен байланысып жатады. Сондықтан жеке, топтық және қоғамдық мүдде бір-бірімен әлеуметтік деңгейде тығыз байланыста болғандықтан, осы қатынастар үнемі жеке тұлғалардың дара мүдделеріне түзетулер енгізіп отырады. Мүдде деңгейіндегі қайшылықтар заңды құбылыстар болып, әлеуметтік деңгейдегі әр түрлі қайшылықтарды туғызады және адамдар мен әлеуметтік топтар арасында шешімін табуға тиіс күрделі мәселелер бар екенін көрсетеді. Әрбір адамның дүниедегі қайталанбас даралығы, негізінен, оның дүниетанымы, өмірлік түсінігіндегі ерекшеліктер түрінде байқалып, әрқилы мүдделер сипатында бейнеленеді. Мүдде деңгейінде көрініс берген жеке адамның қалауы мен тілектері біртұтас құбылыс болып келетін материалдық және рухани заңдылықтар ауқымында болады. Бұл адамзат дүниесі тарихының және болашағының рухани біртұтастығын білдіреді. Сондықтан әрбір қоғамның тұтастығы мен ішкі бірлігінің сақталуы, адамдар мен әлеуметтік топтар арасында түсіністіктің ұлғая түсуі мен әлеуметтік саланың жете дамуы үшін мүдде деңгейіндегі үйлестік пен үндестік терең болуы шарт, онсыз әр түрлі тартыстар көбейеді. Әрбір жеке адам табиғи-материалдық деңгейде өзінің жеке басын қорғауға, өзін қамтамасыз етуге және ұрпақ қалдыру арқылы тіршілікті ұзар-

туға мүдделі. Осыған орай адамдар арасында өзара мүдделі қатынастар, бәсекелестіктер, қайшылықтар туындайды. Адамдардың әр түрлі әлеуметтің топтардың рухани мүддесі, негізінен, ақиқат заңын мойындап, сол жолмен жүруге тырысуынан басталады. Рухани тазалыққа ұмтылу, моральдық нормалар мен бағдарларды тіршіліктің қайнар көзіне айналдыру түбінде адамды өз бойында қалыптасқан табиғи өзімшілдігін жүгендеуіне әкеледі. Осындай негіздерде қалыптасқан адами мүдде ғана нағыз дамуға себепкер болатын түсініктер мен іс-қимылдар жүйесі болып табылады. Қазақ даласының ойшылдары – [Қорқыт Ата](#), [Жүсіп Баласағұни](#), [Қожа Ахмет Иасауи](#), [Абай](#), [Шәкерім](#) өз еңбектерінде осы рухани мүдденің құндылығы туралы айтып, нәпсіні тұсап қана адамдық жолына түсуге болатынын көрсетті. Мұндай мүддені қалыптастыруда оқу мен білімнің, қанағат пен тәубенің, ізгілік пен қайырымдылыққа ұмтылудың рөлі зор екені ескертілді. Аса маңызды қоғамдық мүдделердің бірі – ұлттық мүдде. Ол кең мағынасында – елдің жалпы ұлттық, мемлекеттік мүддесі, кез келген мемлекет халқының мұң-мұқтажына сәйкес келетін қоғамдық өмірдің барлық саласындағы қажеттіктердің жүйелі түрдегі көрінісі. Ұлттық мүдде мемлекет дамуының ішкі және сыртқы қатынастарының бағыт-бағдарымен, саясатымен тікелей астасып жатады. Бұл деңгейдегі әрқилы мүдде тарихта уақытында және тиімді түрде шешімін тауып отырса, онда қоғамдық дамудың өркениеттілігі, пәрменділігі, үйлесімділігі арта түседі, сондай-ақ мемлекеттің ішкі қайшылықтарының әлеуметтік тұтастықты бұзбауына негіз болады. Ұлттық мүдденің тар мағынасындағы сипаты – этностық субъектінің мүддесі. Бұл деңгейдегі ұлттық мүдде әр түрлі халықтың ғасырлар бойы қордаланған бетін, келбетін, ұлттық мәдениетін сақтап дамытумен байланысты. Әрбір ұлттың өзіндік “мені” осы ұлттық мүддені жария ету арқылы білінеді. Егер ұлттық мүдде басқа халықтардың есебінен емес, негізінен, этностың ішкі мүмкіндіктерін жүзеге асыру арқылы айқындалса, ол жеке адамға да, ұлттық мәдениетке де, жалпы адамзаттық өркениетке де тиімді қызмет етеді. Кейде ұлттық мүдде діни-конфессиялық мүддемен астасып кетеді. Мұндай жағдайда әлеуметтік шындықта тек мәдени саладағы күрделі бірегейлену ғана жүрмейді, сондай-ақ мемлекеттік саясат саласында да біршама ерекшелігі бар мәселелер туындайды. Шынайы діни мүдденің мазмұны мемлекеттік саясаттан, қоғамдағы саяси процестерден алшақтау болып келеді әрі ұлтты іштей біріктіруге қызмет етеді. Әлеуметтік-саяси мүдде қоғамдағы әлеуметтік топтардың әр түрлі қажеттіліктерінен туындайтын құбылыстар болып табылады. Әлеуметтік-саяси мүдденің ортақтығы әр түрлі саяси топтарды жақындастыра түседі, олардың қоғамдағы рөлі мен мәртебесіне сәйкес әр қилы бағыттағы саяси бағдарларды, құндылықтық басымдылықтарды ұстануы саяси субъектілер арасында біршама жіктер туғызады. Мүдденің жіктелуін мақсат етуді абсолюттендіру саяси күштердің бір-бірінен алшақтауына әкеліп соғады. Мұндай әрекеттер адамдар арасында әлеуметтік қайшылықтарды тудырады. Саяси субъектілер арасындағы мүдденің саяси тартыстық сипат алуы – саяси қажеттілік болғанымен, пәрменді әлеуметтік даму үшін аса тиімді емес. Себебі бұл тартыстың, бәсекелестіктің түпкі негізі қоғамның іргесін шайқалтып, әлеуметтік іріткі туғызуы мүмкін. Сондықтан саяси күштер мүдделерінің жақындасуы әлеуметтік субъектілердің бірлігіне әкеліп, ол өз кезегінде көптеген қайшылықтарды оңтайлы шешуге негіз болады.

Мүдделерді талдау саяси іс-әрекеттің себептері мен уәждерін түсіндіруге мүмкіндік береді, саясат субъектілерінің тәртібінің тенденцияларын болжауға болады, сонымен бірге билеуші саяси күштердің қызметіндегі өрескел саяси қателіктерді анықтауға, олардың негізгі себептері, әлбетте, мүдделердің басымдылығы жөніндегі сұраққа байланысты – болашақтағы немесе қазіргі кезеңдегі, тұрақты немесе уақытша, жалпы немесе топтық.

Саяси сала қызметі саяси институттар формасында көрінетін адамдардың ұйымдасқан қимылдары мен өзара қарым-қатынастарының әлеуметтік кеңістігі болып табылады.

Саяси институт саяси қатынастар және саяси мүдделер түрінде көрінетін саясаттану ғылымының негізгі ұғымы болып табылады.

Саяси шындықтың әрбір элементі өзінде саяси қатынастар және саяси мүдделер мағынасын ұстанады, сондықтан да саясаттану категориялық аппаратында ол ең негізгі болатынын атап өткен болатынбыз.

«Саяс институт» ұғымы өте санқырлы және ол мыналарды білдіреді:

- әлеуметтік-саяси функцияларды орындауға қоғамның сеніміне ие болған адамдардың белгілі тобы;
- адамдардың қажетті функцияларын орындауға қоғамда құрылған белгілі ұйымдар;
- қоғамдық ұйымдар немесе бір топ адамдарға белгіленген саяси функцияларды орындауға мүмкіндік беретін қызметтің материалдық және басқа құралдары жиынтығы;
- әртүрлі әлеуметтік топтар немесе біртұтас қоғам үшін жүзеге асыруда өмірлік үлкен маңызы бар саяси нормалар мен рөлдердің жиынтығы.

Жоғары аталғандарды қорыта келе, саяси институтты саяси және басқа қоғамдық қатынастарды материалдық және идеялық (символдық) жолдармен және белгіленген нормалар арқылы ретке келтіретін мекемелер мен ұйымдардың құрылымы деп анықтауға болады.

Қазір жұмыс істеп жүрген көптеген саяси институттар сонау ерте кездің өзінде пайда болған еді және олар әр түрлі тарихи кезеңдер мен құрылымдық жүйелерге жатқызылады.

Саяси институттар сан қырлы екендігі айқын. Өйткені олар бірнеше сатылы қыртыстардан тұрады. Алайда мұндай қыртыстар уақыт өткен сайын өзін мүлде жойып жібермейді. Қазір де олар біршама өзгергенімен, сол қалпында, заман ағымына орай жұмыс істеп келеді. Кейбір жағдайларда бәз-баяғы кейбір саяси институттар елеусіз, тіпті белгісіз баяу қимылдайтындай болып көрінгенмен олар әлі де өзінің күшін жоя қойған жоқ. Ал кейбір жағдайларда олар сонау тереңнен қопарыла өңіп шыққандай көрінеді де, бірінші орынға көтеріледі. Сөйтіп, кейіннен пайда болған саяси институттарды шетке ысырып тастап, бүгінгі жағдайды белгілеуге кіріседі.

Қазіргі таңда пайда бола бастаған саяси институттар өздерінің орасан зор түрлері арқылы ерекшеленеді. Өйткені оларды тудыратын себептер де тым әрқилы болады. Үнемі алға жылжу дегеніміздің өзі қоғамның кез келген саяси жүйесіне тән өзіндік сипаттама екендігін есте ұстағанымыз жөн. Сондықтан қазіргі таңда пайда бола бастаған саяси институттардың аса ауқымды әрқилы формалары арқылы бір-бірінен ерекшеленетіндігін атап көрсеткен жөн. Өйткені оларды тудыратын себептердің өздері де әрқилы болады. Кез келген қоғамның саяси жүйесінің өзіне тән сипаты оның алға қарай қадам басуына әсер етеді. Сондықтан да қазіргі таңда пайда бола бастаған саяси институттардың бір бөлігі бүгінгі күннің талаптарына сәйкес келеді, алайда олардың, қалай дегенмен де, сонау алыстағы болашақты көксейтіндігі рас.

Әрине, әрбір елде, қоғамның әобір саяси жүйесінде өткендегіге, қазіргіге және болашаққа қатысты саяси институттар мен құрылымдарды байқауға болады.

Саяси институттың ең маңыздысы – мемлекеттік билік түріндегі мемлекет: президент, парламент, үкімет және басқа саяси функцияларды атқаратын министрліктер, сайлау құрылымы және сайлау комиссиялары, саяси партиялар мен қоғамдық-саяси қозғалыстар, кәсіпкерлер бірлестіктері және кәсіподақтар, құқықтық құрылымдар мен соттар, бұқаралық ақпарат құралдары институттары. Мемлекет осыған орай олардың арасындағы арақатынастарды құқықтық ережелер арқылы реттейтін қоғамдық механизм [6, с. 72-75].

Мемлекет бұл – оның барлық азаматтары үшін міндеттілік сипаты бар, мемлекеттік биліктің көмегімен белгілі бір аумақта қайсыбір халықты ұйымдастыруға және оның өмірін басқару үшін құрылған негізгі саяси институт. Мемлекеттің мәні оның функцияларынан көрінеді.

Мемлекеттің функциялары бұл қоғамдық өмірді мемлекеттік реттеудің мәнісін және ерекшелігін нақтылы көрсеткен оның қызметінің негізгі бағыттары.

Мемлекет функцияларының жиынтығы қоғамдық өмірдің әртүрлі саласында мемлекеттік органдар тарапынан болатын реттеушілік қызметі көрсетеді. Мемлекеттік функциялардың мазмұны, көлемі және көрініс табуы қоғамның типіне, саяси жүйесіне, саяси режиміне, мемлекеттік басқару және мемлекеттік құрылысының формасына байланысты болады.

Мемлекеттің ішкі және сыртқы міндетті қызметтері (функциялары) болады. Ішкі функцияларына саяси, экономикалық, ұйымдастырылушылық, құқықтық, әлеуметтік, мәдени-тәрбиелік міндеттерді жатқызуға болады. Сыртқы функцияларының қатарына: сыртқы саясат, сыртқы экономикалық мемлекет қызметін және мемлекет шекарасын қорғау міндеттері жатады. Мемлекеттің ішкі және сыртқы функцияларының өзара тығыз байланысты және өзара себепші болатынын айту керек.

Сайып келгенде, мемлекеттің ең басты міндеті – басқа қатынастармен бірге саяси қатынастарды да кеңінен қолданып, қоғамның тұрақтылығын орнатып, қалыпты тіршілігіне жағдай жасау. Ол әр түрлі топтарға, жіктерге бөлінген қоғамның бірлігін қамтамасыз етуге тиіс.

Саяси қатынастар, мүдделер және саяси институттардың өне бойынан адамдардың тіршілік қарекеті саяси саласын біріктіру факторы болып табылатын саяси құндылықтар өтеді.

Құндылықтардың табиғаты және олардың қоғамдық өмірдегі рөлі туралы мәселе адам мен қоғам, мәдениет пен өркениет, табиғат пен қоғам арасындағы қарым-қатынастар және басқа проблемалармен тікелей байланысты.

Адам әрекетінің құбылысындағы құндылықтар аспектілері жеке тұлғаның танымдық және жігер сапаларымен тікелей байланысты; құндылық категорияларының өздерінде білім нысаналарының, түрліше қоғамдық топтардың және жеке тұлғалардың мүдделері мен танып – ұнату шекаралары байқалып тұрады.

Ғылым өмірдің құндылығын, адам мұраттары мен нормаларының тарихилығын және қоғамдық – практикалық мәнін, оларды тануға болатындығын атап көрсетеді. Адамзаттың бай прогрессивті мұра-

ларын, құндылықтарын игерген жеке адам да, бірлестіктер де көздеген мақсаттарына табысты жетері сөзсіз. Құндылықтарға негізделген іс бағыты үнемі оңға баспақ.

Индивидтің (жеке адамның, кісінің) өмір тәжірибесімен баянды етілген құндылықтардың бағыттары жеке тұлғаның ішкі дүниесінің құрамды бөліктеріне (элементтеріне) айналып, оның әсерленушілігінің бүкіл жиынтығы болары хақ. Әрбір адам үшін олар мәнді мен мағыналыны және мәнсіз бен мағынасызды ажырата білуге көмектеседі.

Құндылық нысаналарының негізгі мазмұны адамның саяси, философиялық (дүние танымдық), құқықтылық сенімдері, терең және тұрақты құштарлықтарды, жүріс-тұрыс бет алысының құқықтық принциптері негізінде құралады. Сондықтан, кез келген қоғамда жеке тұлғаның құндылықтық бағыттары субъектінің мақсаттылықпен әсер ету, тәрбиелеу объектісі болады. Саяси құндылықтар үлкен әлеуметтік топтар үшін жалпы маңызды болатын әлеуметтік құндылықтардың бір түрі болып келеді. Өзінің мазмұны жағынан саяси құндылықтар жалпы әлеуметтік топтар немесе қоғам, белгілі қауымдастықтар үшін жалпы міндетті іс-әрекеттердің негізгі идеялары мен үлгілерін білдіреді. Мысалы, социал-демократтардың негізгі құндылықтары адам бостандығы, әлеуметтік әділеттілік, ынтымақтастық, т.б. болып табылады. Либералдар үшін ең негізгі құндылықтар – дарашылдық (индивидуализм), жеке меншіктің тұрақтылығы, заң алдында барлығының формальды теңдігі және басқалары.

Саяси құндылықтар екі жақты болады: объективтік және субъективтік, олардың негізінде саяси құндылықтар қалыптасады. Саяси құндылықтардың объективтік негізі үлкен әлеуметтік топтар және солардан тұратын индивидтердің ұзақ мерзімді мүдделері мен өмірлік қажеттіктерінен тұрады. Субъективтік жағы – мемлекеттік билікке байланысты қажеттіліктер мен мүдделер туралы қалыптасқан түсініктер. Нақты саяси мүдделердің қалыптасу және бекуі ұзақ уақыт алады және ол қоғамның ең белсенді бөлігінің бірлескен күш салуының нәтижесі, сонымен бірге олардың көпшілігінің осындай жиынтық идеялар немесе мәдениет үлгілерін құндылық ретінде тануы. Позитивті немесе негативті, конформистік немесе белсенді - сындарлы болуы мүмкін мүдделер арқылы индивидтердің саяси институттарға нақты қатынасы орнайды. Ең негізгісі – мемлекеттік институттардың тұрақты қызмет етуінің қажетті шарттары азаматтардың осы саяси мүдделерге шынайы берілгендігі, барлық қоғам үшін олардың жалпы мағыналығы мен міндеттілігін түсіну.

Мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және саяси өміріндегі өзгерістер әр уақытта қоғамдық-саяси сала мен азаматтардың санасында мүдделер мақсаттарының өзгерулеріне байланысты болатынын атау керек. Әсіресе, нақты қайта бағалау процесі, үстемдік етуші мүдделер құрылымының ыдырауы және жаңалардың қалыптасуы әрбір қоғамның өтпелі кезеңінде байқалады және ол ылғи біршама ұзақ уақыт алады да, өзінің күрделілігімен және көптүрлілігімен сипатталады. Бұл процесті біздің елдің мысалынан көруге болады, қоғамымыз бұрынғы социалистік құндылықтардың ыдырауынан және жаңа либералды-демократиялық және либералды - консервативті құндылықтарды ендірудің салдарынан күрделі кезеңді бастан кешіріп отыр, олар қазақстан қоғамына көбіне оның ұлттық өзгешеліктері мен ерекшеліктерін ескермей кіргізілуінен болып отырған жағдайлар.

Саяси қатынастарды айтқанда саяси процес құбылысы да өзекті ұғым болып табылады. Себебі, саяси процесс деп субъектілердің саяси әрекеттерінің әр түрлерін және олардың өзара қатынастарын атаймыз. «Саяси процесс» категориясы саяси жүйенің барлық жақтары мен элементтерін қамтиды да, олардың өзара қатынастарын сипаттайды. Осыған байланысты саяси процесті қарастыру саяси институттар мен олардың субъектілерінің қасиеттері мен мүмкіндіктерін терең түсінуге мүмкіндік береді.

Қоғамдық өмір, оның ішінде саяси сала – өте күрделі құбылыс. Онда өмір сүріп жатқан топтардың, жіктердің, ұйымдардың мақсат-мүдделері кейде қабысып, кейде келіспей, шырмалып жатады. Соған орай күн сайын көптеген өзгерістер болып, бір саяси нұсқаулар дүниеге келіп, екіншілері өз күшін сақтап, үшіншілері өшіп дегендей, өзгеріп жататыны белгілі. Осындай саяси жүйенің бір қалыпты жағдайдан екінші жағдайға келіп, ауысуын, өзгеруін, қозғалысын саяси процесс дейді. Бұл процесс саяси деп аталғандықтан ондағы өзгерістер ең алдымен билікке, оны бөлу және қайта бөлуге, азаматтарды шешім қабылдауға, басқарушылардың қызметін бақылауға және т.с.с. жұмылдыруға, халықтың саяси белсенділігін арттыруға байланысты болады. Сондықтан саяси процестің басты мәселесі, азаматтардың әр түрлі мүдделерін біріктіріп, жинақтайтын саяси шешім қабылдауда және оны іске асыруда.

Жалпы ұжымдық мақсат-мұратты анықтауға, қалыптастыруға ресми органдар, билік институттары, кәсіподақтар, бейресми ұйымдар, ақпарат құралдары және т.б. қатысады. Бірақ мұнда басты рөлді жоғарғы мемлекеттік билік институттары атқарады. Себебі, саяси шешімдерді қабылдап, іске асыратын негізгі тетік солар. Биліктің шоғырлану дәрежесі, саяси дамудың мақсат-мұратын айқындауға қатысатын

топтардың арасындағы өкілеттілікті бөлу мәселелері олардың іс-әрекетіне байланысты. Саяси субъектілердің өзара қатынастары, саяси өзгерістердің екпіні, т.т. да солардың іс-қимылдарымен айқындалады.

Ұсақ саяси қарарлар күн сайын шығып жатады десе де болады. Ал көпшілік жұртты қамтитын ірі саяси шешімдер, құжаттар (Конституция қабылдау, сайлау, референдум өткізу сияқты) қоғам өмірінде сирек болады. Оларды дайындауға, өткізуге көптеген адамдар тартылып, үлкен оқиғаға, саяси белеске айналады. Сондықтан саяси процесс белес-белес, циклмен дамиды десе де болады. Ондай мәселелерді көбіне билік институттары іске асырады. Демократиялық елдерде саяси процесс әдетте сайлау цикліне байланысты қалыптасады. Бұрынғы Кеңес өкіметінде СОКП-ның съездері бүкіл саяси жұмысқа ырғақ беріп, цикл содан басталатын.

Саяси процесті ұйымдастыру түпкі ой, ниет, идеядан басталады. Кейін оны атқарушы субъект (үкімет, саяси серке т.т.) процестің теориясын немесе тұғырнамасын жасайды. Мұнда ең алдымен мақсаттанады. Мақсат түпкілікті мұрат ретінде және жақын арада нақтылы нәтиже берерлік, жетістікке жеткізерлік болуы мүмкін. Осыған орай саяси процесті орындау, жүзеге асырудың құралдары, тәсілдері қарастырылады. Қанша уақыттың көлемінде іске асыруға болады, қанша адам, кімдер қатынасады т.т. ойластырылады. Орындаушылардың алға қойған талаптарына жауап бере алуымен қатар, олардың жеткілікті қаржылары болуы керек. Саяси процестің әрбір кезеңі бақайшағына дейін мұқият тексерілгенінде ғана табысты болады.

Саяси процестің ең негізгі ерекше белгісі – билік пен тиісті нормалардың көмегімен саяси субъектілердің жалпы мақсаттарға жетуі. Ол шынайы өмірде қалыптасқан фактілер мен құбылыстардың, қоғамның саяси өміріне барлық қатысушылардың қызметінің мазмұнын көрсетеді. Саяси процесс күрестердің, шиеленістердің, ымыраға келудің, ынтымақтастықтың, интеграциялардың және т.б. жергілікті локальды процестердің шексіз жиынтығы іспетті. Саяси процестердің механизмдері қоғамдық институттар мен әлеуметтік топтардың өзара қатынастарынан құрылады.

«Саяси процесс» ұғымы ең алдымен, өзіндік ерекше мақсаттары мен функцияларын іске асыруда индивидтер, топтар, билік институттары бір-бірімен және мемлекетпен қалайша өзара әрекет ететінін ашады [7, 80-84 бб.]. Бұл мәселе саяси процестің әлеуметтанулық түсіндірмесіне де назар аударылады, саяси процесті тек саяси күрес тұрғысынан қараумен қатар, әлеуметтік және саяси құрылымдар өзара әрекетін сараптау деңгейінде пайымдалады. Саяси процес қоғамның саяси жүйесі шеңберінде, сол елдің шеңберінде, сонымен қатар аймақтық және жаһандық көлемде өрістейді. Ол мемлекеттік деңгейде, әкімшілік-аумақтық аудандарда, қала мен деревняда, ауылда, әр түрлі ұлттардың, топтардың, әлеуметтік-демографиялық топтарды, еңбек ұжымдарының, қайсыбір саяси партиялар мен қоғамдық қозғалыстардың ішінде өтеді.

Осымен байланысты саяси процесті қоғамның саяси өмірінде орын алған бірін-бірі табанды ауыстыратын өзара байланысқан құбылыстар мен оқиғалардың бүкіл жиынтығы деп айтқан жөн.

Саясаттың кез-келген субъектісі (партия, қозғалыс, әлеуметтік топ және басқалар) өздерінің саяси процеске қатысуын белгілі бір принциптері негізінде ұйымдастырады. Олар әр түрлі болуы мүмкін, бірақ құқықтық мемлекетте оларды заңдылық критерийлері - өлшемі мен құқық нормаларына сәйкестік біріктіреді.

Саяси процестер жиынтығында жалпы және жеке саналатын екі топ көзге түседі. Бұл топтардың саяси процестері қоғамдық өмірді қамту мөлшерімен қатар мазмұнымен, жүру формаларымен және нәтижелерімен өзгешеленеді. Саяси процестің осы екі тобы бір-бірімен тығыз байланысқан. Сонымен бірге, жеке саяси процестер жалпы саяси процестің мазмұнына, формаларына және жүру жылдамдығына маңызды ықпал ете алады.

Жалпы саяси процестің бүкіл қоғамды қамтитынын және оның саяси жүйесін мәнді өзгеріске түсіретінін немесе қалыпты күйін тіптен ауыстырып жіберетінін атаған жөн. Ал, жеке саяси процестердің жалпы саяси процестен айырмашылығына келсек, оның саяси өмірдің жекелеген жақтарын қамтып жатқандығында. Сонымен бірге, жеке саяси процестер жалпы саяси процестен өзінің құрылымымен, сипаттамасымен, даму кезеңдерімен де ерекшелінеді.

Жеке саяси процестер – бұл әр түрлі, қоғамның саяси жүйесінің жай-күйіне жалпы тиіспей, белгілі бір саяси мақсаттарды жүзеге асыруға бағытталған қоғамның саяси белсенділігінің көптеген ерекше формалары. Соған сәйкес жеке саяси процестер билік өкілдерінің өздерінің міндеттерін тікелей атқару барысында (әсіресе, қоғамды басқаруда) көрінеді. Бұл процестер сонымен қатар әр түрлі саяси партиялардың, қоғамдық қозғалыстардың және жекелеген азаматтардың өздерінің саяси мүдделерін (мысалы, сайлауға, референдумға, министрлерге, көше шерулеріне қатысуы) түрлі жолдармен іске асуын бейнелейді. Жеке

саяси процестерге басқару шешімдерін қабылдау және жүзеге асырудың түрлі формалары жатады. Жеке саяси процестердің көптігіне және әр түрлігіне қарамастан, оларды жүзеге асыру қоғамның саяси жүйесін мәнді өзгерістерге түсіре алмайды.

Саяси процес әрқашанда салыстырмалы тұрғыда өз бетіншілігімен ерекшеленеді, бірақ, түптеп келгенде, ол экономикалық құрылыммен, мемлекеттік құрылыспен, қоғамдағы әлеуметтік-саяси қатынастардың сипатымен анықталады.

Қазіргі саяси процеске ортақ міндеттер тән екені белгілі. Олар әр түрлі тарихи жағдайларда және әр елдерде түрліше шешіледі, сонымен қатар оның субъектілерінің қайсыбір қызметтерінің жүзеге асу сатыларында өз шешімін табады.

Егер Қазақстандағы саяси процестерді алатын болсақ, ол тарихи дамудың, мәдениеттің, салт-дәстүрдің, діни ортаның, оны мекендеген этностардың психологиялық құрылым ерекшеліктері негізінде әрекет ететін әлеуметтік субъектілердің, билікті алып жүрушілер мен институттардың өзара әрекеті болып көрінеді.

Саяси қатысу да саяси процестер мен саяси қатынастардың мәнін ашатын маңызды элементі болып табылады. Қандай адам болмасын белгілі бір әлеуметтік топқа, тапқа, ұлтқа, мемлекетке жатады. Осының өзі де өмір жағдайы мен іс-әрекетіне, саясатқа жанама түрде тартылады. Сонымен қатар ол басқаларға қарап еліктеп, белгілі амал-әрекет жасайды, оны өзінше дәлелдейді. Сөйтіп ол саясатқа тікелей қатысады, саясаттың субъектісіне айналады.

Саясатпен кәсіби айналысатын орташа адам саясаттың толық субъектісі болуы үшін ол әлеуметтік мұқтаждықтар мен мүддені, ондағы қайшылықтардың неден туғанын және оларды жою жолдарын, өз басының пайдасы әлеуметтік мүдденің мүмкіншілігімен қаншалықты сәйкес келетінін білу керек.

Саясатқа қатысу шамасына қарай оларды мынадай түрлерге бөлуге болады:

- саясатқа айтарлықтай әсер етпейтін, оған селқос қарап, белсенділік білдірмейтін қоғамның қатардағы қарапайым мүшесі;
- қоғамдық ұйымға, қозғалысқа мүше болатын, бірақ саяси жұмысқа тура араласпайтын азамат;
- саяси ұйымдардың мүшесі болып есептелетін, саяси өмірге саналы түрде өз еркімен тікелей араласатын адам;
- қоғамдық, әсіресе, саяси қайраткер;
- саяси қызметтің арқасында күн көріп, табыс тауып, оны өмірінің мақсатына айналдырған кәсіби саясаткер;
- ұйымдастырушы, идеялық, ресми не бейресми, абырой, бедел, ең соңғы болып саналатын саяси басшы, көсем.

Саяси процеске қатысушылар, оның әрекет етуші адамдары мен күштері болып жеке азаматтар, олардың саяси және қоғамдық ұйымдары мен бірлестіктері, әлеуметтік-таптық, этникалық және басқа да адамдар қауымдастықтары есептеледі. Саяси процеске әрбір қатысушының, яғни, оның субъектісінің, өзіндік стратегиялық және тактикалық мақсаттары мен міндеттері болады. Олар саяси күштердің қызметінің формаларын, мазмұнын, әдістерін анықтайды, олардың арасындағы өзара қарым-қатынастың сипатын және т.б. белгілейді. Алайда, түптеп келгенде, бәрі бәз-баяғы саяси билік туралы мәселеге келіп тіреледі, ең алдымен оның мемлекеттік формасына байланысты болады. Саяси процеске қатысушылардың біреулері үшін мақсат тек билікті иелену болса, басқалары үшін - оны уысында ұстап қалу және пайдалану. Осыған байланысты саяси процес субъектілерінің арасында қарым-қатынас қалыптасады. Мұндай қарым-қатынастар ынтымақтастық, бәсекелесу, күрес, шиеленіс, антонизм, келісімге келу және т.б. сипатта болуы мүмкін.

Саясатқа қатысу әр түрлі формада, әр деңгейлі қарқынмен, әлеуметтік және аумақтық түзілімдердің көлемінің әр түрлілігіне қарай жүзеге асады.

Адамның саяси өмірге қатысуына мүмкіндік беретін құқығы конситуциялық сипаттағы қарапайым демократиялық еркіндікке тікелей байланысты.

Тұлғаның саяси өмірге белсенді араласуы үшін материалдық, әлеуметтік-мәдени, саяси-құқықтық алғышарттар қажет. Ең алдымен, адамның ішер тамағы, киер киімі, жатар орны, тұрмыс жағдайы, белгілі бі дәрежеде білімі, кәсіби дайындығы, саяси мәдениеті болуы керек.

Мемлекеттің жақсы тұрмысы оны демократиялық негізде тиімді басқаруға, көпшілікке керекті жоғары білімді, кәсіби дайындықты қамтамасыз етеді. Білімді адамның мәдениеті де жоғары болады.

Жеке адамдардың мемлекеттік істерге және басқа да саяси институттарға ерікті қатысуы жоғары деңгейдегі жалпы және саяси білімге негізделген, қатысушылардың белгілі бір әлеуметтік-адамгершілік

бағыт-бағдарларының болуына, олардың құқық пен заңға ниеті түзу қатынасына негізделген саналы саяси қызметі қамтиды.

Ерікті саяси қатысудың белсенді формасы өкілетті билік органдарындағы депутаттардың, саяси партиялар мен қоғамдық-саяси ұйымдар функционерлерінің, саяси компаниялар мен акцияларды (сайлау, референдум және т.б.) ұйымдастырушылар қызметінен тұрады.

Ерікті саяси қатысудың енжар формасы тек қана сайлау кезіндегі сайлау туралы, референдум жөнінде қоғамдық пікірлерді сұрастыруға қатысуды қамтиды.

Сонымен, саяси процес – заңмен кепілдік берілген және шынайы саяси қатынастар динамикасына қосылған саяси субъектілер қызметі түрлерінің жиынтығы. Олар билікті қоғамда қолдауға бағытталған саяси жүйенің бүкіл даму және өмір сүру сатыларын қамтиды.

1 *Казахстанская политологическая энциклопедия. – Алматы: Қазақстан даму институты, 1998.*

2 *Токвиль Алексис де. Демократия в Америке 7. – М., 1992.*

3 *См.: Нұрымбетова Г.Р. Саяси қатысу мәселесін зерттеудің теориялық негіздері // Политическая реальность в разнообразных ее проявлениях. – Павлодар, 2008. – 78-80 бб.*

4 *Руссо Ж.Ж. Трактаты. – М., 1963.*

5 *Әбсаттаров Р.Б. Саясаттану және оның проблемалары. – Алматы: Тоганай, 2007. – 464 б.*

6 *Иванов А.С. Государство и его проблемы. – СПб: Питер, 2015. – 345 с.*

7 *Әбсаттаров Р.Б. Саяси процесс: теориялық сараптама // Абай атындағы АлМУ Хабаршысы. Әлеуметтану және саяси ғылымдар сериясы. -2003, № 4. –79-94 б.*

Резюме

Абсаттаров Раушанбек Боранбаевич – зав. кафедры политологии и социально-философских дисциплин Казахского национального педагогического университета им. Абая (050010, г. Алматы, пр. Достык, 13), член корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор, электронная почта Absat41;

Шалтыков Амиржан Исламович. – доктор политологических наук, профессор Казахского национального педагогического университета им. Абая (050010, г. Алматы, пр. Достык, 13), электронная почта Absat41.

Особенности политических отношений

В статье рассматриваются особенности политических отношений, которые еще недостаточно изучены в социально-политической литературе. В статье сделан научный анализ сущности и структуре политических отношений и понятиям политическая власть, политическая система, политический процесс, субъект, объект, политический институт, общественная организация, интересы индивида, социальной группы, общества и т.д. в контексте политических отношений. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: государства, партия, общественная организация, индивид, личность, социальная группа, политический институт, политическая власть, политическая система, интерес, человек, право, управление, политика.

Summary

Absattarov Raushanbek Boranbaevich – Head of the Department of political science and socio-philosophical disciplines of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay (050010 Almaty, Dostykave., 13), corresponding member of NAS RK, Doctor of philosophical science, professor, e-mail: absat41@mail.ru;

Shaltykov Amirzhan Islamovich – doctor of political science, professor of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay (050010 Almaty, Dostykave., 13), e-mail absat41@mail.ru

Peculiarities of the political relations

In article features of the political relations which are still insufficiently studied in socio-political literatures are considered. In article the analysis of essence and to structure of the political relations and concepts the political power, political system, political process, the subject, object, political institute, public organization, interests of the individual, social group, society, etc. in the context of the political relations is made scientific. At the same time the attention and to debatable questions is paid.

Keywords: states, party, public organization, individual, personality, social group, political institute, political power, political system, interest, person, right, management, policy.

УДК 141.7

СУФИЗМ, ИЛИ МИР ИСЛАМСКОГО МИСТИЦИЗМА (СОЦИАЛЬНО-РЕЛИГИЕВЕДЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

Артемов А.И. – профессор общеперуниверситетской кафедры
политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая, доктор философских наук,
artur_proff@mail.ru

В статье профессора А.И. Артемова с позиций религиоведения анализируется одно из самых противоречивых направлений в Исламе – суфизм, или исламский мистицизм, в качестве главного в котором выступают этические и моральные нормы, душевные проявления жизни мусульманина.

Как известно, к суфизму всегда было неоднозначное отношение. Однако нельзя не признать, что истинно суфийская традиция посвящения и наставничества все еще поддерживается наряду с традицией обучения подлинной суфийской теософии (Тримингэм Дж.С.).

Большое место в статье занимает ясауизм, ибо это направление в суфизме сыграло большую роль в распространении Ислама в Казахстане.

Ключевые слова: суфизм, мусульманский мистицизм, восхождение к Истине, стадии, ступени, ясауизм.

«Писать о суфизме, или исламском мистицизме, - задача почти невыполнимая, - писал в предисловии к своей фундаментальной работе известный европейский исследователь суфизма Аннемари Шimmel. С первого же шага на этом пути перед глазами ищущего встает обширный горный хребет, и чем дальше продвигается путник, тем более трудным представляется ему достижение цели. Он может задержаться в розовых садах персидской мистической поэзии, или подняться на ледяные вершины теософической мысли, или спуститься в низины народного почитания святых, или двинуться на своем верблюде по бескрайней пустыне теоретических рассуждений о природе суфизма, о Боге и о мире, а то просто удовольствоваться беглым взглядом на окружающий его ландшафт, наслаждаясь красотой горных пиков, которые высятся над всей местностью, озаренные лучами утреннего солнца или покрытые лиловым туманом вечерней прохлады. В любом случае, только немногие избранные доберутся до самой дальней горы, где живет вещая птица Симург, а оказавшись там, поймут, что обрели лишь то, что уже было в них самих». [1]

И Аннемари Шimmel, безусловно, прав, потому что вычленив религиозные, философские, нравственные, этические основания – «этой по-настоящему волнующей тайны» - не просто сложно, а, пожалуй, невозможно. Не случайно великий русский поэт Сергей Есенин, испытавший большое влияние суфийской поэзии и имевший в виду название знаменитой книги поэта суфия из Хоросана Санайи «Окруженный стеной сад Истины», писал:

-...В Хоросане есть такие двери,
Но открыть те двери я не мог.

Так что же такое *суфизм*, или *тасавуф*?

Это мистико-аскетическое течение в Исламе, в качестве главного в котором выступают этические и моральные нормы, душевные проявления жизни верующего.

«Как движение, - пишет Рукайя Максуд, автор популярной книги «Ислам», - суфизм возник в ответ на укоренившееся в исламе бесплодное доктринерство. Однако он всегда играл фундаментальную роль в религиозном опыте мусульман, которые, подобно Пророку, посвятили себя пожизненной молитве и пребыванию близ Господа. И хотя многие мусульмане-несуфии относятся к этому движению с подозрением, все же его нельзя отделить от ислама, ибо в основе его лежит «пробуждение сердца» посредством искреннего смирения и поклонения.

Некоторые мусульмане считают суфизм наиболее важным аспектом Ислама, тогда как другие, не доверяющие эмоциональной и интуитивной стороне религиозного опыта (явно грешащего избытком различного рода самотерзания и самоосуждения), относят его к второстепенным, побочным явлениям. Все зависит от того, какой тип личности являет собой тот или иной мусульманин. Те, кто понял и осознал ценность суфизма, называют его сердцем или душой Ислама; однако мусульмане, основывающие свою веру на послушании и последовательном выполнении всех обрядов Ислама и страшась всяких нововведений, *бида*, посматривают на суфизм с большой подозрительностью». [2]

Происхождение слова «суфи» в научных источниках трактуется по-разному: одни считают, что оно обозначает «шерсть», так как отшельники-суфии облачались в шерстяные самотканые одежды, что служило особым знаком аскетизма; другие проводят аналогию с греческим словом *sophia* – мудрость; третьи полагают, что слово «суфи» произошло от арабского корня «сафа», что означает «чистота, или же глагола «сафва» - «быть избранным».

А само слово «суфизм» впервые вошло в обиход через литературные каналы, когда почти 200 лет назад несколько британских востоковедов обнаружили удивительное религиозное явление, которое существенно изменило их представление о Востоке.

Но не только происхождение названия этого направления в Исламе и сегодня является загадкой, тайной за семью печатями практически для всех остается на протяжении многих сотен лет и сама сущность *суфизма*.

Суфизм, как считает большинство исследователей, ведет свою историю с VIII века, однако аскетические настроения, положившие ему начало, возникли одновременно с Исламом. В VIII - начале IX веков они сформировались в аскетическо-мистическое течение. Социальную базу его составили выходцы из среды собирателей хадисов, странствующие сказители и проповедники, тчецы Корана, благочестивые ремесленники и торговцы, а также часть христианского населения, принявшего ислам (последние тяготели к ним, вероятно, потому, что еще до ислама суфиями в Сирии и Северной Аравии называли странствующих христианских монахов и анахоретов-пустынников, отшельников, принадлежащих к различным сектам).

А среди причин возникновения и развития аскетико-мистических тенденций в Исламе чаще всего называются «социально-политические неурядицы первых двух столетий существования мусульманской общины, породившие эскапистские* настроения, общее усложнение религиозной жизни, сопровождавшееся углубленными идейными и духовными исканиями, влияние других религиозно-философских систем, и в первую очередь христианства». [3]

Но существуют и другие точки зрения. Так, Роберт Грейвс во введении к фундаментальной работе современного суфия Идриса Шаха «Суфизм» пишет: «Суфии представляют собой древнее духовное братство, происхождение которого никогда не было установлено или датировано. Сами они не проявляют большого интереса к подобным исследованиям, довольствуясь ссылками проявления их образа мышления в различных странах в разные периоды времени». [4]

Еще в XI веке попытку создать единый образ *суфия* и *суфизма* как учения, основываясь на речениях ранних суфийских наставников, предпринял Кушайри. Вот лишь некоторые из этих **речений**:

– Суфизм есть врата к примерному поведению и отвращение от недостойного поведения.

– Суфизм означает, что Бог побуждает вас умереть для себя, дабы вы жили в Нем.

– Суфий един по существу: ничто не переменит его, как и он не изменяет ничего.

Знак неподдельного суфия в том, что он ощущает себя бедняком, будучи богатым и смиренным, имея власть, и неприметным, имея славу.

– Суфизм означает, что вы ничем не владеете и ничто не владеет вами.

– Суфизм означает, что вверение души Богу превышает всех иных желаний.

– Суфизм означает владение духовными сущностями и оставление того, чем владеет тварное.

– Суфизм означает преклонение колен у врат Возлюбленного, пусть даже тот гонит вас прочь.

– Суфизм есть состояние, при коем исчезает все, что свойственно человеческому.

– Суфизм есть ослепительно сверкающая молния. [5]

Но уже тогда, в XI веке, Кушайри тревожила мысль о «мнимых суфиях» (видимо, такие встречались в то время).

«Знак мнимого суфия в том, что оный преподносит себя в миру богатым, когда беден, могущественным, когда смирен, и знаменитым среди своих последователей.

Самым отвратительным из всего отвратного предстает алчный суфий». [6]

А вот как описывает суфизм Уильман Джонс – один из английских востоковедов и путешественников XVIII века:

– Я лишь задержу ваше внимание на немногих замечаниях касательно метафизического богословия, кое проповедует с незапамятных времён обширная секта персов и индусов и кое отчасти было занесено в Грецию, а ныне преобладает даже меж ученых - мусульман, порой предающихся ей без остатка. Нынешние любомудры сего толка именуются *суфиями*, то ли от греческого слова *мудрый* (или *софос*), то ли от *шерстяной* накидки (арабск. *суф*), в кою сии облачаются в некоторых областях Персии; их столп учения в том, что ничего не существует, кроме одного Бога; что душа человеческая есть изливание Его сущности и, хоть отделена на время от своего небесного истока, по концу вновь воссоединится с ним; что высшее мыслимое блаженство произойдет из сего воссоединения и что главное благо людей в сем происходящем мире заключается в *единении* с Вечным Духом, совершенном в той мере, в коей позволят

*Эскапизм (от англ. *escape* -бежать, спастись) – стремление личности уйти от действительности в мир иллюзий, фантазий.

препоны тленной оболочки; что ради сей цели им следует порвать все *узы* (*тааллук*, как те именуют их) с наружными предметами и шествовать по жизни без *привязанностей*, подобно пловцу в море, свободно *скользящему* без груза одежд; что им следует быть прямыми и свободными, подобно кипарису, чей плод едва приметен и который не гнётся под тяжестью, как плодовые деревья, *привязанные* к своей подпорке; что, ежели просто земные прелести имеют власть завладеть душой, идея небесной красоты должна захватить ее в иступленном наслаждении; что, жаждая подходящих слов для выражения Божественного совершенства и пыла поклонения, мы должны заимствовать такие выражения, дабы как можно ближе приблизиться к нашим идеям и говорить о *Красоте* и *Любви* в запредельном и мистическом смысле... Такова отчасти (ибо я не вдаюсь в самые дебри метафизики суфиев, которая излагается в «Дабистане»*) дерзкая и вдохновенная религия современных персидских поэтов, особенно сладкозвучного Хафиза и *Маулави* (Руми); такова система философов веданты и лучших лирических поэтов Индии; и, будучи системой глубокой древности в обеих странах, она может быть присовокуплена к множеству иных доказательств незапамятного их родства. [7]

Цели и устремления суфизма – многогранны. Но главное, от чего он как бы отталкивается, - это слова Али: «Аскетизм не в том, чтобы вам ничем не владеть, но в том, чтобы ничто не владело вами».

А отсюда и **основополагающие цели**:

- отвержение мирских желаний, богатства и роскоши;
- поиски внутренней духовной жизни;
- «очищение сердца» и достижение единения с Богом в результате непосредственного эмоционального переживания;
- преодоление желаний и страстей самолюбивой человеческой плоти и т.д. [8]

Следовательно, *суфий* – это «человек, верящий в возможность непосредственного приобщения к Всевышнему (Высшему существу) и подчиняющий свою жизнь стремлению к этому приобщению. Жизнь, подчиненная какой-либо цели, часто ассоциируется с Дорогой, и суфии обычно именуют себя людьми Пути, имея ввиду Путь к Истине, являющейся одним из имен Всевышнего». [9]

И здесь возникает еще **один вопрос**: *к какой религии относятся суфии?* И, вообще, *суфизм - религия или философия?*

Вопрос далеко не праздный, хотя и звучит парадоксально.

Но вот, к примеру, Роберт Грейвс пишет: «Несмотря на то, что суфиев ошибочно считают мусульманской сектой, их можно встретить в любой религии, и этим они похожи на «Вольных и Принятых Массонов», которые, в зависимости от конкретной ситуации, могут положить перед собой в Ложе Библию, Коран или Тору. Они называют ислам «оболочкой» суфизма только потому, что считают суфизм тайным учением всех религий». [10]

Новая философская энциклопедия определяет суфизм как «одно из пяти основных направлений классической арабо-мусульманской философии, оформившееся позже других». [11]

Энциклопедический словарь «Ислам» относит суфизм (ат-Тасаввуф) к «мистико-аскетическому течению в исламе» [12] и т.д.

На наш взгляд, в каждом из этих подходов есть своя правда. Все зависит от того, с каких позиций рассматривать проблему.

Суфизм многогранен. В этой многогранности и скрыта, как нам представляется, великая тайна суфизма, ибо «путь в сад Истины у каждого свой и найти его непросто». Важно, когда прикасаешься к святыням суфизма, всегда помнить, что еще на заре его зарождения древние мудрецы считали целью этого учения «нравственное совершенствование человека, а не создание массовых организаций, участвующих в политической жизни стран и народов. Именно политическая «неангажированность» учения привлекла к нему крупнейших интеллектуалов исламского Возрождения – ученых и поэтов. Также влекла их и глубокая терпимость этого учения, допускавшего любой, лишь бы искренний Путь к Богу». [13]

Суфии живут по формуле: «В миру, но не от мира». «Быть суфий^{*}, - сказал багдадский шейх Абу-Бакр ас-Шибли – один из суфийских авторитетов, - означает быть таким, каким ты был до того, как появился в этом мире». [14]

* Ученые XIX века выступали против необычного бытописательства «Дабистана» и отвергли его, посчитав подделкой. Но позже вновь стали считаться с данным источником, относясь к нему как к выразителю важного интеллектуального течения в персидской мысли на пороге Нового времени. Сегодня большинство учёных всё же не считают его основополагающим источником знаний в суфизме.

* В литературе это слово встречается в двух написаниях: «суфи» и «суфий».

Стать суфием нельзя – им нужно быть.

Поэтому задача состоит не в том, чтобы кого-то делать суфием, а надо помочь человеку, который еще не знает, что именно он потенциальный суфий, выявить эти задатки и оказать содействие в постижении самого себя.

Это и есть восхождение к Истине.

«Как и всякое восхождение, путь суфи имеет свои этапы, стадии и уровни. Единого мнения о количестве этих уровней в суфийском учении не существует. Достигнуть их и двинуться дальше к вершине суфи может и индивидуально, и с помощью великих Учителей прошлого, и в общении с себе подобными. Но, чтобы начать это движение, человеку нужно прежде всего осознать себя суфи, и тогда тайны мира постепенно откроются ему». [15]

Вместе с тем, можно все же выделить несколько *стадий, или ступеней*, приближения суфиев к Богу:

первая, или *подготовительная*, - безусловное выполнение мусульманского законодательства во всех его мелочах;

вторая – *тарикат*, т.е. вступление на путь (тарик) суфизма (мистического познания Истины);

третья - *ма'рифат*, т.е. познание Бога через презрение мирского, отшельничество, самосовершенствование;

четвертая – *хакикат*, т.е. Истина, когда всё земное угасает и человек как бы сливается с Богом, отрекается от своего «Я», которое «исчезло в Боге» («фана фи-алла»), погружается в нирвану.

В классическом произведении суфизма «Китаб ал-лума фит-т-тасаввуф» («Самое блистательное в суфизме»), автором которого является Абу Наср ас-Саррадж ат-Туси, описывается процесс восхождения к вершинам суфизма через *стоянки* (этапы) и их *состояния*.

«Существуют такие *стоянки*, - пишет он, - как раскаяние, благочестие, воздержание, бедность, терпение, удовлетворенность, упование и некоторые другие». Само слово *состояние* – «это то, что нисходит на сердца, но не длится долго», это «скрытое поминание». «В отличие от *стоянок... состояний* не обретаются путем подвижничества, служения и благочестивых упражнений. Бывают такие состояния, как наблюдение, близость, любовь, страх, надежда, страстное желание, приязнь, успокоение, созерцание, уверенность и некоторые другие».

«Первая *стоянка* предавшихся Аллаху Всевышнему – раскаяние... Раскаяние предполагает *осмотрительность*». Пророк говорил: «Главное в вашей религии – *осмотрительность*».

Осмотрительность делится на **три категории**:

- одни «опасаются сомнительных вещей (*шубухат*), вызывающих у них подозрение;

- другие тех «вещей, от которых их удерживает сердце и от которых у них трепещет в груди, когда они пытаются ими воспользоваться»;

- к третьей группе осмотрительных принадлежат *познавшие* и *нашедшие* Бога.

Осмотрительность предполагает *воздержание* – также «достойную *стоянку*» – «основу благих состояний и правоверных положений, первый шаг тех, кто стремится к Аллаху».

Воздержание делится на **три категории**:

- одни - начинающие, т.е. те, «чьи руки очистились от собственности, а сердца от того, чем обладали руки;

- другие – это «достигшие совершенства в *воздержании*»;

- третьи – «это люди, которые познали и удостоверились в том, что, будь вся мирская жизнь для них дозволенной собственностью, за которую у них не потребуют отчета в будущей жизни и которая ничуть не уменьшит их положения в глазах Аллаха, они все равно воздержатся от неё исключительно ради Аллаха – велик Он и славен!».

«*Воздержание* предполагает принятие и добровольное предпочтение *бедности*».

Бедные делятся на **три категории**:

- «к первой категории относится тот, кто ничего не имеет и ни от кого ничего не требует ни явно, ни в глубине души. Такой человек ни от кого ничего не ждет, а, если ему дают, он не принимает. Это – *стоянка приближенных к Аллаху*»;

- «ко второй категории бедных принадлежит тот, кто ничего не имеет, ничего ни у кого не просит, не требует и не вымогает намеками, но берет, когда ему дают без просьбы». Кто достиг «этой *стоянки*, достиг *стоянки правдивейших (сиддикин)*»;

- «к третьей категории бедных относится тот, кто ничего не имеет, а в случае нужды обращается к кому-либо из своих братьев по духу (*ихван*), которые, как он знает, всегда рады исполнить его просьбу». «*Стоянка* такого бедняка – *стоянка правдивейших в бедности*».

«*Бедность* предполагает *стоянку терпения*».

«Терпение предполагает упование на Аллаха».

Кто-то из суфиев сказал: «Кто желает полностью отдать должное *упованию*, пускай выроет могилу для своей души, похоронит ее в ней и позабудет об этом мире и его обитателях, ибо никто из людей не достигнет совершенства в *уповании*».

«Упование предполагает удовлетворение».

«Удовлетворение – последняя стоянка. Оно предполагает состояния «обладателей познающих сердец» (арбаб ал-кулуб) (т.е. суфиев – А.А.), постижение сокровенного, подготовку душ к искренним поминаниям [Аллаха] и истинам, присутствующим *состояниям*. Первое *состояние* из *состояний* «обладателей познающих сердец» - *наблюдение*».

«Наблюдение предполагает состояние близости».

«Состояние близости предполагает состояние любви и страха».

Следующее состояние – *надежда*.

Затем следует, в последовательности, состояние *страстного желания, приятности, успокоения, свидетельства* (возвышенное состояние, или внешнее проявление истин уверенного знания), *уверенности* (исток всех состояний).

Уверенность – это «*последнее состояние* и скрытая сторона всех состояний. Все же состояния – суть внешняя сторона уверенности. Вершиной *уверенности* является достижение веры в искренность сокровенного, когда исчезают все сомнения и колебания. Вершина *уверенности* – это также предвкушение радости [встречи с Богом], сладость тайной беседы [с Ним], чистота видения Аллаха Всевышнего, когда сердца созерцают истины *состояния уверенности*, отвергая [рациональные] доводы и противодействуя неверию». [16]

Нельзя не сказать о наставничестве, ибо наставнику в суфизме отводится чрезвычайная роль посредника, связанного с Пророком и даже с Самим Богом. Вот как описывает влияние наставника на ученика Абу Хафе ас – Сухраварди (ум. в 1234):

«Когда праведный ученик поступает в послушание к наставнику, держась его общества и обучаясь его благопристойностям, духовное состояние перетекает от наставника к ученику, подобно светильнику, зажигающему другой светильник. Речь наставника вдохновляет душу ученика, так что слова наставника становятся сокровищницей духовных состояний. Состояние передается от наставника к ученику через общество с оным и внимание его речам. Сие единственно приложимо к ученику, коий ограничивает себя наставником, изливает желание его души и растворяется в нем, отказываясь от своей собственной воли». [17]

Таким образом, *суфизм* – сложный историко-генетический феномен духовной культуры. В качестве главного, основополагающего в нем выступает раскрытие духовных потенций человека. А когда эти потенции уже раскрыты, то и образ жизни, и образ мыслей, и мировосприятие – *всё преломляется через суфизм, превращая его в целостное мировоззрение, в единство духовного и материального, мистического и рационального, божественного и человеческого*.

«Идеи суфизма,- пишет О.Ф.Акимускин,- внесли в ислам известную духовность, смягчив его неприкрытые абстракции, теологический рационализм, и заставили по-иному взглянуть на человека, сотворенного «по образу и подобию бога», в чьей душе «заложена частичка души божественной», на место и роль человека в природе и обществе. Суфизм выступил с такими морально-этическими идеалами, как «чистота сердца и рук», социальная справедливость, равенство всех людей перед богом, борьба со злом, утверждение доброты, совестливости и братства среди людей и т. п., все они были созвучны духовным запросам верующих. Эти положения как бы заполнили лакуну духовности, которая создалась в нормативном исламе и столь остро ощущалась в мусульманском обществе. Таким образом, суфизм сформировал в недрах официальной религии новый пласт, целый блок нравственных и этических представлений, которые сначала были восприняты широчайшими народными массами, а затем осознаны ими как своя неотъемлемая собственность. Укрепление в общественном сознании суфийских идей обрекло на полную неудачу борьбу государственной теократической машины и нормативного богословия с суфизмом. Немалую роль в выживании суфизма сыграла и его удивительная социальная пластичность: он, как губка, влагу впитывал в себя традиционные народные культы и верования и возвращал их народным массам уже перекодированными на сугубо мусульманский лад. В этой связи многие исламоведы вслед за Р.Никольсоном склонны видеть в суфизме не только религиозную философию, но и «массовую религию ислама». [18]

Суфизм имеет большое количество толков и учений (братств). Это связано с тем, что еще в X веке отдельные учителя суфизма получили такую известность, что местные правители стали разрешать им организовывать свои кружки-обители (своеобразные школы, которые в арабском языке получили

название *ханака*, или *завия*, а на языках народов Северной Африки - *рибат*). Все это способствовало систематизации суфийского знания и, что особенно важно, закреплению особой, свойственной лишь суфиям терминологии (истилахат ал-каум) для обозначения различных этапов Пути, душевных состояний и переживаний суфия-мистика, элементов суфийской практики и т.д.

Самым распространенным течением в интеллектуальном суфизме является учение, основанное на концепции «единобытия», «единосущности», окончательная разработка которой связана с именем «Великого шейха» - выходца из испанской Андалусии – мистика Ибн ‘Араби (1165-1240). В сущности это теософская концепция «мистического монизма».

Не меньшую популярность среди суфиев-интеллектуалов получило учение *вахдат аш-шухуд* («единство свидетельства»), разработанное в начале XIX в. персидским мистиком, членом братства кубравийа ‘Ала ад-Даула ас-Симнани (1261-1336). Это учение, которое, в сущности, представляет собой попытку философского обоснования нормативной мусульманской теологии, является резко негативной реакцией на учение Ибн ‘Араби, на все без исключения его концепции и положения.

Помимо интеллектуального суфизма – этого царства теологической и теософской философии – развивался в тесном с ним взаимодействии суфизм *прагматический*, также представленный многими течениями и направлениями, которые в принципе сводятся к двум основным школам:

– *первая* традиционно связана с именем персидского мистика Абу Йазид (Баязида) ал-Бистами (ум. в 874). Для его учения прежде всего характерны «экстатический восторг» (*галаба*) и «опьянение любовью к Богу» (*сукр*), всепоглощающая страсть к которому в конечном счете приведет «влюбленного в него» к духовному слиянию с ним. Сторонники этого направления считали, что при глубоком и полном погружении в размышления о единстве божества может возникнуть внутреннее духовное ощущение абсолютного исчезновения собственного «Я»: личность исчезает, растворяется в Боге (*фана*), приобретая при этом субстанциональные качества божества. В этот момент происходила как бы функциональная смена ролей: личность становится божеством, а божество – личностью. С этим положением ал-Бистами связана дальнейшая разработка важнейшей концепции мусульманской мистики «*я есть ты, а ты есть я*». Эта школа, получившая название *школы «опьянения»* или «*экстатического восторга*», всегда вызывала у представителей нормативного ислама резкие нападки, которые обвиняли ее сторонников в вероотступничестве и в *хулул*, т.е. в претензии на тождество с Богом;

– *вторая* школа связана с деятельностью другого персидского мистика – Абу – л – Касима Джунайда ал- Багдади (ум. в 910). Он признавал полное растворение личности мистика в божестве, когда потеряны все личностные характеристики, отпали эмоции и реакции. Однако это состояние (*фана*) Джунайд считал лишь промежуточной фазой, поскольку, по его мнению, мистик обязан идти дальше. Эта школа получила название *школы «трезвости»*, т.е. основанной на трезвом, критическом отношении к своим эмоциям и полном контроле над ними. Представители нормативного ислама считали взгляды этой школы умеренными и вполне терпимыми. [19]

«История суфизма показывает, - пишет О.Ф. Акимускин, - что в дальнейшем подавляющее число многочисленных суфийских братств придерживалось с разной степенью вариативности идей и концепций одной из двух указанных выше школ, а через их основателей возводило свою духовную *генеалогию (силсила)* к Мухаммаду». [20]

Гибкость и «открытость» суфизма посторонним влияниям (различным немусульманским философским и религиозным учениям) сделали его крайне неоднородным. Так появились первые *братства*.

Братство для суфия «не является неким образованием к вечному существованию и характеризующимися строго определенной иерархией и установками, формирующими систему для поклоняющегося. Суфизм – постоянно развивающееся учение, поэтому суфийская организация не может принимать какие бы то ни было застывшие формы. В определенных местах и под руководством отдельных мастеров возникают школы, деятельность которых должна способствовать стремлению человека к завершенности». [21]

Формирование наиболее известных братств продолжалось вплоть до XIX века (не исключено, что и в наше время мы можем стать свидетелями рождения новых братств).

И еще один очень важный момент.

Религиозные движения XIX века можно разделить на три группы:

- спасение возвращением к истокам (закону) – *ваххабизм*;
- спасение через ниспосланного вождя (наставника) – *махдизм*;

- спасение через экстаз в растворении воли в суфийском шейхе (боговдохновенном вожде) – обновленческая тарика.

Но, как ни странно это может показаться, возникнув среди отсталой части арабского мира, эти движения в конечном итоге оказали гораздо меньшее влияние на арабов, чем на африканцев. Каждое из них, предлагая свое решение запросов эпохи в границах традиционного ислама, несомненно, отвечало требованиям многих людей. Однако утвердившиеся мусульманские институты в лице улемов боролись со всеми тремя направлениями.

Несмотря на это к началу XX в. влияние орденов на жизнь людей было значительным. И сегодня, хотя суфийские сообщества (таифа) распались и прекратили свое существование, истинно суфийская традиция посвящения и наставничества все еще поддерживается наряду с традицией обучения подлинной суфийской теософии. И это не может исчезнуть. [22]

В зависимости от территории распространения и ментальности его последователей *суфизм* приобретает некоторые специфические особенности. К примеру, тюркский суфизм несколько отличается от иранского или иракского. «Конкретные проявления суфизма в данной стране, - пишет К.Х. Таджикова, - зависят от конкретно-исторических условий. Одной из особенностей суфизма в условиях Казахстана является то, что он довольно сильно срастается с шаманизмом». [23]

Одним из ярких представителей такой религиозно-философской школы является Ходжа Ахмет Ясави, «ученый, имеющий особое место в ряду великих мыслителей человеческой цивилизации». [24]

Ходжа Ахмет родился в Сайраме близ Шымкента в 1103 году. А *нисбу «Ясави»* к его имени добавили позже, обозначив тем самым место, где он проповедовал (город Ясы – с XVI века - Туркестан).

Отец Ахмета – Ибрахим - был известным в округе шейхом. По дошедшим до нас сведениям он являлся потомком Исхак баба, который возводил свою родословную к четвертому праведному халифу Али. Мать - Ахмета Карашаш – также принадлежала к знатной семье. Есть сведения, что первоначально обучение Ахмета проходило при участии его отца и деда по материнской линии – Маса-ходжа. Но первым духовным наставником Ахмета был знаменитый шейх Арслан-Баб. Легенда гласит, что перед смертью Мухаммад, собрав народ, спросил: «Кто может принять мой аманат – символ ислама (косточку хурмы - А.А.) и продолжить мое дело?» Из толпы отозвался Арслан-Баб – человек в возрасте 300 лет, который к тому времени был уже знаком с основами тридцати трех различных религий, но признавший только ислам. Посоветовавшись с Аллахом, Мухаммад передал аманат Арслан-Бабу. По истечении 500 лет Арслан-Баб, проезжая по степи, встретил 11- летнего мальчика, который, обратившись к нему, сказал: «Аксакал, отдайте мой аманат...» Этим мальчиком и был Ахмет. [25]

После смерти шейха Арслан-Баба, Ходжа Ахмет переехал в Бухару и прошел сложный путь познания суфизма у шейха Ходжи Юсуфа Хамадани, получив право самому объяснять «пути к познанию истины».

«Суфийский дух, - пишет исследователь наследия Ясави А.П. Абуов, - выраженный в форме свободомыслия, нередко выходящего за рамки исламских догм, является отличительной чертой ясавийского братства, что легко просматривается как в рассуждениях самого Х.А. Ясави, так и его последователей». [26]

Какое-то время Ходжа Ахмет возглавляет суфийскую общину в Бухаре. Но затем переезжает в Ясы - город, ставший главным в его проповеднической деятельности. Здесь он вскоре приобрел такую известность, что в Ясы отовсюду стали съезжаться люди. Община, возглавляемая Ходжей Ахметом Ясави, все более разрасталась. Стихи учителя люди заучивали наизусть, их пели под домбру и кобыз.

По преданию, в знак траура по умершему в возрасте 63 лет пророку Мухаммаду, которого Ходжа Ахмет Ясави считал своим главным учителем, он, достигнув возраста Пророка, удалился в подземную келью около мечети и там провел остаток своих дней. [27]

Умер великий суфия Туркестана в 1166/67 г. и с большими почестями был похоронен в городе, где он проповедовал. Над могилой святого человека был сооружен небольшой мавзолей. Но могила стала местом массового паломничества и поклонения мусульман.

Выдающийся памятник архитектуры, который сегодня вошел в сокровищницу мировых шедевров, построен уже при Тимуре. Документы свидетельствуют, что, осмотрев мавзолей, построенный в XII веке, Тимур повелел снести его и на этом месте построить новый величественный мавзолей.

Сорок одному газу должен был быть равен диаметр главного купола. Само исполнение строительства мечети-мазара было поручено Мавляну убайдулла Садру. В надписях в разных частях здания и предметах из внутреннего убранства дошли еще несколько имен мастеров. Выкладку изразцовой рубашки вел Ходжа Хасан из Шираза (дата работы 800 г. Хиджры (1397-98). Имя его выложено синими кирпичиками над наружной нишей северного фасада. На шестиугольном изразце барабана малого ребристого купола

над усыпальницей сохранилось имя Шемс Абд-ал-Вахаба из Ширази. Исфаганцем Изз-ед-Дин□ом изготовлены инкрустированные серебром бронзовые петли на двух дверях, бронзовые подставки для чираков. Огромный котел был отлит Абд-ал-Азизом из Тавриза.

До нас не дошли имена многих мастеров, а также большой список неквалифицированных рабочих, но сохранилось предание, по которому кирпичи и изразцы изготовлялись в Саурани (остатки города находятся в районе ж. д. станции Саурана) и оттуда передавались на место постройки вереницей стоящих людей. Верно или нет, что кирпичи делали в Саурани, но сама легенда повествует уже о том количестве людей, которые были заняты на этом строительстве. Закончено строительство не было, помешали смерть Тимура и начавшиеся затем междоусобицы за его престол. [28]

Ходжа Ахмет Ясави вошел в мировую культуру и как великий поэт, создатель поэтического дивана «Хикмета» («Премудрость»), написанного на чагатайском языке с использованием огузо-кипчакского говора тюрков-кочевников. В этом философско-поэтическом произведении он изложил основы суфийского учения, свой взгляд на современный ему мир, призвал людей к духовному и нравственному очищению:

«Тот, кто будет сеять зло, не найдет спасения.

Кто будет сеять добро, тот станет любимцем Бога». [29]

Как совершенно справедливо отмечает академик А.Нысанбаев, «Хикметы» Ходжа Ахмета Ясави стали «учебником» духовно-нравственного восхождения человека к Богу, поскольку, согласно ему, каждый человек в своем развитии может достичь ступени внутреннего совершенства. Условия для этого предопределены божественным Провидением, больше того, в этом заключается божественное предопределение рода человеческого. Стержнем восхождения к совершенству является Любовь к Богу. Любовь к Богу и через нее – Любовь к Человеку – таково направление духовно-нравственного движения. Поэтому в основании религиозной концепции Ясави были заложены общечеловеческие принципы Добра, Человечности, Справедливости, поэтому синтезированная форма религиозного отношения к миру, выраженная им, нашла глубокое понимание и поддержку в тюркской среде». [30]

Вокруг суфизма и сегодня идут жаркие споры. Некоторые востоковеды видят истинный суфизм исключительно в текстах; суфизм подвергается нападкам со стороны исламских модернистов и фундаменталистов, которые «восхваляют суфиев как добродетельных мусульман, клеймя при этом весь современный суфизм как извращение истинного ислама». [31]

Но это – *абсурд*, ибо в учении Х.А. Ясави на тюркском языке изложены именно «тюркский способ мышления и тюркская форма мировосприятия, которые даны в логически строгой и завершенной концепции». [32] И правы те ученые, которые считают, что божественный мир суфия-поэта Х.А. Ясави традиционен, так как в нем господствует исламская схема «*Вахдат ал-вуджуд*» («единство и единственность бытия»). Этим термином принято называть учение Ибн□Араби, хотя сам он его не употреблял. Вопрос об истоках вахдат ал-вуджуд до конца не решен. Как отмечается в энциклопедическом словаре «Ислам», в нем «можно усмотреть параллели с неоплатоновской эманационной доктриной, гностицизмом, герметической и христианской философией. Непосредственной основой вахдат ал-вуджуд послужили суфийская метафизика и теософия, вобравшая в себя элементы всех этих учений», [33] а также *калам* (этим термином в средневековой мусульманской литературе в широком смысле обозначали всякое рассуждение на религиозно-философскую тему, а в специальном значении – спекулятивную дисциплину, дающую догматам ислама толкование, основанное на разуме, а не на следовании религиозным авторитетам) и *фалсафа* (термин, которым в средневековой мусульманской литературе обозначали философию мыслителей, ориентировавшихся на античные модели философствования, а также саму античную философию).

Доктрина вахдат ал-вуджуд оказала огромное влияние на развитие мусульманского богословия, философии и «философского» суфизма. Но были и ее противники. К примеру, против данного учения выступил авторитетный суфий □Аял ад-даула Симнани (ум. в 1336 г.), который в качестве альтернативы выдвинул доктрину, позднее получившую название «*Вахдат аш-шухуд*» («единство свидетельства», «единство созерцания») – суфийский термин, прилагавшийся к полярным по своему содержанию мистико-философским учениям. Идеальная борьба между сторонниками этих двух учений до сих пор не утихает и многие столетия определяет интеллектуальную жизнь восточномусульманского мира. [34] Она то затихает, то воспламеняется вновь. И беда в том, что отдельные недалёковидные мусульманские деятели переносят чисто идеологический спор на конкретные суфийские общины, гнобя их адептов.

Если говорить об духовно-нравственном учении Ахмета Ясави, то оно, безусловно, является «исламским по форме, суфийским по содержанию и вобрало, впитало в себя непротиворечащие основным исламским канонам элементы других религий и верований, в первую очередь, тенгрианства». [35]

Именно через суфизм Ахмета Ясави тюркские народы постигали ислам.

И в этой связи нельзя не отметить то, что Ахмет Ясави был не только великим религиозным мыслителем, но и блестящим поэтом. Вот лишь несколько его поэтических (и я бы сказал, философских) строк:

- Раб (божий) Ходжа Ахмет, если ты проповедник
проповедуй себя,
Если ты влюблен (в Бога) – откажись от жизни – умри!
Увы, непонятны твои речи невеждам,
Утвердившись в этой (мысли), ушел я под землю!

- Кто не странствует по саду любви (к Богу), не станет
влюбленным (в Него),
Кто не страдает, не сможет умертвить плотские страсти,
Кто не довольствуется малым, не станет жемчугом.
Довольствуясь тем, что есть, стал я обладателем
особого жемчуга (Истины).

- Испив любви вина, достиг блаженства,
Вошел в стоянку странника, друзья.
Не знал ни сытости, ни голода, ни выгод,
Стал пьяным, впал я в состоянье «сама», друзья.

- Если ты тварная сущность, трудись, бедняга человек,
С разумом будешь рядом, польза тебе.
Душа тебе подарена свято, впрок не ходи,
Разумел это и в землю ушел Слуга Ходжа Ахмет.

Пророка есть такое завещание:
Нечаянно столкнувшись с иноверцем,
Зла не чини ему,
Людей с жестоким сердцем не любит Бог... [36].

В заключение следует еще раз подчеркнуть, что суфизм всегда был теснейшим образом связан «общим развитием ислама». Это способ богопочитания и основные богословские доктрины, это этические и моральные ценности и т.д. И, безусловно, прав профессор мичиганского университета (США) А.Д. Кньш, когда в своей монографической работе «Мусульманский мистицизм» пишет о внутреннем разнообразии, идейной и практической «полифонии» мусульманского мистического движения, «в котором находилось место крайне отличным друг от друга взглядам и принципам» [37].

Именно этим, на наш взгляд, суфизм (мусульманский мистицизм) особенно интересен для любого исследователя современного Ислама.

1 Шиммель Аннемари. Мир исламского мистицизма. – М.: Алтейа, Энигма, 1999. – С. 9.

2 Максуд Р. Ислам. – М.: ФАИР-ПРЕСС, Информпресс+, 1999. – С. 167-168.

3 Ислам: Энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С. 225.

4 Грейвс Р. Введение//Идрис Шах. Суфизм. – М.: «Клышников, Комаров и К^о», 1994. – С.4.

5 Цит. по: Эрнст Карл В. Суфизм. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. – С.46-47.

6 Там же. – С. 48.

7 Sir William Jones, «The Sixth Discourse, On the Persians», Works (London, 1807), 3, pp. 130-132.

8 См.: Максуд Р. Ислам. – С.168.

9 Яковлев Л. Суфи, кто они? //Суфии: Собрание притч и афоризмов. – М., 2002. – С.3.

10 Грейвс Р. Введение// Идрис Шах. Суфизм. – С.4.

11 Новая философская энциклопедия в четырех томах. – Т.3.(Н-С) – С.672.

12 Ислам: Энциклопедический словарь. – С. 225.

13 Яковлев Л. Суфи, кто они? // Суфии: Собрание притч и афоризмов. – С. 4.

14 Цит. по: Суфии: Собрание притч и афоризмов. – С. 5.

- 15 Яковлев Л. Суфи, кто они? // Суфийские: Собрание притч и афоризмов. – С. 8.
16 См.: Абу Наср ас-Саррадж ат-Туси. Книга ал-лума фит-т-тасаввуф. // Хрестоматия по исламу. – М., 1994. – С. 141-166.
17 Цит. по: Эрнст Карл В. Суфизм. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. – С.165
18 Акимушкин О.Ф. Суфийские братства: сложный узел проблем. // Тримингэм Дж.С. Суфийские ордена в исламе. – М. Наука, 1989. – С.5.
19 Там же. – С. 7.
20 Там же. – С. 7.
21 Идрис Шах. Суфизм. – С. 318.
22 Подробнее об этом: Тримингэм Дж.С. Суфийские ордена в Исламе. – С. 199 - 208.
23 Таджикова Т.Х. Особенности суфизма в средневековом Казахстане // Серия общественных наук, 1978. – С.61.
24 Нысанбаев А. Становление исламской философии в Казахстане. – Алматы: ИФиП МОН РК, 2000. – С.37.
25 См.: Нурмухаммедов Н. – Б. Мавзолей Ходжи Ахмета Ясави. – Алматы, 1980. – С.17.
26 Абуов А.П. Мироззрение Ходжи Ахмета Ясави. – Алматы: ИФиП МОН РК, 1997. – С.14.
27 См.: там же.
28 Акишев К., Агеева Е. Древние памятники Казахстана. – Алма-Ата, 1958. – С.52-53.
29 Цит. по: Сейдахметова Н.Л. Концепция человека в духовных исканиях мусульманского средневековья. – Алматы, 1999. – С. 111.
30 Нысанбаев А. Становление исламской философии в Казахстане. – С. 38.
31 Эрнст Карл В. Суфизм. – М., 2002. – С. 292-293.
32 Абуов А.П. Мироззрение Ходжа Ахмета Ясави. – С.178.
33 Ислам: Энциклопедический словарь. – С.48.
34 См.: там же. – С.48-50.
35 Абуов А.П. Мироззрение Ходжи Ахмета Ясави. – С.178.
36 Все, вышеприведенные цитаты, даны по книге Абуова А.П. Мироззрение Ходжи Ахмета Ясави.
37 Кныш. А.Д. Мусульманский мистицизм: краткая история. – М. – СПб.: Изд-во «ДИЛЯ», 2004. – С. 379-380.

Түйіндеме

Артемьев А.И. – Абай атындағы ҚазҰПУ жалтыуниверситеттік саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының профессоры, философия ғылымдарының докторы, artur_proff@mail.ru

Сопылық немесе ислам мистицизмінің әлемі (әлеуметтік-дінтанулық талдау)

Профессор А.И. Артемьевтің мақаласында дінтану тұрғысынан Исламдағы қайшылықты бағыттардың бірі - ең бастысы этикалық және моральдық нормалар, мұсылманның ішкі дүниесінің көрініс табуы болып табылатын сопылық немесе ислам мистицизмі талданады.

Сопылыққа қаншанда біржақты қатынас болмағаны белгілі. Алайда, сопылықтың шынайы арнау және тәлімгерлік дәстүрі нағыз сопылық теософиямен әлі де қолдау тауып жатқанын мойындамауға болмайды (Тримингэм Дж.С.).

Мақалада яссауилыққа ерекше көңіл бөлінген, өйткені сопылықтың бұл бағыты қазақстанда Исламның таралуында үлкен рөл атқарды.

Түйін сөздер: сопылық, мұсылман мистицизмі, Ақиқатқа ұмтылу, кезеңдер, сатылар, ясауилық.

Summary

Artemyev Arthur Igorevich – Doctor of Philosophical sciences, Professor of Independent Department of Political science and Social and Philosophical disciplines of KazNPU named after Abay., artur_proff@mail.ru

Sufism, or a World of Islamic Mysticism

In article of professor A.I. Artemyev from positions of a religiyevedeniye one of the most contradictory directions in Islam – Sufism, or Islamic mysticism in which as the main thing ethical and moral standards, sincere manifestations of life of the Muslim act is analyzed.

It is known that to Sufism there was always an ambiguous relation. However it is necessary to recognize that truly Sufi tradition of dedication and mentoring is still supported along with tradition of training of original Sufi Theosophy (Trimingem Dzh. Page).

In article the yasavizm because this direction in Sufism has played a big role in distribution of Islam in Kazakhstan figures prominently.

Keywords: Sufism, Muslim mysticism, ascension to Truth, a stage, steps, a yasavizm.

УДК 316-053 (574)

ТҮЛҒА

Әбсаттаров Р.Б. – ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор;
Шалтықов Ә.И. – саяси ғылымдарының докторы, профессор

Мақалада нақты мысал негізінде ғылыми әдебиетте әлі де жете зерттелмеген әлеуметтану ғылымының мәселесі ретіндегі тұлғаға байланысты сұрақтар қарастырылады.

Тірек сөздер: тұлға, ғылым, техника, мемлекет, институт, экономика, саясат, азамат.

«Өркім өз заманының перзенті» деген қағидат бар. Негізінен дұрыс сөз. Бірақ заманының ноктасына басы сыймайтын, шығармашылық күдіретімен адамдардың санасына, ұстанған құндылықтарына пәрменді әсер ететін ерекше жандар баршылық. Бұлар – нағыз тұлғалар.

Елімізде, құдайға шүкір, оқымысты көп, бірақ оның бәрі зиялы емес, Тағы бір шүкіршілік – елімізде зиялылар да аз емес. Бірақ олардың бәрі тұлғалар емес. Тұлға санаулы-ақ. Сол санаулылардың бірі Едіге Түркебаев. Оның тұлғалылығы – оның экономика ғылымдарының докторы болғандығында емес. Оның тұлғалығы – Ұлттық ғылым академиясының академигі болғандығында емес. Тіпті, оның тұлғалығы бүкіл шен-шекпен, атақ абыройында да емес. Оның тұлғалығы – еліне сіңірген еңбегі, соған лайық халқының алдындағы қадір-қасиетінде, елінің өз азаматына деген құрметінде. Ақырын жүріп, анық басып келе жатқан Едіге Айтжанұлы сол халқының, сол елінің алдында сексеннің бел ортасына келсе де өзі таңдап алған жолымен нық басып келеді. Ол – өзінің барлық саналы ғұмырын отандық ғылым саласын одан әрі дамытуға арнап келе жатқан үлкен ғалым, халықтың сый-құрметіне бөленген ел ағасы және белгілі қоғам қайраткері, есімі мақтанышпен айтылатын, өмірі – өнеге ұлағатты ұстаз.

Едіге Айтжанұлы 1951 жылы Мәскеудің болат және балқымалар институтын бітіріп, қазақ жастарының ішінен алғашқы қара металлургия саласында инженер-металлург атағын алып шыққан соң Қарағанды металлургия комбинатында өзінің еңбек жолын бастайды. Бүгінде ол экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Ұлттық академиясының академигі, өз саласы бойынша ондаған шәкірт тәрбиелеу ісіне тікелей үлес қосқан білікті ұстаз, 4 монография, басқа ғалымдармен бірігіп жазған 4 кітабы, «Нарықтық эклономканың негізі» атты оқу құралы республика бойынша жоғары оқу орындарына арналған алғашқы құнды оқулық болып есептеледі, жүздеген ғылыми мақалалардың авторы. Тізе берсек, Едіге Айтжанұлының Қазақстанның білім мен ғылым саласына қосқан үлесі аз емес. Осындай жетістіктері, өзі ұзақ жылдар бойы зерттеп келген экономика саласына қосқан көрнекті үлесі үшін Болгария және Германияның халықаралық ғылыми-техникалық одақтары «Алтын ине» атты құрметті белгілермен марапаттаса, еңбектері өз еліміз тарапынан да жақсы бағасын алды. Білікті ғылыми, басшылық және ұстаздық қызметі үшін екі дүркін «Құрмет Белгісі» орденімен марапатталуы соның бір дәлелі болды.

Академик Едіге Түркебаев – Қазақстан Республикасының білім беру саласының үздігі, Халыққа білім беру ісінің құрметті қызметкері. Өзі туып-өскен Райымбек ауданының құрметті азаматы. Оның еңбектері Жоғары Кеңестің, Білім және ғылым министрлігінің Құрмет грамоталарымен және басқа да көптеген марапаттармен атап өтілген.

Осы атақ, марапаттардың барлығы шынайы еңбектің нәтижесі екендігіне ғалымның ішкі әлеміне сүңгіген сайын көз жеткізе түссіз. Едіге ағамыз жастық шақтан алдына мақсат қойып, жүйелі түрде іздену нәтижесінде ғылымға бет бұрды. Осы салада қоғамға пайда әкелген шынайы шығармашылық еңбегі мен жетістіктерінің арқасында ғалым ретінде де, ұстаз ретінде, басшы ретінде де бірте-бірте биіктерге көтеріліп, қоғам құрметіне бөленді. Сөйтіп, Едіге Айтжанұлы бұл күнде Абай атамыздың: «Ақырын жүріп, анық бас, еңбегің кетпес далаға. Ұстаздық қылған жалықпас, үйретуден балаға» дегендей, экономика саласында халықаралық қауымдастыққа танымал ғалымға, отандық ғылым мен жоғары мектептер жүйесінің көрнекті ұйымдастырушыларының біріне айналды.

Жас маман Е.Түркебаевтың ғылыми қызметі 1951 жылы Теміртау қаласындағы Қазақ металлургия заводында қатардағы болат құюшыдан басталды да, бірақ ғылымға деген құштарлық оны 1954 жылы Мәскеудің болат институтының аспирантурасына алып келді. Мұнда 1954-1958 жылдар аралығында үш жыл оқып, толассыз ізденістің нәтижесінде өзінің бағыты бойынша жинаған материалдары негізінде ол 1958 жылы ол оттегіні өндіріс саласында пайдалану мәселелері бойынша кандидаттық диссертация сәтті қорғап, қазақ жастарының ішінен бірінші болып, техника ғылымдарының кандидаты атағы беріледі.

Тағы да бір айта кететін жағдай ол - осы кандидаттық диссертацияны қорғау алдында елімізде өте маңызды оқиға болды: Қостанай облысының Рудный қаласында одақтық Ғылым Академиясының өндіргіш күштерді дамыту жөніндегі Біріңғай Комиссияның президиумының Төрағасы академик

Н.В. Мельников және Қазақстан Ғылым Академиясы Президенті академик Қ.И.Сатпаевтардың басшылығымен ұйымдастырылған Шығыс Сібір және Солтүстік Қазақстанның өндіргіш күштерін дамыту жөнінде оқымыстылардың ірі конференциясы өткізілген болатын. Оған осы өңірлердің өнеркәсіптерінің өкілдері және көрнекті ғалымдар шақырылған болатын. Конференцияның маңыздылығы осы өңірлерде барланған шикізаттардың көп шоғырлануы еді және мұнда одақ бойынша үшінші орын алатын Қарағанды көмір бассейні, жаңадан барланған Екібастұз көмір орны, әлемдегі ең ірі Соколов-Сарбай темір-руда кен тілімі, Лисаковский және Аят темір-руда бассейні орналасуы, түсті металдардың көп шоғырлануы еді. Күн тәртібінде осы барланған қорларды игеру мәселелері тұрған болатын.

Е.А.Түркебаевқа осы конференцияға қатысу бақытына ие болды, себебі, мұнда оған еліміздің ең көрнекті ғалымы Қ.И. Сатпаевпен танысуға және онымен өте жақын араласуға мүмкіндік туды.

Өндіргіш күштерді дамыту туралы осы конференция Қазақстан Ғылым Академиясының дамуы мен қызметіне үлкен әсер етті деуге болады, мұнда ірі ғалымдар мен еліміздің қайраткерлері қатысуымен Қазақстанның өндіргіш күштерін дамыту туралы мәселелер түбегейлі талқыланды. Қазақстан Ғылым академиясының президенті Қ.И. Сатпаев осы өңірдің тез қарқынды даму келешегін және мұнда ғылымның дамуына жағдай жасауды ескере отырып, Қарағанды қаласында Ғылым академиясының жаңа ірі химия-металлургия институтын ашуға шешім шығарады. 1958 жылы қазан айында Қ.И. Сатпаев өзінің шешімімен жаңа институттың директоры етіп республика Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі И.Н. Әзербайевты директор, оның орынбасары етіп академик В.В. Михайловты, ғылыми хатшы және лабораторияның меңгерушісі етіп Е.А.Түркебаевты бекітеді.

Бірақ та, жаңа институттың негізгі жұмыстарын жас маман Е.Түркебаевтың атқаруына тура келеді, себебі, институттың директоры көбіне қызмет бабымен астанада жүруге тура келеді де, оның орынбасары егде тартқан академик жұмыс орнын өз үйімен алмастырады. Міне, осындай жағдайда қарқындап дамып келе жатқан аймақтағы ғылым орталығын басқару оның үлесіне тиеді. Көмір өндірісі, түсті, қара металлургия, электрохимия және органикалық катализ, коксхимиялық және балқытудың көлемді циклдарын жоғары дәрежелі кадрлармен және ең сап алы жабдықтармен қамтамасыз ету – осының барлығы одан ерекше күш жұмсауды талап етті. Институттың алдында тұрған осындай мәселелерге көп көңіл бөле отырып, Е.Түркебаев болат құю өндірісінің мәселелері ең басты екенін де ұмытқан жоқ. Сондықтан да, оның осы дәуірдегі қызметі еліміздегі ең ірі Қарағанды металлургия комбинатында жаңа болат құю өндірісінің қалыптасуымен сәйкес келеді.

1959 жылы Е.Түркебаев комбинаттың бас инженерінің орынбасары болып тағайыналады, бұл орынға оны осы кәсіпорынның директоры В.О.Куликов Карметкомбинатта жаңа техникаларды тезірек енгізу үшін ұсынған болатын. Бұл мәселені шешуде көп қиындықтарды бастан өткізсе де, жалпы қорытындысында, әлем практикасында алғаш рет ең ірі 300 тонналық болат құю агрегатында оттегі-конверторлық әдісті енгізді. Мұндай жаңа технология әлемнің алдыңғы қатарлы металлургия заводтарында кең қолданыла бастады.

Карметкомбинатта болат құюдың оттегі-конверторлық жаңа технологиясын ендіру жұмыстарымен айналысу оның көп уақытын алса да, Е.Түркебаев өзінің бұрынғы жылдары металлургия өндірісінде оттегіні зерттеп және оларды енгізу тәжірибелерін қорытындылауға да уақыт таба білді. Осылай жинаған мәліметтері негізінде ол 1964 жылы «Оттегіні металлургияда қолдану» атты 32 б.т. (600 бет) көлемді монографиясын басып шығарды. Мұнда ол металлургияда технологиялық процесстерді интенсификациялау үшін оттегіні пайдаланудың әртүрлі әдістері туралы кең материалдарды қорытындылады. Бұл кітап туралы кең көлемдегі пікірлер Батыс Германия мен Чехословакияның ірі және ежелгі металлургиялық баспаларында жарық көрді.

Кейінірек, 1967 жылы тағы да ірі монография дүниеге келеді – «Металлургияда оттегіні пайдаланудың теориялық негіздері және халықшаруашылық тиімділігі». Бұл еңбектің құндылығын айтатын болсақ, егер бірінші кітабында әлем елдерінде істеп жатқан өндірісте оттегіні пайдаланудың кең көлемде шолуын жасаса, екінші еңбегінде әрбір нақты жағдайда оттегіні дұрыс пайдаланудың техникалық мүмкіндіктерін ашады және де оттегіні пайдаланудың экономикалық және халықшаруашылық тиімділігін анықтайды.

Бірақ та, Е.Түркебаев Карметкомбинатта көбірек қызмет етуге Қазақстан экономикасындағы түбегейлі өзгерістерге байланысты болды. Бұрынғы экономиканы басқаратын жүйелер қайта құрылып, Қарағандыда басшылық қызметте жүрген Б.Ф. Братченко Қазақстан Жоспарлау комитетінің төрағасы болып тағайындалады. Қарағандыдан Е.Түркебаевты жақсы білетін ол оны Жоспарлау комитетінің жанындағы Ғылыми-зерттеу экономикалық институты директорының орынбасары қызметін ұсынады, содан кейін 1974 жылдан бастап осы институттың директоры болып қызмет атқарады, сонымен бірге, ол Қазақстанның Жоспарлау комитетінің коллегия мүшесі болып тағайындалады. Осы институтты басқарған

уақытында Қазақстан экономикасын дамытудың бас тізбесін жасауға 50 жобалау және басқа да салалық институттар қатыстырылады.

Институттың директоры кезінде Е.Түркебаев сол кездегі ең жаңа техникамен жабдықталған республикадағы ең ірі Есептеу орталығын ашады, ал жұмыс орны үшін 8 қабаттық арнаулы ғимарат салады. Ең маңыздысы - ірі экономикалық міндеттерді шешетін осы техниканы тиімді игеретін мамандарды тартып, тәрбиелеу еді. Ол үшін Е.Түркебаев одақтық академик КСРО Ғылым академиясының экономика бөлімінің төрағасы Н.В. Федоренко басқаратын еліміздегі ең ірі Орталық экономико-математикалық институтымен және басқа еліміздің атақты экономистері, соның ішінде Нобель сыйлығының лауераты Л.В. Кантаровичпен тығыз байланыс орнатады. Олардың көмегімен негізгі топ құрылады: К.Б.Төлегенов (директордың орынбасары), Э.М. Асанбаев, С.Б. Байзақов, И.Мусин, Р.Қамшыбаев, М.Кенжегузин, Х.Сүлейменов, Д.К. Каппаров, т.б..

Институтатқа Е.А.Түркебаев басқарған жылдар қоғам үшін де, ғылым үшін де қиын жылдар, өтпелі кезең, үлкен бетбұрыс жылдары болатын. Ұжымның тізгінін берік ұстаған Түркебаевтың қайраткерлігін осы жылдары көбірек көрініп, шындап танылды. Жалпы, Е.А.Түркебаев басқа елдерде де танымал, халықаралық дәрежедегі өресі биік ғалым. Ол көп жылдар бойы көптеген бұрынғы одақ көлеміндегі ірі ғалымдармен тығыз байланыста болды, жоғарыда аталған Нобель сыйлығының лауераты академик Л.В. Кантарович, академиктер Н.П. Федоренко, А.Ю. Ишлинский, Н.В. Мельников, А.М. Самариндермен қоса академиктер Т.С. Хачатуров, А.Г. Аганбегян, А.Г. Гранберг, Н.Н. Некрасовтермен де өте тығыз қарым-қатынаста болды.

Е.А. Түркебаевтың өмірінде негізгі қызметінен басқа қоғамдық қызмет те үлкен орын алады. Алматыға Жоспарлау комитетіне жұмыс орны ауысқаннан кейін Қазақстанның қоғамдық қауымдастығы оның Карметкомбинатында атқарған ірі инженерлік қызметін ескеріп, 1963 жылы Қазақ республикалық кәсіподақ Кеңесі жанындағы Қазақстанның ғылыми-техникалық республикалық кеңесінің төрағалығына шақырады. Ол кезде бұл кеңестің негізгі қызметі Қазақстанның шарықтап өсіп келе жатқан экономикасына ғылыми-техникалық жаңалықтарды енгізуді тездету еді. Бұл ғылыми-техникалық одақтың тұрақты мүшелері болып, Қазақстанның ғылыми-техникалық прогресіне үлкен үлес қосып келе жатқан патенттері, өндіріс жаңашылдары бар іскер қайраткерлері болатын. 1964 жылы, Е.Түркебаевтың төрағалығының бас кезінде бұл қоғамның мүшелері 110 мыңға жақын болса, оның төрағалығының аяқ кезінде 700 мыңға жетті. 1985 жылғы штаттық құрылымында бұл одақтың құрамында 19 салалық ұйымдар қызмет етті.

Осы республикалық ғылыми-техникалық одақты басқара жүріп, Е.Түркебаев осындай одақтың КСРО бойынша төрағасы академик А.М. Самаринмен, оның мүшесі академик А.Ю. Ишлинскиймен тығыз байланыс орнатты.

1974 жылдан 1986 жылға дейін ол Алматы қалалық халық депутаттары Кеңесінің депутаты болды, оның тұрақты қызмет ететін жоспарлау-қаржы комиссиясын басқарды.

1982 жылы ғалымға КСРО халыққа білім беру комитеті профессор атағын берді. Мәскеуде бұл атақты оған «Экономика, ұйымдастыру және халық шаруашылығын жоспарлау» мамандығы бойынша өзінің ғылыми-оқытушылық мектебін қалыптастырғаны үшін берді. 1989 жылы Қазақ ұлттық техникалық университетіне оқытушылық қызметіне ауысқаннан кейін Е.Түркебаев Кеңес Одағы территориясында тұңғыш рет техникалық жоғары оқу орнында «Өндірістің экономикасы» атты кафедра ашады, содан кейін оның бастамасымен «Өндіріс экономикасы» факультеті, одан кейін «Өндіріс экономикасы институты», ал 2000 жылы ол «Маркетинг және бизнес институты» болып қайта құрылады.

Экономика саласында қызмет ете жүріп, Е.Түркебаев 1987 жылдан бері экономика ғылымы бойынша кандидаттық және докторлық дәрежесін алатын ғылыми кеңестердің тұрақты мүшесіне сайланып келді, атап айтсақ, олар республикалық Ғылым академиясы экономика институты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің экономика факультеті, Қазақ ұлттық экономика университеті, теміржол көлігі институты. Сөйтіп, Едіге Айтжанұлы еліміздің жоғары дәрежедегі кадрларын дайындауға өз үлесін қосуда.

2005 жылы Е.Түркебаев өзінің көп жылғы экономикалық жан-жақты қызметінің қорытындылап, «Салтанат және XX ғасырдың қасіреті. Әлемдік экономикасы дамуының проспектісі» атты ірі еңбегін аяқтады. Мұнда ол әлемдік экономикасы аясында бірінші социализм елінің экономикасы дамуына терең талдау жасайды.

Едіге ағамыздың елден ерекшеленіп, ірі тұлға деңгейіне көтеретін қасиеттері жетерлік. Ең әуелі оның адалдығы мен тазалығын, әділдігі мен имандылығын, кісілік пен кішіпейілділігін, парасаттылығы мен зиялылығын, айтқан сөзге тұрақтылығын айтуымыз керек. Бұл қасиеттердің бәрін Едіге ағамыздың адами болмысынан, күнделікті атқарған қызметінен, атқарған істерінен, көпшілікпен араласқан қарым-қатынасынан байқауға болатын сияқты. Сонымен бірге, оның ұйымдастырушылық қасиеті қызмет бабында

адамдарды алалаудан тысқары біркелкілігі, ұстамды мәдениеттілігі, өзге де, өзіне де талап қойғыштық қасиеттері де ағамызды елден ерекшелеп, ірі тұлға деңгейіне көтереді. Қол үшін беру, көмектесу, бәрімен де тіл табысу, аралас-құралас жүру – Едіге ағамыздың өмірдегі ұстанымдары деуге болады.

Қорыта айтсақ, академик Е.А. Түркебаев экономика ғылымында ірі ғалым. Бүкіл саналы өмірінде осы саланың даму жолдарын барынша табандылықпен жан-жақты зерттеп жүр. Осының арқасында Қазақстанда ғылым әлемінде оның ойып тұрып алған құрметті орны, абыройлы биігі бар. Ғылымға жан-тәнімен берілген тұлғасы биік ардақты азаматтың жүріп өткен абыройлы жолы, міне, осындай.

Резюме

Абсаттаров Раушанбек Боранбаевич – *зав. кафедры политологии и социально-философских дисциплин Казахского национального педагогического университета им. Абая (050010, г. Алматы, пр. Достык, 13), член корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор, электронная почта Absat41;*

Шалтыков Амиржан Исламович – *доктор политологических наук, профессор Казахского национального педагогического университета им. Абая (050010, г. Алматы, пр. Достык, 13), электронная почта Absat41.*

Личность

В статье на конкретном примере рассматриваются вопросы личности как проблемы социологической науки, которые еще недостаточно изучены в научной литературе.

Ключевые слова: личность, наука, техника, государство, институт, экономика, политика, гражданин.

Summary

Absattarov Raushanbek Boranbaevich – *Head of the Department of political science and socio-philosophical disciplines of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay (050010 Almaty, Dostykave., 13), corresponding member of NAS RK, Doctor of philosophical science, professor, e-mail: absat41@mail.ru;*

Shaltykov Amirzhan Islamovich – *doctor of political science, professor of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay(050010 Almaty, Dostykave., 13), e-mail absat41@mail.ru*

Person

In article on a concrete example questions of the personality as problems of sociological science which are still insufficiently studied in scientific literature are considered.

Keywords: personality, science, equipment, state, institute, economy, policy, citizen.

УДК 323.1(574)

ФОРМИРОВАНИЕ ЭТНОГЕНЕЗИСА КАЗАХСКОГО НАРОДА

Сейсен Н.Б. – *кандидат политических наук, доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин Института истории и права Казахского Национального педагогического университета им. Абая*

В статье освещается проблема зарождения казахской нации, этапы ее становления, а также пути познания сущности казахской нации. Особенностью исследования является рассмотрение процесса этногенеза с точки зрения сложного противоречивого процесса, который зависит, прежде всего, от природных условий, затем хозяйственных, экономических, политических, культурно-исторических, психологических факторов.

Эти явления пока не достаточно изучены в трудах казахстанских ученых. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: генезис, этногенетическая связь, роль казахской нации, племена усуней и канлы, младший жуз, средний жуз, старший жуз, шежире, родовой знак.

Особое значение политологии, да и в целом наука приобретает в так называемые периоды перемен – коренной трансформации социально-политических моделей, когда на повестку дня выходят вопросы переосмысления исторического процесса, формирования нового исторического мышления.

Политологическая наука приобрела новую качественную характеристику, определяемую в виде новых подходов к научной проблематике, свободный творческий поиск, а также усиление интереса к проблемам этногенеза, государственности, кочевниковедения, религиоведения, международных отношений и общего исторического наследия.

Состояние развития этнической идентичности и национальной идеи ставят проблему глубокого, разностороннего, свободного от спекулятивных, абстрактных и упрощенных подходов изучения истории и динамики развития государственности.

Как показывает социально-политологическое изучение жизни народов, населявших Казахстан в древние времена, традиционно начинается с бронзового века. Народы которые проживали на его территории и в приграничных регионах между 2-1 тысячелетиями до нашей эры, называют андроновцами. Об андроновских племенах, народах точных сведений нет. Однако ученые считают, что расово-генетическое развитие казахского этноса берет свое начало с бронзового века. Это подтверждается некоторыми сходствами казахской национальной и древней андроновской культур. На территории Казахстана сохранились многочисленные памятники этого периода в виде различных построек - захоронений. Узоры андроновцев на гончарных изделиях сочетаются современными узорами казахских ковров, украшений, в убранстве юрт.

Поклонение огню, духам предков, выращивание большое количество овец, лошадей и использование их продукта в пищу свидетельствуют о родственной близости жизненного уклада андроновцев и казахов.

Существует этногенетическая связь казахов с более поздними племенами, народами: саками, гуннами, уйсунями, кангюями, сарматами, и. т. д.

По мнению некоторых ученых-обществоведов, существует прямая связь между племенами уйсуней и позже сформировавшимся казахским этносом, о чем свидетельствуют общие жизненного уклада. Это определяющая роль скотоводства в сочетании с кочевым образом жизни, использование юрты в качестве жилища, комплексное хозяйство (скотоводческо-земледельческой), молочно-мясное питание, выпекание хлеба из зерна и т.д. Кроме того, наблюдается сходство и в общественно-социальном устройстве. По данным источников, уйсунское общество делилось на три части: левое крыло, центральное крыло и правое крыло, т.е. здесь можно провести параллель с тремя казахскими жузами: младший жуз, средний жуз, старший жуз. Это подтверждает этногенетическую преемственность. [1]

Ученые считают, что непосредственное сложение казахской народности относится к началу тюркского этногенеза.

Важность этого периода состоит в том, что далекие предки казахов — племена усуней и канлы — смешались с племенами гуннов, вторгшихся с востока, и произошло взаимовлияние в антропологическом и языковом плане, повлекшее за собой и некоторые внешние изменения. Образцы хозяйственно-культурной жизнедеятельности тюркского периода позже стали общими для многих тюркских народов (казахов, киргизов, каракалпаков, башкир, ногайцев, алтайцев, тувинцев, туркменов).

Древним населением Казахстана, вошедшим впоследствии в состав казахского народа, являются племена канлы из Южного Казахстана. Затем они постепенно сблизились и смешались с племенами сарматов из Северо-Западного Казахстана. Все они являлись первыми этнополитическими сообществами, образовавшими основу казахского народа.

Таким образом, вторым периодом в развитии казахского этноса нужно считать размещение на территории Казахстана тюркских племен, народов и их полную ассимиляцию с местными этносами. Появились тюркеш, карлуки, дулаты, шигила, ягма, болаты и др., тем самым увеличился этнический состав населения на территории древнего Казахстана. Главным было то, что эти племена, народы – саки, усунь, гунны – были с древних времен близки друг другу своими традициями, укладом жизни, верованиями, социально-экономическим, политическим развитием.

Тюркские племена, народы населявшие территорию Казахстана перед монгольским завоеванием, были готовы к образованию единого народа. Примером является союз кимако-кипчакской конфедераций. Территорию от Алтая до Волги, занимаемая кипчаками, персидский поэт, путешественник и государственный деятель Насир Хосроу называет Дешт-и-Кипчак (Степь кипчаков).

Третьим периодом сложения основы казахской народности нужно считать увеличение численности населения, которое приходится на период расцвета средних веков (X-XIII вв.). В это время из-за усиления Монгольского ханства на востоке на нашей территории расположились народы-племена найманов, кереев, меркитов, жалаириров. Найманы и жалаиры мигрировали и достигли Семиречья. Жалаиры стали главенствующим племенем в Старшем жузе, найманы и керей – в Среднем жузе.

Последним периодом становления этнической структуры казахов следует считать XIII–XIV вв., когда в эпоху монгольских завоеваний на территории Казахстана появились новые этнические группы монгольских завоевателей. Этот период был особенно трудным и сложным. Одни племена были разгромлены, другие ушли в далекие края, третьи объединились между собой. В этих условиях шло постепенное сближение и становление местных тюркоязычных племен, родов и народов в единый народ.

Как показывает социально-политологический анализ, что очагами становления казахского этноса как народа являются Центральный, Южный и Юго-Восточный Казахстан. До вторжения монголов на территорию Казахстана шло формирование народа в Восточном Кипчаке на основе кипчакских племен, в

Семиречье – на основе усунь-карлукских племен. На востоке Казахстана и на Алтае началось объединение племен и родов в единый тюркоязычный народ. Однако нашествие монгольских войск замедлило этот процесс, фактически отодвинув его на несколько веков назад. [2]

Оно внесло путаницу в географическое расселение народов. Появилась возможность возникновения в Казахстане новых тюркских и монгольских этносов. Таким образом, монгольское нашествие оказало влияние на становление этносов, вызвало изменение их антропологических форм с усилением монголоидного типа.[3]

Было разрушено сложившиеся хозяйственно-экономические, культурно-этнические и социально-политические связи. Многие тюркские племена, народы были разобщены, лишены были прежней сплоченности. Под влиянием монголов произошли изменения и в системе руководства племен, в хозяйственной деятельности, обычаях, традициях и т.д.

Система монгольского управления, делившая народ на "тысячи", "тумены", поделила этносы на улусы и уделы. Такое смешение активизировало процесс становления народа. Статусы этнических групп получили конраты, ногайцы, татары, толenguты, подвергшиеся тюркизации монгольские племена, чингизиды. Среди них последние старались сохранить свои особенности. Со временем они вошли в состав казахского народа. Территория Казахстана постоянно подвергалась миграций различных этнических групп. Интенсивное этническое смешение, особенно в эпоху великого переселения гуннов, затем тюркских племен, народов и в эпоху монгольского нашествия, наложило отпечаток на внешний вид казахов. Кроме того, в период бурных этномиграционных процессов, предки казахов смешивались с представителями других этнических групп, зачастую ассимилируя их в свой этнос. Это касается также и монголов. Они постепенно переняли традиции и обычаи, переняли язык, религию тюрков. Об этом в XIV веке писал арабский Эль-Омари: Раньше это государство (Алтын Орда) было страной кыпчаков, но когда их завоевали татары, кыпчаки оказались их подданными. После этого победители смешались с ними, стали родственниками, и прибывшие стали сами похожими на настоящих кыпчаков. [4] Поэтому надо считать, что предками казахов являются выходцы из племен, народов, для которых территория Казахстана была своей родной землей.

В XIV–XV вв. На землях Казахстана и приграничной территории существовало несколько государств: Белая Орда, Могулистан, Ханство Абулхайра, Ногайская орда. Жителей этих государств называли узбеками, узбек-казахами, моголами (могулами) и ногаями. У этих названий свое этническое и политическое значение. Если понятие «народ» рассматривалось в качестве этнического образования, то его обозначают термином «этноним» (узбеки, казахи, киргизы). Народ же, именовавшийся соответственно названию своего государства (территории проживания), определялся термином «политоним» (моголы-народы государства. Могулистан, ногаи-народы, принадлежащие к Ногайской орде), т. е. это понятие этнополитическим сообществом.

Для того, чтобы народ стал единым в этническом и политическом отношении, он, прежде всего, должен иметь собственную независимую государственность. Племена, народы стремящиеся к единению, были раздроблены в политическом отношении на различные государства, как Белая орда, ханство Абулхайра, Ногайская орда и Могулистан. Однако эти государства стали основой формирования казахской государственности, становления собственного этнического пространства. Хотя, все казахские племена и роды ушли в различные государства, говорили они на одном языке [5, с.12].

Формирование казахского народа закончилось между XIV в. и началом XVI века, когда было достигнуто еще одно условие формирования народности – называние собственного государства.

Как показывает социально-политологический анализ, что в казахском ханстве стало постепенно ослабевать родоплеменное сознание, усиливая общее для казахов этническое сознание. Объединение родственных тюрко-монгольских племен вокруг идеи казахской государственности произошло на основе кочевого образа жизни и общекультурного духовного комплекса. Казахи предпочли местническому регионализму единое государство с национальным сознанием. Для того исторического периода это было достижением на пути создания своеобразной гражданской нации. С этого периода наступает апогей этногенеза казахского народа.

Не смотря на консолидацию в единое политическое объединение, казахи подразделяются на жузы - уникальную особенность, присущую казахской нации. Необходимость казахам сохранять себя в своем роде хорошо описана В.К. фон-Герном. Приведя в качестве яркого примера казахскую пословицу «Жаяудын шаңы шықпас, жалғыздың үні шықпас» (От пешего пыль не поднимется, от одинокого звук не раздастся), автор отмечает, что человек без рода - сирота в степи, всем он чужой [5, с.25]. Остаться

человеку в степи одному, значит отторгнуться из общества, перестать быть его структурной единицей и обречь себя на гибель.

Казахи составляют отдельные племена (по-казахски «ыру»), сведенные в шежире и объединенные в жузы. Оно сложилось за много веков и четко оформилось в пять последних столетий и отражает драматизм исторических событий, связи с разными народами и их влиянием разнообразного характера. Жузы подразделяются на рода, большие рода - на подрода. Каждый жуз имел свой родовой знак (тамга), боевой клич, общий клич всех трех жузов - Алаш. Обособленно от жузов находится Аксуек, противостоящий всему населению, называемому карасуек - «черная кость», одновременно оберегая его.

Шежире представляет собой сумму сведений, подытоживающих длительный трагический процесс формирования нации, который содержит сведения о народностях, ранее обитавших на территории Казахстана. Многие названия казахских племен как бы отмечают своих предшественников, следовательно, могут служить для определения исторических этапов появления и развития казахской нации. Другими словами, самосознание народа возможно только в случае полного знания путей, к ним приведших. Род и связь рода с прошлым, настоящим и будущим - это своего рода идеология казахского народа, отражение времени и преемственности поколений.

Особое значение в идентификации родовой принадлежности имеет родовой знак или тамга (танба). У каждого рода имелась собственная тамга, которой клеймили животных, использовали на предметах оружия, быта, в архитектуре. Тамга это не просто способ выражения собственности и принадлежности. Каждая тамга имеет свою историю происхождения, которая практически не изучена. Это подтверждение богатой и древней истории каждого рода, являющейся сокровищницей мировой культуры.

Например, у рода найманов существует более двадцати вариантов тамги. В частности, одна из тамг носит название «Ергенек». По-мнению архитектора А.Б. Ордабаева, данное слово означает «Трон», свидетельствующее о рассвете найманского государства, созданного до прихода на политическую арену Чингисхана. Или изображение креста рода кереит может наглядно показывать исторически доказанный факт о том, что в XI веке кереиты приняли христианство несторианского толка и наносили себе краской кресты на лоб.

Более подробное изучение родовых знаков позволит найти ответы на вопросы этногенеза казахского народа.

В заключение можно сказать что вопрос об этногенезе казахского народа необходимо рассматривать одновременно с антропологической точки зрения. Объективным носителем и основным создателем этнокультурного наследия всегда был и остается человек, вне зависимости от исторического периода. В связи с географическим местом расположения в отдельных этнических группах частота проявления наследуемых признаков, как известно, варьируется. Именно биологическая природа человека может вывести результат генетически связанных между собой народностей и определить их родство между собой.

Распределение определенных генов среди представителей конкретного народа является безусловным свидетельством об этнической истории народа, его миграции, ассимиляции. Следовательно, исходя из антропологического анализа на основе генетических особенностей, прослеживающихся на протяжении веков, можно вывести основные направления как этнического, так и исторического развития населения Казахстана.

Таким образом, процесс этногенеза это не сиюминутный процесс, он не происходит простой откочевкой. Прежде чем народ будет идентифицировать себя с каким-то определенным этносом, он должен осознать свою принадлежность к нему и развить этническое самосознание, которое, зарождаясь, увеличивается в течение времени. Этногенез - это перманентный процесс, он непрерываем и проистекает всегда вне зависимости от обстоятельств или политической воли. Поэтому казахский этнос это путь эволюции собирательного образа народностей, когда-либо проживавших на территории современного Казахстана, которые никуда просто так не исчезли и, так или иначе, определили этногенез казахов.

1. Асфендияров С.Д. *История Казахстана с древнейших времен. Т.1.* – Алма-Ата, 1985.

2. *История Казахстана с древнейших времен до наших дней. В пяти томах.* – Алматы: Медиа-Альянс, 2000. – Т.3. – 530 с.

3. Маргулан А.Х.и др. *Древняя культура центрального Казахстана.* – Алма-Ата:Наука, 1966. – С.15.

4.Евдокимов В.В.,Варфоломеев В.В. *Эпоха бронзы Центрального и Северного Казахстана.* - Караганда: КарГУ, 2002. – С.16-30.

5. Муканова М.К. *Этнический состав и расселение казахов среднего жуза.* – Алма-Ата, 1974.

Түйін

Сейсен Н.Б. – с.ғ.к., Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доценті

Қазақ халқының этногенезінің қалыптасуы

Мақалада қазақ ұлтының пайда болуы, оның қалыптасу кезеңдері, сонымен бірге қазақ ұлтының мәнін тану жолдары мәселелері қарастырылады. Ең алдымен табиғи жағдайларға, содан кейін шаруашылық, экономикалық, саяси, мәдени-тарихи, психологиялық факторларға тәуелді этногенез мәселесін күрделі де қарама-қайшы үдеріс тұрғысында қарастыру зерттеу жұмысының ерекшелігі болып табылады.

Бұл құбылыстар қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде жете зерттелмеген. Сонымен қатар, мақалада пікірталас тудыратын сұрақтарға да көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: генезис, этногенерикалық байланыс, қазақ ұлтының рөлі, үйсін және қаңлы рулары, кіші жүз, орта жүз, ұлы жүз, шежіре, рулық таңба.

Summary

Seisen N.B. - Dr. PhD, Assistant Professor of Political Science and Social and Philosophical Disciplines Department Kazakh National Pedagogical University (KazNPU) named after Abay

Formation ethnogenesis of the kazakh people

The article highlights the problem of origin of the Kazakh nation, the stages of its formation, as well as ways of knowing the essence of the Kazakh nation. A feature of the study is to examine the process of ethnogenesis in terms of a complex contradictory process, which depends primarily on natural conditions, then economic, economic, political, cultural, historical, and psychological factors.

These phenomena have not yet been sufficiently studied in the works of Kazakhstan scientists. At the same time, attention is paid to questions and discussion.

Keywords: Genesis, ethnogenetic connection, the role of the Kazakh nation, nations, and Usuns Kanli, Jr. Horde, Horde average, Senior Juz, shezhire, clan badge

УДК 340.11

НАУЧНОЕ МИРОВОЗРЕНИЕ И ПРАВОВОЕ СОЗНАНИЕ: ТЕОРЕТИКО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Абсаттаров Г.Р. – зам.директора института полиязычного обучения
КазНПУ им. Абая, кандидат политических наук

В статье на материалах Казахстана рассматриваются политологические аспекты научного мировоззрения и правового сознания населения как важнейшего направления правовой и государственной политики, которые ещё недостаточно изучены в политической науке. Правовое сознание казахстанцев зиждется на научном мировоззрении. Научное мировоззрение казахстанского народа – это целостное явление, где все знания и представления находится в единстве. В статье также рассматривается вопрос эффективности правового воздействия на сознание казахстанца. Вместе с тем, уделено внимание и неисследованным, дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: мировоззрение, сознание, политика, право, государство, закон, население, человек, права, свобода, правонарушений, активность, общество, убеждение, знание, эффективность, идея.

Прежде всего, следует отметить, что вопросы научного мировоззрения и правового сознания ещё недостаточно изучено в социально-политической литературе. Поэтому на материалах Казахстана рассмотрим некоторые теоретико-политологические вопросы научного мировоззрения и правового сознания населения.

Современное научное мировоззрение являет собой систему взглядов и убеждений, представлений об объективном мире, выработанных на основе «прогрессивной теории и важнейших выводов из передовой практики народов» [1, с.102]. Это система взглядов, имеющая значение руководящих принципов как для отдельного казахстанца, так и для казахстанского общества.

Правовое сознание казахстанского народа опирается на прочный фундамент научного мировоззрения. Научное мировоззрение казахстанского народа – это целостное явление, где философские, естественно-

научные, общественно-политические, экономические, этические, эстетические знания и представления находятся в единстве, определяя такие стороны мировоззрения, как его социально-политическая идейность, глубокая научность, творческий характер, исторический оптимизм, гуманизм и т.д.

Важно различать общественное мировоззрение и мировоззрение личности казахстанца. Единые по своей сущности они различаются по их носителями, а также по путям формирования. Мировоззрение личности казахстанца как часть ее духовного мира формируется путем усвоения общественного мировоззрения под сильным влиянием непосредственных условий жизни данного индивида. Оно вплетено в переживания, настроения казахстанских людей.

Казахстанский человек не выбирает себе родителей, социальную или национальную принадлежность. Он застает при рождении не только сложившуюся систему общественно-политических отношений, но и окружающую его среду. Порой это формирует в мировоззрении личности казахстанца не только истинные взгляды, но и заблуждения, порождает определенную узость кругозора. Формирование же научного мировоззрения личности казахстанца предполагает наиболее полную интериоризацию общественного мировоззрения.

Формирование научного мировоззрения личности казахстанца и правового сознания в частности представляет собой сложный процесс. Так, правовое сознание казахстанца основывается на политическом, нравственном сознании. Сущность политического, нравственного сознания состоит в последовательном научном осознании казахстанскими людьми политических, нравственных отношений казахстанского общества и выработке определенной жизненной позиции, способствующей прогрессивному преобразованию этих отношений. Не может быть законопослушного казахстанца нравственно-политический нейтрального, ибо он всегда вовлечен в политическую, нравственную систему казахстанского общества и на определенном этапе своего развития обязан осознавать политику и мораль. Именно благодаря идейно-политическому, нравственному становлению казахстанца у него складываются прочные убеждения в истинности общечеловеческих идеалов. Но и пробелы в политическом, нравственном самообразовании наносят ощутимый урон правовому сознанию казахстанского человека.

Научное мировоззрение и правовое сознание казахстанского народа неотрывны и от истинного гуманизма. Казахстанский гуманизм в его научной форме есть комплекс знаний и представлений о значении человека как свободного творческого политического субъекта истории, о его месте и роли в практически-материальной, политической, познавательной, художественной и других сферах деятельности.

Гуманистические идеалы, реализуемые в практике казахстанского общества, становятся источником правовых идей и чувств. Содержание социально-политических и правовых процессов, происходящих в казахстанском обществе, имеет ярко выраженный гуманистический характер.

Гуманизм казахстанского общества находит выражение также в развитии правовой демократии. Свидетельство тому – все более широкое привлечение казахстанцев к управлению государством и формированию правовой культуры, дальнейшее совершенствование политической, социальной и культурной среды, которая и выступает объектом для правового сознания населения. Правое сознание казахстанцев зиждущийся на научном мировоззрении [2], не может не иметь оптимистического характера. Одна лишь идея о роли права в историческом процессе, если она прошла через сердце и ум личности казахстанца, способна освятить для нее смысл жизни, а идея о неодолимости правового прогресса человечества порождает в казахстанском человеке прочную уверенность в завтрашнем дне.

В связи с этим следует заметить, что важной составляющей научного мировоззрения и правового сознания казахстанского народа являются также философские, эстетические, патриотические взгляды и убеждения.

Взаимосвязь правового сознания с различными компонентами научного мировоззрения (политическое, патриотическое, нравственное сознание, гуманизм, оптимизм, философские и эстетические взгляды, идейные убеждения) означает, что задача формирования правового сознания казахстанцев не может решаться как совершенно самостоятельная. И только на прочном фундаменте научного мировоззрения может сформироваться совокупность устойчивых социально-политических, правовых качеств, характеризующих правовое сознание казахстанского народа. При этом еще необходима знать вопроса эффективности правового воздействия на сознание казахстанцев в системе научного мировоззрения.

В практике понятие эффективность правового воздействия на сознание казахстанца используется в значении меры целевой возможности. При этом на первый план выдвигается его использование для оценки целесообразной правовой деятельности с точки зрения реализации казахстанцами поставленных перед ними задачи. Когда вопрос касается конкретно эффективности правового воздействия на сознание казахстанца, рассматривается способность отдельных факторов влиять на его результативность. Но по

мере развития общенаучных методов исследования становится ясным, что эффективность – это понятие, с помощью которого характеризуется особое качества правовой деятельности в Казахстане. В связи с этим эффективность правовой политики Республики Казахстан в целом и отдельных её направлений, на мой взгляд, должна рассматриваться как соотношение конечных целей и достигнутых результатов.

Чтобы определить слагаемые эффективности правового воздействия на сознание казахстанца, надо отчетливо предоставлять себе механизм этого воздействия. Казахское право непосредственно влияет на сознание, чувства, эмоции людей и способствует формированию определенных сторон сознания казахского народа [3, с.7-15]. Результаты правового воздействия, например, проявляются в конкретных поступках и действиях казахстанцев в производственной и общественной сферах жизнедеятельности.

Эффективность правового воздействия на сознание казахского народа – это эффективность воздействия на личности казахстанца и эффективность воздействия личности казахстанца на окружающую среду. При этом надо сказать, что правовое сознание казахстанца формируется не только под воздействием правовых средств. На его становлении и развития влияют многочисленные факторы, и первую очередь экономические и социально-политические условия её бытия. Рассматривая правовое воздействие на сознание казахского народа как системную правовую деятельность страны, отметим, что здесь следует выделить существенные, определяющие развитие системы элементы, изменение в которых влияет за собой изменение всей системы Казахстана. Выделение совокупности таких элементов позволяет не только определить цели и критерии эффективности правового воздействия на сознание казахского народа, но и прогнозировать конкретные результаты этого воздействия. Такими элементами сознания казахского народа, которые являются предметом правового воздействия, можно назвать убеждения казахстанцев.

Результаты правового воздействия на сознание казахского народа могут характеризоваться количественными и качественными показателями, объективными и субъективными признаками. Объективными признаками изменений в сознание казахстанцев могут служить такие показатели, как образование, знание закона, права продолжительность труда на одном месте или на одной профессии, качества выполняемой казахстанцем работы и т.д. К субъективным признакам изменений в сознаний казахстанцев можно отнести признаки непосредственного проявления сознательности как активного отношения казахстанца к правовой деятельности, отношение к политико-правовоспитательной работе, к тому материалу, который казахстанец получает через каналы массовой коммуникации и т.д.

Политологический анализ объективных и субъективных признаков правового воздействия на сознание казахстанца показывает, что надо выделить критерии эффективности правовой политики Республики Казахстан. Этот вопрос нужно решать дифференцированно, в зависимости от цели каждого правового процесса в целом. Цель определяет критерий, по которому дается оценка правового воздействия на сознание казахстанца, оценка уровня его эффективности.

Надо сказать, что критерии эффективности правового воздействия на сознание казахстанца можно выделить в зависимости от общих и частных его результатов, от изменений в знаниях, сознании, поступках и действиях казахстанцев, выделить признаки эффективности по ступеням на пути от восприятия объектом правовой информации до материализации идей в делах и поступках казахстанца, расчленив критерии в зависимости от достигнутых целей и внешнего проявления правового воздействия на сознание, от роста сознательности населения, от успехов в развитии экономики и культуры, выделить главные и второстепенные признаки, общие, частные, локальные, выделить в качестве критериев эффективности правового воздействия факты формирования правовой культуры личности казахстанца как субъекта исторически правового творчества, разделить критерии на виды в зависимости от времени проявления результатов правового воздействия, от формы проявления эффективности и т.д. В качестве критерия эффективности правового воздействия на сознание казахстанца можно выдвинуть удовлетворенность тем или иным источником информации и т.д. Однако полную и верную картину эффективности правового воздействия на сознание казахстанца может дать только единство этих признаков. Критерий эффективности правового воздействия на сознание казахстанца должен быть комплексным. При этом неправильно было бы игнорировать побочные, незапрограммированные субъектом правового воздействия на сознание казахстанца, обусловленные объективными причинами результаты развития правового, политического, нравственного сознания.

Определение эффективности правового воздействия на сознание казахстанца требует применения методов, допускающих фиксирование и измерение полученных результатов. Поэтому научное обоснование эффективности правового воздействия на сознание казахстанца – это прежде всего качественная оценка возможных результатов и оценка важнейших из них по объективному критерию. Однако наиболее

полную картину уровня правового сознания объекта политологические исследования дает сочетание количественных и качественных показателей. Из совокупности результатов правового воздействия на сознание казахстанца всегда можно отобрать такие, которые были бы следствием функционирования конкретной организационной формы правовой работы, определенного метода в процессе правового воспитания, обучения, убеждения и т.д.

Объективную оценку эффективности правового воздействия на сознание казахстанских людей можно дать лишь на основе всей совокупности результатов правовой, политической работы. Если основывается какая-либо стороны правового процесса или отдельное явление правовой деятельности, то изучается не вся совокупность результатов воздействия, а лишь те из них, которые predetermined целью конкретной формы, вида правовой, политической работы. В тех случаях, когда правовые воздействия на сознание казахстанца носит разовый характер и рассматривается как явление, определение его эффективности может и должно опираться на конкретный критерий, обусловленный конкретной целью данного явления. Вместе с тем должны учитываться и показатели всякого правового воздействия на сознание казахстанца, например, проявление интереса в аудитории к предмету разговора, зафиксированные памятью слушателей или участников правового акта сведения, показатели объема усвоенных юридических знаний, достигнутый эффект убеждения, возбуждение потребности к самостоятельному изучению затронутых правовых идей и проблем, попытки самостоятельного подхода к поставленным вопросам и т.д. и т.п. Единство этих показателей дает верную картину эффективности конкретного правового воздействия на конкретный объект. Решение этих и других проблем эффективности правового воздействия на сознание казахстанца и её критерии в целом способствовало сплочению казахстанского общества и правовому прогрессу.

В заключении следует сказать, что воистину огромна роль воспитательной функции научного правового сознания на всех этапах развития нашего государства и во всех сферах казахстанской действительности. Как удивительно доказала наша современная история, казахстанские законы и в целом система казахстанского права в переходный период к демократическому, правовому, социальному государству и гражданскому обществу являются наиболее эффективным орудием защиты казахстанских завоеваний, борьба против коррупции и антиобщественных явлений и т.д.

В казахстанском правовом сознании воплощены политические идеи народа. Само казахстанское право является особой специфической государственной формой проведения политики Республики Казахстан, отвечающей коренным интересам многонационального, многоконфессионального казахстанского народа. Не отрыв права от политики, не противопоставление абстрактных «юридических» норм политическим требованиям, а, наоборот, воплощение в жизнь единства политических и правовых положений программы казахстанского государства и общественных организаций – вот то главное, что свойственно казахстанскому правовому сознанию.

1 Алексюк И.П. *Мировоззрение и право.* – Киев: Наукова думка, 2013. – 285 с.

2 *Концепция правовой политики Республики Казахстан с 2010 до 2020 года // Казахстанская правда.* – 2009, 27 августа.

3 *Конституция Республики Казахстан.* – Астана: Елорда, 2008. – 56 с.

Түйіндеме

Әбсаттаров Ғ.Р. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, көптілді білім беру институтының директор орынбасары (050010, қ.Алматы, д. Достық, 13), саясаттану ғылымдарының кандидаты, электрондық пошта Absat41

Ғылыми дүниетаным және құқықтық сана: теориялық-саяси талдау

Мақалада Қазақстан материалдары негізінде саяси ғылымда әлі де жете зерттелмеген құқықтық және мемлекеттік саясаттың маңызды бағыты ретіндегі ғылыми дүниетаным мен тұрғындардың құқықтық санасының саясаттанулық аспектілері қарастырылады. Қазақстандықтардың құқықтық санасы ғылыми дүниетанымға негізделген. Қазақстан халқының ғылыми дүниетанымы – білім мен түсініктер бірлікте болатын тұтас бір құбылыс. Мақалада қазақстандықтардың санасына құқықтық ықпал студияның тиімділігі мәселесі де қарастырылады. Сонымен қатар, зерттелмеген, пікірталас тудыратын мәселелерге де көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: дүниетаным, сана, саясат, құқық, мемлекет, заң, тұрғындар, адам, еркіндік, құқық бұзушылық, белсенділік, қоғам, сенім, білім, тиімділік, идея.

Summary

Absattarov G.R. - Deputy Director of the Institute of multilingual education,
KazNPU named after Abay, candidate of Political Sciences, e-mail abusattar@mail.ru

The scientific worldview and legal consciousness: theoretical and political analysis

In article on materials of Kazakhstan politological aspects of scientific outlook and legal consciousness of the population as most important direction of a legal and state policy which are still insufficiently studied in political science are considered. The legal consciousness of Kazakhstan citizens to be based on scientific outlook. The scientific outlook of the Kazakhstan people is a complete phenomenon where all knowledge and representations is in unity. In article the question of efficiency of legal impact on consciousness of the Kazakhstan citizen is also considered. At the same time, the attention and an unexplored, debatable question is paid.

Keywords: outlook, consciousness, policy, right, state, law, population, person, rights, freedom, offenses, activity, society, belief, knowledge, efficiency, idea.

МЕРЕЙТОЙ
ЮБИЛЕЙ

Мерейтой – 90 жас

ӨМІРІ - ӨНЕГЕ, ӨНЕГЕСІ – ӨМІР

«Өркімнің туған жері – Мысыр шаһары» деген сөз бар, бұл кіндік кесіп, кір жуған мекеннің орны бөлектігін көрсететін теңеу болса керекті. Қазақтың әдебиет классигі Сәбит Мұқановтың «Мөлдір махаббат» романы «Туған жер, еш нәрсе жоқ сенен ыстық, себебі – сенде туып, сенен ұштық» деген екі ауыз өлеңмен басталмайтын ба еді. Кез келген тұлғаның адами өсіп-жетілуіне туған жерінің әсері ерекше, себебі, ол осы кеңістікте жетіліп, өсіп, дамитын болғандықтан, біз де өз кезегімізде ҚР ҰҒА академик Досұхамбет Кішібековтың рухани кеңістігі мен оны сомдаған уақытқа тоқталып өтеміз.

Кішібековтың туған жері Сырдың бойы отандық тарихнамада біршама зерттелген өңірге жатады. Академиктің өмірге, оқу-білімге, еңбекке, ағайын-туысқа көзқарасын қалыптастырған Сырдағы тарихи оқиғалар мен тұлғалар туралы баспасөз беттерінде жарияланған туындылардан жақсы білеміз.

Ең әуелі Сыр өңірі бүкіладамзат өркениетінің құрамдас бөлігі болатын Ұлы Жібек жолының бойында өте қолайлы орналасып, Ұлы даланың, соның ішінде Қазақ елінің әлемдік өркениетінің төл бесігіне айналуына себепші болды. Сонымен бірге, Сыр өңірі түрік тілдес ру-тайпалардың ішінен қазақ атты ұлттың қалыптасуына, қазақ мемлекеттілігінің құрылуына арқау болған кеңістікке айналды, оның ең алғашқы астанасы (Қызылорда қаласы) орналасқан мекені болған жер.

Сөйтіп, адамзат тарихында өз орны бар қасиетті Сыр бойынан талай даналар дүниеге келгені белгілі, талай даналар өз шығармашылығын әлемге паш еткені тарихқа аян және осы дәстүр әрі қарай жалғаса береді деген ойдамыз. Ондай даналардың басы осындай текті жердің перзенттері болған Қорқыт Ата, Асан Қайғы мен Әбу Нәсір әль-Фарабилерден басталмай ма?

Әрине, дарынды азамат болу онай емес және ондай биікке көтерілудің өзі екінің-бірінен келе бермейді де.

Міне, осындай халқымыздың дарынды ұлдарының бірі Досмұхамед Кішібеков деп есептейміз.

Досмұхамед ағамызға Алла тағала қабілет берген, табиғат таудай талантты тарту еткен, тағдыр баянды бақыт сыйлаған, өзінің адал еңбегімен, қажыр-қайратымен, табан ет, маңдай терімен еңбекті, білімді, ғылымды – үш құдіретті ұштастырып, елімізге белгілі ғалым, ұлағатты ұстаз дәрежесіне өзін-өзі сүйреп, өзін-өзі тәрбиелеп, өзін-өзі жетілдіріп, өзін-өзі жетелеп жүріп жеткізген. Осы айтылып отырған өзін-өзі түсіну, өзін-өзі жетілдіру – қазіргі жастарға ең керекті қасиеттер емес пе?

Кез келген тарих адамдардан, уақыттан, уақиғалардан тұрады. Жоқтан бар пайда болмайды, тақыр жерге шөп шықпайды. Досмұхамед ағамыздың бойындағы жақсы қасиеттер оның туған жерінен, тектілігінің терең тамырынан бастау алады. Тек болмаса, түк те болмайды.

Досмұхамед ағамыз жоғарыда аталған ұлы ғұламалардан бастап, өткен ғасырдағы ұлы тұлғалар Асқар Токмағамбетов, Әбділдә Тәжібаев, Шаһмардан Есенов, т.б. өмірге келген Сырдың түлегі болып табылады.

Міне, осындай өнегелі, сәулелі ортадан шыққан Досмұхамед ағамызды алға сүйреген, қысылған жерде алып шыққан, адасқан жерде шамшырағы болған, қанына тәрбиемен құйылған кісілік пен білім нұры, шуағы болды бұл қасиетті жер.

Ұлы Отан соғысы басталғанда небәрі 16 жасқа толған Досмұхамед Кішібеков бүгінде ол ҚР ҰҒА академигі, философия ғылымдарының докторы, профессор дәрежесінде 90-ның асқаралы асуына көтерілді. Ол тамаша азамат, үлкен ғалым, философия мен жоғары білімнің дамуына ат салысқан ірі ғалым және көрнекті педагог. Ол өзінің шығармашылық қуатын, өміріндегі негізгі істерге адал бола жүріп, барлық күші мен білімін еліміздің дамуы үшін, келе жатқан жеткіншек ұрпаққа беруге арнап келеді.

Біз, Досмұхамед Әжіметұлын осы меретойымен құттықтап, алдағы өміріне ынтымақ пен береке атты баға жетпес байлық, құймақұлақ шәкірт, иман мен сабыр, отбасылық бақыт және шығармашылық табыс тілейміз.

Жаратушымыз Досмұхамед ағамызға салауатты ақыл, терең білім, сезімталдық пен сергектік берген екен. Жүрегі жылы, ойы ұшқыр, ең әуелі қара басына қатал талап қоя білетіндігінің арқасында ол ірі ғалым дәрежесіне көтеріліп, ізденістер мен қиыншылықтарға толы күрделі жолдан сүрінбей өтіп, биік тұлғалы қазақ зиялыларының қатарына қосылды. Адал еңбегі мен алғырлығы, таланты мен дарындылығы арқасында Досмұхамед ағамыз суырылып алға шығып, ең жоғары ғылыми атақ - академик атанды.

Досмұхамед Әжіметұлы білім мен ғылымның жоғын жоқтап, үнемі олардың барын қастерлеуді, ұстаздыққа ғұмырын сарп етуді ананың сүтімен бойына жастайынан жинақтағаны баршаға белгілі. Оның өмірдегі барлық жетістіктері тек өзінің табиғи тарту еткен дарындылығы мен құдай берген қабілеттілігі арқасында ғана күнбе-күн аяусыз тер төгіп, маңдай терінің нәтижесі деуге болады. Ол жастайынан қажырлы еңбектің қадірін біліп, жалпы білімге деген құрметтің адамға деген құрметтен басталатынын ерте түсінген, сонымен қатар олардың бір-бірімен өзара тығыз астасып жататынын ерте аңғарған жан. Өз халқына деген ізгілікті қатынасын өзін-өзі жетілдіруден, кәсіби және тұлғалық сатылардан өтуден бастаған Досмұхамед ағамыз күнделікті педагогикалық және ғылыми өмірде философия десе барынша ден қойып, жаңа идеялар десе бар ынтасымен ықылас білдіріп келеді. Досмұхамед ағамыз ақпарат және дерек көздеріне барынша жақындай түсуді, оны ғылыми сипатта терең игеруді, жастарға оларды ерекше құндылық ретінде насихаттауды мақсат етіп келеді. Міне, сол білімге деген құштарлықтың Досмұхамед ағамыздың жеке басының адами табиғатында, кісілік тағдырында белгілі бір жоғары деңгейде маңызды және жетекші рөл атқарғандығы білімділер арасында оны философия ғылымында беделді кәсіби маман деңгейіне көтерді.

Ғалымдардың өсу жолдарын сөз еткенде, мұндай адамдардың өмірі әдетте жеміс беретін ағаштардай бірте-бірте табиғи тұрғыда өсіп-жетілудің жүйеленген тәртібіне негізделгендігіне көз жеткізуге болатын сияқты.

Досмұхамед ағамыздың да өмірінің басты формуласы да осыған ұқсас. Ол жастық шақтан алдына мақсат қойып, жүйелі түрде іздену нәтижесінде ғылымға бет бұрды. Осы салада қоғамға пайда әкелген шынайы шығармашылық еңбегі мен жетістіктерінің арқасында ғалым ретінде де, ұстаз ретінде де бірте-бірте биіктерге көтеріліп, қоғам құрметіне бөленді. Сөйтіп, Досмұхамед Кішібеков бұл күнде Абай ағамыздың: «Ақырын жүріп, анық бас, еңбегің кетпес далаға. Ұстаздық қылған жалықпас, үйретуден балаға», дегендей, қоғамдық – гуманитарлық салада отандық және халықаралық қауымдастыққа танымал ғалымға, жоғары мектептер жүйесінің көрнекті тұлғаларының біріне айналды.

Досмұхамед ағамыздың ғылымда тандап алған жолы философия болып табылады. Философияның құдіретін жете түсіну санаулы тұлғалардың еншісінде екенін әлемдік ой-пікір тарихы дәлелдеп отыр.

Досмұхамед ағамызды елден ерекшелеп, ірі тұлға деңгейіне көтеретін қасиеттері жетерлік. Оған тән қасиет екінің бірінде жоқ, тек өз бойында ғана деуге болады. Ең әуелі оның адалдығы мен тазалығын, әділдігі мен имандыдығын, кісілік пен кішіпейілділігін, парасаттылығы мен зиялылығын, одан кейін құдай берген салмақтылығын, сабырлы мінезін, айтқан сөзге тұратын тұрақтылығын айтуымыз керек. Әрине, мұның бәрін Досмұхамед ағамыздың адами болмысынан, күнделікті атқарған қызметінен, бітірген істерінен, көпшілікпен, ел-жұртпен араласқан қарым-қатынасынан байқалатын ерекше қасиеттерінен байқаймыз. Онымен қоса, оның ұйымастырушылық қасиеті, қызмет бабында адамдарды алалаудан

тысқары біркелкілігі, ұстамды мәдениеттілігі, сондай-ақ, өзгеге де, өзіне де талап қойғыштық қасиеттері де ағамызды елден ерекшелеп, ірі тұлға деңгейіне көтереді. Қол үшін беру, көмектесу, үлкенді сыйлау, кішіні құрметтеу, бәрімен де тіл табысу, аралас-құралас жүру – Досмұхамед ағамыздың өмірдегі ұстанымдары деуге әбден болады.

Досмұхамед ағамыздың турашылдығы, сол үшін ешкімнен тайсалмайтындығы оның өміріндегі мынадай көріністен байқауға болады. 1986 жылғы желтоқсан оқиғасына байланысты Алматыға КПСС Орталық Комитеті Саяси бюросының мүшесі М.С.Соломенцев 19 желтоқсанда қазіргі Қ.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университетіне келіп, қазақ ұлтшылдығына байланысты жиын өткізгені белгілі. Сонда профессор Д.Кішібеков алаңдағы оқиғаның не себепті болғандығын тайсалмай тұрып, дәлелдеп берген.

Досмұхамед Кішібеков Қызылорда облысының Шиелі станциясында орта мектепті бітіріп, Қызылорда қаласындағы мемлекеттік педагогикалық институтында білім алған. Институтты ойдағыдай бітіргеннен кейін осы тәмәмдаған оқу орнында оқытушы, содан кейін республиканың Ғылым академиясы философия және құқық институтында ғылыми қызметкер болып істейді де, бұдан кейінгі еңбек жолын жас ғалым ғылым мен білімді жалғастырып, ұстаздық жолға бет бұрады. Күні бүгінге дейін профессор Д.Кішібековтың еңбек жолы Қаныш Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университетімен байланысты, оның философия кафедрасында табан аудармай елу жылға жуық еселі еңбек етіп, оның ішінде 32 жыл философия кафедрасының менгеруші қызметін атқарды. Профессор Досмұхамед Кішібековтың алдынан дәріс алған шәкірттерінің арасында өздерінің ғылымдағы ғана емес, өмірдегі үлкен жетістіктерін қадірлі де құрметті ұстаздарының еселі еңбегімен, оның жүрегінің жылуымен байланыстыратындар аз емес. Олардың арасында ғылым докторлары және ғылым кандидаттары көптеп саналады. Мәселен, ҚР ҰҒА академигі, экономика ғылымдарының докторы, профессор Көпжасар Нәрібаевтың айтуынша: «Досмұхамед Кішібекұлы өресі биік, білікті, таным кеңістігі кең ғылым, абыройлы азамат». «Ежелгі тарихы сан ғасырлар қойнауында жатқан ұлы қазақ халқының менталитетін түбегейлі зерттеу менің ойымша, екінші бірінің қолынан келмейді. Мұндай үлкен жүкті көтеру үшін ғалым туған халқының перзенті ретінде оны шын пейілімен құлай сүюі қажет. Ұлттық идеяны көпшілікке түсіндіріп, талдап бере білу – өресі биік ғалымның ғана қолынан келеді. Ал, енді Досекең, міне, осындай ұлағаты мол адам және мейірімді әрі қарапайым азамат. Мен сияқты шәкірттері ұстазымыздың маңдайымыздан сипаған аялы алақанының жылуына әлі күнге дейін ұмытпаймыз» - дейді ол өз ойын ортаға салып.

Досмұхамед Кішібековке осы ғылым жолына түсуге ақыл-кеңесін берген, есеюіне, азаматтық тұлғасы қалыптасуына үлгі болған ұстаз ағалары болды. Солардың бірі Қаныш Сәтбаев еді. Досекеңнің өзінің айтуынша, Қазақстан Ғылым академиясының президенті Қаныш Имантайұлы мені Мәскеудегі КСРО Ғылым академиясына қарасты философия институтына оқуға жіберіп, «белгілі мерзімде сонда кандидаттық диссертация қорғауың керек» деген қатал талап та қойды. Тосын ұсыныс сол сәтте мені қатты қобалжытты, өйткені, үйленгенмін, бір балам болатын. Қаныш ағаға: «Мәскеуге бармай-ақ, осында Алматыда кіші ғылыми қызметкер болып жүре берейін» деген өтінішімді де жасырмай айттым. Менің осы жағдайымды түсінген академия президенті: «Мәскеуде, аспирантурада оқуыңды одан әрі жалғастырасың, қаржы жағынан қам жеме, мен Сергей Ивановичке қоңырау шаламын», - деді сабырлы қалыппен. Содан, қарапайым ауылдан білім қуып келіп, қатардағы аспирант болып жүрген мен Мәскеу қаласының дәл орталығында орналасқан «Якорь» қонақ үйінде үш жыл бойы шалқып тұрдым. Сөйтсем, Қанекең айтқан Сергей Иванович – КСРО Ғылым академиясының президенті, атағы жер жарған академик Вавилов екен. Мен сондай ірі тұлғалардың ұшан-теңіз қамқолығын көрдім, сол үшін оларға өмір бойы алғысымды айтудан ешбір жалыққан емеспін, - дейді Досмұхамед Кішібеков.

Досекең өзіне ғалым болуға көп ықпал еткен әлемге есімі әйгілі ресейлік ғалым-философ профессор Г.Е.Глезарманды және Қазақ елімінің данышпан ұлдарының бірегейі Дінмұхамед Қонаевтың есімдерін үлкен ыждағатпен атайды.

Міне, осындай алдына үлгі болар ұлағаты мол ұстаз ағалары болған Досмұхамед Кішібеков философия әлемінің сыр-сипатын зерттеуде үлкен табандылық көрсетіп келеді. Ғалым ізденістерінің ерекшелігі – әр мәселені кешенді түрде зерттеуі, ұсақ-түйекке бойын алдырмай, проблеманың даму негізі мен өзекті заңдылықтары, одан шығатын ғылымға керек тұжырымдар, концептуалды қорытындыларды іздеді. Бір сөзбен айтсақ, оның ізденістерінің басты бағыты философия дамуының теориялық негіздері, тұжырымдылық тұтқабаспалдақтары. Өзінің ғылыми еңбектеріндегі философиялық түйін, тұжырым-

дарын ғана емес, сонымен қатар, ғұмырлық қағидасында бәрінен де ұлттық мүдені жоғары қоя білді. Досмұхамед Кішібековтың әр жарық көрген монографияларынан қоғамның даму үрдістеріндегі заңдылықтың сырын ашатын терең де ауқымды тұжырымдарды, парасатпен әдіптелген парықты пайымдарды көреміз. Осылардың арқасында Досмұхамед Кішібеков өзі де әмбебап тұрғыдағы философ – ғалым – теоретик болып қалыптасты. Соңына шәкірттер ертті. Бүгінгі таңда Досмұхамед Кішібеков осы саланың баршамыз мойындаған көшбасшысы, баршамыз құрметтейтін ақсақалымыз, ғылымның осы санатты саласындағы аса салиқалы асқар тауымыз.

Есімі елімізге ғана емес, әлемге танылған дара дарын иесі Досмұхамед Кішібеков алда да айттық, тағыда айтсақ артық болмайды, елімен бірге жасай беретін кейінгіге үлгі етіп көрсететін, артына мол мұра қалдырып бара жатқан ғұлама ғалым деп топшылаймыз. Оның қаламынан шыққан ғылыми еңбектеріне тоқталсақ, олар бір тұтас энциклопедия іспеттес. 70-тен аса монографиялар, кітаптар, оқулықтар, жинақтар, брошюралар, 800-ден аса баспасөз бетінде шыққан мақалалар. Осы еңбектерінің көбінен кемел ой, келелі ұсыныстар, кешенді тұжырымдар табамыз. Досмұхамед Кішібековтың көлемді ізденістерінің бірі көшпенді қоғамдағы философиялық проблемаларды, әсіресе, қазақ халқының сыры терең тарихын, әдет-ғұрпын, тілі мен ділін, зерттеуге арналған еңбектері, ең алдымен, мазмұнының тереңдігімен және айтар ойының ашықтығымен ерекшеленгендігін әріптестері де, шәкірттері де құрметпен атайды. Бұл орайда, ғалымның «Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең», «Мәдениет және өркениет», «Қазақстандағы өтпелі кезең: проблемалар мен қиындықтар», «Тарих философиясы және қазіргі кезең» сияқты ауқымды ғылыми еңбектерін атап көрсетуге әбден болады.

Шәкірт тәрбиелеу – Досмұхамед Кішібековтың азаматтық-ғылыми ұстанымын айқындай түсетін қасиет. Оның жетекшілігімен философия мәселелері бойынша докторлық, кандидаттық диссертациялар қорғалыпты. Бұл орайда ғалым сан қумай, сапаға мән беретінін ғылыми орта жақсы біледі.

Академиктің шәкірттері бүгінде беделді үкімет басқару, министрлік, ведомстволық басшылығында, жоғары оқу орындарында, ғылыми мекемелерде, білім жүйесінде профессор, доценттік дәрежеде қызмет атқаруда.

Ғылыми және қоғамдық қызметте сіңірген айтулы еңбегі және философия ғылымын дамытудағы үлкен үлесі үшін Д.Кішібеков ҚР Президентінің Жарлығымен «Халықтар достығы» және «Құрмет» ордендерімен, «Қазақстанның жоғары мектебінің еңбек сіңірген қызметкері» атағымен марапатталды.

Досмұхамед Кішібеков білгір маман ретінде алыс-жақын шетелдерде әртүрлі шараларда баяндамалар, дәрістер де оқып тұрады. Ол АҚШ, Жапония, Франция, Италия, Египет, Алжир, Түркияға және басқа да мемлекеттерге сапар шегіп, дәрістер оқыды. Мәселен, Америкадағы Колумбия, Франциядағы Сорбон және Жапониядағы Хиросима сияқты іргелі университеттердің ғалымдары мен профессорлары алдында оқыған дәрістерінің шетелдіктер тарапынан жоғары бағалануы көп нәрседен хабар берсе керек.

Осындай шетелдерге көп сапарларының ғалымның есінде ұзақ уақыт сақталып қалған, сондай маңызы жоғары жолсапарларының бірі Америка Құрама Штаттарында екінші дүниежүзілік соғыстың аяқталғанына 30 жыл толуына арналып ұйымдастырылған кездесуді Досмұхамед Кішібеков еңбек ардагері ретінде ерекше атап атайды. Оның өзіндік себептері де бар болаты. Өйткені, бұл делегацияның құрамында атақты қолбасшы, маршал Г.К. Жуковтың ролін орындаған дарынды актер М.Ульяновтың, көрнекті кинорежиссер С.Герасимовтың болуының өзі оның мәнін арттыра түсетіндігі көзге көрініп тұрды. Ал, қазақ ғалымының Капитолияда конгрессмен Хоу мырзаның қабылдауында болып, онымен пікір алмасып, әртүрлі сауалдарға нақты жауап бергенін бүгінде еске түсірудің өзі тіптен қызық. Сол кездесуде Досекен өз кезегінде Хоу мырзаға капиталистік қоғамдағы, сол елдегі ұлттық қарым-қатынас мәселесі, аз ұлттар проблемасы жөнінде сауал қойғанымен, оған жартымды жауап ала алмағанын қынжыла әңгімелейді. Өйткенмен, делегация басшылары Капитолиядағы қабылдаудың түсіністік пен достық жағдайында өткенін айтқан. Оған қоса, әлем Қазақстанды әлі толық тани алмай жүрген кезеңде қазақ азаматының ғалым ретінде ежелгі тарихы тасқа қашалып жазылған туған халқының данышпандық тағылымы, кешегісі мен бүгінгісі туралы ғылыми ізденістері мен таным кеңістігі шын мәнісінде назар аударарлықтай болғандығы құптарлық жәйт.

Қорыта айтқанда, ірі ғалым, белгілі қоғам қайраткері, ілуде сирек кездесетін ашық, жарқын тұлға академик Д.Кішібековтың өмір жолы мен шығармашылығы, міне осындай. Ол – ғылым мен білімге жан-тәнімен берілген, бойындағы оған деген мол дарынын, қарымды қабілеті мен қажыр-қайратын, айтулы таланты мен тәлімді тәжірибесін, бар ықылас, ынта-жігері мен ой-ниетін өзі жүрегімен қалаған осы бір

киелі де қастерлі өмір жолында жанқиярлығымен аянбай жұмсап келе жатқан, алған бетінен таймаған, ары таза, кеменгер жан.

Академик Д.Кішібеков бойындағы бар зияткерлік қуат-күшін, қажыр-қайратын туған тәуелсіз Отанымыздың игілігіне, өркендеуіне бұдан бұлай да жұмсай бермек.

Академик Д.Кішібековтың өмірі – нағыз өнегелі өмір, ұлықтауға лайық ұстаз, құрметке лайық ғалым.

Бүгінде Досекең ағамыз тоқсанды артқа тастап, жүздің төріне аяқ басқалы отыр. Өзінің ұзақ жылдар бойғы жемісті еңбегімен, тектілікпен ұласқан парасат-пайымымен, ірі ғалым, ұлағатты ұстаз дәрежелерімен қоса халқының шынайы тілекшісі – ақсақал дәрежесіне көтерілді. Ақылгөй ағалары, ақсақалдары бар ел жүрісінен жаңылмайды. Кемел иесі Досмұхамед Кішібеков осындай баршамыз құрметтейтін ақсақалымыз. Осы арада ойға қазақтың құлагер ақыны Ілияс Жансүгіровтың: «Өз ұлын, өз ерлерін ескермесе, Ел тегі қайдан алсын кеменгерді» деген екі жол өлеңі ойға түседі. Шынында, халқына қалтқысыз еңбек етіп жүрген азаматты осылай ардақтау қашан да абыройлы іс деп ойлаймыз.

90 жасқа келген мерейтойыңыз құтты болсын, жеткен биігіңіз бен шыққан төріңіз мерекелі, берекелі болсын, Досмұхамед аға!

*Р.Б.Әбсаттаров - ҚР Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор,
А.И.Шалтыков - саяси ғылымдарының докторы, профессор.*

Мерейтой – 70 жас

ҰЛАҒАТТЫ ҰСТАЗ, ЗАҢҒЕР-САЯСАТТАНУШЫ, БАСШЫ

«Еңбек түбі зейнет» дегендей ер азамат үшін халқына қызмет етіп, еңбектің жемісін көру өмірдің бір шынайы сыйы мен шығар биігі емес пе?

Міне, сондай өнеге болар ісімен өрге жүзген, айтулы азамат, заңгер-саясаттанушы, ғалым, ұстаз Дулат Мұсабалаұлы Жазыбаев болады. Ол Алматы Заң колледжінің Бас директоры, саясаттану ғылымдарының кандидаты. Дулат Мұсабалаұлы 20 жыл бойы біздің заманның талабына сай білімді де, білікті, қоғамға бейім ХХІ ғасырдың талғамы биік жастарды тәрбиелеп келеді.

Жалпы, Дулат Мұсабалаұлы құқық саласында әртүрлі қызметтерде 49 жылдай еңбек етіп келеді, соның ішінде 24 жылын педагогика саласына, шәкірт дайындауға арнады.

Дулат Мұсабалаұлы Жазыбаевтың туып өскен жері Шығыс Қазақстан облысы, Жарма ауданы, Әди Шәріпов ауылы түлеп ұшқан алтын ұясы Абай мектебі. Ол алғашқы еңбек жолын Қазақстанға белгілі бапкер Болат Тұрлыхановтың ұсынысымен 1965 жылы өмір жолын 1-май орта мектебінде мұғалімдіктен бастаған. 1966-1968 жж. әскер қатарында болып келіп, 1969-1971 жж. Жарма аудандық қалық сотының орындаушысы қызметін атқарған. Жүрек қалауымен өз болашақ кәсібін, өмір жолын тандай білуді жас Дулат жақсы түсінген ол 1972-1977 жылдары С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетін (қазіргі әл-Фараби атындағы Ұлттық университет) бітірген және 1985 жылы Алматы қаласындағы Марксизм-Ленинизм университетінің саяси кадрлар факультетін бітірген. 1999 жылы менің ғылыми жеткешілік етуіммен Д.М. Жазыбаев «Қазіргі кезеңдегі ел-жұрттың этносаралық қарым-қатынас мәдениеті: тәжірибе және проблемалары» тақырыбында саяси ғылыми мамандығы бойынша кандидаттық диссертация қорғады.

Ол құқық пен саясаттану мамандығын жақсы игерген. Осы ғылымдар саласында ондаған кітіптар, оқу құрылдары, кітапшалар шығарған. Сонымен қатар, ол 50-ден астам ғылыми, ғылыми-көпшілік, ғылыми-әдістемелік мақалалар жариялаған.

Өзі ісіне өте жауапкершілікпен қарайтын басшының еңбегі ескеріліп, бірнеше рет марапаттаулар мен өз бағасын алған. Дулат Мұсабалаұлы Университетте алған заңгерлік білімді жақсы меңгергенін Алматы облысы, Балқаш ауданында прокурордың көмекшісі қызметін атқарып жүргенде көрсетіп, оған еңбектегі жетістігі үшін 1982 жылы «Кеңестік прокуратурасының 60 жылдық» мерейтойда алғыс жарияланған. Ал 1983 ж. сәуірдің 8 күні Харьков қаласындағы прокурорлар біліктілігін жоғарылату Институтында жоғары біліктілік көрсетіп, жақсы аяқтағаны үшін алғыс жариялап, бағалы сыйлық берілген.

Д.М. Жазыбаев 1985 ж. Алматы облыстық прокуратурасына аса маңызды істердің аға жүргізушісі болып ауысады. Бұл қызметте ол өзінің заңгерлік біліктілігінің жоғары деңгейде екенін, тергеу ісін жүргізуді ұйымдастыру қабілеттілігінің мол екенін көрсете білген. Сондықтан оның тергеген істері соттан кедергісіз өтіп отырған. Осы жетістіктері үшін Д.М. Жазыбаев Алматы облыстық прокурорының бұйрығымен 1987 ж. шілде айының 25 күнгі алғыс жарияланып, бағалы сыйлық алған.

1998-1999 жж. Д.М. Жазыбаев Алматы облыстық прокурорының тергеу басқармасында қылмысты істер тергеуді қадағалаушы прокурорлық қызметтер атқарған. Облыс көлеміндегі барлық аудандардың тергеушілерінің біліктілігін көтеру курсына тергеушілерді тергеудің қыр-сырын толық меңгеруге, оларға кемшіліктер жібермеу жолдарын көрсетіп дәріс сабақ берген. Д.М.Жазыбаев осы қызметімен қатар облыстық прокуратурасының қоғамдық жұмысының бәріне араласып, кәсіподақ комитетінің төрағасы міндетін атқарып келген.

Дулат Мұсабалаұлы 1991 жылы өзі оқыған әл-Фараби атындағы Ұлттық Университетінің Заң факультетінің криминалистика кафедрасына аға оқытушы болып ауысып, 1992-1995 жж. осы университеттің заң факультетінің деканының оқу ісі жөніндегі орынбасары болып жұмыс істеп, ғалымдармен етене

араласып, жас заңгер мамандарын дайындауға бір кісідей ат салысты. Мұнда да өзінің білімділігін, біліктілігімен ұйымдастыру қабілетінің жоғары екенін көрсете білген Жазыбаев Д.М. ректордың 1994 ж. желтоқсан айының 12 күнгі бұйрығымен еңбектегі жетістігі және қоғамдық жұмысқа белсене араласып, «ҚазҰУ-дың 60 жылдық» мерейтойын өткізуге белсене ат салысқаны үшін марапатталған.

Заң факультеті деканының оқу ісі жөніндегі орынбасары қызметін атқарып жүріп, оқу ісін жоспарлау және оны жүргізу үрдісін меңгеріп алған Д.М. Жазыбаев 1995 ж. іркілместен алғашқылардың бірі болып Алматы қаласында заң колледжін ашады. Бұл колледждің жұмыс істеп тұрғанына биыл 20 жыл толды. Бұл жылдардың жетістігін сараптаған Қазақстан Республикасы «Ұлттық бизнес-рейтинг» қорытындысында 2015 жылы бұл колледж алтынмен апталған «Сала көшбасшысы» медалімен марапатталған. Мұндағы ұжым қызметкерлері мен оқытушылар колледждің көшбасшысы, стратегиялық болжаушы, директорымен пікірлес, өз ісіне берілген «ұстаздық етуден жалықпайтын» маман иелері конкурс негізінде іріктеліп алынған. Бұлардың әрқайсысы өз талап тілектері, мінез-құлықтарымен жалпы ұжым ішіндегі психологиялық сәйкестігі үлкен талғампаздық және шеберлікпен қамтамасыз етілген. Сондықтан колледж қызметкерлері мен оқытушыларының алды 20 жылдан, соңы 10 жылдан астам уақытта қызмет етіп келеді. Бұл Д.М. Жазыбаевтың оқу орнын ашуда, оны жүргізуді ұйымдастыру, керек жерде бақылау және ұжымның талап тілегін қабылдай отырып, алға қойған мақсатқа жету үшін ұйымдасқан түрде жұмыс істете алатын қабілетінің мол екенін көрсетеді.

Бұл колледждің ерекшелігі - өзге колледждерде әртүрлі кәсіптерге оқытып жатады, ал Д.М. Жазыбаевтың ашқан колледжінде кадрларды тек заң мамандығына арнайы даярланады. Міне, 20 жылдай бұл колледжде заманның талабына сай білімді жастарды даярлап келе жатыр деуге болады.

Колледж оқытушылары мен әкімшілік шаруашылық қызметкерлері Д.М. Жазыбаевтың басшылығымен көптеген жетістіктерге жетіп, қоғамда беделді еңбек нарығында бәсекеге сай 7000-ға жуық орта буынды заңгер дайындап шығарды. Абыроймен 3 рет Мемлекеттік аттестаттаудан өтіп, колледждің білім беру қызметі жалпыға бірдей мемлекеттік стандартқа, біліктілік талаптарына сәйкес деп бағаланды.

Ел ертені бүгінгі жастар десек, сол жастарды білім нәрімен сусындатып, тәлім-тәрбие беруде Д.М.Жазыбаев басшылық етіп отырған оқу орнының атқарған істері айтарлықтай. «Еңбек түбі зейнет» демекші, оның еңбектері назардан тыс қалған емес. Ол туралы «Алматы алтын кітабы», «Беделді білім ордалары» және «Қазақ жерінің зиялы азаматтары», - атты үлкен беделді ірі басылымдар жазды. Сонымен қатар, Қазақстан Үкіметі мен қалалық оқу Департаменті әртүрлі деңгейдегі грамоталармен және медальдармен марапаттаған.

Атап айтқанда, 2006 жылы шілденің 10 күнгі Алматы қаласы білім департаментінің бұйрығымен Алматы заң колледжі ұжымының жас жеткіншектерді тәрбиелеу және білім берудегі еңбектегі жетістіктері үшін «Құрмет грамотасымен» марапатталды. Тура осындай марапаттаулар 2007 жылы Әуезов аудандық әкімшіліктен, 2008 жылы Алматы қалалық Ішкі істер департаментімен берілген. Қазақстан Республикасы Президентінің жарғысымен 2005 жылы 25 тамызда Д.М. Жазыбаев «Қазақстан Конституциясына 10 жыл», 2015 жылы 25 тамызда «Қазақстан Конституциясына 20 жыл» медальдарымен марапатталған.

Студенттердің саяси және құқықтық мәдениетін көтеруде, оларды патриоттық, ұлтжандық тұлға ретінде тәрбиелеуде колледжде атқарылып жатқан мәдени-тәрбие жұмыстарының маңызы ерекше. Бәрінің басы-қасында мұрындық болып жүретін Дулат Мұсабалаұлына колледж студенттері дән риза.

Колледж өз түлектерін жыл сайын олардың үлкен өміріне, еңбек жолына ақ жол тілеп, шығарып салу рәсімін ірі мәдени орталықтарда өткізеді. Осындай бір қимастық, сыйластық қоштасу сәттер үстінде колледж түлегі жас ақын Ернар Асаубаев өзінің ұлағатты ұстазы, колледждың басшысы Дулат Мұсабалаұлына мұнадай жүрек жарды жыр жолдарын арнаған еді:

Нарығы жоқ замандарда кешегі,
Сізді әділ басшы деседі.
Туған жерін жан –тәнімен сүйетін,
Кейінгі ұрпақ сізге қарап өседі.
Сіз туралы әңгіме-аңыз елде көп,
Күш қуатын, жүрегінің жылуын.
Жас ұрпақ пен туған жерге берген деп,
Естігенде әрқашан мақтан тұтам өзіңді.
Аға жолын ұғатын, ұяңыздың түлегі.

Шыңғыстаудың шыңға өскен шынары,
Жақсылықтың сарқылмайтын бұлағы.
Сізді көріп білген сайын қызығып,
Сізге ұқсағым келеді де тұрады.

Педагог, заңгер-саясаттанушы, басшы Д.М. Жазыбаевтың алға қойған мақсаты – тәуелсіз Қазақстан тұрғындары арасында құқықтық тәрбие беру, құқықтық білім деңгейін қалыптастыру. Сол мақсатын іске асыру барысында алыстағы ауылдық жерлер жастарына қаражаттарын үнемдеу мақсатында 1998-1999 жылдары Шығыс Қазақстан, Жетісу заң колледждерін және Есік кәсіптік колледжін ашты. Барлық колледждер мемлекеттік стандарттарға сай, заман талабымен жұмыс істеп тұр. Оларды өзі басқарып, бақылап отырады және әдістемелік ұйымдастырушылық кеңестер береді. Шығыс Қазақстан заң колледжисін ұлы Жазыбаев Асқар Дулатович, Жетісу Заң колледжисін жұбайы Ордабаева Бақытқамал, Есік кәсіптік колледжисін қарындасы Есенова Қарашаш басқарады.

Осындай ұжымдарды басқаратын Дулат Мұсабалаұлы өзінің мол кәсіби тәжірибесіне сәйкес алдына ақыл-кеңес сұрай келген ұстаздар мен оқушыларға бағыт-бағдар сілтеп отыратын ақылшы ардагер азамат. Қашанда жауапты қызметтерде танылып, істе ысылған, өмір жолында шыңдалған оның Егеменді еліміздің болашақ мамандарын тәрбиелеуде әлі де биік беделдің шыңына шығары анық. Міне, бүгін де жасы 70-ке келсе де қайраты әлі мұқала қоймаған Д.М. Жазыбаевтың еңбекқорлық өмір жолы жастарға үлгі болатындай өнегелі жол.

Дулат Мұсабалаұлы халқына шапағаты тиген, көрген-білгенін, көңілге түйгенін жас ұрпақ кәдесіне жаратып жүрген, еліне қадірлі азамат, ұстаз, ғалым. Халқымыз ұлт мүддесін ұлықтаған ұландарын, елі үшін еңбек еткен ерлерін қашан да ардақ тұтқан. Бұл тұрғыда жас ұрпаққа білім беріп жатқан, өзі шаңырағын көтерген, бүгін де беделді оқу орындарының біріне айналған білім ордасын мақтанышпен айта аламыз. Д.М. Жазыбаевтің колледжі елімізде жоғары деңгейдегі, озық тәжірибелі, берер өнегесі мол оқу орны есебінде бағалайды. Осы жиырма жылдық тарихы бар колледждің бүгінгі жетістігі сіздің еңбегіңіз, қамқорлығыңыз бен колледж ұжымына деген қолдауыңыз, сеніміңіздің жемісі деп білеміз.

Бүгінде жетпістің асқар биігіне шығып, білгір басшы, білікті маман, білімді ұстаз, ғалым ретінде өз колледжіңіз мерейін үстем етіп отырып, тәрбиелеп өсірген, әке жолын қуған ұлағатты ұлдарыңа ақылшы, қамқор әкесің, немерелеріңе мейірімді де ардақты атасың, еңбек пен өмір жолында тілектес, ниеттес, қамқоршы да, көмекші болып жүрген жұбайың Бақытқамалға арқа сүйер тірегісіз.

Ағаң, ұстазың ретінде айтарым, қадамың қарышты, еткен ісің табысты, еңбекің жемісті, ертеңің келісті болсын!

*Раушанбек Әбсаттаров – ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор*

Мерейтой – 50 жас

ЗАРЕМА ШӘУКЕНОВА - ҚАЗАҚТЫҢ КӨРНЕКТІ ӘЛЕУМЕТТАНУШЫ ҒАЛЫМЫ

Қоғам өмірінде орын алатын әлеуметтік үрдістер мен проблемаларға, оның даму тенденцияларына жан жақты талдау жасап, ғылыми тұрғыдан түсіндіруде әлеуметтанудың алатын орны зор. Даму, өзгеру барысында әр заманда қоғамда шешілмеген проблемалар, қиындықтар орын алатыны белгілі. Сол себептен әлеуметтану ғылымы қоғам өміріндегі қиындықтардың, қайшылықтардың себептерін ашып, оларды шешуге байланысты ұсыныстарды негіздеумен айналысады. Әлеуметтану ғылымы адамдар арасындағы қарым-қатынастарды, байланыстарды одан әрі нығайтып, олардың сана-сезімдерін реттеуде маңызды рөл атқарады. Міне, әлеуметтану ғылымы қоғамдық қатынастардың барынша дамуына, қоғам мүшелерінің өзара түсіністікте, келісімде өмір сүрулеріне ықпал етеді.

Бүгінде әлеуметтану ғылымының осындай өмірлік шындықтан, оны жан-жақты терең және дәлелді талдануынан туындайтын ғылым екенін осы салада өз еңбектерімен айшықтап жүрген халқымыздың көрнекті ғалымдарының бірі қазақ қызы Зарема Шәукенова болады.

Қазақстанда ғана емес, басқа едерге де белгілі әлеуметтанушы-ғалым, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор, «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері» Зарема Кәукенқызы Шәукенованың ғылыми, қоғамдық және педагогикалық қызметі өткен ғасырдың 80-90 жылдардан бастап, оның есімі Қазақстанда әлеуметтану ғылымдарының дамуымен тығыз байланысты. Ол республикадағы әлеуметтану ғылымына үлкен үлес қосып, басқару әлеуметтануы, әлеуметтік психология, этноәлеуметтану, дін әлеуметтануы, әлеуметтік, саяси процесстердің және әлеуметтік, саяси институттардың әлеуметтануы сияқты әлеуметтанудың салаларына негіз салды.

Профессор З.К. Шәукенованың еңбектері күрделі құбылыстардың терең қатпарларына бойлай енуімен, ой-тұжырымдарының жаңашылдығымен, үлкен талант қабілетімен ерекшеленеді. Ғалымның көптеген қолданбалы әлеуметтік және саяси зерттеулерінде әлеуметтік басқару, әлеуметтік психология, этноәлеуметтану, әлеуметтік, саяси процесс әлеуметтануының дамуы, қазіргі жаһандану замандарындағы жетістіктері жан-жақты ашып көрсетіліп және оның әлеуметтанудың өзекті мәселелеріне арналған және өмірмен байланысты зерттеулері әлеуметтану ғылымына игі ықпал етіп келеді.

З.К. Шәукенова қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің философия, саясаттану және дінтану институтының директоры, сонымен қоса, еліміздің жоғары оқу орындарында ЖОО жүйесі мен академиялық ғылыми институттарының интеграциясын ұйымдастыру үшін 2014 шілде айынан бастап аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің проректоры қызметін де атқарады.

Ұлттық Ғылым Академиясының корреспондент-мүшесі, әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор Зарема Кәукенқызы Шәукенова 1965 жылы 29 қыркүйек күні туып, Теміртау қаласында орта мектепті бітіріп, Қарағанды мемлекеттік университетінің жолдамасымен Ленинград мемлекеттік университетінің психология факультетін 1987 жылы бітіреді.

Өзінің еңбек жолын Теміртау қаласында Қарағанды металлургиялық комбинатында бастайды, онда бұл Кеңес одағындағы алып кәсіпорынның директоры болып Қазақстан мен Ресейдің белгілі мемлекет және қоғам қайраткері Олег Николаевич Сосковец қызмет атқаратын. Ол әуелі Қазақстанның, содан кейін Ресей үкімет басшыларының бірінші орынбасары қызметтерін үлкен абыроймен атқарып, екі дос елдің дамуына үлкен қомақты үлесін қосқан қайраткер болатын. Дарынды басшы осы өзі басқарған кәсіпорында Кеңес Одағы бойынша металлургия кәсіпорындарының ішінде алғашқы әлеуметтік-психология зерттеулерінің лабораториясын ұйымдастырған болатын. Жас маман З.К. Шәукенова осы Қарметкомбинатта он жыл ішінде, яғни 1987-1997 жылдары, қатардағы инженер психологтан әлеуметтік-психология қызметінің жетекшілігіне дейінгі еңбек жолынан өтеді: психолог, кадрларды тұрақтандыру бюросының бастығы, Қарағанды металлургия комбинатының әлеуметтік-психология қызметінің жетекшісі.

Айта кету керек, 60-жылдардан бастап Кеңес Одағында еңбек әлеуметтануы мен инженерлік психологиялық зерттеулердің нәтижесінде заводтық психология едәуір дамыған болатын. Барлық ірі кәсіпорындарында, оның ішінде Магнитогорск, Норильск, Липецк металлургия кәсіпорындарында қуатты әлеуметтік-психологиялық қызметтері құрылған болатын. Ленинград мемлекеттік университетінің жас түлегі осында алған білімін, бар ынтасын, сүйіспеншілігін өзінің туған қаласы мен өз жұмысына бағыштағанның арқасында жаңадан құрылған Қарметкомбинаттың әлеуметтік-психологиялық лабораториясы КСРО-дағы қара және түсті металлургия кәсіпорындарының ішінде әлеуметтік-психология қызметінің ең жақсысы болып танылды. Осы уақыттардың ішінде ұжымдарда моральдық-психологиялық климатты зерттеулері нәтижелері, басшылар қызметінің эксперттық бағалаулары, кадрлық резервтерді таңдау әдістері, бригадирден цехтар мен зауыт басқарушыларға дейінгі комбинат басшыларының әлеуметтік-психологиялық тренингін өткізу, сонымен қатар, сақтандыру және жарақаттануды азайту бағдарламалары енгізілді.

З.К. Шәукенованың жарқын лектор екендігі Қарметкомбинаттың кадрларды дайындайтын Бөлімінің бригадирлер мен мастерлерді дайындау курсына айырықша көрінді. Оның дәрістерінің баяндалуы айқындылығымен, тыңдаушының жадында қалуымен, ақпараттылығымен, ең бастысы – өмірге тиімді білімді жеткізуімен, адамдармен жұмыс істеуде қолдануға болатындығымен ерекшеленетін. Сол үшін оны бәрі құрмет тұтып, сыйлайтын. Жас маманның қатары жүздеп саналатын ұжымдардағы жұмысшы жиналыстарында үміткерлердің әлеуметтік-психологиялық мінездемелерімен осындай сөз сөйлеулері елімізде басшыларды таңдау кезінде қолданылған дәуірде оларды дұрыс таңдауға үлкен қолғабысы болды. Сонымен бірге, З.К. Шәукенова осындай өзінің өмірлік машықтарын Е.Бүкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің психология бөлімінің студенттеріне де бере бастады. 1993 жылы ол Қарметкомбинатта сынақ ісін өткізу және жұмысқа алу үшін бітіруші курстың 10 студент-психологтар тобын жинап алды. Осылай тәрбиеленген топтың ішінен бүгінде 2 кандидат, бір психология ғылымдарының докторы, білімгер басшылар, педагогтар, ғалымдар шықты.

З.К. Шәукенова 1995 жылы Санкт-Петербург мемлекеттік университетінің психология факультетінің аспирантурасын ойдағыдай бітіріп, «Басшы тұлғаның бағыттылығы: диагностика және коррекция (ірі өндірістік кәсіпорынның негізінде)» тақырыбында әлеуметтік психология бойынша кандидаттық диссертациясын қорғады. 2003 жылы ол «Қазіргі Қазақстан қоғамындағы этностардың әлеуметтік өзара әрекеттестігі» тақырыбында докторлық диссертациясын үлкен табыспен қорғады. 2006 жылы профессор ғылыми атағы берілді.

Профессор З.К. Шәукенованың қаламынан шыққан ғылыми еңбектеріне тоқталсақ, ол ғылыми жұмыспен студент кезінде-ақ айналыса бастаған. Оның алғашқы басылымдары «Теміртау жұмысшысы» және «Индустриалды Қарағанды» газеттерінде басылған. Бүгінде З.К. Шәукенова БАҚ беттерінде қоғамдық маңызды мәселелер ойынша көп басылатын сарапшы болып саналады – жыл сайын орталық

БАҚ-да, соның ішінде «Егемен Қазақстан», «Казахстанская правда», «Литер», «Аргументы и факты», «Вечерняя Астана», «Вечерняя Алматы», «Қазақ әдебиеті», т.б. басылымдар, талдаулық мақалалар және түсініктемелер басылады. Оның бастамасымен 2012 жылдан бастап «Весь мир» атты халықаралық газетте «Философия гостиная» деген рубрика жүреді, онда өзі басқаратын философия, саясаттану және дінтану институтының белді оқымыстылары бүгінгі күннің өте өзекті мәселелер бойынша сұхбаттар береді. Теміртау қаласында да ол «Дневник психолога» деген бағдарламаның авторы ретінде жүргізуші болды.

Профессор З.К. Шәукенова ғылыми жұмыспен үздіксіз және белсенді айналысады, өзінің өмірінде осы саланың даму жолдарын барынша табандылықпен, өзіне тән байсалды байыптылықпен жан-жақты зерттеп жүр. Ол 200-ден артық ғылыми және әдістемелік еңбектер жариялаған, оның ішінде «Қазаргі Қазақстан: қоғамдық пікірлер» атты монографиясы (2003 ж.), «Қазіргі дәуірдегі Қазақстанның дамуының идеологиялық концепті» (2010 ж.), «Қазақстан Республикасындағы идеологиялық құрылымдау» (2012 ж.), «Этностардың әлеуметтік өзара әрекеттестігі: Қазақстан Республикасындағы этникааралық қатынастардың мониторингі» (2013 ж.), атты кітаптардың авторы, тағы да бірлесіп авторлық ретінде «Қазақстан Республикасындағы идеологиялық құрылымдау: эволюция жолдары және «Қазақстан -2050» стратегиясы контекстінде дамудың траекториясы» (2013 ж.), «Отбасы институты қазақстандық қоғамның тұрақтылығының факторы ретінде» (2013 ж.), «Қазақстан Республикасында этникалық және діни топтардың құндылық-мағыналық және рухани адамгершілік негізінде азаматтық қоғамға бірігуі» (2014 ж.), «Тәуелсіз Қазақстанның құндылықтары және идеалдары» (2015 ж.) атты кітаптар жарық көрді. Оларға институт директоры ретінде З.К. Шәукенованың Қазақстан үкіметіне дайындаған баяндамалары, әртүрлі ғылыми бағдарламаларын, әртүрлі ғылыми бағдарламаларын қосыңыз. Осы еңбектерінде көбіне кемел ой, келелі ұсыныстар, кешенді тұжырымдар табамыз. Оған мысал оның «Ұлттық идея 2007-2009 жж. Қазақстанның тұрақты дамуының негізі ретінде» атты мемлекеттік бағдарламаның жүзеге асуына белсене қатысып, «Гуманитарлық интеграция және Қазақстанның елдік имиджі ұлттық идеяның құрастырушысы» жобасына басшылық етті. Сонымен қатар, ол «Еуразиялық монитор» және «Түрікбарометр» атты елдер арасындағы ғылыми жобалардың негізін қалаушысы және басшысы.

Профессор З.К. Шәукенованың басшылығымен мемлекеттік тілде жоғары оқу орындары үшін біздің елімізде әлеуметтанудан екі кітаптан тұратын оқулық дайындалды. 2009 жылы «Әлеуметтану- Sociology» атты жаңадан елдераралық ғылыми-талдау журналын ашты, ол түркітілді елдері әлеуметтік гуманитар-бағытындағы әлеуметтанушылар мен саясаттанушыларды біріктіретін баспа.

Профессор З.К. Шәукенова 1997 жылдан 2007 жылға дейін «ЦЕССИ-Қазақстан» салыстырмалы әлеуметтік зерттеулердің қазақстандық-ресей институтының директоры болып, осы салада көптеген тәжірибе жинады, бұл ғылыми мекеме ғылыми жобаларды, кең көлемді әлеуметтік зерттеулерді жүзеге асырады, оның ішінде Президент әкімшілігіне, Парламентке, Орталық сайлау комиссиясына, мәдениет, білім және ғылым, ішкі істер министрліктеріне, Астана, Алматы қалалары және облыстар әкімшіліктері аппараттары үшін электоралдық сұрақ-жауап алуы және қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайларды зерттеудегі қоғамдық пікірдің мониторингін ұйымдастыру болып табылады.

З.К. Шәукенова өзінің ғалымдығын еліміздің қоғамдық қызметімен де ұштастыруда. Ол Қазақстан әйелдерінің қоғамдық қызметіндегі ең белгілі және танылған ерекше танылғандардың ішіне кіреді, 2008 жылдан бастап Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы әйелдер және отбасы - демографиялық саясаты жөніндегі Ұлттық комиссиясының белсенді мүшесі, Комиссияның атынан үлкен форумдарда, соның ішінде Қазақстан Республикасы Президентінің алдында да бірнеше дүркін сөйлеген.

Оның философия, саясаттану және дінтану институтының директоры, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ проректоры, Қазақстан философтар конгресінің президенті, Қазақстан әлеуметтанушылары ассоциациясының президенті қызметтеріндегі жемісті еңбегін ел басшылары таныған, ол Қазақстан Республикасы Үкіметі жанындағы Жоғары ғылыми-техникалық комиссияның мүшесі болып тағайындалды.

З.К. Шәукенованың сөз сөйлеулері қоғамдық және ғылыми тұрғыдан мәнді болып келеді. Оның осындай қасиеттері сәйкестендіру және бірлік бойынша 4 бағыттағы реформамен жұмыс істейтін Жұмыс тобы өз қатарына мүше етіп алуына себеп болды. Сонымен қатар, ол Қазақстан халқы Ассамблеясының Ғылыми эксперттік кеңесі төрағасының орынбасары, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы адам құқықтары жөніндегі Комиссияның Эксперттік кеңесінің мүшесі болып табылады.

«Нұр Отан» ХДП Алматы филиалының Саяси кеңесі мүшесі ретінде ол сайлау алдындағы партияның Қоғамдық штабының мүшесі, Алматы қаласындағы белгілі лекторларының бірі болып табылады. 2007 жылғы Парламент Мәжілісінің және 2011 және 2015 жылдардағы Қазақстан Республикасы Президенті сайлауларының науқандарын ғылыми жағынан қамтамасыз еткені үшін ол Мемлекет басшысы

Н.Ә.Назарбаевтың алғыс хаттарымен марапатталды.

Профессор З.К. Шәукенова әлеуметтік-гуманитарлық ортада үлкен беделге ие. Құрылған уақыттан бастап, яғни 2002 жылдан, Қазақстандағы әлеуметтік-гуманитарлық ғылым ғалымдарының ең табысты және маңызды бірлестігі – Қазақстан әлеуметтанушылары Ассоциациясының атқарушы директоры болып табылады, оны әлемдік ғылыми қауым және Халықаралық әлеуметтік ассоциация таниды. Бұл ассоциация 2017 жылы өздерінің кезекті конференциясын посткеңестік кеңістікте алғаш рет 2017 жылы Қазақстанда өткізу туралы ұсыныспен шығып отыр. З.К. Шаукунова 2013 жылы елімізде бірінші республиканың философтар конгресін ұйымдастырды, онда ол Қазақстан философтар конгресінің президенті болып сайланды. Ол 2002-20015 жылдары арасында ғана тек Қазақстан әлеуметтанушылар ассоциациясы бойынша 15 көлемді ғылыми форумдар, соның ішінде 7 әлеуметтанушылардың конгресін және 8 халықаралық конференциялар ұйымдастырып өткізді.

Профессор З.К. Шәукенова көп жылдардан бері әлеуметтанушы мамандығы бойынша кадрлар дайындауға көп күш-жігерін жұмсауда. Білгір ғалымның жетекшілігімен 5 әлеуметтану ғылымдарының кандидаттары мен бір әлеуметтану ғылымдарының докторы, бір PhD докторы дайындалып, отандық әлеуметтану саласының дамуына ат салысуда.

З.К. Шәукунова ғылым саласындағы жемісті еңбегі үшін бірқанша марапаттарға ие болды. Оған «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері» деген құрметті атағы берілді, көптеген мемлекеттік медальдері және қоғамдық ұйымдардың құрметті грамоталары бар, ғылым мен техниканы дамытуда үлкен үлес қосқандары үшін ғалымдарға арналған мемлекеттік ғылыми стипендияның иегері де болды.

Міне, елімізге қадірлі және білгір ғалым, әлеуметтік әділдік жолында талмай күресіп келе жатқан әлеуметтік қайраткер, жақын және шетелдерге танымал ғалымның бір қарағанда қарапайым тіршілігі осындай. Бүгінде қатардағы қазақ қызының ғылымға, ел мәдениеті мен рухына, жаңашылдық ойы дамыған білікті жас мамандарды дайындау және тәрбиелеу ісіне қосары әліде алда. Иә, қазақ қыздарына қашанда ерлік тән. Сол қыздардың бүгінгі көшінің алғы шебінде біздің қарапайым қазақ қызымыз Зарема Шәукунова да бар.

*Раушанбек Әбсаттаров – ҚР Ұлттық Ғылым академиясының корресподент – мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор,
Абай атындағы ҚазҰПУ-дың саясаттану және әлеуметтік-философиялық
пәндер кафедрасының меңгерушісі;
Әміржан Шалтыков – саяси ғылымдардың докторы,
Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Халықаралық қатынастар кафедрасының профессоры.*

МЕРЕЙТОЙ

Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысына – 100 жыл!

ЮБИЛЕЙ

100 лет - национально-освободительному движению 1916 года в Казахстане!

УДК 323.1 (574)

ЕГЕМЕНДІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІСТЕРІ

Сманов Б.Ө. – ҚР Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі,
Халықаралық Ш.Айтматов академиясының академигі

Мақалада Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігі мен қазақ даласындағы ұлт-азаттық көтерілістердің мәселелері жан-жақты қамтылған. Автор еліміздің түкпір-түкпіріндегі ұлт-азаттық қозғалыстардың пайда болу себептері мен тарихына талдау жасайды. Мұнда халық ақындары мен жазушылардың шығармаларында аталатын ұлт-азаттық көтерілістің ұйымдастырушылары мен жетекшілерінің маңызды рөліне тоқталады.

Түйін сөздер: ұлттық құндылық, мәдени мұра, көтеріліс, жұмысшылар қозғалысы, салық, тәуелсіздік.

Сан ғасырлық тарихы бар еліміздің өткенін оймен саралап, сөзбен түйіндер болсақ, осынау Алтай мен Атыраудың арасындағы ұлан-байтақ Ұлы даланы мекен еткен халқымыз азаттық жолында қандай қиян асулардан өтпеді десеңізші?! Елінің тыныштығы жолында қолына бөрілі байрақ ұстаған бабаларымыз жан-жағынан анталаған жау алқымнан алған сол бір қасіретті заманда, «ұлымыз – құл, қызымыз – күң» болып өзгенің босағасын сығалап, атамекен жеріміз ұрпаққа бұйырмай жаттың қолында кетіп жатқан кезеңде тарих сахнасынан біржола жұтылып кетпес үшін бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығара біліп, ұлан-байтақ жерімізді бізге аманат етіп қалдырып кетті. Ғасырлар қойнауларына үңілсек, бір ғана жоңғар қалмақтарымен екі жүз жылдан аса уақыт соғысқан халқымызға, көрші Цин империясы, Бұхар, Хиуа хандықтары көз алартып, туған жерімізден айыру мақсатында елімізге үлкен қауіп төндіргені баршаға аян. Бұл бір оңай шешілер жағдай емес екенін сезген еліміздің игі жақсылары «мұндайда қайтпек керек?» деген сауалға жауап іздеп ұзақты күн кеңесті. Ойлана келе, бізге арқа сүйер, қысылғанда көмек қолын созар дос керек деп 1731 жылы Ресей империясының қоластына кірді. Бұдан кейін Ресей империясының озбыр саясатының улы тырнағына ілінгеніміз тарихтан мәлім. Қазақ жеріндегі бұлжымас тыныштық пен бұзылмас сыйластықтан қауіптенген Ресей империясы елімізді жүз-жүзге, ру-руға бөліп, әр руға бір көсем сайлап, олардың арасына іріткі салып, елді тоздыруға айналды. Осындай қорлыққа төзбеген халқымыз елдің ынтымақ-бірлігі мен елдігін сақтап қалу жолында, сонымен қатар атадан балаға мирас болып келе жатқан ұлттық құндылықтарымызды сақтап қалу мақсатында қаншама рет алып империяға қарсы бас көтергені белгілі.

Тарихшыларымыздың зерттеуі бойынша, елімізде азаттық пен теңдік жолында Ресей империясына қарсы 300-ге тарта ірілі-уақты көтеріліс болыпты. Бірақ, соның бәрін Патша өкіметі бұзақы орыс-казак отрядтарынан құралған әскерімен аяусыз басып жаншып отырған. Кеңестік идеологияның ықпалымен біз өзіміз мұндағы дейін «Ұлы бетбұрыс» деп тонын айналдыра дәріптеп келген Қазақстанның Ресей империясына «өз еркімен» қосылуы шын мәнінде қазақ халқына қайғы-қасіреттен басқа ешқандай да игілік әкеле қоймағаны мәлім.

Осы ретте өткен ғасырларда ғұмыр кешкен ағылшынның көрнекті жазушысы Сэмюел Батлердің: «Құдай өткенді (тарихты) өзгерте алмайды, ал тарихшылар өзгерте алады. Кейде олар осындай қызмет көрсетеді. Құдай олардың өмір сүргеніне шыдайды» [1, с.326], – деген сөзі еріксіз еске түседі.

Өйткені, сыртқы жаудан пана боламыз деген ақ патшаның ойы сол сәтте-ақ бұзылып, кең-байтақ қазақ даласын басып қалуды қаперіне ала бастаған. Қазақ жеріне бекіністер салу, жерді бөлшектеп бөлу, патшалық билік жүйесін енгізу сол XVIII ғасырларда-ақ жүзеге аса бастаған. Мысалы, Ресейдегі Е.Пугачев бастаған шаруалар көтерілісі басылғаннан кейін патша өкіметі оған қатысқан Кіші жүз қазақтарына отаршылдық езгіні бұрынғыдан да күшейтіп жіберді. Міне, мұның өзі отаршылдарға қарсы Сырым Датұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалысының лап ете түсуіне себеп болды. Сондай-ақ Ресей империясының қазақ даласындағы хандық билікті жоюы, шекаралық аймақтарда жаңа бекіністер салып, қазақ жерлерін күштеп тартып алуды одан әрі жалғастыруы, қазақ қоғамында әлеуметтік қатынастарды шиеленістіре түсуі Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық көтерілістің (1838-1848) шығуына себеп болды. Исатай Тайманұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалыстың (1836-1838) шығуына да Ресей империясы мен оның сойы-

лын соғушы жергілікті ел билеушілердің әділетсіздігі ықпал еткені белгілі. Оның үстіне XVIII-XIX ғасырларда Түркістан өлкесін патша өкіметімен қатар Хиуа, Қоқан хандықтарының қатар езуі де осы аймақтағы халықтың ұлт-азаттық көтерілісінің тұтануына себепші болды. (Мәселен, Сыр бойындағы Жанқожа батырдың, Ташкенттегі Молда Қошық датқаның, Оңтүстіктегі Мұсабек батырдың т.т. көтерілістері).

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында Ресейде өрши түскен жұмысшылар қозғалысы алып империяның шаңырағын шайқалта түсті. В.И. Ленин бастаған Ресей социал-демократиялық жұмысшы партиясы патша үкіметін құлатып, еңбекші тап билігін құру үшін өршелене күресті. Жұмысшылар қозғалысы ұлан-ғайыр Ресейдің барлық аймағын қамтыды. 1905 жылғы алғашқы буржуазиялық-демократиялық төңкеріс жеңіліске ұшырағанымен, РСДРП бастаған еңбекші тап қозғалысы теңіздей толқып, патша үкіметін үрейлендіре түсті. Патша үкіметі жиі толқулар ошағы болған Еуропалық аймақтардан Қазақстанға 1907-1912 жылдары 2,4 миллион переселендерді қоныстандырды. 1917 жылға дейін 45 миллион десятина көлеміндегі ең құнарлы дейтін жерлерді қоныс аударшыларға жергілікті тұрғындардан тартып әперіп, қазақтарды таулар мен құнарсыз жерлерге ығыстырды. Суы жоқ, мал жаятын жайылым мен шөп шабатын шабындықтың болмауынан қазақ-қырғыз халқының кедейленген тобыры пайда болды. Қазақ жерлерін күшпен тартып алу жергілікті халықтар мен орыс-украин қоныстанушыларының арасындағы қайшылықтарды одан әрі шиеленістіріп, жер мәселесі жөніндегі күштеу саясаты шеткі аймақтарда да кеңінен тарады. Сонымен қатар 1914 жылы патшалық Ресей дүниежүзілік соғысқа араласты. Оған қоса патша чиновниктері мен жергілікті әкімдердің, байлардың зорлық-зомбылығы күшейіп, Қазақстанда отарлау саясатын күшейте түсті. Жергілікті халықтан алынатын салық 3-4 есе көбейді. Шаруалардың ірі кара малы мен мал азығын соғыс қажетіне алу басталды. Әскерлердің қажетін қамтамасыз ету үшін қазақтардан киіз жинатты, жығып-құруға өте ыңғайлы киіз үйлер сұрады. Әскери салық ретінде әрбір отбасы 1 сом 84 тиын мөлшерінде салық төлеуге міндетті болды. Бұл ақшаның құны жоғары кез еді.

Патшалық езгі мен соғыс ауыртпалығы Қазақстанда жұмысшылар мен шаруалар қозғалысының өршуіне түрткі болды. 1915 жылғы маусым айында Екібастұз, Байқоңыр көмір кендерінде, Спасск мыс өндірісінде, Орынбор-Ташкент темір жолы бойында жұмысшылардың қозғалысы бой көтерді. 1916 жылғы қаңтар айында Верный, Семей қалаларында, Жетісу облысы Лепсі уезінің бірқатар елді мекендерінде көтеріліс бұқаралық сипат алды. Қазақ жастарын майдандағы тыл жұмысына алу жөніндегі патшаның 1916 жылғы 25 маусымдағы жарлығы мен “Бұратана халықты мемлекеттік қорғаныс жұмыстарына пайдалану тәртібі туралы ереженің” қабылдануы әлеуметтік жағдайы мүшкіл топтың наразылығын күшейтті. Жарлық бойынша Түркістан мен Дала өлкесінен майданға окоп қазуға 400 мың, соның ішінде Қазақстанның далалық облыстарынан - 100 мың, Жетісудан 87 мың адам жіберу көзделді. Қазақтардың тууы туралы куәлігінің жоқтығын пайдаланып, болыстар, басқармалар мен ауыл старшындары жас мөлшерінің асып кеткендігіне қарамастан кедей жігіттерін майданға жұмысқа алынатындардың “қара тізімін қосты”, ал феодалдар балаларының жасын өз бетінше үлкейтіп немесе кішірейтіп көрсетіп, әскерге жібермеудің амалын тапты. Осындай әділетсіздіктердің көрінісі кедейлердің жаппай көтеріліп, болыстық басқармаларды талқандауына, ауыл старшындарын, қатігез байларды өлтіруіне, ірі феодалдардың иеліктеріне шабуыл жасауына, жер сату жөніндегі құжаттарды, алым-салық қағаздарын жойып жіберуіне мәжбүр етті. Сойыл, кетпен, шалғы, мылтық, қылышпен қаруланған ашынған топ бай-болыстардың ауылдарын өртеп, өздерін өлтіріп, малдарын әкетті. Бұл туралы көрнекті қазақ жазушысы С.Мұқановтың «Ботагөз» романында шынайы суреттелгені есімізде: «Дауылды бұлттай түнеріп, аттарының дүбірлері жерді сілкіндіріп, қаптап келе жатқан топқа қарап тұрып Бүркітбай ауыр ойға батты, – деп жазады жазушы сол бір халық қозғалысын шынайы суреттеп, – Орнынан қозғалмаған Бүркітбай Итбай үйіне көз салып еді, көзді ашып-жұмғанша, төрдегі 4-5 ақ үйдің әлегі аспаннан келді. Шауып келген салттылар үйдің бауларын бытырлатып үзіп, киіздерін сыпырып жерге түсіріп, тулақтай бет-бетімен сүйреп алып кетті. Жалаңаш қалған уықтар сатыр-күтір сабаған сойылдардың күшіне шыдай алмай, шарт-шұрт сынды; шаңырақтар қан көбелек ойнап үйдің ішіне түсті... Жігіттерге қарамастан Бүркітбай Итбайды есік алдына өлімтік қойдай дырылдатып алып шықты. Есік алды иін тірескен халық екен. «Қайсың еркексің!?» – деді Бүркітбай айқайлап, – Тарт мына итті». «Әкел, бері!» – деп ат үстінен қолын созғандардың арасынан біреуі атын тебініп, тұзақтап алған шылбырды Итбайдың мойнына салып жібергенде «Бұл кім?» деп Бүркітбай қараса, Темірбек екен, шылбыр Итбайдың мойнына іліккенде атын тебініп тарта жөнелген Темірбекке Бүркітбай қадала қарап еді, беліне қыстырған ақ балтаның жүзі жарқ-жүркі етті. Көкпар тартқандай жұрт оның соңынан сатыр-күтір шаба жөнелді...» [2, 259-260 бб.]. Ұлы дала төсінде стихиялы қозғалыс бірте-бірте ұйымдасқан сипатпен қарулы көтеріліске ұласып, Жетісу мен

Торғай өңірі оның орталықтарына айналды. Көтеріліс бүкіл Қазақстанды қамтыды. Оның негізгі күші ұлттық шаруалардың қалың тобы, сондай-ақ сол кезде туып келе жатқан жергілікті жұмысшы табының өкілдері, колөнершілер болды. Сонымен бірге көтерілістің ұлт-азаттық сипатта болуы себепті қозғалысқа қазақ халқының барлық топтарының өкілдері қатысты. Көтерілісшілерді Жетісуда Бекболат Әшекеев, Ұзақ Саурықов, Жәменке Мәмбетов, Тоқаш Бокин, Әубәкір Жүнісов, Серікбай Қанаев, Монай және Мұқан Ұзақбаевтар басқарса, Торғайда Әбдіғаппар Жанбосынов, Амангелді Иманов, Әліби Жангелдин ұйымдастырды. Шілде айының бас кезінде-ақ толқулар Верный уезінің батыс және оңтүстік бөліктерін қамтып, көтерілісшілерге Бекболат Әшекеев, Тоқаш Бокин, Аққозы Қосанұлы және басқалар басшылық етті. Халық наразылығы үдеп кетуіне орай, патша үкіметі ендігі тұста көтеріліс қимылдарын басу үшін іс-шаралар қолдануды ұйғарды. 17 шілдеде Жетісуда және Түркістан өлкесінде «соғыс жағдайы» жарияланып, патша үкіметі мұнда ірі әскери күштерін алып келді. Әскери гарнизондарды нығайтып, Жетісуға қоныс аударып келген орыстардан көтерілісшілерді жазалау үшін қарулы отрядтар жасақтады. Жетісу облысының Жаркент уезі көтерілісшілерінің Асы жайлауында, Қарқараның таулы алабында, Самсы, Қастек, Нарынқол, Шарын, Жалаңаш, Қорам елді мекендері аудандарында, Лепсі уезінің Садыр-Матай болысында және басқа жерлерде патша жазалаушыларымен ірі-ірі қақтығыстар болды.

Осындай жағдайда Б.Әшекеев Жетісудың бытыраңқы көтерілісшілер топтарын біріктіру үшін 1916 жылғы 13 тамызда Ошақты деген жерде әртүрлі болыстар өкілдерінің съезін шақырды. Съезде олар «тыл жұмыстарына адамдар алу туралы жарлық шығарған үкімет орындарына қарулы қарсылық көрсетеміз, оған бағынбаймыз» деген шешім шығарды. Өз жақтастарымен Үшқоңыр тауына орнығып алған Б.Әшекеев қарулы қарсылыққа дайындала бастады, сонымен бірге көтерілісшілердің қатарын жаңа күштермен толықтыру жөнінде шаралар қолданды. Алайда, қару-жарақпен мұздай қаруланған жазалаушы отрядтар Жетісудағы ұлт-азаттық көтерілісті басып-жаншып, 7 қыркүйекте Верный әскери гарнизонының соты болды. Онда көтеріліс басшыларының бірі Б.Әшекеевті өлім жазасына кесіп, оны дарға асу туралы үкім шығарды. Соттың үкімін облыстың әскери губернаторы Фольбаум нақ сол күні бекітіп, үкім бір күннен соң, яғни 1916 жылғы 9 қыркүйекте Верныйдың жанындағы Боралдай деген жерде орындалды. Сотсыз және тергеусіз атылғандарды есептемегенде, сот үкімімен Түркістан өлкесінде 1917 жылдың 1 ақпанына дейін 347 адам өлім жазасына, 168 адам қаторгалық жұмыстарға, 129 адам түрмеге жабылуға кесілді. Соның салдарынан патшаның өкімет орындары қудалаған 300 мың қазақтар мен қырғыздар немесе Жетісудың байырғы тұрғындарының төрттен бірі Қытайға қашуға мәжбүр болды.

Өз дәуірінің белгілі ақыны Иса Дәукебаевтың «Бекболат» атты поэмасында халық батыры Бекболаттың бейнесі шынайы суреттелді. Осы поэмада Бекболат батырдың:

«– Рас, мен соғысуға шықпақ болдым,

Басыңды жер астына тықпақ болдым.

Рас десең, рас сөз мен айтайын,

Ақ патшаның тұқымын құртпақ болдым»[3, 264-265 бб.], – деп ашық айтуы ашынған халықтың азаттық жолындағы күреске шындап ден қойғанын аңғартса керек.

Қазақстандағы ұлт-азаттық көтерілісінің ең ауқымды аймағы Торғай өңірі болды. Мұнда патшаға қарсы көтерілгендер саны 50 мыңға жетті. Бұл кезде Торғай уезі негізінен 13 болыстықтан тұратын. Көтерілістің бастапқы кезеңінде толқулар Қайдауыл, Аққұм, Қаратоғай, Сарытоғай, Қарақопа болыс-тары, сондай-ақ Тосын, Майқарау, Сарықопа, Наурызым, екінші Наурызым болыстарын қамтыды. 1916 жылы 21 қарашада 13 болыс өкілдерінің құрылтайында халық арасындағы атақты Нияз бидің ұрпағы Әбдіғаппар Жанбосынов көтеріліске шыққан Торғай уезінің ханы болып сайланады. Құрылтайға қатысу-шылардың келісімімен Кенесары Қасымовтың серігі, атақты Иман батырдың немересі Амангелді Үдербайұлы Иманов көтерілісшілердің сардарбегі болып тағайындалады. Орталық Ресейден келген және көп кешікпей көтерілісшілерге қосылған, осы өңірде туып-өскен Әліби Жангелдин көтерілісшілердің “рухани көсемі” болды. Ә.Жанбосынов пен А.Иманов көтерілісшілерді ондықтарға, жүздіктерге және мыңдықтарға бөліп, арнайы жасақ құрды. Әрбір қолды басқаруға тиісінше онбасы, елубасы, жүзбасы, мыңбасы тағайындалды.

22 қазанда А.Иманов бастаған 15 мың қол Торғай қаласын қоршады. Мұны көрген генерал-лейтенант А.Лаврентьевтің жазалаушы корпусы қалаға қарай үш бағытта бет алды. 16 қарашада А.Иманов бастаған 12 мың адамға жуық сарбаздар Түпқойма пошта станциясына шабуыл жасады. Көтерілісшілердің басым көпшілігі, адам күшін сақтау үшін, қарашаның екінші жартысында Торғайдан 150 шақырым жерге жетіп, Батпаққара ауданына шоғырланды. Осы жерден 1916 жылғы қарашаның екінші жартысынан 1917 жылғы ақпанның ортасына дейін жазалаушыларға қарсы партизандық іс-қимылдар ұйымдастырылды. Көтеріліс-

шілер мен жазалаушылар арасында Татырда, Ақшығанақта, Доғал-Үрпекте, Күйікте қиян-кескі шайқастар болды. Шайқас 1917 жылғы ақпанда болған төңкеріске дейін созылды.

Торғайдағы ұлт-азаттық көтерілісінің көрнекті басшысы әрі көсемі Амангелді Иманов бейнесі қазақ ақындары шығармаларында шыншылдықпен сомдалып, көркем әдебиет тарихынан тиісті орын алды. Халық ақыны Омар Шипиннің «Амангелді батыр» поэмасында батырдың мынадай монологы бар:

«Патша тұр солдат бер деп қылып өкім,
Жасымнан, – деді батыр, – болдым жетім.
Қаладан губернаторды алып шығып,
Жібердім бір қайырып оның бетін» [4, 202 б.] .

Осы бір шумақ өлеңнің өзінен Амангелді батырдың өршіл бейнесін байқау қиын емес. Ал Күдері ақын болса Амангелді батырдың Торғайға шабуылын былайша суреттейді: «Атқан таңмен айғайлап, Қала қосын лап қойды. Айнала қоршап дуалды, Тұс-тұсынан өрт қойды. Оқ жыландай ысқырған, Жалын шашқан, ышқынған, Үңірейген мылтық аузына, Ат қойды көп іркілмей. Шашақты найза желкілдеп, Ақ сойылдар сартылдап, Амангелді алдында, Атылған оққа жарқылдап».

Міне, елім деп туған осындай ерлер ғана халықтың тәуелсіздігі үшін өз басын қатерге тігері сөзсіз. Амангелдідей батыр есімі қазақ халқының азаттық, тәуелсіздік тарихында мәңгі жасай бермек.

Қазақ халқының 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісі Торғайдан өзге барлық аймақтарда қатаң басып-жаншылды. Семей және Ақмола облыстарында көтерілісшілерге қарсы патша үкіметінің 12 атты әскер жүздігі, 11 күшейтілген қарулы жаяу әскер ротасы қимыл жасады, ал Торғай көтерілісшілеріне қарсы патшалық өкімет орындары 17 атқыштар ротасын, 18 казак жүздігін, 4 атты әскер эскадронын, 18 зеңбірек, 10 пулемет және басқа да күштерін әкеп төкті. Осыған қарамастан Торғай облысында көтеріліс патша үкіметі құлатылғаннан кейін ғана тоқтады. Қазақ қауымында патшаның 1916 жылғы маусым жарлығы мен көтеріліске көзқарас бірдей болған жоқ. Бұл түсінікті жағдай еді. Өйткені, ауылдың феодал-байшыл билеуші тобы мен жергілікті әкімшіліктің белгілі бөлігі патша жарлығын толығымен қолдап, оны белсенді түрде жүзеге асырушылар болды; қазақ интеллигенциясының радикалды батыл іс-қимылға бейім өкілдері (мысалы, Т.Бокин, Ж.Ниязбеков, Т.Рысқұлов, Ә.Жангелдин, С.Меңдешев, Б.Алманов, Ә.Жүнісов т.б.) халықты қарулы көтеріліске шақырып, оған өздері де қатысты. Ал Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов сияқты либерал-демократиялық зиялылар өкілдерінің жетекшілері халықты жарлықты орындауға қарсы шықпауға үгіттеп, оны орындамаған жағдайда қазақтар қантөгіске ұшырауы мүмкін деп санады және осыған байланысты үлкен алаңдаушылық білдірді. Осынау алмағайып кезеңде «Алаш» қайраткерлері халықты жаңа аласапыраннан қорғаштап, қайткен күнде де оны аман сақтап қалуға тырысты. Сондықтан да олар қарулы көтеріліске қарсы болып, қазақтарды патша жарлығын орындауға шақырды. Өйткені, қарусыз халық патша өкіметінің мұздай қаруланған әскерінен босқа қырылып қалатын еді. Көтеріліс барысында орын алған қанды қырғын, жүздеген мың адамдардың қаза табуы бұлардың қауіптерінің негізсіз еместігін дәлелдеді. Жеке-жеке бұрқ еткен толқулар көп ұзамай қарудың күшімен жанышталып, жұмысшыларды реквизициялау мен майданға жөнелту басталды...

«Әдебиет – өмір айнасы, замана шежірешісі» дейтін болсақ, 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысы халық ақындарының шығармаларынан берік те лайықты орын алғанын атап өтуіміз керек. Мысалы, қазақтан 19 бен 31 жас аралығындағы жастарды майданның қара жұмысына алу туралы патша үкіметінің 1916 жылғы 25 маусымдағы жарлығы шаруа баққан момын қазақ елінің төбесінен жай түсіргендей етті. Ел толқыды, халық қайғырды-күңіренді. Осы көріністің куәсі болған ақын Сәт Есенбаев «Июнь жарлығы» атты өлеңінде:

«Еңбекші қазақ баласы, Заманамыз тарылды. Патшадан зорлық, қысым боп, Басқа нөқта салынды... Құтырған патша қуланып, Көрінгенмен ұрысты. Құйрығын басып жыланның, Салды найза, қылышты...», [5, 257 б.] – деп суреттейді.

Ал жыр алыбы Жамбыл ақын болса қыршындай қазақ жігіттерін майданның қара жұмысына алып жатқан патшаның іс-әрекетіне наразылық көңілмен: «Көген көзді қосақтап, Қалай қиып береміз? Көздің жасын моншақтап, Көңіл шер боп өлерміз! Көк жайлауды қалдырып, Қайда көшіп кетерміз? Көкіректі зар қылып, Қорлықпен қайтіп өтерміз?...Би, болысты Тәңір атты, Ел қорғауға жарамай. Ағайынды аңыратты, Көз жасына қарамай. Енді ойласақ, не қалды, Ата жұрттан кету бар. Жалға тігіп не жанды, Тәуекелге беку бар», [6, 64-65 бб.] – деп толғайды «Патша әмірі тарылды» аталатын жырында.

Дүлдүл ақынның «Зілді бұйрық», «Әділдік керек халыққа» атты өлеңдері де осы тақырыпты сөз етеді.

Ал Бұзаубақ ақын «Құты қашқан патшаның» атты толғауында:

«Ел болмас бұған солдат бергенменен, Патшаның дегеніне жүргенменен, Жаксылық жауыздардан қазақ таппас, Соғысқа босқа барып өлгенменен. Бозбала – елдің көркі маңдайдағы, Қимылда, шағың келді жау жайдағы. Еріксіз қайран ерлер, қор болғанша, Атқа мін, жарақ асын, найза ал-дағы», – деп патшаның зұлымдығын әшкерелей келе халықты оған қарсы қару алуға шақырады. Ақын Төлеу Көбдіков те көтеріліс туралы жырында патшаның июнь жарлығының зобалаңын, патша үкіметінің бұратана халықтарға жасап отырған қиянатын аяусыз әшкерелейді: «Қаршыға, тұрымтайлар жем қылардай, Біз қалай осыларға жапалақпыз», – деп ол елінің намысына қозғау салады.

1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысын көзбен көрген Бөлтірік, Бұзаубақ, Құсайын, Баттал, Сартай, Ескайыр, Болман, Күдері, Сәт, Сүлеймен, Кенен, Есдәулет ақындар да өз жырларында халықтың басына түскен ауыр зұлматты шынайы суреттеп, патша өкіметінің озбыр саясатын өткір сынаумен бірге елді отаршылдарға қарсы бас көтеруге үндейді. Осы шығармалардың ішінде Иса Дәукебаевтың «Бекболат», Омар Шипиннің «Амангелді батыр», Біржан Берденовтің «Прием» поэмаларының, Сәт Есенбаевтың «Июнь жарлығы», Жамбыл Жабаевтың «Зілді бұйрық», «Патша әмірі тарылды», Күдері ақынның «Амангелдінің Торғайды алуы», Төлеу Көбдіковтің «Сарыарқаның сарыны», Бұзаубақ ақынның «Құты қашқан патшаның» деп аталатын жыр-толғауларының шоқтығы биік. Бұл шығармалар Ұлт-азаттық көтерілісінің шынайы шежіресі, өлмес тарихи іспетті болды. М.Әуезовтің «Қилы заман», С.Мұқановтың «Ботагөз» романдары осы кезеңнің прозадағы озық үлгісінен саналады.

Елбасымыз, Ұлт Көшбасшысы Н.Ә.Назарбаев «Тарих толқынында» атты еңбегінде Қазақстандағы ұлт-азаттық көтерілісіне жан-жақты тоқтала келіп: «...Қазақтардың 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысы Ресейді қамтыған жалпыұлттық дағдарыстың бір нышаны болды. Бұқаралылығы, қоғамның бар тарабын кеңінен қамтуы, жалпыұлттық ұрандар ұсынуы, мемлекеттік билік институттарын құру жөнінен бұл қозғалысты – ұлт-азаттық революциясы деп, патшалық Ресей отарындағы осы тектес революциялардың тұңғышы деп бағалауға болады», – деген байлам жасайды. Орынды ой, әділ баға екендігінде күмән жоқ [7, 170 б.].

Шындығында да біздің халқымыз қанша жуас, момын, шыдамды дегенменен, жақсы мен жаманның, ақ пен қараның ара-жігін ажырата алатынын, дұшпанның шектен тыс қорлығына көнбейтінін осы 1916 жылғы толқу арқылы да көрсете алды. Бұл жылдардағы ұлт-азаттық көтерілістері патша өкіметіне қауіп төндіретін үлкен күш болды десек артық айтқандық болмас. Алайда, бұл көтерілістер де бұрынғы XVIII-XIX ғасырлардағы көтерілістер сияқты патшалық империя тарапынан аса қатігездікпен басып-жаншылды. Біздің ғалымдарымыз бен тарихшыларымыз бұл көтерілістің жеңіліс табу себебі елдің бытыраңқылығында, байланыстың нашарлығында деп топшылайды. Әрине, бұл да дұрыс шығар, бірақ қанша жерден ауқымды толқу болса да қолында жалаң қылыш, айыл, шоқпар, күрек ұстаған қазақ шаруалары мұздай темірмен құрсауланған, зеңбірек пен мылтықтар, одан қалса жарылғыш заттармен қаруланған әскерге қайдан төтеп берсін?! Бұлай дейтініміз, тарихтан өздеріңізге белгілі, ағылшындардың сонау Американы жаулап, жергілікті үндіс тайпасын қырып жіберуі осындай жетілген қарудың арқасында болған жағдай. Қазіргі таңда да қаруы мықты елдер әлемдегі ұсақ елдерді ойыншыққа айналдырып отырғанын көріп отырмыз. Қолындағы ескі-құсқы қаруларымен туған жерін қаншалықты қорғаймын десе де қорғай алмай үндіс халқы жер бетінен жойылып кетті. Біздің халқымыздың да қайта-қайта жеңілуінің себебі осында деп ойлаймыз. Десек те, көтерілістен жеңілсе де біздің ата-бабаларымыз қанша көгендесе де қорлығына көнбейтін текті халықтың ұрпағы екенін мойындата алды. Қанша басынам десе де ұлттың санасын ұйқыда ұстау мүмкін емес екенін айқын танытты.

Сол кездегі қазақ зиялылары Т.Рысқұлов, О.Жандосов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Әлихан Бөкейханов және т.б. ұлт жанашырлары шама-шарқы жеткенше ұлт тағдырына алаңдап, дұшпанның басынуына жол бермеу мақсатында жанталаса күресті. «Тізе бүгіп тірі жүргеннен, тік тұрып өлген артық» деп дана халқымыз айтқандай, біздің бабаларымыз жеңіске жетпесе де қылышынан қан тамған патша өкіметінің шаңырағын шайқалтты. Бұлардың бәрі түптеп келгенде патша билігінің ұзамай құлауына әкелген оқиға болатын. Сонан бір жыл өткен соң 1917 жылы қазанда шаруалар мен кедейлер теңдік алды. В.Лениннің жеңіске жетуіне біздің ержүрек бабаларымыздың 1916 жылғы бас көтеруі де себеп болып, ықпал етті.

Иә, расында да біздің халқымыз дұшпан қанша басынса да өзінің ар-намысын өлімнен биік қоятын халық. Мұның жарқын дәлелі – кешегі 1986 жылғы желтоқсан оқиғасы. Әлемді аузына қаратқан алып империя КСРО-ның ыдырауына да себеп болған біздің батырларымыз. Біз

КСРО-да бірінші болып теңдік үшін, ұлттың болашағы үшін бас көтерген, сол үшін жапа шеккен халықпыз. Біздің тәуелсіз ел болуымызға да осындай намысшылдығымыз жетелегені анық. Міне, биыл сол замандардағы ұлт-азаттық қозғалысына 100 жыл толып отыр. Уақыт қанша жүйрік десек те, бұл біздің елдің санасынан ешқашан өшпейді.

«Ұлы дала елі» демекші, осындайда маған ылғи да мынадай ой келеді: Солтүстіктегі көршілеріміз өздерін баяғыдан – «ұлы орыс халқы», ала тақиялы өз ағаларымыз – «ұлы өзбек халқы», құдай қосқан айырқалпақты көршілеріміз – «ұлы қырғыз елі» деп бұқаралық ақпарат құралдарында, алқалы жиын, мәртебелі басқосуларда насихаттап жатқанда біз неге Ұлы дала жерін сан ғасырлар бойы жайлап келе жатқан «мың өліп, мың тірілген» халықты «ұлы қазақ халқы» деп айтудан, дәріптеуден тартыншақтаймыз? Ұшқан құстың қанаты талатын ұлан-байтақ аймақты қаншама ғасырлардан бері көзінің қарашығындай сақтап келе жатқан Ұлы дала елінің ұрпақтары да осал емес, «ұлы халық» деп ойлайсың кейде.

Ақиқатында, біздің тәуелсіздігіміз үлкен күрестер мен толассыз талпыныстардың арқасында қолымызға қонды. Ендігі жерде осындай баға жетпес байлықты бізге қалдырған ата-бабаларымыздың ерлігін дәріптеу, оны келешек ұрпақтың бойына сіңіру біздің азаматтық борышымыз. «Бұрынғы ерлікті дәріптеп құрметтемей, жаңа ерлік жасау бос әурешілік», дейді даңқты қолбасшы Бауыржан Момышұлы атамыз. Біздің мақсатымыз – осы ата-бабаларымыздың теңдік жолында құрбан болғанын, ар-намысты, адамгершілікті атақ-мансаптан, дүние-байлықтан биік ұстағанын келешек ұрпаққа жеткізу болуы керек.

Олай болса, **қазақ тарихының үлкен алаңына айналған 1916 жылғы Ұлт-азаттық көтерілісінің тарихи мәнін терең ашу, оны ұрпақтар санасына берік ұялату үшін әлі де терең зерделі зерттеулер, әдеби-көркем шығармалар керек-ақ.** Өйткені, ұрпақтарымыз сол кезеңнің шындығын жете білмейінше, бүгінгі 25 жылдығын атағалы отырған тұғырлы Тәуелсіздігіміздің қадір-қасиетін, мән-маңызын, құнын терең сезіне алмайтынын естен шығармағанымыз абзал. XIX ғасырда өмір сүрген итальяндық әйгілі мемлекет қайраткері, суретші, жазушы Массимо д'Адзельо: **«...Біз Италияны құрдық, енді бізге итальяндықтарды құруымыз қажет»**, – дегенін ескерсек, біз де тәуелсіздікті алдық, ендігі жерде туған еліміздің, өскен жеріміздің, сүйікті Отанымыздың шынайы жанашырларын, нағыз елжанды, ұлтжанды азаматтарын қалыптастыруымыз керек. Ал ұлтжанды патриот болу – әрбір азаматтан еліміздің мемлекеттік тілі – қазақ тілі мен туған әдебиетіміздің, ата-баба дініміз бен ұлттық мәдениетіміздің, өміршең салт-дәстүрлеріміздің жанкүйерлері, елшіл, мемлекетшіл азамат болуды талап етеді.

Тағы бір айта кетерлік мәселе: 1916 жылғы Ұлт-азаттық қозғалысынан Амангелді Имановтан басқа батырларының есімдері ұмытылып, көмескілене түсуіне байланысты, көтерілістің көрнекті қолбасшылары мен ұйымдастырушыларының есімдерін қайта тірілтіп, оларға елдімекен, көше, мектеп атауларын беріп жатсақ, қанеки?! Биылғыдай мерекелі жылы ерлер есімін есте қалдыру, ұлт-азаттық көтерілісінің тарихи маңызын ұрпақтар санасында қайта жаңғырту жолында жоғары оқу орындарында, барлық білім беру мекемелерінде нақтылы іс-шаралар өткізіліп жатса нұр үстіне нұр болар еді.

1 Батлер С./ Душенко К.В. Большая книга афоризмов. – М.: ЭКСМО, 2008. – 326 стр.

2 Мұқанов С. «Ботагөз». – Алматы: Жазушы, 1989. – 259-260 беттер

3 Дәукебаев И. «Бекболат». «Қазақ әдебиеті» оқулығы. X-сынып. – Алматы: Мектеп, 2002. – 264-265 беттер

4 Шипин О. «Амангелді батыр». «Қазақ әдебиеті» оқулығы. X-сынып. – Алматы: Мектеп, 2002. – 202б.

5 Есенбаев С. «Июнь жарлығы». «Қазақ әдебиеті» оқулығы. X-сынып. – Алматы: Мектеп, 2002. – 257-бет

6 Жаббаев Ж. Толық шығармалар жинағы. 4 томдық, т.1. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2014. – 64-65 беттер

7 Назарбаев Н. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999. – 170-бет

Резюме

Сманов Бахтияр Урисбаевич – член-корреспондент НАН РК,
академик Международной академии Ч.Айтматова (Кыргызстан)

Независимость и народно-освободительные восстания казахов

В данной статье рассматриваются вопросы Независимости Республики Казахстан и национально-освободительных восстаний в казахской степи. Автор анализирует историю всенародных движений и восстаний в разных уголках республики, основную причину их возникновения. Отмечается огромная роль организаторов и руководителей народно-освободительных движений, чьи имена остались в произведениях народных акынов и писателей.

Ключевые слова: национальная ценность, культурное наследие, восстание, рабочие движения, налог, независимость.

Summary

Smanov Bakhtiyar Orysbaiuly – *Corresponding Member of the Academy of Sciences,
Academician of Chyngis Aitmatov's International Kyrgyz Academy*

Independence and national - liberation insurrection of the Kazakhs

In the article the problems of Independence of the Republic of Kazakhstan and national-liberation revolts in the Kazakh steppe are considered.

The author analysis the history of nation-wide movements and revolts in different corners of the republic, the main reasons of their origin. The tremendous role of organizers and leaders of the national-liberation movements, whose names remain in the literary works of national akyns and writers is emphasized.

Key words: national value, cultural heritage, revolt, workers' movements, taxation, independence